

С.Я. Крекотень

З ІСТОРІЇ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

УДК 908(477.51)
ББК 63.3(4Укр=Чер)
К79

С.Я. Кречотень

Кречотень С.Я.

К79 3 історії рідної землі. – Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2009. – 232 с.: іл.
ISBN 978-966-340-326-7

У цій книзі зроблена спроба подати історію заснування і розвитку сіл Лівобережної України на основі історичних літописних матеріалів. Опрацьовані давні рукописні дані так званого Рум'янцівського перепису (1763–1765 рр.), де вперше названі прізвища й імена господарів дворів сіл Олександрівки і Верховісся, що жили в ту пору. Окрім вказаних документальних відомостей, приводяться історичні дані про життя цього краю з більш давніх часів – XV–XVI століть (так званої польської доби) і зроблені обґрунтовані припущення про існування цих сіл задовго до їх першого літописного згадування.

У книзі приводяться багато історичних, енциклопедичних та маповідомих даних про життя регіону Корюківщини і прилеглих територій Чернігівщини (Сосницький повіт, Киселівська сотня). Не претендуючи на літературну досконалість, книга значима великою кількістю історичних першоджерел, знанням регіону та життя місцевого етносу населення, земляків.

Книга проникнута любов'ю до рідного краю і написана для увіковічення пам'яті земляків часів кріпаччини, буремних лихих літ воєн, революцій, насильницької колективізації, розкуркулення, голодомору, фашистської окупації, Великої Вітчизняної війни, тяжкого повоєнного періоду і може бути цікавою для корінних жителів і вихідців з Чернігівщини, а також для молоді при вивченні історії рідної землі.

УДК 908(477.51)
ББК 63.3(4Укр=Чер)

Фінансове забезпечення –
ВАТ "Київськеелектро"

ISBN 978-966-340-326-7

© Кречотень С.Я., 2009

С.Я. Кречотень

З ІСТОРІЇ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

*Мовчи садові дари
з коженкою за грошом, і ширинку
на гарту пам'яті сім'ї
1863-24! Свистуль*

Ніжин
"Видавництво "Аспект-Поліграф"
2009

1. ПЕРЕДМОВА

Шановний наш читачу! Перш ніж відправитись на пошуки істини про минулі часи нашої Корюківської землі і людей, що її населяли, згідно з нашими уявленнями про прочитане, почуте, побачене (дещо й додумане), автором хотілося б зробити деякі застереження, які б допомогли порозумітися та зменшили б розчарування після прочитання цього опису. Отже:

Ідея й організаційний початок написання історичного матеріалу про населені пункти Корюківщини належить Чернігівському земляцтву в Києві, а конкретно – його Корюківському осередку (голова Устименко Василь Євдокимович). Зважаючи на значну чисельність населених пунктів району (81), з населенням, яке дуже різниться за чисельністю – від кількох десятків до тисячі дворів, ми прийняли рішення писати історичний матеріал у розрізі сільських (селищних) рад, яких налічується в районі 22

Отже, історію Олександрівки в цій роботі треба розуміти як історію всіх населених пунктів, що входять до Олександрівської сільради: Олександрівка, Верховісся, Піски.

З чого розпочати відлік історії села: з дати першого писемного спомину про нього, з часу втілення в життя засобів документування подій (грамотність селян, християнство, козаччина, журналістика, церковні архіви), або з періоду, свідками якого були автори та їхні родичі? Чи варто займати увагу читача історією Київської Русі, Чернігівської чи Сіверської земель, якщо на ці теми є багато фундаментальної наукової інформації?

Та попри це все, вважаємо за доцільне подати читачеві короткі, систематизовані, прив'язані географічно до земель Корюківщини, основані на літописних документах дані про історію цієї землі за період дописемних згадок про наші села

В Україні 31113 населених пунктів (на Чернігівщині їх 1588). Церковна писемність в Київській Русі почала втілюватись з хрещенням Русі 988 р., а світська – ще пізніше (Остромирове Євангеліє 1057, Ізборники Святослава Ярославовича 1073, 1076; це була писемність княжого двору та ченців Києво-Печерської лаври). Світська ж писемність, як і створення основної чисельності населених пунктів, стала поширюватись на території України після закінчення спустошуючих набігів і окупацій території татаро-монгольськими кочовими ордами, Великим князівством Литовським, шляхтянською Польщею – середині XVII ст. (Андрусівське перемир'я з Польщею 1667 р.). Отже, відсутність об'єктивних історичних умов для осілого сільського життя та об'єктивні умови поширення писемності призвели до того, що до XVI–XVII ст. марно шукати документальні (писемні) дані про наші відносно невеликі населені пункти.

Разом з тим, земля жила, треба було годувати княжу рать (ми з власного досвіду знаємо, як забезпечувати тил під час війни), платити ясак, стацію, подушне, тягло й інші податі феодалам, бути вояками в боях із завойовниками. Гадаємо, що на нашій Корюківській (тоді вона входила до складу Сіверської) землі в ту історичну добу жили люди – наші предки, і було б несправедливо відмовити їм в історії тільки тому, що до XVII ст. не вистачало грамотних дяків, які б змогли записати "в бумагу" існування їхнього пункту населення, який, можливо, на той час і назви не мав.

Зважаючи на вищезазначене, нехай вибачать нас вчені мужи від історії, вважаємо, що маємо повне право подати короткі історичні відомості про Корюківську землю так би мовити долітописного періоду з невеличкими власними коментарями. Можливо, що в чомусь ми і припустимось помилки (історики-фахівці нас виправлять), але ми сповідуємо принцип, що "все, що не заборонено – дозволено", тобто, якщо наші висновки, які базуються на літописних даних, на логічних викладеннях, здоровому глузді ніким кваліфіковано не спростовані – вони відповідають історичній правді.

Головна мета цього написання – донести до нащадків максимум правди про минуле нашого рідного краю. Ніякої меркантильності чи претендування на літературну відомість ця робота не переслідує.

Життя вчить, що лише точні науки безпристрасні, а інформація історичного характеру завжди була заангажована ще від літописця Нестора (залежність від свого великого князя Всеволода Ярославовича – 1093–1125 – в його "Повісті временних літ" – 1113) до царських хоралів "Боже, царя храни", більшовицької утопічно-комуністичної пропаганди. Церковні літописання, здавалося б, найбільш об'єктивні, адже ж служителі Бога повинні особливо ретельно виконувати десяту Мойсееву заповідь "не лжесвідетельствуй" (Ісход 20:16). Але вогненні інквізиції і хрестові походи середньовіччя, святкові сучасні телешоу в соборах з показом колишніх запеклих безбожників зі свічками в руках, які набожно приймають митрополичі подарунки, а також полівські міжконфесійні чвари в Україні, викликають великий сумнів щодо безпристрасного літописання служителями релігії. Необ'єктивні і нинішні ЗМІ, що завзято обмазують дьогтем наше радянське минуле (чим страшніше, тим краще), але послідовно і неухильно пропагують всемогутність грошей цього "златого тельця" та політику того сучасного магната, на чій гроші утримується відповідне видавництво ЗМІ, тобто "на чьому возі їдеш, того й пісню співай".

Хотілося б про минулі події нашого краю (особливо про той історичний період, свідками якого ми були) написати правду без огульного охаювання подій і без солодких прикрас, без чорного бруду і без лакування, а максимально саме так, як було в нашому різнобарвному і багатогранному житті. Не суди, читачу, нас суворо за літературний непрофесіоналізм. Ми розуміємо, що в Ваш майбутній час, коли Інтернет зможе за мить висвітлити на дисплеї найрізноманітніші історичні довідки за будь-який історичний період, можливо, читати нашу скромну оповідку буде принаймні малоцікаво. Але ми щиро впевненні, що наша сільська, вулична, безпристрасна історична правда має повне право на життя попри величезну кількість "причесаних" і "прилизаних" вибірок з Інтернету, музейних буклетів, довідників, альманахів й іншої історичної атрибутики. Мужицька правда ніколи не втратить своєї актуальності й цікавості. Нам, старшим, дуже прикро, що цікавість до минулого "прорізалась" у нас лише на схилі років. Наші діди і прадіди були "тугі" до розповідей, не кажучи вже про писемні справи в боротьбі за кусень хліба вільного від нелегкої сільськогосподарської праці часу вистачало хіба що сходити до церкви, та й грамоти бракувало. У молоді наші роки, коли ще було кого розпитати про бувальщину, нам, на жаль, були малоцікавими ці розповіді. Воістину, молодь живе майбутнім, а старість – минулим. Хочеться, поки є сили і можливість, донести нащадкам рідного села і рідного краю та вихідцям з нього, правдивий історичний зріз непростого періоду того часу, адже втраченій пам'яті живих свідків з їхнім відходом у небуття не повернути.

Інформаційний матеріал з історії села подається у вигляді тексту та додатків до нього. У тексті викладені узагальнені дані, висновки, припущення і т. ін. У додатках приведені копії витягів з історичних державних видань, газет, свідощв, карт, схем, фотографій, а також спогади старожилів-аборигенів і службових осіб – очевидців описуваних подій.

Звертаємо увагу читача на цей найцінніший і найдостовірніший розділ нашого оповідання. Старі документи не тільки доповнюють, але й допомагають яскравіше уявити собі ті часи, коли створювався документ (тогочасна лексика, стиль оформлення, географічні назви, одяг людей на фото та ін.).

Окрім використаних літературно-історичних матеріалів, джерелом для написання історії села слугували спогади рідних і близьких, що збиралися авторами впродовж багатьох років. Значну допомогу в цьому відіграли спогади вчительки Верховської школи Радченко Маші Андріївни, Охріменка Василя Івановича (р. н. 1924, живе у м. Харкові), Охріменка Федора Єлисейовича (р. н. 1927, с. Верховісся), Москаленка Михайла Андрійовича (р. н. 1929, с. Верховісся), Кречотня Павла Дмитровича (р. н. 1926, живе в м. Чернігів) та ін. Неоціненну послугу цій справі надано матеріалами, зібраними колишнім завідуючим Олександрівським будинком культури, інвалідом Тарасенком Віктором Кузьмовичем та завідуючою Олександрівської бібліотеки Тютюнник Марією Кузьмівною, бувшою головою Олександрівської сільради Сотніченко Вірою Григорівною. Велика вдяч-

ність вчителям села Олександрівка Давиденку Іванові Івановичу з дружиною Ганною Павлівною, вихідцям з Олександрівки Скрипченку Володимирові Івановичу, Компанійцю Олексієві Амосовичу з дружиною Ганною і ін.

Значне трудове вкладення при комп'ютерному оформленні матеріалів надали мені мої близькі: дочка Краснікова Олександра, син Юрій і брат моєї покійної дружини Штирхун Василь зі своїм сином Олександром, велике їм спасибі. Організаційне забезпечення видання книжки та виготовлення більшості фотознімків здійснені автором.

Крекотень С. Я.

Краснікова О. С.

Крекотень Ю. С.

Штирхун В. П.

2. ЧЕРНІГІВСЬКА ЗЕМЛЯ

Чернігівська земля має багатотомні описання вченими і спеціалістами з її історії, археології, історичної географії, етнографії. Над дослідженням цих питань століттями займалися багато вчених, кафедри та факультети історичних інститутів; на цих теренах багато дослідників здобули вчені ступені, звання лауреатів, визначних діячів науки. Адже Чернігівщина відіграла досить визначну роль в історії східних слов'ян, могутньою в свій час держави Київської Русі, що стала праматір'ю українського, білоруського і російського народів.

В цьому розділі читач знайде в скороченому вигляді історичні відомості стосовно Чернігівщини. Наші предки, жителі Корюківщини і наших рідних сіл Верхолісся та Олександрівки також причетні до історичних подій на Чернігівщині.

Як відомо, земля історично завжди облаштовувалась, прилаштовувалась людьми для більш зручного життя на ній. Винаходи і вдосконалення знарядь праці, ремесел, машин обумовлювали і відповідні ступені розвитку людства. На всіх стадіях розвитку люди дбали, щоб було затишно в оселі, щоб було чим харчуватись, щоб досконаліше полювати звіра і ловити рибу, щоб краще родила земля, щоб вправніше було долати відстань. Поряд йшов і розвиток духовних запитів, культури, мистецтва, але побут, як первинна субстанція, визначав свідомість людей. Над створенням матеріальних основ життя в нелегому, часом каторжному, труді, горбатились тисячі поколінь наших предків. Нам українцям (а чернігівчани не виключення) історична доля визначила особливо густу сіть руйнацій, розгромлення, спустошення наших земель, гноблення душ, людського горя і страждань. Розгром землі, експлуатація і поневолення простих людей, що населяють Україну, в значній мірі продовжується і по сьогодні. Хотілось, щоб ми більш вдумливо оглядалися на своє минуле, самокритичніше оцінювали причини людського лиха, що так міцно припіпилось до нашого народу, починаючи з боротьби проти хазарських, печенізьких, половецьких татарських і інших навал до сьогоднішніх парламентських "кулачних боїв", "газових воєн", пограбування створених нелегкою роботою нашого народу основних засобів виробництва, комплектації нашими дівчатами закордонних борделів і т. ін.

Отже, Чернігівська земля, яка вона?

Археологічні розкопки, а їх по області понад двадцять, з них Мезинська Коропського району зі світовим іменем, свідчать, що життя людей на території сучасної Чернігівщини розпочалося з періоду пізнього палеоліту (близько 30 тис. років тому). Окрім археологічних, матеріальних пам'яток про життя наших далеких предків, історія користується літописами грецьких (Геродот – 2500 років тому, Гіппократ), арабських, візантійських, а також київсько-руських літописців Нестора, Іларіона, Лаврентія і ін. З цих документів відомо, що найдавнішими відомими племенами на наших землях були скіфи (V ст. до н. е.), що згодом змішалися з сарматами, що прийшли зі Сходу і на початок нашої ери з Скіфо-сарматів виділились алани. В I–II ст. н. е. аланів поневолили німецькі племена готи, котрих в свою чергу в IV ст. н. е. захопили азійські племена гунів. В V ст. н. е. гунів потіснило інше азійське плем'я аварів, в боротьбі з якими з VI ст. н. е. в літописах згадуються східні слов'яни (анти).

Так, з дуже давніх часів наш край зробився великим шляхом для багатьох народів, що переходили з Азії на Захід в Європу. Всі ці сармати, алани, готи, гуни, авары, протоптавши терени сучасної України, осіли в Європі за Карпатськими горами.

Східні слов'яни склалися з племен, що жили впродовж рік: поляни – середина Дніпра і річки Рось, сіверяни – р. Десна, Сейм, Псел, древляни – р. Тетерів, дреговичі – р. Прип'ять, радимичі – р. Сож, кривичі – верхнє Дніпро, Західна Двіна.

Визначну роль в історії нашої Чернігівщини відіграла могутня середньовічна держава Київська Русь, до складу якої Чернігівська земля з періодичною деякою автономізацією входила протягом 360-річного періоду, з 882 р., коли князь Олег з Новгороду йдучи

з військом на Київ підкорив Любеч (місто на 50 років старіше Чернігова) до 1240 р., коли татари-монголи (хан Батий) не поруйнували Київ і поклали край самостійного існування Київської Русі (подалі КР).

До керівництва КР були причетні нащадки Кия брати Аскольд і Дір (882), яких оманно виманив з Києва Олег, родич Новгородського князя Рюрика, вбив їх і зайняв Київський престол. Після Олега (912) правив син Рюрика Ігор, а після його вбивства древлянами в Іскоростені (945) – його дружина Ольга, потім її син войовничий Святослав (964–972). Після підступного вбивства печенігами Святослава (о. Хортиця 972 р.) Київською Руссю правили його сини: Ярополк (972–980) і Володимир (970–1015). Після Володимира (Хрестителя) КР правило сім поколінь князів в кількості 201 чоловік, в тому числі князівня пов'язане з Чернігівською землею – 6 поколінь, 72 князі. Про деяких з них хочеться повідати читачеві.

1 Володимир Святославович, Великий князь Київський (953–1015, княжив 980–1015 – тобто 35 років), народжений від нашої землячки ключниці Малуші з Любеча, з якою у молодого, енергійного князя Святослава був гріх. Змолоду Володимир по-батьківськи був енергійним, гарячий до жіноцтва, жорстокий. Так, будучи в молодому віці в якості Новгородського князя він пішов на свого сусіда і родича Полоцького князя Рогволода, який готував віддати свою дочку-красуню Рогніду за Ярополка, старшого брата Володимира, що в Києві був великим князем. Володимир вбив Рогволода з двома його синами і силоміць забрав Рогніду, яка пручалась і відмовлялась "розути сина наймички". Після цього Володимир їде на Київ підступним способом заманює до свого стану довірливого Ярополка, вбиває його й стає великим князем в Києві (980). Жорстокість і категоричність Володимира проявляється при впровадженні на КР християнства (по літопису в Новгороді і на Волині, де заснував місто Володимир Волинський "огнем і мечем").

З молодю Володимир любив гулянки, пиятику, жінок. Від різних жінок (одна з них сестра Константинопольського імператора Анна) мав 12 синів, не рахуючи дочок. Внаслідок походів 981–993 рр. всі східнослов'янські племена (в'ятичі, ятвяги, хорвати, галицькі землі) були об'єднані в потужну слов'янську державу. Київська Русь (КР) стала найбільшою Європейською державою. Підкорення Херсонесу, встановлення мирних відносин з Візантією, будівництво загороджувальних земляних валів і фортець по річках Стугна, Трубіж, Десна, Сула, започаткування міста Володимира на р. Клязьмі, введення на КР християнства, все це слугувало історичному авторитету Володимира, якого його сучасники звали "Красне сонечко, Хреститель". За його ініціативою в Києві побудована Десятинна церква.

Цікавий історичний епізод. Згідно з літописними даними (992) печеніги в ті часи дуже дошкуляли полянам і сіверянам, наладаючи, грабуючи землі і збираючи в рабство людей з південних окраїн КР. В один із походів проти печенігів зустріч полків Володимира і печенізької рати відбулось на р. Трубіж. Печенізький хан, що в своєму війську мав видатного богатиря, запропонував Володимирові турнір, чий богатир переможе, того й перемога. Серед Володимирового ополчення знайшовся кременезий, але невисокий на зріст молодий чоловік – кожум'як. Бажаючи випробувати бійця, Володимир запропонував йому побитися з розлюченим биком, в якого той кожум'як відламав рога і вирвав півбока з шкірою і м'ясом (такі мав дужі руки).

Почалися змагання. Печеніжець, що був набагато більший, став кепкувати з кожум'яки, як з малого хлопця, але кожум'як схопив його, підняв на руках в повітря, задушивши печеніга в своїх обіймах і вже мертвого кинув на землю. Перелякані печеніги повтікали з поля бою, а Володимир в знак переходу слави від печенігів до земель КР на цьому місці заснував місто Переяслав. Ось такий був син нашої землячки Малуші з Любича.

2 Ярослав Володимирович (Мудрий) 978–1054, що княжив на Київському престолі 1019–1154 (як і його батько 35 літ). Ярослав з малолітства був посаджений на Новгородський стіл і в свої 26 років захопив самостійності – перестав платити данину своєму

батьку (2 тис. гривень із зібраних він витрачав на свою дружину, а 1 тис. грн – віддавав Києву). Володимир розгнівався на сина і об'явив похід на Новгород, але дійшовши з військом до с. Берестове (там, де нині Києво-Печерська лавра) занедужав і через декілька місяців в 1015 р. віддав богові душу. Першим із синів узнав про смерть батька Святополк, що сидів на Вишгородському столі і швиденько зайняв Київський. В боротьбі за великокняжий стіл Святополк убив трьох своїх братів: Бориса (Суздаль), Гліба (Муром) і Святослава (Іскоростень), за що його прозвали "Окаянний".

Ярослав в Новгороді готувався до боротьби за Київ з батьком, але взнавши про його смерть і підступні дії свого брата Святополка, пішов на нього з трьохтисячним військом новгородців і під Любечем на Чернігівщині розбив Окаянного, але той втік до печенігів, підмовив і підкупив німців, венгрів, печенігів і поляків (Болеслав Хоробрий) і вигнав Ярослава з Києва. Так було до 1019, коли Ярослав на р. Альті під Переясловом, на місці підступного вбивства брата Бориса, не подолав Святополка з його союзниками і остаточно покняжився в Києві. Святополка при його втечі наздогнали варяги з Ярославового війська і вбили.

Роки княжіння Ярослава (1019–1054) були періодом подальшого підйому КР і її столиці Києва. Одночасно з великим будівництвом, що розгорнулося в Києві та на периферії м.м. Ярославль на р. Волга, Юр'їв на р. Рось і ін., Ярослав енергійно продовжував вживати заходів щодо захисту південних кордонів держави від кочевників. Почалось будівництво нової лінії оборонних рубежів по р. Рось і заселення їх полоненими варягами, ляхами. Ярослав опікувався не лише розширенням території держави і захистом її рубежів, а й внутрішніми проблемами КР. Значну увагу приділяв будівництву церков (Софіївський собор 1037), монастирів (Києво-Печерська лавра 1051 р.), переводу грецьких книг, впаштуванню шкіл грамоти. В Софіївському соборі була зібрана велика бібліотека, була видана "Руська правда" – збірник законів і правил, за якими жили громадяни КР протягом багатьох віків. Ярославом приділялась велика увага укріпленню міжнародних зв'язків (з Польщею, Венгрією, Англією, Францією, Німеччиною, Скандинавськими державами, Візантією). Його дочки Анна, Єлизавета та Анастасія були видані заміж за членів королівських сімей Франції, Норвегії, Венгрії відповідно, сестра Марія-Доброгніва – за короля Польщі, сина Всеволода оженив на дочці грецького імператора, сини В'ячеслав і Святослав були одружені на німецьких князівнах. Були розширені церковні привілеї, на Київську метрополітську кафедру був вибраний відомий церковник і письменник Іларіон.

У 1044 р. Ярослав задумав поховати у Десятинній церкві своїх дядьків Олега і Ярополка, котрі померли язичниками. Для цього він звелів викопати їх останки, охрестити кістки і поховати їх в церкві. Там же були поховані рідні Ярослава: Великий князь Володимир з дружиною Анною. Самого ж Ярослава Мудрого поховали в саркофазі в Софіївському соборі в Києві.

В 1037 р. під Києвом військом Ярослава був нанесений останній нищівний удар печенігам, після чого печенізьких набігів на КР вже не було, а на честь цієї перемоги були збудовані Золоті ворота при в'їзді в "місто Ярослава" з південно-західної сторони.

3 Мстислав Володимирович Хоробрий (бл. 965–1036) – брат Ярослава Мудрого. В 988 р. від батька Володимира Великого одержав в уділ Тьмутороканське князівство (Таманський півострів по р. Кубань), що було відвойоване у хазар, ще дідом Мстислава Святославом в 965 р. Здійснюючи роль форпосту КР на південному сході, Мстислав ще раз після Святослава (964) організував похід на Хазар (1016), розбивши їх, він набагато полегшив долю сіверян і полян, що століттями потерпали від хазарських набігів, плативши хазарам данину. В 1022 підкорив Тосогів (Теркосів), перемігши в двобою їхнього богатиря Редедю. В 1023 р. Мстиславом в Тьмуторокані була збудована церква Богородиці. Взагалі Мстислав був динамічним, енергійним князем войовничою вдачею схожий на свого діда Святослава, йому не сиділося в далекій і глухій Тьмуторокані і в 1023 р. він іде походом на свого брата Ярослава, на Великокняжий Київський стіл. Ярослав

в той час був з дружиною в Новгороді, загладжуючи з племінником Брячиславом, князем Полоцька, сварку за Вітебський вихід полочан до балтійських ринків через водний "путь із варяг в греки". Але кияни були задоволені княжінням Ярослава і Мстислава в Київ не прийняли, Мстислав силоміць займати братове місце вважав безчесним і з дружиною зайняв м. Чернігів, утворивши Велике Чернігівське Князівство, що охоплювало простори від Дніпра до Мурому, від Оки до Тмутаракані.

Ярославові ця самодіяльність енергійного брата не сподобалась і він, зібравши велике військо, запросивши на допомогу варягів, з якими він був в дружбі, пішов походом на чернігівчан. Під Лиственем (прибл. Михайло-Коцюбинське) в 1024 р. Мстислав наголову розбив військо Ярослава, той втік до Новгороду, але Мстислав через своїх послів запросив Ярослава княжити в Київ, як старшого брата, а за Чернігівським князівством закріпити всі землі на схід від Дніпра. Ця братня угода була закріплена в 1026 р. договором в м. Городець (прибл. Бровари) і в правління КР наступив період дуумвірату, коли дружньо правили державою два князі, кожний по своїй зоні, разом захищали землі КР, ходили походами на ворогів (похід на ляхів 1031 р.) Така дружба позитивно відзначилась на внутрішньому розвитку КР, про що красномовно свідчить бурне будівництво в м.м. Києві та Чернігові, Переяславі (Київська Софія, Чернігівський Спасо-Преображенський собор і ін.).

Мстислав помер в 1036 р. бездітним, поховали його в Спасо-Преображенському соборі, а Ярослав в силу цього знову став володарем всіх земель КР, включаючи й Чернігівське князівство.

4 Володимир Всеволодович Мономах (1052–1125). Ярослав Мудрий перед смертю в 1054 р. зробив розпорядження щодо розподілу княжих уділів між своїми синами, згідно яких старший Ізяслав одержав Київ, Новгород, Псков, Туров, Святослав – Чернігів, Муром, Тмутаракань, Всеволод – Переяслав і Ростов з Білозером, Ігор – Володимир і В'ячеслав – Смоленськ. Київський, Чернігівський і Переяславський князі уклали між собою угоду про дружбу і цей тріумвірат деякий час утримував землі КР в одному цілому, допомагав обороняти їх від набігів половців (битва під Сновськом, що на Чернігівщині) чуди і голяді, що шарпали Новгород і ін. Ярослав хоч і поклав початок удільно-княжим сваркам, але оставив після себе на довгі дні християнську науку і віру, одну церкву і духовенство, письменство з однаковою книжною і церковною мовою по всіх Київсько-руських землях, оставив один загальний княжий рід, однакове право і закони, однаковий лад у громаді, в управі, однакова структура влади: життя по різних землях КР виробилось однакове і давало основу людям почувати близькими одне до одного.

Але удільні князівські сварки зсередини та половецька навала поступово ослабляли могутню державу і з роками привели до її краху.

Ізяслав погано княжив і Київське віче в 1073 р. прогнало його, а за князя покликано Чернігівського Святослава (1027–1076). Тепер в руках Святослава і Всеволода зібралась майже вся земля КР, тріумвірат управління було замінено знову на дуумвірат, але всі важелі управління величезною державою сконцентрувалися в руках Чернігівського Святослава (менший Всеволод у всьому слухався старшого Святослава). Для задоволення Київського боярства Святослав пожертвував на будівництво храму Успіння Богородиці в Києво-Печерському монастирі 100 гривень золота і брав участь в закладанні його фундаменту. Святослав добре зарекомендував себе на Київському Великокняжому столі, але в 1076 р. помер на 49-му році життя. Похоронили його згідно заповіту не в Києві, а в Чернігові в Спасо-Преображенському соборі.

Скориставшись смертю брата, по домовленості з Всеволодом (Переяслав), до Києва повертається княжити Ізяслав. Він багато років поневірявся по Європі, то в поляків, то в німців, то у Папи Римського, шукаючи собі підтримки для зайняття Київського столу, але ніхто не хотів сваритися з його братом Святославом, який після Чернігова міцно стояв на ногах на Великокняжій посаді в Києві.

Ізяслав, як уже відмічалось, не мав популярності серед киян, він тричі ставав на Київський престол (1054 р. – після смерті батька Ярослава, 1068 р. – після повстання киян, що його вдруге вигнали, зайняття Києва з допомогою ляхів і втретє після смерті брата Святослава в 1076 р.). На війні за Київський престол зі своїм племінником Олегом Святославовичем (Чернігів) Ізяслав був убитий біля Ніжина в 1078 р., а переможений Олег утік до Тмутаракані. Ізяслава поховали в Десятинній церкві в мармуровій домовині (зауважте – не в Софії поруч з батьком Ярославом!)

В Київ по праву молодшого брата запросили на княжіння Всеволода Ярославовича (1030–1093), з Переяслава, а його син Володимир Мономах (1052–1125) одержав Чернігівський стіл. Всеволод Ярославович був одним з високоосвічених Київських князів, знав 5 іноземних мов. За князування Всеволода багато було йому клопоту з племінниками, що без упину сварились і воювали між собою за уділи і запрошували собі в поміч половців, а ті грабували народ, гнали його в неволю.

Всеволод помер в 1093 р., похований в Софії поруч з батьком Ярославом Мудрим.

Київське віче знову звернулось до Володимира в Чернігів з проханням на Княжіння, а Володимир делікатно відмовився на користь Святополка Ізяславовича, бо той є син Ізяслава, а Ізяслав – старший брат його батька (яка все-таки шана старшинству!). Святополк правив в Києві з 1093 по 1113 р. – до своєї смерті, поховали його в Свято-Михайлівському монастирі, який він збудував. І ось, на третє запрошення київських бояр (віче) Володимир їде в Київ Великим князем (1113). Володимир Всеволодович уособлює видатну постать в історії КР, в єднанні земель, в боротьбі з половецьким поневоленням, в подоланні князівського розбрату, удільництва, сепаратизму і стабілізації держави КР. До 26-літнього віку він в Переяславі проходить школу відбиття половецьких набігів на південні рубежі Переяславського князівства і керівництва князівством у розумного, дальновидного свого батька Всеволода, який в ті роки в складі тріумвірату (Ізяслав, Святослав і Всеволод Ярославовичі), а пізніше дуумвірату (спочатку з братом Святославом, а після з племінником Святополком) фактично правив великою державою КР протягом 30 років (1054–1093).

Володимир з 26-річного віку до самої смерті (73 р.) князував: 16 років в Чернігові, 19 – в Переяславі і 12 – на Великокняжому столі в Києві. Його мати була дочкою Візантійського імператора Костянтина IV Мономаха (Володимира стали величати Мономахом через подарунок його тестя – золотий вінець з дорогоцінним камінням і хрестом – шапку Мономаха). Він, крім слов'янської, знав мови своєї матері – грецьку, своєї жінки Гіти Гарольдівни – англійську, половецьку і латинь. За свої 47 років князування він здійснив 83 походи проти половців і склав з ними 19 мирних угод, полонив 300 половецьких князів, з яких 100 відпустив на волю. Крім дочок, мав дев'ять синів, з них засновник Москви (1147) Юрій Довгорукий, який два рази завойовував Київ і займав посаду Великого Київського Князя в 1149–1151 і 1155–1157 рр., похований в Києві в церкві Спаса на Берестові; Великий Князь Київський Мстислав (1125–1132) та Ярополк II (1132–1139). Володимир був організатором трьох з'їздів князів КР ще до єднання земель і організації відсічі половецьким набігам (1097 р. Любеч "строение мира", 1100 р. Уветичі під Києвом, 1101 р. в Києві на Золочі).

Успіхи об'єднуючої політики Мономаха позитивно відбилися на внутрішньому розвитку держави. Зосередження в одних руках великого водного шляху від Чорного до Балтійського моря сприяло значному збільшенню обсягів міжнародної торгівлі Русі і стимулювало більш тісне економічне єднання всіх давньоруських земель. Літопис відмічає зростання, забудову міст КР, Києва, Новгород, Смоленська, Чернігова, Переяслава і ін. В Києві в 1115 р. будується міст через р. Дніпро.

Спаський собор, м. Чернігів. Заснований першим Чернігівським князем Мстиславом Володимировичем в 1037 р. (рознесник Київської Св'яції). В ньому поховані тіла князя Мстислава (1037 р.), Святослава Ярославича (1076 р.), інших Чернігівських князів, а також цеслі князя Ігоря (1202 р.) відомого своєю невдалою похідом на половців (1185 р.), що описаний в легендарній повісті "Слово о Ігореві"

Успенський собор Єлецького монастиря. Заснований пернігівським князем Святославом Ярославичем (княжить в Чернігові у 1054-1073 рр.). Легенда пов'язує ствердження, що Святослав під час підволення на окраїні південного Чернігова ударив на сесті ікону Єлецької Божої м'яквіри і на честь цього на тому місці був освячений Єлецький монастир

Борисоглібський собор, м. Чернігів. Заснований в кінці XI - на початку XII ст. придонком Святослава Ярославича, Чернігівським князем Давидом Святославовичем на честь Святих Бориса і Гліба, братів Ярослава Мудрого, шлюбними вбитих брянським Святославом Окопником

Ільїнська церква, м. Чернігів, кінець XII - початок XIII ст. Ільїнський печерський монастир був заснований св'ятим Антонієм Печерським (Засновник Києво-Печерської Лаври), що в 1069 р. після поразки повстання князя протиположного князя Ізяслава змушений був тікати в Чернігів під захист Чернігівського князя Святослава (брата Ізяслава). Багато років церква стояла розореною. Випищено орданом 1239 р., поки в XVII ст. не була відбудована старанням чернігівського полковника Семени Подібайло

П'ашчепаркська церква. Побудована на зламі XII – XIII ст. давньоруським зодчим Міхномем на місці колишнього Чернівецького порту і названа на честь покровительки королів Параскви П'ятицир

Катеринська церква. Кінець XVII – початок XIII ст. На в'їзді в Чернівці від Десни – унікальний меморіал козацької слави, споруджено на честь керівачу козаків Чернівецького полку на чолі з Якимом Лямубач під час штурму турецької фортеці Азов у 1696 році

Трицький собор. Кінець XVII ст., м. Чернівці. Початок будівництва в 1679 р. здійснювався штурптями на кошти підданого діляча Лазаря Барановича, а після його смерті укладилося будівництво за спільно на за коштів гетьмана Івана Мазепи в 1695 р.

Чернівецький колегіум. Заснований чернівецьким архієпископом Іоанном Максимовичем в 1700 р., а будівництві коштом доначиго гетьман Іван Мазепа. В колегіумі навчався Самойлович Д.С. – видатний епідеміолог родом з с. Іванівки, що на Чернівецьщині

ВИДАТНІ ЗЕМЛЯКИ

К. Розумовський

П. Прокопенко

І. Мурза

Г. Барановський

М. Кірванов

М. Кобилитський

М. Лемкович

М. Стецько

І. Оршенко

І. Оршенко

М. Кошчынко

Масштаб 1: 1 300 000
 0 6 12 км
 ШКАЛА

МІСЦЯ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНИХ	
1	М. Златошанський (1842-1900) осіб, відзначених урядовими нагородами
2	С. Сторожко (1801-1880) державників, громадських, політичних, церковних та військових діячів
3	І. Кочубай (1807-1880) вчених
4	І. Кочубай (1807-1880) писемників, поетів, літературознавців
5	М. Златошанський (1842-1900) композиторів, кобзарів, співаків
6	С. Сторожко (1801-1880) акторів
7	І. Кочубай (1807-1880) художників, живописців
8	М. Златошанський (1842-1900) скульпторів, архітекторів
9	І. Кочубай (1807-1880) спортсменів
10	М. Златошанський (1842-1900) майстрів народної творчості

На доповнення до відомої "Руської правди" Ярослава друкується "Статут Мономаха". А ось "Повчання Мономаха", що він залишив для своїх нащадків: *"Більш над усє майте страх Божий, не лінуйтеся, не покладайтесь на бояр та воєвод, самі доглядайте за всім; шануйте старого чоловіка, як батька, а молодого – як брата; будьте праведними судьями, присяги не ламайте, гостей і послів вітайте як не подарунками, то напитками та найдками, бо вони по чужим землям несуть і добру і злу славу; не забувайте того, що знаєте, а чого не знаєте, того навчайтесь..."*

Після Мономаха з новою силою розпалюються князівські міжусобиці в боротьбі за Київській стіл, борються "ольговичі" (себто нащадки Чернігівського князя Олега Святославовича) з Мономаховичами. Найбільшою шкоди завдав Києву Суздальський князь Андрій Боголюбський, внук Мономаха, син засновника Москви Юрія Володимировича (Довгорукого). Андрій, змовившись з іншими князями (12 князів: половці, угри, чехи, ляхи, литва) в 1169 р. зенацька напав на Київ після короткої осади взяв його і, як говорить літопис: "И грабиша за два дни весь градъ, Подольє и Гору, и монастыри и Софью, и Десятинную Богородицю и не бысть помилования никому же и взяша имъня множество, и церкви обнажиша иконами и книгами, и ризами и колоколами изнесоша все". Вперше за багатовікову історію "мать городов русским" підлягла такому сильному спустошенню своїми руськими князями. Таким варварським методом Андрій здійснив свою мрію про перенесення столиці Руської держави з Києва до Володимиро-Суздальської землі, (в майбутньому до Москви).

Адже підкоривши Київ і пограбувавши його, ставши Великим князем КР, Андрій не залишився княжити в Києві, а поїхав в Ростово-Суздальську землю, де в ті часи росла і ставала на свої столичні ноги Москва.

Юрій Довгорукий народився в 1090 р. тобто в той час, як його батько Володимир Мономах княжив в Чернігові (1078–1094), отже він наш земляк. В 1120 р. на прохання половців Мономах посилав на чолі війська в похід на Волзьку Булгарію (столиця Булгар – трохи нижче впадіння Ками в Волгу), яка в той час притиснула половців. Мономах боровся з половцями всіма доступними способами, в тому числі й встановленням фамільних зв'язків: він оженив брата Андрія на внучці половецького хана Тугоркана.

Переможний похід Юрія привів до утворення й укріплення Ростово-Суздальської землі, де Юрій одержав уділ від батька Мономаха. Юрію було затишно княжити в Суздальській землі. Цей уділ великими лісами був зовсім віддалений від західної основної частини КР, через що й звався Залісся; заселений він був племенами Чудським та Фінським (не слов'янськими). Юрій, а далі і його син Андрій, заселяли цей дикий край невеличкими і своїми дружинниками, будували городи і села.

Чудське плем'я тоді було слабше, тихіше, менш освічене і менш культурне від слов'ян. Воно, мішаючись з руськими людьми і перейнявши християнську віру потроху асимілізувалось зі слов'янами і одержало назву Великоруського

Тихий і покірний князям народ, відсутність освіченого і вимогливого духовенства, потужного боярського вчє, що обмежувало владу князів, як в Києві, Новгороді, Переяславі, Галичі і, нарешті, відсутність систематичних набігів кочових племен – все це створило об'єктивні умови для перенесення столиці великої слов'янської держави з Києва до Москви.

Окрім того, згідно літописів, княгині не любили Юрія за його лиху, підступну вдачу (він, мабуть, успадкував характер своєї матері англійки Гіти Геральдівни). Він три рази вступав на Київський престол, з якого двічі його виганяли. Помер він також ненормально, а з перепою, після бучного бенкету у боярина Петрилі. Поховали його також не поруч зі своїм батьком Мономахом в Софіївському соборі, а біля церкви Спаса в селі Берестове (нині – у дворі Києво-Печерської лаври, в ті часи приміська зона)

З того часу, як пишуть літописи, пішов розкол на Русь південну з її волелюбним народом і Русь північну (Великороси), що звалась спочатку "Великим Князівством Московським", а згодом – царством Московським. Тоді ж таки в XII ст. південна Русь в літописах починає зватись Україною.

Характерною ознакою згубності для КР від князівського сепаратизму став невдалий похід Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича в 1185 р. на половців, що закінчився розгромом Ігорового війська і полоненням самого князя. Цей невдалий похід, як і горе для народів КР від удільної гризоти між князями, талановито описано в відомій літописній повісті, написаній на Чернігівщині: "Слово о полку Ігоревім"

Волелюбна, завзята, непокірлива ментальність південно-слов'янського (українського) народу привела до падіння Київської Русі, не дала можливості в свій час створити потужну козацьку державу, та й сьогодні вона не на користь людям: нема ладу між Сходом і Заходом в Україні і не тільки... (див і слухай Верховну Раду).

Великого розору і багатовікового занепаду зазнала Чернігівська земля від наступного поневолення її татаро-монгольською Ордою, Литовсько-Польськими окупантами і іншими агресорами.

В 1239 р. хан Батий зі своєю ордою спалив Чернігів, пройшов походом через Чернігівщину по маршруту Переяслав-Чернігів-Глухів, а в 1240 р. по південній частині області при наступі: Полтава-Київ. По свідоцтву літописців, після проходу татаро-монгольської навали залишалась чорна спалена земля з кістками вбитих людей, худоби, спаливалися села, міста, працездатних людей забирали в рабство, церкви грабували (але не палили, релігію орда поважала). До кінця XIV ст. управління українськими землями здійснюється ставлениками (князями) Орди по ярликам-дозволам.

В 1363 р. Литовський князь Ольгерд одержав перемогу в битві над татарами, потіснивши їх на схід в лівобережні степи. Таким чином, південно-слов'янські (українські) землі, в т. ч. і Чернігівщина (ще раніше – в 1356 р.), звільнившись від татаро-монгольського іґа підпала під руку Литви. Князь Ольгерд був жонатий на Вітебській князівні українського походження, йому симпатизували українська мова, культура, звичаї. У самій столиці Литви – м. Вільно при великокняжому дворі і поміж всіма вищими верствами литовського населення українська мова була у вжитку на рівні з литовською. Після смерті Ольгерда його син Володимир став Київським князем, а син Володимира Олександр (Олелько) започаткував рід Олельковичів, що правили в Києві після татар понад 100 років, а в Чернігові правив Костянтин Ольгердович та його нащадки.

В 1386 р. Литовський князь Ягайло вінчається з польською Королевою Ядвіґою, з язичника перехресчується в католицьку віру і стає називатись королем Польщі, Литви і України. Таким чином, литовське поневолення України змінюється на польсько-литовське. При цьому, час від часу продовжуються татаро-монгольські набіги (1399 хани Темір – Култуї з Едигеєм – 1416 р. – хан Едіґей з Криму).

Проводиться католизація українського населення та подвійний гніт: з Заходу польська шляхта, а з півдня кримська татарська Орда зі столиці Бахчисарай (спадкоємці татаро-монгольської Орди). Люди від того подвійного пригноблення, шукаючи захисту, об'єднуються в ватаги і тікають в "Дике поле" – в степи на Дніпровські пороги. На Україні розпочинається новий історичний період розвитку – козаччина (XV–XVIII ст.), або гетьманщина.

З Чернігівської землі в 1606 р. започаткувалось селянське повстання під проводом Івана Болотнікова проти кріпосництва і гноблення селян (м. Путивль, Чернігів, Стародуб).

Чернігівщина брала активну участь у національно-визвольній війні українського народу під проводом Б. Хмельницького (1648–1654) проти Речі Посполитої, а в 1669 р. Чернігівське місто Батурин становиться резиденцією – столицею гетьманської Лівобережної України. Ряд міст Чернігівщини того часу набувають Магдебурзького права (право на самостійне міське самоврядування, незалежне від феодала) Новгород-Сіверський (1620), Чернігів (1623), Ніжин (1625), Батурин (1654), Козелець (1656), Остер (1652), Прилуки (1783).

В ході Північної війни (1699–1721) за вихід Росії до Балтійського моря король Швеції Карл XII – грізний войовничий лідер Європи того часу – в вересні 1708 р. зайняв Стародуб. Російське військо Петра I при відступі за собою палили села, корм для коней.

руйнували переправи і мости через річки, це примусило Карла змінити напрям наступу: замість Москви на більш заможну Україну, на Полтаву. Іван Мазепа, що в той час гетьманував у Батурині, хотів скористатись з того походу щоб добути Україні самостійність. Він послав таємного листа Карлу, біля с. Макошино підготував паромну переправу для шведського війська і 23 жовтня 1708 р. з частинами Лубенського, Миргородського та Прилуцького полків (біля 5000 козаків) пішов на з'єднання з військом Карла, що йшло через Новгород-Сіверський в напрямку Ромен, де Карл зимував перед Полтавською битвою (27.06 1709). Дізнавшись, що гетьман Мазепа перейшов на сторону Карла, Петро I послав Меншикова з військом на гетьманську столицю Батурин і той люто розправився з містом, спаливши його до дла, повбивавши і замордувавши всіх його жителів, це сталося 31 жовтня 1708 року.

Чернігівський полковник Павло Полуботок в 1708 р. з Чернігівським полком залишався в стані Петра I, брав участь у Полтавській битві, в 1722 р. був призначений Наказним Гетьманом Лівобережної України після смерті його попередника Івана Скоропадського. Вболіваячи за права козаччини і в цілому українського народу, що жорстоко були знехтувані царем Петром I після Полтавської перемоги, Полуботок в 1724 р. був царем викликаний до Петербурга, посаджений в тюрму, де й був замордований до смерті.

Ще один відомий наш земляк Кирило Розумовський в 1731 р. разом з братом Олексієм (мав красивий голос і вродливу зовнішність), сини селянина Розума з с. Лемеші Козепецького повіту, були вивезені до Петербурга царським полковником Вишневським, що набрав співучих українців до придворного хору. Олексій з часом став фаворитом цариці Єлизавети Петрівни, а Кирило – президентом Академії наук Росії, а потім – Гетьманом Лівобережної України.

З приходом на царювання Катерини II (1762) в 1764 р. гетьманство на Україні було скасоване (а за ним в 1775 р. була зруйнована й Запорізька Січ). Таким чином, наш земляк, кріпак Кирило Розум – граф Розумовський був останнім українським гетьманом, переніс гетьманську столицю назад з Глухова в Батурин, збудував там замок, помер в 1803 р., похований в цьому ж замку (зараз реставрується).

Щодо адміністративного поділу, то Черніпвщина пройшла такі історичні стадії:

– плем'я сіверян – до 882 р.

– Чернігівське князівство в складі Київської Русі –1356 р., а з 1239 р. – під Золотою Ордою

– Чернігівське воєводство в складі Литви – до 1385 рр.

– те ж Польщі – 1385–1561 рр.

– Чернігово-Сіверська земля в складі Московського князівства 1501–1618 рр.

– Чернігівське воєводство в складі Речі Посполитої 1618–1654 рр.

– Гетьманщина, Чернігівський і Ніжинський полки 1654–1781 рр.

– Чернігівське намісництво Малої Росії – 1781–1797 рр.

– Малоросійська губернія – 1797–1802 рр.

– Чернігівська губернія – 1802–1932 рр.

– Чернігівська область – з 1932 р.

– з 1654 р. до 1991 р. – в складі Росії (а з 1917 р. – СРСР, з 24.08.1992 р. – Україна!).

Черніпвська земля славетна своїми земляками-меценатами: старовинний козацький рід Лизогубів, сімейства Галаганів, Тарновських і ін. Маєтки, побудовані за їх ініціативою і на їх кошт споруді, залишені картини, ікони, інші предмети мистецтва на сьогодні складають суттєву складову історичного багатства Черніпвщини (садиби, музеї, храми тощо).

Землі Черніпвщини надихали цілу плеяду видатних представників науки і культури (Кибальнич, Вотчал, Лисянський, Заньковецька, Мартос, Тичина, Десняк, Кочерга, Довженко, Верьовка, Ревуцький і ін.). Найвизначніші історичні пам'ятки, розміщені на території області історичних пам'яток, значних промислових об'єктів та імена видатних земляків приводяться в додатках до цього розділу.

3. ДОКРИПАЦЬКИЙ ПЕРІОД. КОЗАЧЧИНА

Коли стоїш на березі широчезної, могутньої ріки, яка століттями несе свої води до безмежного моря, думається, – звідки береться ота сама ріка, якою потужністю вона наповнюється, де її витoki, з чого це все диво і краса починаються?

З подивом усвідомлюєш, що цей велетенський, кубокілометровий струмінь складається з приток, рукавів, річок, струмків, що витікають із земних джерел, озерець, боліт, що поодинокі виглядають непоказними, миршавими, але в інтегралі складають велику силу і красу, що причаровують людські погляди і мимоволі навівають алегорії про аналогічне життя людей Чернігівського краю до чарівного річкоплину Десни, Дніпра.

Про такі непоказні джерельця життя людей на Україні, про історичні витoki, розвиток (а за останній час і занепад, на жаль) сіл Верхолісія і Олександрівки, що в Корюківському районі на Чернігівщині, і хочеться повідати читачеві.

Автором в цій публікації не ставиться цілі літературного блиску, детективної інтриги чи документного розкриття подій минулого. На це нема ні хисту, ні можливості. Є лише непереборне хотіння повідати потомкам історичну правду про життя наших предків. Останнім часом паралельно з фарисейськими заявами можновладців про невсилицу їх опіку над аграрною політикою України, спостерігається суттєве погіршення сільського життя, продовжується емісія молоді з села, села занепадають, вимирають, нищаться, значна частина земель виснажливо експлуатується свритними зайдами-орендаторами, а то й зовсім не обробляється (цього не було ні в воєнні часи ні при голодоморах).

Хочеться кричати: "Люди! Схаменіться! Не поривайте зв'язки з Вашими витокami, з корінням, яке дало Вам життя! За цей розрив з минулим історія покарає вас і ваших потомків!"

Історично село народило і виростило, випестувало жителів міста. З давніх-давен село постачало місту харчі, льняні вироби, шкіру і хутра тварин для одягу і взуття, коней і волів, всяку кузнь і обозні засоби для воєнних дій по захисту регіону від поневолювачів, будівничу деревину, паливо і багато-багато витворів вмілих, роботящих селянських рук, змайстрованих з щедрих дарів землі-матінки-годувальниці. Ватажки родо-племінного періоду поступово перетворювались у великих рабовласників, князів, аристократичну (а пізніше – фінансову) олігархію підкорюючи вогнем і мечем (а в наші часи – капіталом) все більше території з населенням, що своїм рабським трудом забезпечувало оборону регіону від набігів кочових племен і ріст своїх олігархічних міст, ставих великого князя, регіональних князівств, повітів, волостей (а в період козащини – полків, сотень). Так здійснювався принцип: "якщо не хочеш кормити чужого солдата, корми свого". І дійсно, утиски, щодо сільського населення (а його, як буде показано далі, в період створення більшості сіл Чернігівщини, становило біля 85 відсотків всього регіонального населення) з боку місцевих феодалів, князів і їх ставлеників були менш жорстокі, ніж татаро-монгольське, а пізніше – турецьке іго, або холопська доля періоду тимчасової окупації України литовсько-польською шляхтою. Ще страшнішого поневолення та геноциду зазнало українське село від німецько-фашистських окупантів в 1941–1943 рр.

Отже, наші рідні села, коли їх день народження, хрещення, іменини? Молодості, повноліття, зрілості?

Людині, цьому дивовижному витвору Природи, завжди були цікаві події, явища, що мають початок і закінчення. Навіть в сучасному людському уявленні некомфортно себе почувають тезиси про безмежність простору, часу. людині хочеться знати, коли і як появились зорі і планети, як народились Адам з Євою, що було на Землі до Шумерської цивілізації з її клинописом і ін.

Відомо, що не одна цивілізація не минула родоплемінної стадії розвитку, коли земля, ліс, річка, багаття, полювання, землеробство, плодозбір були основними засобами до життя. Інакше кажучи, тісна взаємодія з Природою, з її силами, засобами, можливостями, зробила з дикуна Людину, приземлений, сільський спосіб життя людини є первинний, село – це коліска будь-якої цивілізації. В селі люди не тільки не роз'єднані зі своїм творцем – Природою, вони завдячуючи сукупним робочим місцям (поля, сіножіс, ліс, річка, полювання на звіра, боротьба зі стихіями) більш близькі один до одного. В селі добре знаються, хто роботящий, чесний, людяний, доброзичливий, справедливий і ін. В селі трудніше ніж в місті появиться ледарю, п'яниці, брехуну, злодію (проте в останні часи ця людська "піна" з'являється все частіше, особливо на фоні емісії з села дієздатного населення).

Так ось, шановний читачу, дуже цікаво в цьому плані виток, коліска села, яке тебе (або твоїх предків) породило, дало дорогу в життя, коли за нього вперше написали, які були життєві умови в ту добу, народження та піонерського віку села, що прийшлося пережити нашим предкам. Ці питання небайдужі ще й з огляду на те, що сучасне міське населення (а серед нього половина – недавні вихідці з села, а по великому рахунку – предки всіх городян були селянами), як сьогодні біля 80 % від всього складу населення держави організувало геноцид проти села, проти своєї пра-праматері. Урядовці, парламентарії і інші можновладці (ні один з них не живе в селі і не користується його "благами") своїм пустомолотством і бездіяльністю сприяють тому, що Україна з її родючими чорноземами невдовзі буде купувати за кордоном хліб і "до хліба", а на селі створенні умови для вимирання.

Давайте, люди, розумно розсудимо, що ми з Вами робимо, що ми залишимо нашим нащадкам після того, як розпродаємо і проїмо всі ті запаси, що були створені тяжким трудом наших предків?

Повернімося до розповіді про минуле наших сіл Верхолісся і Олександрівки та нашої Корюківської землі.

Для написання правдивої, об'єктивної історії наших сіл автором було поставлено завдання віднайти якомога більше історичного матеріалу стосовно населених пунктів сучасної Корюківщини. На жаль, жодних літописних матеріалів про наші землі за час їх розорення татаро-монгольським ігом і литовсько-польської окупації не вдалося знайти. Навіть у такого видатного історіографа Чернігівщини, нашого земляка з Конотопа Лазаревського О.М. (про його звитяжну діяльність в українському літописанні читач буде ознайомлений в окремому підрозділі цього написання) нічого про вказаний період за наші землі не пишеться, незважаючи на те, що в 3500-томній книгозбірні його 180 томів польською мовою.

З огляду на літописну панораму про наші землі складається враження наступного характеру. З часів Нестерівської "Повести временных лет" (1113), де згадуються стародавні Чернігівські міста: Любеч, Сновськ, (пізніше Седнів), Остер, Новгород-Сіверський, Мороськ, Березне, Сосниця і до часів Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) ніяких населених пунктів на нашій території не згадується (виключення Мена 1408). Як життя, розвиток, так і літописання на ці 410 літ були призупинені. Такого нищівного стриму в історичному розвитку не зазнала жодна інша нація чи держава і, як наслідок, нашому народові все життя приходилось поспішати наздоганяти сусідів. На сьогодні це особливо болісно і несправедливо відчувається у наших взаємовідносинах з Західною Європою: виявляється, що ми до європейця не доросли ні по рівню життя, ні по цивілізації, ні по менталітету...

Зважаючи на такий 400-літній провал в історичному літописанні про наші землі, думається, що в литовсько-польських архівах при уважному їх дослідженні можна було б

знайти якісь історичні відомості про наш край, адже цими землями століттями володіла польсько-литовська шляхта, вела торгівлю угіддями, селами, збирала з селян податі (чинш, стації) і т. ін.

Прикро, що навіть ті жалюгідні рештки історичної правди, що нам достались в літописах, утримуються у вкрай бідних, малоприспособлених приміщеннях, обслуговуються персоналом ентузіастів бібліотечної справи з мізерною зарплатнею, без належних засобів комп'ютеризації, з застарілим бібліотечним обладнанням, зі старими порядками радянської доби секретності, малодоступності, бюрократизму. Авторів під час пошуку відповідних історичних матеріалів довелося працювати у наступних архівно-бібліотечних закладах:

– Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського (НБУВ) і її філіал інституту рукописів.

– Державна історична бібліотека України (ДІБУ)

– Національна парламентська бібліотека України (НПБУ) і її філіал Рідкої книги.

– Центральний державний історичний архів України (ЦДІАУ) (читальний зал і бібліотека).

В указаних закладах опрацьовано понад 30 першоджерел з інформацією в декілька сот сторінок. За виключенням НБУВ, де бібліотечна справа більш-менш осучаснена, доступ до літописних матеріалів ускладнений, забюрократизований, каталожні дані мало систематизовані і зовсім некомп'ютеризовані, мікрофільми нечіткі, важко піддаються прочитанню. Щоб одержати доступ до архіву Рум'янцівського перепису жителів Киселівської сотні Чернігівського полку (книга в 1070 стор. зі шкіряними палітурками, габаритом 40x30x20 см, вагою понад 7 кг), треба йти з заявкою, складеною за встановленою формою, на прийом до директора музею. Дуже непросто розібратися в суті рукописних матеріалів: різні почерки писарів, незрозумілі літери старого алфавіту, нечіткі від часу написання, несучасні імена, одиниці виміру (сінокіс вимірюється в возах сіна, поле в днях необхідних для його засіву, ліс в "саженях по поприщу", одиниці площі опруг, постать і т. ін.). На нашу думку, для осучаснення цих безцінних історичних першоджерел потрібно над ними попрацювати спеціалістам: графологам, знавцям старовинних граматики, почеркознавцям і ін., але поки що нічого подібного не робиться. Авторів з трудом вдалося розшифрувати рукопис 1765 р. про одну Верховільську сім'ю Штирхунів з Рум'янцівського перепису. Решта по 33 селам Киселівської сотні знаходяться в отій семикілограмовій книзі "за сімома печатями", і такі важкі книги по кожній козацькій сотні Чернігівського полку догнивають в архівах замість того, щоб задовольняти допитливість людей.

Отже, основні історичні першоджерела тієї Козацької доби (багато з них ще не розкрито і широко не оприлюднені) знаходяться серед рукописів козацьких полкових канцелярій та в архівах Гетьманщини (1654–1783 рр.).

Згадуючи про історичні першоджерела, хочеться попросити вибачення у читача, що в цьому написанні через брак літописів про конкретно села Верховільця, Олександрівку наводяться дані про цілий регіон, до якого належать ці села (Сосницький повіт, Чернігівський полк, Киселівська сотня, Новгород-Сіверське намісництво). Адже наші далекі предки не винні, що їх села не потрапили до записів, ми впевнені, що жодного повіту, полку, сотні без наших сіл не могло бути. Отже, розповідаючи про Сосницю, ми ведемо мову про регіон, де жили наші предки і забезпечували безбідне існування князям, гетьманам, хорунжим, бунчужним і іншим можним військовим, торговим, державним мужам; духовенству і т. ін.

3.1. ПЕРШЕ ЛІТОПИСНЕ ДЖЕРЕЛО ПРО НАШІ СЕЛА

Як уже йшлося, історія не балувала наші села літописними про них споминами. Причинами цього були пізня розповсюдженість грамотності (на Київській Русі в 860 р. грецькі ченці Кирило з Мефодієм впровадили алфавіт-кирилицю, а Шумерський глинопис відомий з 3-го тисячоліття до н. е.), монгольська і литовсько-польська окупація, нарешті малочисельність наших північних поліських поселень. З доби Київської Русі, коли були відомі населені пункти Чернігівщини (близькі до сучасної Корюківщини) Чернігів, Остер, Седнів, Березне, Новгород-Сіверський, Любеч, Моровське, Сосниця, до XVII століття майже не появляються в літописах нові населені пункти вказаного регіону. Як виключення, можна привести Мену (1408), що лежала на історично відомому тракті Чернігів–Новгород-Сіверський.

Думається, що брак літописних споминів про наші Корюківські села не є гарантією їх відсутності в ті часи, але про це пізніше.

З огляду на вищевказану рідкість літописних згадувань тим цінніша історична знахідка про твоє рідне село, яку знаходиш, перелопативши багатосторінкові написання своєї давнини. Слід звернути увагу на історичний документ, в якому, мабуть, вперше проводяться описання сіл нашого регіону. Назва цього документа "Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка" 1729–1730 рр. Після вигнання з України поляків (1654–1686 рр.) землі, конфісковані у польських магнатів, роздаровувались російським царем і гетьманами козацькій старшині за участь у війні з Річчю Посполитою, монастирям, церквам, чиновникам. Враховуючи, що цей перехід Лівобережної України від Польщі до Росії був багаторічний, в нестабільних історичних обставинах, у питаннях землекористування з'явилися протиріччя, неузгодженості. Ось для впорядкування питань землекористування в зв'язку з переходом України під владу Російського царя (а на Лівобережній Україні це були Малоросійська колегія і Гетьманство, що розміщались у Глухові) і проводилось вказане генеральне слідство (подалі Слідство).

Слідство проводилось в 1729 році, оформлення полкових книг у гетьманській канцелярії закінчувалось в 1730 р. за гетьманства Данила Апостола (роки гетьманства 1727–1734 рр.) згідно: "справке с ревизорскими и офицерскими книгами о ревизии в Черниговском полку чрез офицеров за бывшой в малой России коллегии в 1726 году чиненной написано..."

Для виконання цього слідства (вважай перепис) Гетьманством були розіслані відповідної кваліфікації чиновники, які переїжджали від села до села і збирали відомості про кількість дворів та майнову приналежність сіл. При цьому місцеві поміщики (на той час козацька старшина) пред'являли грамоти, універсали, чи інші дарчі документи, що підтверджували їх права власності на села, землю. Про час заснування сіл зі старожилых, поважних селян брали "сказки" – розповіді, що їм відомо від попередніх поколінь про заснування села і хто їм володів. Ці відомості брались під присягою "под потеряннем движимого и недвижимого своего имени и жестокого наказания", тому вони були досить правдивими, об'єктивними. Причинна сторона володіння майном описувалась пунктами: по п. 8 – всяка маєтність як у селян, так в козаків по смерті батька сімейства переходить до вдови та дітей небіжчика, тобто по спадщині, по п. 9 – маєтності "на булаву" тобто гетьманські маєтності та передані ними по відповідним універсалам, по п. 10 – рангові помістя козацької старшини.

Отже, це майнове впровадження 1729–1730 рр. зафіксувало в документах чисельність селянських дворів (згідно ревізорських документів Чернігівського козацького полку

від 1726 р.) та майнову приналежність сіл згідно пред'явлених поміщиками документів, або по "сказкам" старожилів села. Слід зауважити, що чисельність дворів у цьому документі приводиться лише селянських, невільних (з виходом в 1783 р. Катеринського царського указу – кріпацьких), що належали, як майно, козацькій старшині, себто тодішнім поміщикам. Некріпацькі двори (поміщики козаки, підпомічники, духовенство, торговці євреї, греки, міщани і ін. так звані "вольноопределяющееся") будуть враховані пізніше (1765 р.) при проведенні Рум'янцівського перепису.

Уважно вивчаючи це перше літописання про наші села, написане в 1729 році по матеріалах ревізії Чернігівського полку від 1726 р., приходиш до наступних висновків:

1. Всі населені пункти, що згадуються Слідством на території Киселівської сотні, можна умовно поділити на села литовсько-польської доби, що існували до національно-визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького 1648–1654 рр. і ті, що засновані в часи правління Гетьманату на Лівобережній Україні, тобто пізніше 1654 р. З огляду на цей поділ сучасні села Корюківщини можна віднести за часом їх заснування до "польських" (Охромівичі, Перелюб, Прибинь, Слобода Білошицька, Верхоліссія, Олександрівка) і до "гетьманських" (Наумівка, Корюківка, Трудовик, Буда, Соснівка, Турець, Андроніки). Решта сіл, що по території належать до Киселівської сотні, але не згадуються в Слідстві, заселені в більш пізній історичний період (Тютюнниця, Забарівка, Сахутівка, Шишківка, Рудня, Баяси, Гуринівка, Костючки, Воловики, Шишка і ін.).

2. Деякі населені пункти в добу Слідства (1726–1729 рр.) мали назву іншу, ніж сьогодні. Осучаснення назв автором проведено на основі вивчення географічних даних (на яких річках розташовані села, відстані від сусідніх сіл) та їх майнові приналежності. Так прийнято в цьому написанні, як переклад зі старих назв на нові:

- Габрієлювка – Трудовик
- Жуковичі – Соснівка (був. Казенна Слобідка)
- Слобода Андроніцька – Андроніки
- Прибиніка – Прибинь
- Тур'я – Турівка
- Слобода Ровнянська – Самотуги

Останнє визначення зроблено з огляду на таке літописне написання: "слобода Ровнянская також населена чрез его ж Василя Скоропадського на купленной землі з греблею и з мельницами в козака сотни Киселевской Алексія Самотуги".

3. В Слідстві серед "сказок" старожилів, щодо доби заснування населених пунктів багато разів зустрічається вислів: "...за часів гетьмана Поповича" при цьому "ці часи" адресуються на період правління між гетьманами Многогрішним і Мазепою. Разом з тим з історії відомо, що прізвища Попович серед п'ятдесяти дев'яти гетьманів, що гетьманували в Україні з 1550 по 1764 рік нема. Відомо історична особа Іван Попович родом з м. Ходорків, що на Житомирщині, як одного з керівників народно-визвольної війни за воз'єднання Правобережної України з Росією. Іван Попович Паволоцький полковник, під час організованого їм повстання в 1663 р. проти військ Польщі та козаків гетьмана Правобережної України з праропольською політикою Павла Тетері (гетьм. 1663–1665 рр.) потрапив у полон і був страчений. Між Многогрішним Дем'яном Гнатовичем (?–1701) і Мазепою Іваном Степановичем (1644–1709), що гетьманували відповідно в 1668–1672 і 1687–1709 роках, гетьманом Лівобережної України був Самойлович Іван Самійлович (?–1690 рр.), його роки гетьманства саме з 1672 по 1687 рр., а оскільки він був сином священика з того ж таки м. Ходорків, що і Паволоцький полковник Іван Попович, то, мабуть, серед козацтва Самойловича, як сина попа, звали Попович, це припущення тим більш вірогідне, що Самойлович на Чернігівщині був знаною людиною, до самого гетьманства в 1669–1672 рр., був Чернігівським полковником та генеральним суддею гетьманства

ЛБУ Твердження, що вищенаведені в п.п. 1–3 не є абсолютними, це лише авторські припущення, що витікають логічно з опрацьованих історичних матеріалів.

Загальне враження від Слідства – в цих документах особливу роль відіграють майнові стосунки: хто по якій грамоті, універсалу володіє даним населеним пунктом, його дворами кріпацького населення, водяними млинами та іншими промислами, які є в даному н.п.

Цікаві історичні дані стосовно наших сіл (Верхолісся) знаходимо в Слідстві при описанні сіл Козляничі і Чорнотичі Волинської сотні (стор 130 і 131 слідства, копія приводиться в Додатку до цього підрозділу).

По-перше, підтверджуються наші догадки про те, що Андрій Дорошенко, якому по царській грамоті в 1690 р. подаровані села Козляничі, Чорнотичі Волинської сотні і с. Верхолісся Киселівської сотні, являється родичем бувшого гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка виявляється, що це рідні брати. І не дивно, що бувший гетьман пригрітий царською милістю, одержавши за сприяння приєднання Правобережної України до Росії підмосковську Ярополчеську волость (1679 р.), локпопатав перед царськими чиновниками за свого брата Андрія і викпопатав оту царську грамоту про нагороду землею і селянами в Козляничах, Чорнотичах і Верхоліссі відповідно по 12, 11 і 25 дворів

В якому чині служив Андрій у лавах Правобережного війська під орудою брата Петра Дорошенка (гетьмана ПБУ), які мав заслуги зі Слідства, невідомо. Відомо лише його син Василь Дорошенко, який володів селом Верхолісся на час проведення Слідства (1729–1730 рр.), мав чин бунчукового товарища в війську Лівобережного Гетьманства (чин для охорони бунчука при походах, в мирні часи виконував різні доручення гетьмана, на зразок гвардійця, в війну був замісником полковника, по суті ад'ютант его превосходительства" гетьмана) і село Верхолісся дістав (по 8-му пункту) після смерті свого батька

По-друге, в тексті Слідства знову приводяться слова зі "казок" старожилів, які свідчать про гетьманство Івана Поповича, як причетного до уплати стацій і до передачі сіл Верхолісся, Козляничі і Чорнотичі Дорошенку Андрію (1670–80 роки). Одночасно, як відомо, Іван Попович Паволоцький полковник з Ходорова, поборник ружу за об'єднання Правобережної з Лівобережною Україною, був страчений в 1663 р.

В указані терміни подій довкола наших сіл гетьманував Іван Самойлович (гетьм. 1672–1687 рр., до Івана Мазепи 1687–1709 рр.) син Ходорківського священика. Не виключено, що легендарного, шанованого на ЛБУ гетьмана Івана Самойловича, при якому здійснилася мрія воз'єднання Лівобережних і правобережних українських земель, що вів запеклу боротьбу зі зрадницькою політикою гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка, старі люди козацької доби звали Поповичем. В ті часи вважалося, що сином попа повинна бути розумна і шанована людина, релігія і грамотність була в неабиякому авторитеті.

Описом Новгород-Сіверського намісництва (ДІБУ 9 (с2) 0–61 № 3386 відділ Рідкої книги) детально аналізується перехідний період в житті Лівобережної України (особливо в питанні землеволодіння) від часів польської окупації України XV–XVI ст. до закріпачення селянства Указом цариці Катерини II від 3 травня 1783 р., в якому дослівно йшлося: "...крестьянам остатьсь в своїм месте и звании, где они по последней ревизии написаны". Доречно навести й той історичний факт, що Запорізька Січ, як осередок свободи українського козацтва, за наказом тієї ж цариці Катерини II в 1775 р. була зруйнована і шукати долі свободолюбивим людям так званої Малоросії доводилось відтоді на Дону чи Кубані.

За 1648–1783 рр. мають місце суттєві зміни в землекористуванні. Землі, що до перемоги козаків під проводом Богдана Хмельницького в війні з Польщею належали поль-

ським магнатам, з 1648–1654 рр. перейшли до власності "війська Запорізького", старі польські земельні закони "були знищені шаблею". За переділ землі (а землі в ті часи становили основний капітал держави, тим більше – українські землі!) йшло змагання серед козацької старшини, духовенства і інших представників державного управління.

У тісному зв'язку із вказаними процесами стоїть секуляризація монастирських маєтностей 1786 р. (переведення монастирських власностей на землю і душі населення в державні). Це сталося внаслідок боротьби за землю і за робочі руки між козацькою старшиною і духовенством. Ця "військова здобич" відібрана від монастирів, незабаром перейшла до рук світського панства.

Відбувається поступове перетворення козацької старшини в українських поміщиків-феодалів, землевласників, що "косили" під литовсько-польську шляхту при литовсько-польській окупації Лівобережної України (практично до 1686 р.), а після утворення Гетьманства Лівобережної України під орудою Малоросійської колегії, назначеної царицею Катериною II під російське дворянство. Про те, як хотілося українським землевласникам потрапити в щасливий список дворянства, нам відомо з популярної комедії "Мартин Боруля" українського літературного класика Карпенка-Карого І.К., де герой п'єси люто проклинає того писаря, що допустив помилку при записі його прізвища до заповітного дворянського списку ("щоб йому руки назад тормашками повикручувало за те, що написав "Беруля" замість "Боруля")

При цьому наскільки Річ Посполита стримувала українське козацтво від одержання пільг і привілеїв (про козацьку боротьбу за чисельність козацького реєстру більш детально буде повідомлено пізніше), настільки царський Московський двір і гетьманська столиця Глухів напоро і наліво роздають землі разом з селами (некозацьким населенням) за службу в козацьких військах. Це дублювання в роздарюванні українських земель характеризує подвійність державної влади в ті часи. З одного боку царський уряд, що приєднав до своєї імперії Україну, роздарює незаймані землі (і села з ними) козацькій старшині для створення українського класу дворянства, який б слугувало опорою царю в управлінні метрополією. З другого боку українські гетьмани хочуть самостійно ділити цей ласий пиріг, що достався їм внаслідок перемоги над Річчю Посполитою. Так, в архівних матеріалах знаходимо копії царських грамот на даріння козацькій старшині сіл Верхолісся, Чорнотич, Козлянич, Наумівки, Габрієлівки (Петр. Слоб.). Разом з тим, в козацьких архівах маємо документи про дарування вказаних населених пунктів козацькій старшині гетьманами ЛБ України Поповичем, Мазепою і ін.

З огляду на вищевказане існує цікава літописна історія, пов'язана з бувшим гетьманом Правобережної України Петром Дорошенком.

Дорошенко Петро Дорофійович більше за все родич Дорошенка Михайла, що гетьманував в 1625–1628 рр. і був прихильником Речі Посполитої (нар. 1627 р. в Чигирині, помер в 1698 с. Ярополець Волоколамського району Московської області) походив з козацької старшини, учасник народно-визвольної війни 1648–1654 рр., з 1657 р. – полковник Прилуцького полку. Після смерті Б. Хмельницького Дорошенко підтримував старшинсько-шляхетське угруповання І. Виговського, брав участь у придушенні козацьких повстань 1657–1658 рр. Пушкаря й Барабаша, в 1663 р. призначений генеральним осавулом, брав участь у загарбницьких походах на Лівобережну Україну польського короля Яна Казимира, який, як уже згадувалось, в 1664 р. топтав землю біля села Олександрівки (урочище "Королівська гребля").

В 1665 р. Дорошенко став полковником Черкаського полку, а згодом частина козацької старшини проголосила його гетьманом Правобережної України. Порвавши зі шляхетною Польщею, вступив у союз з Туреччиною і Кримським ханством, разом з кримськими татарами організував ряд грабіжницьких походів на Лівобережну Україну. В 1669 р.

уклав угоду з турецьким султаном про перехід України під владу Туреччини. Дорошенко довгий час протизився об'єднанню Правобережної України з Лівобережною, що входила до складу Росії і лише в 1674 р. під натиском військ гетьмана Лівобережної України Самойловича І.С. (колишній полковник Чернігівського полку) і Російського воєводи Романовського Г.Г. погодився на таке об'єднання. Повністю Правобережна Україна була приєднана до Росії лише після так званого "Другого поділу Польщі" в 1793 р. При цьому Дорошенко в 1676 р. зумів виторгнути собі у власність містечко Сосницю з деякими навколишніми населеними пунктами за оте об'єднання. Царський уряд високо поцінував цей вчинок Дорошенка, з Сосниці забрав його під Москву, де він одержав помістя – Ярополицьку волость. Цікавий історичний факт знаходимо в архівних матеріалах: датована 7198 р. (1690 р.) грамота про дарування Дорошенку Андрію з Чигирина сіл Чернігівщини (Козляничі, Чорнотичі і Верховісся) "за службу". Підписана грамота двома царськими наслідниками Іваном Олексійовичем і Петром Олексійовичем Романовими. Відомо що після смерті старшого брата Федора Олексійовича (його царювання 1676–1682 рр.) ці два брати були призначені на царювання, але старший Іван (нар. 1668 р.) був слабкий, а Петро (нар. 1672 р.) малолітнім, царськими справами опікувалась їх старша сестра Софія, аж поки за спробу царського перевороту в 1689 р. 17-річний Петро не посадив її у Новодівичий монастир, а перед її вікном не повішав стрільців – її сподвижників. Хоч після розправи з сестрою Петро і взяв владу в свої руки, дарчі грамоти підписувались двома наслідниками аж до смерті Івана (1696 р.) Ніяких особливих заслуг Андрія Дорошенка в архівах не знаходимо, особливо таких, які б тягнули дарунок на три села з царської милості. Думається, що Петро Дорофійович Дорошенко, маючи хист хитрого політика (адже перебуваючи на посаді гетьмана Правобережної України, вмів заігрувати з поляками, турками), втерся в довіря царській фамілії, одержав підмосковську волость і, мабуть, поклопотав у відповідних царських канцеляріях за свого родича з Чигирина Андрія про дарування йому трьох сіл в окрузі Сосниці (в тому числі і нашого Верховісся).

Проте це тільки авторські здогадки. З архіву відомо лише, що Дорошенко Андрій переїхав "на жито" в Киселівську сотню з Чигирина.

Ще одна історична відомість про нашого земляка Дорошенка – Московські історики-пушкіністи віднайшли відомості, що Дорошенко Петро Дорофійович, бувший гетьман Правобережної України, доводиться дідусем красуні Наталії Гончарової, жінки Олександра Пушкіна.

Отже, наше село Верховісся згідно дарчої грамоти 1690 р., підписаної царем Петром Великим, мало першого барина-кріпосника Дорошенка Андрія Дорофійовича, рідний брат якого Петро був гетьманом Правобережної України, а потім став родичем Пушкіну – всесвітньовідомому поету.

Сам Андрій Дорофійович (а після його смерті його син Василь) в селі Верховіссі не жили. В літописних матеріалах знаходимо, що вдова бунчукового товариша Василя Дорошенка жила в Сосниці в "партикулярном доме о 6 покоях" (1781 р.). Більш за все, вельможний гетьман ПБУ Петро Дорошенко при поселенні в Сосниці (1676 р.) збудував (а може купив) цього "партикулярного дома о 6 покоях", а при переселенні в Підмосквія (1679 р.) залишив його братові Андрію. Андрій, потім його син Василь, потім його дружина-вдова й жили там по вказаній в переписі Сосниці 1781 рік.

Нижче приводимо в табл. 1 дані Слідства, що стосуються території Киселівської сотні по населених пунктах сучасного Корюківського району. Назву н.п. і їх черговість при описанні прийняті як в оригіналі.

В Додатку 1 приводимо часткову викопіровку зі Слідства про села Наумівку, Петрову Слободу, Корюківку, Верховісся і Олександрівку

**Перелік населених пунктів
Киселівської сотні – 1726 рік**

№№ п/п	Наименование и количество вспостных дворов	Наличие водяных мельниц	Ориентир. время заселения	Год дарств. грамоты	Принадле- жность на день следствия
1	Село Охромеевичи 57		До 1654 г	1718 г.	Иван Скоропадский, плем Гетьм. Скоропадского
2	Деревня Тихоновичи 87	На р. Тихоновце 2 мельницы, о 2-х мучных копах каждая	—/—	—/—	—/—
3	Слободка на Турци 5	—/— на р. Туре	1709 г	—/—	Михаил Скоропадский, сын Ивана, бунчуковый товариш
4	Слобода Ровнянская 25	Коло ступице с валюшами	—/—	—/—	—/—
5	Село Наумовка 60	Две мельницы о двух копах мучных на р. Бреч	1659 г.	1690 г.	Андрей и Яков Полуботки, сыны гетьм. Павла Полуботка
6	Деревня Бариповка (Гарбелювка) 21	Мельница на р. Бреч	1672 г	—/—	—/—
7	Деревня Карукавка 42		1654 г.	1708 г.	—/—
8	Деревня Верхолесье 25	Мельница на р. Мена о 2-х мучных копах	До 1654 г.	1690 г.	Василий Дорошенко бунчуковый товариш
9	Село Жуковичи 18		1708 г	1687 г.	Вдова, дочь гетьм. Полуботка
10	Село Киселевка 19		До 1654 г.	1717 г.	Иван Лысенко, сотник Киселевский
11	Деревня Буди 15	Мельница на р. Шишке о 2-х копах мучных да коло валюшное	—/—	1691 г.	Наказан сотник Иван Толстолес
12	Деревня Туря 9		1672 г.	По 10 пункту	Полковник Черниговск. Михайло Богданов
13	Село Перелюб 60		До 1654 г	1708 г	Черниговский Троицкий монастырь
14	Деревня Елин 26		—/—	—/—	—/—
15	Деревня Прибинки 21		—/—	—/—	—/—
16	Слобода Белошицкая 25		—/—	—/—	—/—
17	Слобода Андроницкая 12		1687 г	1692 г. 1709 г.	Андроницкий монастырь
18	Село Александровка 14		До 1654 г	1708 г.	Иван Лысенко Киселевский сотник

3.2. ВЕРХОЛІССЯ І ОЛЕКСАНДРІВКА В РУМ'ЯНЦІВСЬКОМУ ПЕРЕПИСІ 1765 р.

В 1765 р. на виконання указу Катерини II від 15.11.1763 р. під керівництвом мало-російського генерал-губернатора П.О. Румянцева (повний титул генерал-фельдмаршал Рум'янцев-Задунайський) (1725–1796 рр.) був проведений перепис населення і господарств Лівобережної України (так званий "Рум'янцевський перепис").

По Чернігівській губернії складанням і систематизацією опису опікувався Чернігівський генерал-губернатор Милорадович П.С. (1726–1796 рр.) Цей перепис (опис) був запроваджений для зміцнення кріпацтва на Україні, він закріплював за козацькою старшиною земляні володіння, на які вона не мала юридичні документи, стверджував фактичну владу землевласників над селянами. Дивним для сьогодення виглядає те, що перепис враховував лише чоловіків, жінки в облік не брались!

Перепис проводився за чотирима формами: 1) міста і містечка, 2) коронні, урядові й монастирські маєтки; 3) поміщицькі і старшинські маєтки; 4) козацькі володіння. В переписі зазначалися географічне положення населеного пункту, кількість дворів, чисельність населення, соціальний стан і майнове становище кожної сім'ї; містилися описи будівель, орної землі, лісу, сіножатей, худоби, а також промисли з зазначенням прибутків від них. Перепис проводився по всім десяти полкам ЛБУ. По Чернігівському полку складанням і систематизацією опису опікувався Чернігівський генерал-губернатор Милорадович П.С. (1776–1796). Матеріали перепису, зведені посотенно (на кожну сотню окрема книга) через декілька посередників з Глухівської гетьманської канцелярії (1765–1769 рр.) попали нарешті в Центральний державний історичний архів України (ЦДАУ) 1958 р. Книга № 25 Рум'янцевського перепису (Киселівська сотня) в 1070 рукописних сторінок, має значні габарити, вагою десь з півпуда, вивозиться з документосховища на спеціальному візку, а в читальному залі для роботи з таким фоліантом зроблені спеціальні станки. Вказаний перепис передував введенню кріпосного права на Україні, він закріплював за козацькою старшиною (практично новоствореними українськими поміщиками) земельні володіння, на які вони не завжди мали юридично оформлені документи. Перепис практично стверджував владу землевласників над селянами.

Разом з тим, в царській інструкції про проведення перепису декларуються благі цілі цього заходу:

- захистити селян від незаконних поборів;
- відродити справедливість у козацьких майнових відношеннях;
- виправити неправомірні відомості про майно;
- впорядкувати сплату податей за землю і тим самим збільшити надходження коштів в казну;
- захистити гонимих, скривджених.

Лукава цариця Катерина II вміла плести тенета і вищевказане "радіння" за народ при проведенні перепису було лише хитрим прикриттям дійсних цілей царського уряду – привести непокірних, свободолюбивих українців до рівня російських слухняних селян підготуватись до введення і збільшення податей у царську казну. В таємній інструкції Румянцеву Катерина писала: "... не спрашивай и незаписывай какие подати платят крестьяне землевладельцам...". А ще історії відоме "секретнейшие наставления" графу Румянцеву по здійсненню функцій управління на Україні: "... иметь волчьи зубы и лисий хвост". Комбінована система вовчого зуба та лисячого хвоста повинна була кінець-кінцем покінчити з особливостями "чужестранной Украины", розрізати Гетьманщину на ряд звичайних губернь Російської імперії, юридично оформити перемогу Московського торгового капіталу. Ця функція остаточно була завершена в 1783 році виданням царського указу про закріпачення українських селян та створення на ЛБУ трьох намісництв.

Перепис надає відомості про 3500 населених пунктів Лівобережної України і являє собою значущий історичний документ про життя селян нашого краю докріпацького (козацького) періоду.

Отже, що вдалось з'ясувати з тих поживклих паперів 250-літньої давності, що тліють в товстелезних старовинних книгах зі шкіряними палітурками на запорошених полицях бібліотечних сховищ, чекаючи свого розшифрування і оприлюднення для широкого кола допитливих земляків

1. Архівний код цього літопису про наш Корюківський край: "Румянцевская перепись. Опись 1 книга 25 Киселевская сотня". В цій книзі (рукописі) зведені дані перепису 1765 року по 35 населеним пунктам. Основні населені пункти сучасної Корюківщини описані відповідно:

Сторінка в книзі 25	Назва населеного пункту (тодішня)	Кількість сторінок опису	Примітка
1	2	3	4
1-236	Киселівка	236	Мен р
237-456	Александровка	259	
457-524	Верхолісьє	67	
525-551	Наумівка	26	
552-579	Чепелев	27	Шорск р
580-607	Туре	27	
608-623	Буда	15	
624-631	Слободка	7	
632-636	Жуковка	4	
637-664	Андронико-Троицкий монастирь	27	
665-685	Каруковка	20	
686-700	Габрелювка	14	
701-725	Охремовичи	24	
765-826	Перелюба	61	
838-854	Прибийка	16	
855-869	Белошицкая Слобода	14	
995-1051	Тихоновичи	56	Шорск р
1038-1055	Тополовка	17	Семен р.
	Слобода Безугловка, Бреч, Бречский хутор, Гвоздиківка, Городище, Елин, Козлов Кучанівка, Лозовка, Михайлівка, Носовка, Руденка, хут Святець мистецько Сіявка Слобода, Троицкая Слобода Шкрябов хутор	195	
	Итого 35 насел. пунктов	1070	

Зведення даних про чисельність населення, його соціальний та майновий стан і інші показники перепису відсутні. По деяким населеним пунктам приводяться чорновий і "набело переписанный" список, написаний іншим почерком.

2. По всім населеним пунктам відповідно до інструкції застосована в основному єдина схема опиту щодо жителів даного двору і майнового стану. Ця схема стане зрозумілою після читання опису двора виборного козака Штирхуна по селу Верхолісьє, що буде приведено нижче. З цього огляду слід відзначити дві тенденції опису

По-перше, дуже детально, і навіть в окремих випадках – присілично проводяться дані про майнові відношення. По якій грамоті, універсалу, іншому дарчому документу належать двір, обійстя, земля даному жителю. Приводяться копії заповітів, дарчих грамот і т. ін.

По-друге, заможних, більш сановитих жителів (виборних козаків, значкових товаришів і інших козацьких чиновників) в описі розписано більш детально, ніж інших. При дотриманні вищевказаного шаблону (інструкції) перепису в більш заможних сім'ях описуються детальніше сімейні стосунки: звідки жінки, хто тесть, за кого донька віддана заміж і т. ін.

3. Несучасні, часом незрозумілі одиниці виміру: величина сінокосу в возах сіна (або в кількості косарів для його обробітку), орна земля – в днях необхідних для засіву одним сівачем, упругах, четвертях, площа лісу – в верстах “по поприщу” (периметру) виробництва вина – в куфах і відрах, чоловічий зріст – в аршинах і вершках і т. ін.

І ось як виглядають списки населення сіл Верхолісся і Олександрівка (пробачте Олександрівці, Верхолісся моє рідне село, тому розміщую його першим)

Граматику, нумерацію і іншу атрибутику приводиться так, як значиться в рукопису 1765 року.

Деревня Верхоліссьє. Сведения о казаках на 22-х листах (стр.458–458).

- 1 Казак-подпомощник Гаврило Скоробогатый
- 2 Казак-подпомощник Василь Мотлох
- 3 Казак-подпомощник Захарко Мотлох
- 4 Казак-подпомощник Гаврило Лобода
- 5 Казак-подпомощник Лукьян Козел
- 6 Казачка (неразборчиво)
- 7 Казачка выборниха Сердючиха
- 8 Казак выборный Иван Штырхун
- 9 Казак-подпомощник Лукьян (неразборчиво)
- 10 Казак-подпомощник Петро Кутко
- 11 Казак-подпомощник Павел Лихопуд
- 12 Казак-подпомощник Самойло Довголя
- 13 Казак выборный Петро Хборов
- 14 Казак выборный (неразборчиво)
- 15 Казак-подпомощник Ігнат Коляда
- 16 Казак выборный Емельян Коляда
- 17 Казак-подпомощник Андрей Скоробогатый
- 18 Казак-подпомощник Василь Лавриненко
- 19 Казак-подпомощник Апанас Лихопуд
- 20 Казачка выборниха Ефросинья Ставничиха
- 21 Казак-подпомощник Дмитро Лихопуд
- 22 Казак-подпомощник Пилип Романенко
- 23 Казак-подпомощник Ігнат Крайченко
- 24 Казак-подпомощник Манойло Снитка
- 25 Казак-подпомощник Есип Коляда
- 26 Казак выборный Петро Лавриненко
- 27 Казак выборный Родион Лавриненко

Далі, за козаками приводиться перепис 40 господарств посполитих (рядових) “Опись белая о посполитых владельческих ревизорами учиненная на 30 листах”. Серед них: Павел Абакумец, Григорий Пасько, Марко Олейниченко, Конон Охременко, Павел Горох, Павел Грищак, Яков Охрименко, Сидор Невшупа, Яков Вахненко, Омельян Литвин, Василь Старченко, Степан Бакумец, Михайло Абакумец, Нестор Кастеша, Петро Кастеша, Григорий Рябчук, Кондрат Михаленко, Иван Сергиенко, Пилип Чмель, Иван Товстоног, Лукьян Савенко, Семен Савенко, Федор Бадун, Ілья Корж, Иван Мотлох, Федор Пилипченко, Василь Симончук, Евмин Михальченко, і ще прізвища Пасько, Прокопенко, Скоробогатый, Шмалуїк, Повчень.

Село Александровка. Казачьих 122 двора и 10 дворов бобровников (приводятся лише розбірливо написані прізвища):

- 1 Казак выборный Трохим Ананко
- 2 Вдова казака-подпомощника Арина Ефименко
- 3 Казак-подпомощник Никифор Шолох
- 4 Казак-подпомощник Кондрат Шолох

5. Казак-подпомощник Герасим Шолох
6. Казак-подпомощник Грицко Шолох
7. Казак-подпомощник Микита Остапенко
8. Казак-подпомощник Аврам Лихолуд
9. Казак-подпомощник Григорий Шолох
10. Казак-выборный Трофим Аршетов
11. Казак-выборный Раско Москаленко
12. Казак-подпомощник Никита Заборовский
13. Казак-выборный Стратон Зарецкий
14. Казак-подпомощник Денис Зарецкий
15. Казак-подпомощник Андрей Бойко
16. Казак-подпомощник Елифан (...неразборчиво)
17. Казак-выборный (неразборчиво) Завтрик
18. Казак-выборный Емельян Невшупа
19. Казак-подпомощник Кузьма Мосол
20. Казак-выборный Петро Мосол
23. Казак-подпомощник Апанас Бичик
24. Казак-подпомощник (неразборчиво) Денисенко
25. Казак-выборный Антон Анопов
26. Казак-подпомощник Михайло Кириенко
29. Казак-выборный Тихон Мосол
31. Казак-подпомощник Апанас Чернуха
32. Казак-выборный Грицко Поддубный
35. Казак-выборный Иван Романенко
37. Казак-выборный (неразборчиво) Пархоменко
41. Казак-подпомощник Павел Осипенко
49. Казак-выборный Захарко Терещенко
89. Казак-подпомощник Есип Науменко
91. Казак-подпомощник Лукьян Снитко
93. Казак-выборный Владимир Снитко
97. Казак-подпомощник Іов Лукашенко
100. Казак-выборный Данило Логвиненко
103. Казак-выборный Павел Корж
109. Казак-выборный Иван Михальченко
120. Казак-подпомощник Василь Лавриненко
121. Казак-подпомощник Иосиф Богославский
122. Казак-подпомощник Трофим Илляшенко
126. Казак-выборный Иван Ковтун
127. Казак-подпомощник Григорий Онищенко

Кроме, того малоразборчиво читаються: Романец, Карпенко, Науменко, Ерошенко, Заяц, Радченко, Ларченко, Хрипченко, Дудка, Ананко, Адамчик, Губка, Соломаха, Сидоренко, Лукьяненко, Товстоног и др.

Слід відмітити, що за цим Рум'янцевським переписом в Олександрівці посполитих (рядових "владельческих", тобто майбутніх кріпосних) дворів числиться лише 3, в той час, як за Слідством 1729 року їх було 14. Відповідно по Киселівці і Верхоліссю ця статистика має вигляд.

	1729 р.	1765 р.
Киселівка	19	0
Олександрівка	14	3
Верхолісся	25	40

Така міграція селянських господарств в козаки по с.с. Киселівці і Олександрівці можна пояснити загальною тенденцією покозаччення, що мала місце в ту добу на Лівобережній Україні, а також близькістю до козацької канцелярії Киселівської сотні, що оформляла документи по запису в козацькі комплуті. Можливо, в цьому деяку роль відіграло груба і високомірна поведінка землевласників Лисенків, які на ті часи володіли вказаними селянськими господарствами в Киселівці і Олександрівці. Про їх конфлікт з місцевим населенням відомо з історії побудови другої (Духівської) церкви в Олександрівці (про це буде далі).

Наведені вище списки господарів селянських дворів по с. Верхолісся (67 дв.) і Олександрівці (132 дв.) 250-річної давності, на думку автора, заслуговують глибокої пошани і невсипущої пам'яті. Це наші предки, що зазнали кріпацької сваволі, панщини, тяжкої, каторжної селянської роботи, безправ'я, злиднів, воєнних лихоліть, голодоморів, епідемій, іноземних окупацій. Це вони і їх нащадки своєю лихою долею тарували дорогу в історії до нашого сьогоднішнього дня. При всій нашій традиційно-плаксивій оцінці свого життя, ми живемо незрівнянно краще за них, поклонімося ж їх іменам і хай буде їм вічна пам'ять і святими місця поховання їх останків для нинішніх жителів цих сіл, і тих, кому наші багатостраждальні села дали путівку "в світі", чіє коріння знаходиться серед імен, що в наведених списках.

Приводимо копію опису одного з 27 козацьких дворів по с. Верхолісся (Рум'янцевський опис 1765 р. кн. 25. стор. 461).

Двор старой постройке внешне строения, хата 1, комора 1, сарай 1, клуня 1, здесь живет казак выборный Иван Штырхун, уроженец оной деревни лет 40, здоров, ростом 2 аршина и 3 вершка.

Жена его Евфросиния уроженца села Александровки, лет 40, здорова. Их дети:

Сын Михайло	10 лет
Сын Василь	7 лет
Сын Иван	5 лет
Сын Матвей	2 года
Дочь Любовь	16 лет
Дочь Анна	12 лет

Брат его родной Филипп лет 30, здоров, ростом 2 аршина и 5 вершков с половиной. Жена его Евдокия Мартыновна, уроженца села Наумовки лет 30 здорова

При них живет мать их Евдокия, вдова, лет 70, по старости слаба, уроженца того же села. Оны, Штырхуны ис предков казаки, у них поля пахотного во всех сменах ПА 10 дней (1 день засева пахарем = 1,5 десятины – авт.), сенокосу травы хорошей на 10 возов сена, лесу дровяного березового и осинового по поприщу на полверсты (прибл. 7,1 га – авт.). Скота: лошадей 1, волков 2, коров 2, подтелков 3, овец 2, свиней 3.

Промыслов и ремесла никакого нет. Службу справляют поочередно

Впредь промышлять ничем не желают.

Визначення площі лісу: півверсти по периметру це квадрат зі стороною 266,7 метрів (1 верста = 1066, 8 м), площа якого $266,7 \times 266,7 = 71128,9 \text{ м}^2$.

По легенді, що дійшла до нас від пра-прадідів роду Штирхунів, своє прізвище вони одержали в наступний спосіб. По селу їхав бричкою пан, в цей час з-під воріт підліток став штирхати лозиною. Коні з бричкою, що в цей час проїжджали повз вказаного двору, злякались і понесли по дорозі бричку з паном. Після цього переляку пан наказав сільському писареві записати цей двір Штирхунами.

Легенда вірогідна, бо такого прізвища на час Рум'янцевського перепису ні по Верхоліссі, ні по Олександрівці більше не значиться. Козак виборний Іван Штирхун, народжений 1725 року (майже сучасник Петра I) являється родоначальником роду Штирхунів, таке прізвище в середині ХХ століття мали 10 господарів сіл Верхолісся

і Олександрівки і за цей знаковий рід ми ще розповімо пізніше у відповідному розділі цього написання.

В вищезазначеній літописній книзі 25 (Киселівська сотня стор. 514–517) знаходимо рукописну копію царської грамоти про дарування сіл Козляничі, Чорнотичі і Верховісся козаку Дорошенку Андрію “за службу”, який прийшов “на жито” з Чигирина. Грамота датована 7198 роком (відомо, що до Петра I до 1700 р в Росії літочислення велось від “сотворенія мира”, різниця з літочисленням від Різдва Христового 5508 років, отже 7198 по старому, це 1690 по новому). Грамота підписана двома царями: Іваном Олексійовичем і Петром Олексійовичем. Також з історії відомо, що після смерті хворобливого російського царя Федора Олексійовича (1661–1682 рр.) деякий час правили два молодих брати Федора – Іван Олексійович (Іван V) (1666–1696 рр.) і Петро Олексійович (1672–1725 рр.). Як бачимо, в час смерті Федора Петру було лише 10 років, а Івану – 16, але він був слабодухий і слабосилий, тому справами заправляла їх старша сестра Софія (1657–1704 рр.) хоч монарші документи могли підписувати лише юридичні наслідники престолу Іван та Петро. Софія практично царювала з 1682 по 1689 роки, аж поки 17-рїчний Петро не посадив її за ґрати в Новодівичому монастирі і не повшав перед її вікнами стрільцїв за змову і замах на нього, які вчинили Софія зі своїми співучасниками-стрільцями в 1689 році.

Отже, славновідомий російський цар-реформатор, Петро Великий (як його величали) в молодості, підписував царську грамоту про дарування села Верховісся Андрію Дорошенку, це історичний факт.

Переселявся Дорошенко Андрій скоріше всього в зв'язку з переселенням козаків Чигиринського полку на Лівобережну Україну після Турецько-татарських, так званих, Чигиринських походів 1667–1678 рр. і підписання Бахчисарайського договору (Туреччина, Кримське ханство і Росія) 1681 р., за яким Південна Київщина, Брацлавщина і Поділля були під Туреччиною. Як відомо за договором між Росією і Туреччиною, що звється Прутським трактатом 1711 р., Чигиринський полк повністю переселився на ЛБУ.

Неможливо відкинути і версію протекції цього дорошенківського переселення з боку бувшого гетьмана ПБУ Петра Дорошенка, що в ті роки був обласканий царською милістю за допомогу в об'єднанні Правобережної і Лівобережної України.

Нумерація, черговість написання назви сіл (перекладена українською мовою) і інші показники прийняті такі, які в літописних джерелах.

Інші села Корюківщини були в складі інших сотень (Волинська, Панорницька) неназвані, тому в цьому козацькому документі не приводяться.

Як бачимо з наведених у таблиці 2 літописних даних, тільки південні села сучасної Корюківщини (Олександрівка, Верховісся) мали в своєму складі козацький прошарок серед жителів, решта населених пунктів складалася переважно з селянських дворів. Цей факт дозволяє зробити деякі припущення, але перед цим треба уточнити деякі історичні обставини, що стосуються цього факту

Чернігів і Сіверська земля, до яких належить наша Корюківщина, згідно літописних даних зазнала в ті далекі часи “Ходіння по мукам”. Наші предки, що населяли Чернігівську і Сіверську землі, називались плем'ям сіверян і платили данину Хозарам – войовничому степовому каганату зі столицею Ітіль (недалеко від сучасної Астрахані). Київський князь Олег в 862 р. підкорив Чернігів з його навколишніми землями. В складі міцної і авторитетної в ті час держави “Київська Русь” сіверяни знаходились до смерті князя Ярослава Мудрого (1054 р.), після чого почалася боротьба між Ярославовичами за удільні князівства. Відцентрова сила (сепаратизм) Чернігівських і Новгород-Сіверських (які інших земель Київської Русі) князїв підточувала могутність Київської держави і привела до того, що Татаро-Монгольська орда на чолі з Ханом Батием в 1239–1242 рр. поодиночі розгромила й знищила Князівства Переяславське, Київське, Чернігівське, Новгород-Сіверське. Крім Києва, були пограбовані і спалені містечка: Сновськ (сучасний Седнів), Березна, Сосниця, Новгород-Сіверський, Глухів літописної відомості 1068, 1152, 1234, 1074 і 1152 рр. відповідно. Чи топтали коні Батия наші Корюківські землі, про це в літописах не

За польсько-литовський період зародження наших сіл свідчить і наявність багатоваріантного спільного в лексичній, культурній, етнічній, обрядовій, назви предметів, явищ, прізвиська і імен на людей (особливо шляхетних)

По-друге, динаміка приросту числа дворів (отже і населення), що спостерігається з відомих літописних переписів 1729 р. (козацтва маєтності), 1765 р. (Рум'янцевський опис), 1781, відсилає вказані села до періоду їх появи – не пізніше кінця XV ст.

По-третє, такого затишного місця при втечах від польсько-литовської католицької шляхти та бусурманських людоловів з арканами з півдня годі шукати в іншому місці, як на землях сучасної Корюківщини. Лісові хащі ("таежний тупик"), болота, бездоріжжя, річки (в корюківському районі з 81 населеного пункту 74 розташовано в поймах річок). Захист від степовиків Десною і Сеймом від заходу Дніпром, Снов'ю, а в ті часи, як відомо, більшість міждержавних, міжкнязівських кордонів було по ріках, на південь від лісової границі, (верх лісів – с. Верховісся) більш родючі степові землі, де можна було при нужді вимінати зерно, хліб, продати рибу, дерев'яні вироби

І нарешті козащина. Як відомо козащина в Україні розпочалася саме в ті часи кінця XV – початок XVI століття. Слово "козак" татарсько-турецьке, що означає воїн-нападник, людину незалежну, вільну, хоробру, присвятивши своє життя військовим подвигам, а інколи віддалену від народного права, учинявшу несподіваний по своїй силі напад Письменники, що писали про життя Малоросії до 1516 р., слово "козак" не вживали, отже можна припустити, що вплив козащини на демографічні процеси на наших Корюківських землях розпочався дещо пізніше, ніж на Правобережжі та Півдні України з часів визвольної війни 1648–1654 рр., а може й з часу закінчення польської окупації цих земель, тобто з 1667 р. (Андрусівське перемир'я), або з 1686 р. ("Вічний мир" з Польщею). На користь цієї версії слугують такі обставини.

1. Подвірний перепис населення Киселівської сотні (див. приведену таблицю 2), що проводилась в 1765 році за наказом цариці Катерини II, свідчить, що козацькі двори були лише в п'яти селах (Киселівка, Олександрівка, Верховісся, Чепелів і Тур'я) з 33-х населених пунктів, що охоплювала географія Киселівської сотні. Решта населення було "посполити селяни", що належали разом з майном, землями козацькій старшині. Мабуть, ці села складались з населення-аборигенів, та переселенців із-за Дніпра і з Півдня України "не войовничого, мирного" настрою, які не тяжили до служби в козацьких військах "козацність" населення Киселівки (100 %), та ближніх сіл Олександрівка (94 %) і Верховісся (41 %) можна пояснити технологією полкового поділу України, введеною після Визвольної війни 1648–1654 рр. (адміністративне призначення полкових, сотенних козацьких столиць, та просто сіл, населення яких мусить при необхідності нести службу в козацькому війську). Літописам відомі і масовий запис в козацькі компути задля отримання привілеїв (дещо схоже з відомим в наш часі вписуванням в чорнобиліцькі, або попадання в депутати через партійні списки)

Відомі декілька царських указів про припинення і заборонення записів в компути.

А відали тим вписуванням грамотні сотенні писарі, грамотність і принциповість котрих часто була "серебролюбива". Далі приводяться копія виписки з літописного документа, що характеризує грамотність козацької старшини того періоду: при підписанні козацької чолобитної царю Петру I від імені 16 сотників Чернігівського полку 1723 році: "... за котрих яко неумеючих писма... я, Иван Яновскій, писар судовій, руку приложил".

Думається, що підтвердженням тези про миролюбство частини козаків і небажання в цьому зв'язку вписуватись в козацькі компути може слугувати такий історичний факт, що засновник Корюківки Омелян Карука, будучи, безумовно, авторитетом серед Корюківських поселенців, все ж в сотенний компут Киселівки, не був вписаний ні він сам, ні його нащадки, генеральний перепис по Киселівській сотні в с. Каруківка 1765 р. не відмічає жодного козацького двору

2. Знаходимо в тому ж Рум'янцівському переписі "казку" верховіських старожилів (а "казка" в ті часи давалась "под присягой за неверность жестокого царського наказання і потери всего имущества", це, мабуть, достовірніше будь-якого сьогоднішнього нотаріально свідчення) про те, що верхолісці з давніх-давен "платили стацію", в тому числі і гетьманам Виговському (1657–1659 рр.), Брюховецькому (1662–1668 рр.) і Многогрішному (1668–1672 рр.). відомо, що стація – це натуральна повинність в XIV–XVII ст., що стягувалась литовським, а пізніше польсько-литовським урядом на окупованих білоруських, українських, російських землях з феодално залежних селян у вигляді зерна, борошна, м'яса та іншими продуктами на утримання великокняжого двору та війська. В другій половині XVI ст. стація була відмінена замість неї гетьманщина збирала грошовий податок – гіберну аж до 1795 р. Традиційна назва селянами податку польським словом стація (адже при переписі в 1765 р. уже більше 100 років як замість стації була гіберна) красномовно підтверджує те, що наші села багаторічно були під гнітом Речі Посполитої (XV–XVI ст.), що їх податки – стації багатівіково закарбувались в пам'яті народу.

3. Після підписання Річчю Посполитою (Польщею) "Вічного миру" 1686 р. Московські царі починають роздарювати землі і села, що їм дістались при перемозі над Польщею, козацькій старшині, сприяючи, таким чином, утворенню феодално-дворянського устрою в Україні на кшталт російської метрополії. Знаходимо в літописах грамотою за підписом царів Івана і Петра (неповнолітнього) 7198 року від створення світу (1690 р. від Різдва Христового), село Верховісся разом з селами Чорнотичі і Козляничі даруються Андрію Дорошенку, значковому військовому товаришу за заслуги, що переїхав "на жито" з Чигирина до Сосниці, Андрій село Верховісся дарує своєму синові бунчуковому товаришу, Василю Дорошенку, котрий це село в якості приданого віддає за своєю донькою зятю Лукашевичу Кирилу, котрий продає це село братам Лисенкам (відставний майор Олександр і полковий хорунжий Михайло).

Лисенки були багаточисельною фамілією (кланом) серед козацької старшини, їх володіння були не тільки в наших селах Верховісці, Олександрівці, а й по всій округі. Ось витяг з літописного документа тих часів:

"Духовное завещание генерального судьи Федора Лысенка от 1748 года. Дети от двух браков всего 14: от первого сыны Иван, Яким, Федор, Трофим, дочери Агяфья, Настасья, Анна, Татьяна и Марфа; и от второй жены Ефросени Афанасьевны три сына Иосиф, Александр и Степан и дочери Ульяна и Катерина. Имущество для этих 14 детей: с. Осьмаки, хутор в с. Блистова, хутор в с. Куковичи, двory в селах Бондаревка, Макошин, Красиловке, Мене, деревня Галицкое Лубенского полка с. Дягова (80 дворов подданных), Иванца-двор в с. Александровка с винокурненным заводом, казанами и скотиною при том дворе, огороды и сады и пахотные поля купленные мною у казака Андрусенки, двory в селах Киселевка и Даниловка, шинковые двory в Мене сеножати во многих селах. Приводится назидания против розбрату при дележе имущества.

Заверено подписью "Ее Императорского Величества войска Малороссийского.

Судия генеральный Яким Горленко"

(рукописний текст на 5 сторінках бібліотека України ім. В.І. Вернадського, відділ рукописів).

Історично-документальні дані про рід Лисенків (родичів Олександрівських поміщиків) Лисенки – українські поміщики, власники значних земельних маєтностей на Лівобережній Україні у XVIII – початку XX століть, походили з козацької старшини. Іван Якович Лисенко (?–1669 рр.) – чернігівський полковник (1669–1671 рр.), генеральний осавул (1672–1676 рр.), переяславський полковник (1677–1678; 1690–1692 рр.) Федір Іванович Лисенко (?–1751 рр.) – генеральний осавул (1728–1741 рр.) генеральний суддя (1741–1751 рр.). Киселівський сотник Іван Лисенко – це син Федіра, він же і володар кріпосних

душ Олександрівки і Верховлісся Василь Андрійович Дорошенко, що після батька (Андрія Дорошенка село Верховлісся було дароване грамотою Петра I в 1690 р.) володів Верховліссям доводився зятем полковника Івана Яковича Лисенка.

Ось як підписувались козацькі документи тих часів: "Іван Лисенко полковник войска его царского величества запорожского черниговский (підпис). Ознаймую етим писанием 29/IX 1670 г." (Бібл. НАН ім. Вернадського).

Козаків, як вільних свободололюбивих людей, польська шляхта використовувала в війнах проти турецько-кримських ханів, а також для придушення повстань і бунтів бідноти в Україні

Для матеріальної зацікавленості козакам, що брали участь у військовій службі, встановлювались державні пільги щодо податків, виділення земель, звільнення від громадських повинностей і ін. Цих козаків записували в реєстр і вони називались реєстровими козаками. Часто, після закінчення необхідності в військових діях, цих козаків з реєстру виписували (виписні козаки) і примушували їх повертатися в підпорядкування місцевих поміщиків. Це приводило до невдоволеності виписних козаків і до їх повстань: козацько-селянські повстання проти гніту польської і української шляхти під керівництвом Косинського (1591–1593 рр.), Наливайка-Лободи (1594–1596 рр.), Жмайла (1625 р.), Федоровича (1630 р.), Павлюка (1637 р.) за участі К.П. Скидана з Сосниці, Острянина, Гуні і Скидана (1638 р.) і нарешті визвольна війна 1648–1654 рр. під проводом Б. Хмельницького

Чисельність реєстрових козаків вперше встановлена польським королем Сигізмундом II Августом (1530–1576 рр.) в кількості 300 чоловік в 1572 р. Далі точилася багаторічна боротьба за чисельність цього реєстру: в 1578 р. під натиском українського козацтва при королі Стефані Баторії (1576–1586 рр.) реєстр був збільшений до 600 чол. в 1625 р. Жмайла за Куруківською угодою (поблизу Кременчука) між гетьманом реєстрового козацького війська (1625–1628 рр.) Михайлом Дорошенко і польським всеводою Концепольськими реєстр збільшується до 6000 чол., в 1630 р. при повстанні Федоровича і його перемозі над Концепольським за Переяславською угодою реєстр збільшується до 8000 чол., після поразки повстання Павлюка-Остряниці в 1638 р. реєстр зменшується до 6000 чол., після перемоги Хмельницького в 1649 р. по Зборівському договору реєстр розширюється до 40000 чол., після невдалої битви під Берестечком в 1651 р. по Білоцерківському договору реєстр скорочується до 20000 чол.

Після визвольної війни 1648–1654 рр. термін "реєстрові козаки" замінюється на "городові козаки". реєстри замінюються на компути, а з 1735 р. городові (бувші реєстрові) козаки зуться виборними козаками

Виборні козаки зіграли велику роль в боротьбі проти турецько-татарської агресії, а також проти поневолення України Річчю Посполитою.

Для усвідомлення історичного минулого наших кіл козацької доби приведемо опис цього періоду, що зроблений відомим істориком Лазаревським О.М. в його праці: "Малороссийские посполитые крестьяне 1648–1783 гг." Основою для написання цієї праці стали два архиви: 1) з Глухова архів Малоросійської колегії; 2) архів Чернігівської Казенної палати, це козацькі і монастирські поземельні документи і знаменитий Генеральний опис Малоросії, складений згідно розпорядження Рум'янцева генерал-губернатора Лівобережної України.

Під час польської окупації все населення Лівобережжя України (ЛБУ) розділялося на 2 стани: 1) шляхта, що набігла за Польщі, пани та незначна частина місцевої аристократії особливої приплив якої відбувся за часів переходу ЛБУ в підпорядкуванні царської Росії (1500–1618); 2) поспільство, себто міщани та посполиті селяни. Посполиті (загальні, звичайні – польськ.) селяни склалися з так званих вільних військових сіл, що підлягали безпосередньо гетьмансько-старшинському управлінню, рангових селян, магістратських селян, приватновласницьких та монастирських селян. До посполитих селян входили також старшинські, монастирські, панські та козацькі підсусідки. Підсусідки – це збідніле се-

лянство та втікачі, неосідлі або лезні, що не мали свого житла, жили в сусідах за оплату, або відробіток (за те вони не платили податей і не служили у війську).

Після вигнання польських панів земля стала нічийною, вірніше логічно вона му сила належати тим, хто її обробляє, себто посполитим. Але козаки (в основному – військо Богдана Хмельницького) вважали, що земля, відвойована у поляків, повинна належати тому, хто її завоював, тобто козакам. Козаки стали об'єднуватись в Товариства, які пов'язували походження свого стану з Запорізькою Січчю. До козацького товариства прикнюла й та частина колишньої шляхти, яка не встигла або не захотіла залишити Малоросію.

Товариство з часом розділилося на 2 групи: найбагатша його частина, яка обіймала керівні козацькі органи в полках – старшина, яка стала зватись шляхетством і утворила з себе українське дворянство, бідніша частина товариства обмежилась рядовим козацтвом, склала другу соціальну групу, яка виявилась праматрію малоросійських козаків.

Було об'явлено знищення всіх попередніх земельних актів "Козацькою шаблею", земля стала здобутком козацької старшини.

Отже, з вигнанням поляків шляхту замінило козацьке Товариство, що утворилось з тієї частини поспільства, яка прийняла на себе військову службу та багатих пюдєй, що не втікали з поляками. Козацьке товариство мало керівні органи – старшину, який вдалось легко підкорити собі посполитих і самій стати панами, посполиті селяни, як були безземельними при Польщі, так і залишились при Гетьманщині.

Царські укази від 10 грудня 1763 р. та від 3 травня 1783 р., що забороняли міграцію селян, практично закріпили той стан залежності безземельних селян від своїх панів, який історично склався. Катеринський указ (1783 р.) юридично узаконював кріпацтво на ЛБУ "... для известного и верного получения казенных доходов в наместничествах Киевском, Черниговском и Новгород-Северском и в отвращении всяких побегов к отягощению помещиков и остающихся в селениях обитателей, каждому из поселян остаться в своем месте и звании, где он по нынешний последней ревизии написан, кроме отлучившихся до состояния сего нашего указа; в случае же побегов после издания сего указа, поступать по общим государственным установлениям"

Цим царським указом посполиті селяни Чернігівщини були позбавлені права переходу від одного поміщика до іншого і тим самим становились підлеглими тим державцям-поміщикам, на землях котрих їх застав цей указ. Таким чином, встановилось кріпосне право на нашій землі.

Думається, що читачеві зрозуміла основна схема створення (вірніше трансформації) сільської олігархії докріпацького періоду: польська шляхта – козацька старшина – державці-поміщики – пани, що в більшості одержали дворянський титул.

Хочеться сказати ще про той пласт сільського населення того часу, тих посполитих селян, завдяки нелегкій, в більшості ручній праці яких утримувались пани, духовенство, військо і в цілому – держава: тяглих, які мали оселю і робочу худобу (волів, коней) і лезніх, які переходили від одного господаря до іншого і не мали ні оселі, ні робочої худоби – батраки, наймити, підсусідки. Частина підсусідків звались огорожниками, вони мали город (присадибний клапоть землі) без поля. Селян, що працювали на землях, подарованих Гетьманством по універсалам козацькій старшині, звали послушниками.

Згідно представлення Гетьманства царськими грамотами державцю (представнику козацької старшини) дарувалось у маєтність село (хутір, слобода і ін.) зі всіма землями, лісовими угіддями, сінокосами, а також право на послушенство осілих селян, жителів цієї місцевості.

Козацький прошарок сільського населення розділявся також на групи: виборні козаки, які брали участь у військових діях війська Б. Хмельницького (за польської доби

звались реєстрові), або перебував на козацькій військовій службі, які за своїм станом наближались до козацької старшини. прості козаки і підпомічники, які в козацькому війську не служили, але мусили обробляти землю свого хазяїна під час його служби в війську.

Введення з часів визвольної війни Б. Хмельницьким вищевказаних нових козацьких порядків призводило до певної нестабільності серед сільського населення. З одного боку козаку привілеї: він не платить податей, не залучається до загальноселянських обов'язків (будівництво доріг, мостів і інші повинності). Але він мусить по першій вимозі з сотні (для наших сіл – сотенне містечко Киселівка) йти на службу в козацьке військо з конем, зброєю, форменним одягом. Козацькими привілеями володіли лише ті козаки, що були вписані в козацькі списки – компути. Віддав записами в ці компути сотенний писар (сотенний отаман – сотник був, як правило неграмотний), який подавав оформлені списки-компути в полк для затвердження і по волі якого в компути міг потрапити спритний всякий, хто зміг підкупити писаря.

В козацьких архівах знаходимо жалобу, доповідь генерального хорунжого Горленка гетьману ЛБУ Апостолу (1732 р.) про те, як писар Прилуцького полку вписував у компут мужиків, а неграмотний полковник Галаган підписував ці компути, йдеться про такі підкупні вписання 105 чоловік і приводяться пояснення (Манжала і ін.) кому і скільки грошей давали за оте вписання.

Знаходимо випадки й зворотної міграції з козаків у посполитих (жаль віддати сина з конем до війська, вигідне одруження, хвороба членів сімейства і ін.).

Про ті часи пізніше серед простолюдин побутувала прислів'я: "Як осели люде после хмельницьких войн, тогда можнейшие записались в козаки, а подлейшие в мужики" (подлий – по тодішній лексиці – слабкий, неякісний, миршавий).

Державці (поміщики) і козацька старшина противилась таким записуванням мужиків (тяглих) в козаки, бо це лишало їх слухняних робітників на землі, бо козаки були звільнені від панщини і оброку.

Решта сільського населення, що не були вписані до компутів – мужики, посполиті селяни, також розділялись на осідлих – тяглих (мали оселю і робочу худобу), котрі "сидели на твердом грунте", підсусідків, що не мали своєї оселі і жили в сусідах, лезні – мігранти і городники (з городом, але без поля). Всі ці некозацькі посполиті селяни, яких ще звали послушниками, були кріпаками, ще до вищевказаного Катерининського царського указу (1783 р.). Єдине право, яким користувались посполиті до 1783 р., це міграція в пошуках кращої долі.

Отже, введення нових порядків у володінні землею, призначення нових землевласників з часів Хмельницького, ще підсилили міграційні настрої селянства, які досить поширеними були ще за польсько-литовської доби, коли, крім майнових утисків, мав місце і фактор віросповідання (католицизм). Активні, здатні до підприємництва селяни спродували своє майно і переїжджали на нові поселення в малозаселені землі, де ще не було панщини, де було вволю незайнятої землі і де пахло свободою.

Північна Малоросія (Чернівщина, Новгород-Сіверщина) була малолюднішою, ніж Південна (Полтавщина, пізніше Харківщина, Харків відомий став з 1655 року), і сюди на Північ була тяга до переселення українцями з Правобережжя. Як відомо, Правобережна Україна воз'єдналась з Лівобережною аж після другого поділу Польщі (1793 р.), а до цього там був неспокій через набіги турецько-татарських агресорів (Чигиринські походи 1677–1678 рр.), козацьке повстання Палія 1702–1704 рр., гайдамацький рух 1734 р., 1750 р., 1768 р. під проводом Залізняка.

Ось як говорить тогочасний літопис: "... И вся сегобочная Украина пред тим малолюдствующая, от того времени тогочочными людьями украинскими наполнялась и умножалась... Люди убегали от турецких набегов..."

Південні переселенці з Правобережжя втікали до Полтавських степів, де було вволю гарної землі і була свобода від пансько-державних утисків і турецького іга. Вони вписувались у козацькі компути і були відносно вільними впритул до закріпачення 1783 р.

Дещо по-іншому склались обставини з переміщенням в Північні частини ЛБУ (Чернігівщина, Новгород-Сіверщина), куди мігрувало бідне населення з північного Правобережжя, Польщі та Білорусії. В ті часи місцевість між рр Дніпром і Десною звалися "городами", вона хоч і поступилась якістю земель перед Півднем, зате була багатішою іншими кормними земельними угіддями: ліси, озера, ріки, луки, болота – все що потрібно для ведення господарства і сільських промислів. Крім того, ця земля була багатіша і містами: Чернігів, Новгород-Сіверський, Любеч, Погар, Стародуб, Почеп, Сновськ (суч. Седнів), Остер, не рахуючи містечок таких, як Березне, Сосниця, Мена, Моровськ, Листвен. Тому за польських часів ці землі привертали увагу польської шляхти, тут хазяйнували Пясочинські, Оболонські, Киселі, в той час як в південних степах хазяйнував можний землевласник Дмитро Іванович Вишневецький (?–1563), який в 1554 р. на о. Хортиця збудував замок і деякими істориками вважається засновником Запорізької Січі.

З вигнанням поляків козацька старшина також звернула увагу на Сіверські малозайняті землі з порівняно густим розміщенням міст, що було вигідно з точки зору торгівлі сільськогосподарськими товарами. Їм стали заважати лезні (бігли) селяни, які також претендували на незайняті землі. Вицезгадане "Генеральне слідство маєтностей" 1729–1730 рр. однією з цілей переслідувало виявляти біглих селян з метою повернення їх попереднім поміщикам. Аналогічну ціль переслідував і так званий Рум'янцевський перепис населення 1765 р.

Переселенці тимчасово були вільними від панщини і громадських повинностей, населені пункти, які вони створювали одержали назву СЛОБОДИ. Так, по нашій Корюківщині маємо слободи: Слобода Білошицька, Слобода Габрієлівська (суч. Петрова Сл.), Слобода Буда (Турець), Слобода Троїцька, Слобідка (Шишка), село Тютюнниця також звали Слободою.

Але з часом ці слободи були закріпачені більш ніж тяглі, котрі "... от деда и прадеда сидели на своем твердом грунте".

В ті часи осідлі (тяглі) селяни, щоб позбутися панщини і загально-муніципальних повинностей, часом продавали своє майно і йшли жити у сусіди до більш заможних селян, себто ставали підсусідками, які були звільнені від повинностей, а жили заробітками: у кого була худоба – спільництвом, а інші – зажином. Підсусідки були ті ж лезні, але володіли деяким рухомим майном і внаслідок – були більш заможні, ніж лезні. Підсусідки, в залежності від господаря під чім дахом вони жили, були козацькі, посполитих і володільцьких (духовенства і державців).

Окрім вказаного розшарування, селяни згідно з царським указом повинні були виконувати обов'язок утримувати постійних солдат (сустантація консистентів, консистенти – постійні солдати).

Вважаючи на скарги державців про біглисть селян, Гетьманатом видається указ від 10.12.1763 р. про заборону втечі від державця без його письмового дозволу. Державці, критикуючи цю міграцію, так характеризували поведінку бігльків: "... удобно провозжат жизнь праздную и распутную, работая лениво за прокорм и вино..." На жаль, дещо подібне можна зустріти в наших селах (і не тільки) і сьогодні.

Але ледарі і п'яниці не складали основної маси втікачів, то були винятки. В основному переселялись підприємливі, свободолюбиві, неспокойні люди, що через злиденні умови життя були вимушені покинути обжиті місця, дідівські могили і шукати кращої долі на чужині.

Багато в ті роки наших українських селян, активних, роботящих мігрувало на Дон, Кубань, в Новоросійський край.

3.3. ПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД (XV–XVI СТ.)

Хоча зберіглося до нинішніх днів обмаль літописних матеріалів про польську добу зародження і розвитку наших сіл, ми не можемо обійти увагою цей важливий період (цей колисковий період) розвитку нашого краю доступною нам історичною інформацією.

Наші сіверські землі після їх розорення татаро-монгольською Ордою Хана Батия в 1362 р. були окуповані вояками князя Ольгерда Великого князівства Литовського, яке в 1385 р. згідно з Кревською унією об'єдналось військово з Польщею для боротьби з Німецьким Тевтонським орденом, а з 1569 р. разом з Польщею по так званій Люблінській унії утворили одну державу – Річ Посполиту, яка згодом в народі звалась просто Польщею.

Як відомо, великі князі литовські були дуже войовничими: війни з Золотою Ордою 1258, 1275, 1278, 1282, 1315, 1338, 1340 років, а 1363 р. великий князь Литовський Ольгерд (1345–1377 рр.) розбив татар на р. Сині (Дніпро-Бучський лиман), отже українські землі були відбиті у татар впритул до пониззя Дніпра. Натренувавшись на війнах проти Орди, Литва не вгамувала свої окупаційні апетити і продовжувала свою експансію на схід проти Росії (війна проти московського великого князівства 1487–1494, 1500–1503, 1507–1508, 1512–1522, 1534–1537 рр. і так звана Лівонська війна 1558–1584 рр. (Лівонський орден – це відгалуження Німецького Тевтонського ордену, що на території Литви та Естонії), а з 1561 по 1583 рр. Лівонська війна продовжувалась між Росією і Союзом держав: Литви, Польщі, Швеції і Данії).

Українцям під владою Литви, а згодом – Польсько-Литовської держави Речі Посполитої, було тяжко не тільки від великих податей, а від моральних принижень від гонорової польсько-литовської шляхти і (що особливо було нетерпимо для тодішнього українського селянина) вимоги зречення православної віри і покатоличення. Княжі намісники, старости, воєводи і взагалі державці різних назв збирали для князя ДЯКЛО (сіном, збіжжям, дровами, птицею) і МЕЗЛЕВО (вівцями, свинями, телятами), продавали ці зібрання в містах (за ялівку 30 грошей, за курицю з десятком яєць – один грош і т. д.) і виторгувані ЦІНЯЗІ віддавали до СКАРБУ. Понад ці податки (які в поляк ще звались СТАЦІЇ) намісники державці брали з селян ще побори МЕДОВІ, БОБРОВІ, КУНИЧНІ, сіль, рибу, вугілля, руду, льон, хміль, сани, рогатини – в залежності хто чим займався, а пізніше ще ОСАДНЕВ, подать на соху, і ЧИНШ за землю. З сохи бралось, волової – 15 грошей, з конячої по піввосьмої гроша (гріш дорівнював 5 пенезям, або 5,4 копійки, копа грошей це 3,24 рублі, волова соха це $15 \times 0,054 = 0,81$ руб. або 81 копійка, а соха з клячею $8:2 \times 0,054 = 0,216$ руб. Ціни 1870 р.)

За користування землею селянин платив ЧИНШ 3 волоки (1 уволок – приблизно 20 десятин) "ґрунту доброго – 21 грошей, середнього 12 грошей, с подлого – 8 грошей, а вельми подлого, песковатого, или болотистого – 6 грошей".

Низкою привілеїв (1387, 1413, 1432, 1457, і 1492 років) нащадки князів, бояр і гриднів були звільнені від натуральних повинностей і панщини на княжий двір, при цьому права розпоряджатись своєю землею, що дісталась у спадщину, надавалась лише католикам.

Слід відмітити, що в цей історичний період перебування наших земель під литовсько-польською окупацією в 1557 р. великим князем Литовським і королем польським Сигізмундом II Августом був запроваджений закон, що звався "Устава на волоки", з яким були проведені обміри земельних угідь, та перепис селян, кращі землі були віддані шляхті під ФІЛЬВАРКИ, селяни позбавлялись лісних угідь, гріші землі ділились між селянами "на волоки". Це був фактично першим кроком посилення феодальної залежності селян від землевласників або запровадження кріпосного права.

Утиски на православну віру і примусове прийняття в католики являлись одним з головних чинників спротиву українських селян, козацтва проти польсько-литовського гніту і міграції українців на Схід "під Московську руку".

Відомий з цього огляду лист великого князя Московського Івана Вассиловича (Іван III) від 1500 р. до Великого князя Литовського Олександра про те, що князь Семен (намісник Стародуба і Можайська) звернувся з чолобитною з приводу християнської віри — люди не хочуть католицизму. «... И говорили им от Тебя чтобы они приступили к римскому Закону; и они то услышав да от той нужи ныне к нам приехали служитьи и стемі городаы и волостыи, которые они держат». Як бачимо, окрім відвойовування земель, українське населення мало потяг до Москви, яки до держави, що сповідує православно-християнську віру. В наслідок російсько-литовської війни 1500–1503 рр. та вищевказаного православного потягу Чернігово-Сіверські землі з 1503 р. переходять в підпорядкування Росії і таке підпорядкування продовжувалась протягом 115 років, коли за Деулінським перемир'ям 1618 р. Чернігів і Новгород-Сіверський з навколишніми землями знову попали під руку Речі Посполитої. За вказані 115 років Московського правління суттєвих змін в житті українських селян не відбулось. Для Московського великого князівства (з 1547 р., коли Іван IV Грозний проголосив себе царем Московського царства) ці роки були буремними, нелегкими. За правління Великого князя московського Василя III (роки правління 1505–1533) продовжувались війни з Польсько-Литовськими королями (з 1569 р. — Річчю Посполитою утвореного по рішенням Люблінської унії), відвойовані і приєднані до Росії Псков, Рязань, Смоленськ (1519 р.), в 1522 р. остаточно приєднане Новгород-Сіверське князівство (важимо і наші Корюківські землі в тому числі, хоч по загальним історичним даним вважається Чернігово-Сіверська земля приєднана до Росії в 1503 р.). В 1508 р. Василь III підтримав повстання українсько-білоруських феодалів на чолі з Глинським М.Л. за визволення українських і білоруських земель з-під Литви.

Глинський Михайло Львович, наш земляк з Чернігівщини, мав великі земельні маєтності на Чернігівщині, Київщині і в Білорусії. Після поразки повстання 1508 р. Глинський М.Л. переїхав до Москви, дістав звання боярина, на його племінниці був одружений Василь III (Олена, що родом з Чернігова — мати Івана Грозного!). Після смерті Василя III (1533 р.) Глинський М.Л. брав участь у боротьбі боярських груп за владу, за що був ув'язнений і помер в тюрмі в 1534 р.

Наступний за Василієм III, його син Великий князь Московський Іван IV — Грозний (з 1547 р. перший Московський цар), за роки правління якого (1547–1584 рр.) була введена жорстока система ОПРИЧЧИНИ, ліквідований ЮРІЙВ ДЕНЬ, запроваджені ЗАПОВІДНІ ЛІТА, приєднані Казанське і Астраханське ханства, підкорене Сибірське ханство, Ногайська орда, підкорені кабардинські й черкеські князі, розпочато завоювання Сибіру, з 1558 по 1583 рр. велась Лівонська війна за вихід до Балтійського моря. Особливо неспокійно було в російській державі на початку XVII ст.: селянська війна Боротнікова (1604–1606 рр.), Лжедмитрій I, Лжедмитрій II, Семіобоярщина, окупація Москви поляками, на престолі російського царя польський магнат Владислав IV, російське ополчення на чолі з Мініним і Пожарським, новий цар Михайло Романов, окупація шведами всієї Прибалтики (м. м. Новгород, Тихвін, Ладога, Стара Руса, Гдов, Копор'є і ін.).

Ось у таких нелегких умовах Росія була вимушена підписати з Річчю Посполитою Деулінське перемир'я (1618 р.), за якими Смоленські і Чернігово-Сіверські землі знову відійшли до Польщі, пробувши під владою Москви, що в ту пору лише становилась на ноги, фактично лише 96 років — з 1522 по 1618 рр.

Відсутність на ту пору охороняємих державних кордонів, своєвільність і гонорівість польської шляхти призводили до того, що незважаючи на договори про мир, припинення воєнних дій з боку глави держави (Московський цар, Польський король) військові напади, пограбування і розбій чинились і, в так звані, мирні часи. Так, незважаючи на мирний договір 1503 р. Горностай-регіментар Польського короля Сигізмунда III в 1611 р. пограбував і дотла спалив Чернігів з його околицями (себто і нашими землями

Корюківщини). В 1663–1664 рр. незважаючи на московський статус Чернігівщини, Польський король Ян-Казимир II проходить зі своїм військом і грабує наші землі, Чернігів, Сосницю, Новгород-Сіверський. Аналогічне віроломство було й у відносинах з Турецьким і Кримським ханами, які багаторазово грабували південні українські землі.

Чернігово-Сіверщина мала надзвичайно важливе стратегічне значення для польського уряду, який прагнув будь-що перетворити її території у військовий плацдарм для подальших завоювань. Тому Річ Посполита в 1633 р. наділяє Чернігівську землю "правами і статутом Київським", з 1635 р. засновується Чернігівське воєводство, повіти каштелянство, староства, сеймики, з 1623 р. Чернігів став користуватися Магдебурзьким правом.

"... Сей город пограничный Чернигов находится на месте, выгодном к обороне, положением и стенами не только сам нападения неприятельские отражать, но и границам коронным защитой быть может, желаем того, дабы как наибольшее оной укреплялся, расширился и украшался, а дабы в нем люди, особливо купечественные и всякие собирались, право магдебургское по примеру городов других наших упривилегированных всем тем, которое в городе нашем жить будут, надаем, призволяем и сею привелегиею нашею вечною утверждаем"

Король Речі Посполитої Сигізмунд III

Відомі Чернігівські воєводи тих часів:

Мартин Калиновський	1635–1652 рр.
Криштоф Тишкевич	1652–1659 рр.
Станіслав Беневський	1659–1675 рр.
Ян Гинський	1675–1684 рр.
Марій Яспольський	1685–1689 рр.
Отто Фелькерзамб	1689–1696 рр.
Франциск Засульський	1696–1703 рр.

Представники, як адміністративної, так і судової влади (воєводи, каштеляни, вїйти, бурмистри, лавці, райці і ін.) призначались виключно з католиків, діловодство і судочинство здійснювалось польською державною мовою. Містам з Магдебурзьким правом королем надавались значні земельні угіддя "на прокорм". Одна частина земель відходила під городи й сінокоси обивателів, друга – під вигін для худоби, третя – для ратуші – 30 волок і міського уряду 36 волок, з них "жалуєт король вавечные часы на войтовство Черниговское резок грунта двадцать, на бурмистров – двенадцать"

Мешканцям міст з Магдебурзьким правом надавались і інші привілеї: "всякому мешчанину черниговскому" дозволялось на річці Десні "за две мили вниз и вгору от города рыбу ловить".

З історії польської доби (XV–XVI ст.) відомий поділ селянства на "непохожих", або "отчичі і дідичі" і "похожі", або "вольні данники". Перші "сидели крепко на грунтах предков своих", вони відбували загальні повинності (гатіння гребель, будівництво млинів, мостів, доріг і т. ін.) або особистою роботою або пенязями (податями). Другі могли переходити до іншого землевласника, розраховувались з першим. Перейшовши до нового землевласника "похожий" повинен був вїйти в згоду з "дідичами" цього пана (земельні ділянки), погодитись на виконання загальних повинностей даного населеного пункту.

З огляду на ці відомості думається "дідичі" старого села Верхолісся десь в кінці XV століття прийняли собі в сусіди "похожого", "вольного" Олександра, що зі своїм родом започаткував село Олександрівку. Цей Олександр, мабуть, мав компанійську і веселу вдачу, так що верхолісці "ходили проведать Ляксандра". Як відомо з літописних матеріалів, корінні жителі населених пунктів були зацікавлені в залученні "похожих" – потенційних помічників у виконанні загальних сільських повинностей.

Більшість населених пунктів, що заселялись "похожими", носила назву роду перших поселенців. Так, по нинішній Корюківщині від імен піонерів-поселенців пішли села: Олександрівка (від Олександра), Наумівка (від Наума), Охромівичі (від Охріма), Корюківка (від Каруки), Тютюнниця (від Тютюнника), Сахутівка (від Сахути), Андроники, Гуринівка, Кирилівка, Костючки, Кугуки, Самотуги і ін.

Паралельно з утворенням населених пунктів формувались і земельні відносини селян. Всі посполиті селяни платили чинш (податок) за ділянки орної землі, якими вони користувались (королівські – державні землі, чи місцевих землевласників-панів). Крім цієї землі, владою виділялась земля загального користування "на общину". Це луки, пасовиська, болота, деякі ділянки лісу, кущів, річкові пойми і інші "неудобні угіддя".

Ці дві форми землевладіння: особиста (город і поле) і общинка (інші угіддя), що створилась у період зародження населених пунктів за польської доби, існувала і пізніше впритул до періоду колективізації 1929–1930 рр. Порядок покріпачення селян у післяпольський період майже не відрізнялось від польського, тому період підпорядкування Лівобережної України Росії в 1503–1618 рр. не внесли суттєвих змін у життя селян Сіверської землі і коли вибухнуло повстання українського козацтва під проводом Б. Хмельницького проти польських поневолювачів черніпівчани радо підтримали його і пішли в козаки, тим більше, що і російське дворянство, що прийшло на ЛБУ в період тимчасового Московського правління (1503–1618), було в більшості покатоличено і мало чим відрізнялось від польської шляхти.

Думається, що визначення доби заснування населених пунктів по їх дарчим записам треба вважати неправомірним, ці дарчі грамоти, універсали можуть слугувати лише першою писемною згадкою, а не "днем народження".

По-перше, ми майже зовсім не володіємо архівними матеріалами російської (1503–1618) і польсько-литовської (до 1503 р.) доби. Ці матеріали в Московських і Варшавських архівах

По-друге, на дарування сіл "прорізалась мода" після революції 1648–54 р., тобто після відвоювання українських земель від Польщі і прилучення їх до Російської імперії. Так, знаходимо дарчі документи на майже всі населені пункти Корюківщини (зони Киселівської сотні) про подарування їх представникам козацької старшини, монастирям. Дарувальниками були як царський уряд Росії, так і Гетьмани Лівобережної України.

Наприклад, з літописних відомостей, що землями с. Олександрівки до її заселення користувались жителі с. Волинка (біля 20 км від Олександрівки в сторону Сосниці) і що с. Волинка в 1659 р. була подарована "благородному Осипу Красовському" не означають, що с. Олександрівка заселялось після 1659 р. Село Волинка жило собі до його дарування, як і село Олександрівка заселялось з XVI століття.

Для більш чіткого уявлення про соціальний склад селянства наших сіл в той історичний період приводимо роз'яснення терміна козак – підпомічник, яким тарувалось так багато наших земляків-пращурів.

Козак-підпомічник – це той, що перебував у компуті (реєстрі) для козацької служби, але сам на військову службу і в похід не виходив, поки не буде приведений у звання виборного (реєстрового) козака, але був зобов'язаний:

1. Разом з іншими, що були приписані до виборного козака, забезпечувати виборного витрати на козацький мундир, зброю, коня з амуніцією, а на час виклику виборного на військову службу – утримувати його домашнє господарство, обробляти його землю;

2. Виконувати разові доручення, що не потребують штатної служби: охорона при сотенній канцелярії і інших громадських приміщеннях, розвезення казенних паперів, документів, перепровадження в полк казни, документів, заарештованих і ін. Для цих цілей у сотенному містечку з козаків-підпомічників складалась "штатна" команда.

Як бачимо, з даних таблиці 3 можна зробити висновки:

1. Південна частина Чернігівського полку значно більше покозаччена, ніж Північна (% козаків в Менській, Синявській сотнях 17,0–17,5, а в Любецькій, Городянській лише 4,4–7,6). А по всьому Стародубському полку з населенням 172786 душ цей показник сягає лише 4,1 %, в т. ч. по його північним сотням містечок Мглин – 2,7 %, Тополь – 1,8 %. Отже, наш Сіверський край був малопокозаччений (по Чернігівському полку лише 9,7 % населення)

2. На кожного виборного козака було по 2 підпомічники (по 2,6 – по Стародубовському полку).

3. Малоозаселений на той час наш Сіверський край мав у середньому 139 душ у населеному пункті (124 по Новгород-Сіверській сотні Стародубського полку).

Завершуючи розгляд докріпацького періоду появи і розвитку наших сіп, хочеться наголосити на значенні в цьому козаччини, гетьманщини, тобто коли були козацько-полковий адміністративний поділ, служба в козацькому війську і інша атрибутика козацького життя, що перейшли до нас від часів польської окупації та були ново-введені після визвольної війни 1648–1654 р. під проводом гетьмана Богдана (Зіновія) Хмельницького

Отже, козаччина офіційно існувала в Україні практично протягом 2-х століть, з другої половини XVI ст. до часу, коли цариця Катерина II не ліквідувала Лівобережне гетьманство (1764 р.) та Запорізьку Січ (1775 р.). Це порівняно невеликий історичний відрізок часу на тлі всього періоду життя і розвитку українського народу – від доби Київської Русі до сьогодення. В чому ж причина того, що період козаччини так рясно висвітлюється в творах письменників, поетів, художників, музикантів, так неубієнно закарбувався в свідомості та пам'яті українського народу, що і сьогодні козацькі імена ототожнюються з національним героїзмом, а показати своє козацьке походження вважається престижним, навіть у нашому національному гімні. Гадаємо, що основна причина такого феномена полягає в тому, що ніхто краще, ніж козаки, не виразили в собі основні якості українського національного етносу, характеру, світогляду. Козак – це безмежне волелюбство, хворобливо-гостре сприйняття несправедливості, нетерпимість до утисків, гноблення. Адже більшість повстань (і не тільки на теренах України, а й на Дону, Уралі – там, де жило козацтво) були організовані козацькими ватажками: Косинським (1591 р.), Наливайком (1694 р.), Болотніковим (1606 р.), Федоровичем (1630 р.), Остряниним (1638 р.), Сіромою (1768 р.), Залізником – відома Коліївщина (1768 р.), Гайдамацький рух (1717–1775 рр.), Булавиним (1707 р.), Разіним (1667 р.), Пугачовим (1773 р.) і ін.

Козак – це простота, розхристана душа, довірливість.

Козак – це компанійство, товариство, братство.

Козак – це сміливець, відчайдух, що ні в гріш не ставить ціну свого життя, що за ідею, за волю, за товаришів готовий битися з ворогом і прийняти люту смерть. Козак – це православний християнин, який за свою віру, за традиції своїх пращурів пройшов багатолітню жорстоку школу боротьби, як з католицькою Річчю Посполитою, так і мусульманами Туреччини та Криму.

Мабуть, із вказаної причини в душі й свідомості українця встає легендарна постать козака, коли мова йде про національну гідність, про патріотизм.

3.4. ФОРМАЛЬНО В РОСІЇ, А ПРАКТИЧНО ПІД ПОЛЬЩЕЮ

Намагаючись якнайбільше знайти літописних даних про наші села, приведемо документовані історичні записи про наше повітове містечко Сосницю, що було столицею Сосницького повіту з 1792 р. по 1923 р. Дані про Сосницький повіт (уезд – рос.) знаходимо в старопісі “Городские поселения в Российской империи. Том. 5, ч.2”, де, окрім відомостей про Сосницю, містяться записи про містечко Олександрівку (копія додається до цього розділу – див. додаток 1. Повітове місто Сосниця, що розташоване на р. Убідь у декількох кілометрах від її злиття з Десною, має літописну відомість з XIII ст. “В 1234 г. князь Киевский Владимир Рюрикович, тесненний князем Михаилом Всеволодовичем, обратился с просьбой о помощи к князю Галицкому Даниилу Романовичу, Даниил же поиде. Михаил не стерпе и отъеде от Киева. Даниил же и Володимир подойста к Чернигову и прииде к ними Мстислав Глебович. Оттудаж подойша пленяще землю и грады многы по Десне: взяша Хоробор и Сосницю и Сновск и иные и приидоша опятя к Чернигову, сотвориша с ними мир”. Отже, як видно з літопису, Сосниця з 1234 р. належала Чернігівському князівству. Далі відомо, що в 1239 р. Орда хана Батия по тракту Чернігів–Новгород–Сіверський–Глухів проходила через Сосницю і залишала за собою по традиції одні згрища. В 1340 р. Сосниця підпала під владу Великого князівства Литовського. В 1385 р. Кревською унією були об’єднані Велике князівство Литовське з Польщею (а з 1569 р. – це об’єднання по Люблінській унії стало називатись Річчю Посполитою і являло одну спільну державу), тому наші окупанти трансформувались із литовських у польсько-литовські, а під кінець вказаного періоду окупантів на Лівобережній Україні просто звали поляками (ляхами).

Внаслідок перемоги Росії в війни 1500–1503 рр. з Великим князівством Литовським Сосниця відійшла до Росії, а по Деулінському перемир’ю 1618 р. – знову в підпорядкуванні Речі Посполитої, її володар – польський магнат Матіаш Пшонка.

По Зборівському договору Богдана Хмельницького з Польщею 1649 р. Сосниця формально відходила до Гетьманства Лівобережної України і деякий час вважалась полковим містом. При гетьманстві Брюховецького (1663–1668 рр.) до Сосницького полку була приєднана частина території Ніжинського полку, пізніше Сосниця вважалась сотенним містом аж впритул до створення Новгород–Сіверського намісництва (1782 р.), коли це містечко надовго стало центром Сосницького повіту.

Перебуваючи в статусі сотенного містечка Чернігівського полку в 1663–1664 рр., Сосниця була окупована польським військом Яна Казимира II, що разом з Правобережними гетьманом Петром Дорошенком учиняли набіги на землі ЛБУ (похід на Сосницю 1663 р. здійснювався через Олександрівку, Верховісся, звідки й назва тамтешнього урочища “Королівська гребля”). Після визволення з-під поляків гетьман Іван Брюховецький включив Сосницю в список тих міст ЛБУ, де повинні знаходитись царські воєводи (адже формально Лівобережна Україна з 1654 р. була під Росією). Коли вибухнуло козацьке повстання проти гетьмана Брюховецького (1668 р.), що зрадив Україну, Сосницький воєвода Василь Михайлів був убитий, після чого воєвод у Сосниці не призначали.

В 1676 р. Петро Дорошенко, гетьман ПБУ (про нього вже згадувалось) був покинутий “на произвол судьбы” своїми бувшими союзниками кримцями і поляками і вирішив підкоритись царським військам, що разом із козацьким військом ЛБУ гетьмана Івана Самойловича відвойовували Правобережну Україну у Кримського хана та Польського короля. При цьому, як свідчить літопис, “Дорошенко выговорил себе дозволение жить в Соснице”.

Таким чином, Сосниця з її прилеглими поселеннями потрапила знову в приватну власність представнику знатної козацької старшини Дорошенку, хоч і вважалась у складі Чернігівського полку. Між тим, таке становище було недовгим, невдовзі (1769 р.) Дорошенка запросили в Москву і цар подарував йому Ярополчевську волость під Москвою, замість Сосниці. Мабуть, приєднання Правобережної України до території Російської імперії для царських чиновників було досить вагомою подією, яка варта значущої винагороди для козацького ватажка, який хоч і мимоволі, а все ж допоміг в цьому історичному процесі.

Селяни і козаки Сосниччини брали активну участь у повстанні Павлюка проти польської шляхти і місцевих поневолювачів в 1637 р. Павлюкові, як гетьману низового війська Запорізького, був активним помічником полковник Скидан із Сосниці. Це повстання охопило Чигиринщину, Переяславщину й значну частину ЛБУ і ПБУ, серед населення поширювалось покаяння. Зі значними втратами 15-тисячного польського війська польного гетьмана Потоцького в битві під Кумейками (біля Черкас) повстанці були переможені, повстання було жорстко придушене, Павлюка було страчено в Варшаві.

Отже, незважаючи на те, що Сосниця з 1654 р., де-юре була в складі Чернігівського полку Лівобережної гетьманщини, Польща свої претензії на володіння цими землями продовжувала впритул до заключеного в Москві 16 05. 1686 р. так званого "Вічного миру", за яким Росії відходили Смоленщина, Стародуб, Новгород-Сіверський, Чернігів, Київщина, Волинь – були за Польщею, Поділля – під Туреччиною (а з 1699 р. знову під Польщею). Брацлавщина і південна Київщина – нейтральна зона, а за м. Київ Росія заплатила Польщі викуп 146 тис. золотих крб. компенсації.

Як бачимо, наші землі сучасної Корюківщини, незважаючи на формальне приєднання України до Росії з 1654 р., ще довго були під владою польської шляхти і козацькі порядки Гетьманщини Лівобережної України встановлювались у нас дещо пізніше, ніж в південній частині ЛБУ і думається, чим далі на північ, тим міцніше тримались ляхи, бо їх експансія йшла з боку Білорусі, Смоленська, міст Почеп, Погар, Стародуб.

Цей політичний неспокій, далеко не мирні роки, властиво, відбивалися, на процесі залюднення наших необжитих на ту пору земель, на перехід селянського життя від покірничого-холопського (за Польщі) до більш вільного козацького (за Гетьманщини). Позначилось це на ремеслах, торгівлі і в цілому на розвитку краю.

3.5. СОСНИЦЬКА ЗЕМЛЯ

Про містечка Сосницю і Олександрівку знаходимо згадки в літописному матеріалі під назвою "Городские поселения в Российской империи" т. 5 С.Петербург 1865

З 1751 і по 1923 р. м. Сосниця являлось центром Сосницького повіту, до вказаної дати наш села Олександрівка і Верховісся в адміністративному відношенні підпорядковувались Киселівській сотні Чернігівського полку – це при так званому Полковому устрої гетьманської України (1649–1781 рр.).

В перелік містечок, що на дату видання вказаного історичного документа – 1865 р. входили до Сосницького повіту окрім містечка Мена, було і містечко Олександрівка: "Казенное и владельческое, при колодцах, в 30 верстах от уездного города, жителей – 2048 обоего пола".

По розповідям місцевих жителів, Олександрівка своє походження веде від якогось Олександра, що поселився недалеко від села Верховісся. Верховіські жителі, що хотіли провідати нового поселенця, говорили: "Ходім до Лександра". З роками це поселення перетворилося в село, цьому сприяли відносно непогані землі, невеличка річка Плиска, близькість до лісу (зразу за Верховісом були гарні ліси для будівництва хат, млинів, мостів і ін. сільськогосподарських будівель). Ці і інші обставини, про які буде сказано пізніше, в основному й створили умови, які дозволили селу Олександрівці в своєму рості обігнати Верховісся, як більш стародавнє село, і в 1794 р. перетворитися з села в містечко.

Вищевказана розповідь старожилів не визначає точну дату заснування Олександрівки (а документальних даних про це село з тих старокозацьких часів нема), однак можна допустити, що ця дата була не пізніше 1664 р. на підставі того, що в окрузі містечка Олександрівка мається урочище "Королівська гребля", а це найменування могло бути приурочене походові польського короля Яна Казимира, що проходив ці місця з військом саме в 1664 році.

Ось як висвітлюється цей нестабільний історичний період Сосниці (а з нею і Сосницького повіту) в літописних документах. Внаслідок перемоги над литовсько-польськими окупантами українських земель у війні 1500–1503 рр. Чернігівщина і Новгород-Сіверщина з Литовського переходять у Московське підпорядкування. Війни 1512–1523 рр., які організували литовські князі, закінчились на користь Москви, перемир'ям між Литвою і Росією 1522 р. вищевказане підпорядкування цих земель підтвердилось (Новгород-Сіверський і Чернігів – під Москвою).

В 1611 р. польський региментар (полководець) Горностай нападає на Чернігів, грабує його і випалює дотла ("Чернигов от Горностая, региментара польского войска, спаленный был и през многие лета пустый заставал") – Киевская старина 1882 январь с. 138.

В 1618 р. молодий Московський цар Романов Михайло Федорович (піонер "дома Романових") (1613–1645 рр.) вимушений був підписати Деулінське перемир'я (Деулін сучасний Загорськ під Москвою) між Росією і Річчю Посполитою. Росія була на той час виснажена боротьбою з польськими походами на Москву, Лжедмитріями, семибоярщиною, придушенням селянського повстання під проводом І. Болотникова (починалось з Путивля Чернігівської губернії). По цьому Деулінському перемир'ю Смоленщина, Новгород-Сіверщина (в тому числі і Сосницький повіт) і Чернігівщина переходили в підпорядкування Річі Посполитої. На початку XVII ст. Сосниця знаходиться у володінні польського магната Матіаша Пшонки. Після перемоги військ Богдана Хмельницького над Річчю Посполитою під Зборовом в 1649 р. по Зборівському договору вся Черні-

гово-Сіверщина (в т.ч. і Сосницький повіт) відходили до відома козацького війська Запорізького під владою гетьмана Богдана Хмельницького, а з 1654 – під владу Росії, яка формально прийняла Лівобережну Україну в свій склад. Проте, Річ Посполита продовжувала свою експансію на Чернігово-Сіверські землі аж до Андрусівського перемир'я 1667 р. (Андрусів – під Смоленськом). Відомий у літописах похід короля польського Яна Казимира 1664 р. на Новгород-Сіверський (через Корюківські, Сосницькі землі, відома "Королівська гребля" через р. Мену біля Верховиці, відома участь військ правобережного гетьмана Петра Дорошенка в цьому поході, який згодом заволонувів Сосницю з милости Московського царя Федора Олексійовича в 1676 р.). Підписавши Андрусівське перемир'я (1667 р.), Росія та Польща дали згоду на перехід Новгород-Сіверських земель до Росії, але все ж остаточно Польща відмовилась від територіальних претензій на ці землі лише після підписання в 1686 р. так званого "Вічного миру" з Росією.

Треба зважити на те, що ця двозначність підлеглості наших земель у ті часи супроводжувалась нестійкою поведінкою козацьких гетьманів після смерті козацького вождя Богдана Хмельницького в 1657 р. Частина з них виступала проти Польщі за воз'єднання з Росією, інша за дружбу з поляками, або навіть з турками, які, як відомо, відносились до дружби по принципу: "Хто більш заплатить, чий більший ясир з тим і дружба". Пропольські гетьмани: Іван Виговський (1659–1663 рр.), Петро Дорофійович Дорошенко (гетьман Правобережної України 1665–1676 рр.), київський воєвода Адам Кисіль (в 1652 р. втік до Польщі), з останнім пов'язане село Киселівка, це в минулому його село. Гетьмани проросійської орієнтації: Дем'ян Многогрішний (1669–1672 рр.), Іван Самойлович (1672–1687 рр.), Павло Леонтійович Полуботок (наказний гетьман ЛБ України 1722–1723 рр.), Іван Попович черніпівський полковник (наказн. Гетьман ЛБ України 1662–1663 рр.) Гетьманом ЛБ України Брюховецьким Іваном Мартиновичем (роки гетьманства 1663–1668 рр.) в 1665 р. були підписані так звані "Московські статті", а містечко Сосниця було включено до міст, в яких царський уряд назначав воєводу з відповідними військовими підрозділами. Проти утисків козацьких "вольностей", що витікали з цих "статей" в 1666–1668 рр. відбулись повстання. Ставши на шлях зради, Брюховецький домовляється з Турецьким султаном про перехід України під владу Туреччини.

Проти Брюховецького і його старшинської групи вибухнуло повстання, під час якого Брюховецького було вбито. Під час цього повстання вбивають і Сосницького воєводу Василя Михайлова, після чого в Сосниці більше воєвод не призначали, а в 1676 р. Сосниця була передана Петру Дорошенку – бувшому гетьману Правобережної України (1665–1676 рр.), раніше – полковнику Прилуцького полку (1657–1668 рр.), генеральному есавулу військ Правобережної України (1663–1665 рр.) за припинення опору козацьких військ Правобережної України царським військам під орудою воєводи, Ромадановського Г.Г. Дорошенко володів Сосницею в 1676–1679 рр. поки не виїхав до Москви.

Отже, як бачимо, в Сосницьких землях того часу було дуже неспокійно, багатовладно (Польща–Росія–Гетьманство України–Польща разом з Правобережним гетьманом Дорошенком – Росія з воєводою Михайловим – Гетьманство лівобережної України – Росія).

Не менше метаморфоз зазнав наш край з адміністративним устроєм: Сосницький повіт Чернігівського воєводства (при литовсько-польській окупації), Киселівська сотня Сосницького полку (в добу від підписання Зборівського договору 1649 р. до підписання Андрусівського перемир'я 1667 р.). При цьому, в часи гетьманства Брюховецького (1663–1668 рр.) до утвореного Сосницького полку приєднується частина території Ніжинського полку. Далі – Киселівська сотня Чернігівського полку (1667–1781 рр.), Сосни-

цький повіт Новгород-Сіверського намісництва (1781–1797 рр.), після якого були Малоросійська губернія (1797–1802 рр.), Чернігівська губернія (з 1802 р.) При цьому треба зважати, що наші землі у вказаний період топталися чобітьми вояк польського воєводи Горностая, що в 1662 р. дотла спалив Чернігів, польського короля Яна Казимира II, що в 1664 р. проходив через Олександрівку (так звана "Королівська гребля"), Сосницю, Новгород-Сіверський, шведського полководця Левенгаута, що разом з королем Карлом XII в 1708 р. з військами проходив із Стародуба через Новгород-Сіверський і біля с. Макощин переправлявся через р. Десну (відомо, що гетьман Мазепа І.С. надавав допомогу шведам в цій переправі).

Для довершення характеристики гетьманської доби розвитку України слід привести історичні факти "братського" відношення наших братів – слов'ян Польщі з заходу і Росії зі сходу, щодо наших гетьманів. Страчені поляками гетьмани Виговський (1664 р.), Попович (1663 р.), закатований в Петро-Павлівській фортеці в Петербурзі Павло Леонтинович Полуботок (1723 р.).

Гетьмана ЛБ України (1668–1672 рр.) Дем'яна Многогрішного, учасника визвольної війни (1648–1657 рр.), підписавшого в 1669 р. з Росією "Глухівські статті", в 1672 р. царським урядом заарештовано і заслано в Іркутськ, де він відбував термін 16 років "за таємні зв'язки з ставлеником султанської Туреччини Петром Дорошенком, гетьманом ПБ України (1665–1676 рр.)", якому той же царський уряд в 1676 р. – дарує нашу Сосницю, а згодом і Ярополчевську волость під Москвою, за його заслуги перед царським військом – неспротив козаків Правобережної України і їх приєднання до Росії.

Поборника об'єднання Лівобережної і Правобережної України гетьмана Самойловича Івана Самойловича в 1687 р. царським урядом заслано до Тобольська, де він і помер в 1690 р.

Станнього кошового отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського за наказом Катерини II заслано в Соловецький монастир, де він відсидів у камері-одиночці 26 років (в віці від 85 до 111 років!). Випущений сліпий через 2 роки помер там же в Соловецькому монастирі.

На гетьмана ЛБ України Мазепу Івана Степановича (1686–1708 рр.), що не побажав підкоритися військам Петра I, чекала така ж доля, якби він не втік до м. Бендер (тоді володіння Туреччини), де і помер в 1709 р. Ярлик зрадника від Московії ось уже біля 200 років тяжіє над іменем цього гетьмана, поборника самостійної України, а знищення Меншиковим в 1708 р. Батурина (понад 10000 населення), розорення і знищення Катериною II Запорізької Січі в 1775 р., вікова неприязнь Московського уряду до всього українського, думається, буде об'єктивно оцінено історією, українським народом після виборювання реальної незалежності України.

Отже, як бачимо, в дуже непростій історичній ситуації знаходились наші села (землі буйшого Сосницького повіту) в так звану козацьку, або гетьманську добу. Процес переходу від польсько-окупаційного до полкового, козацько-гетьманського устрою на наших землях не був одноманітним (1654 р. – рік формального воз'єднання України з Росією), він розтягнувся на 20–30 років, практичного до підписання "Вічного миру" Росії з Польщею (1686 р.). Тому маловірогідно припускати, що славнозвісний для України 1654 рік став роком народження більшості наших сіл на Корюківщині, а таке припущення проглядається в багатьох історичних написаннях. Заселення Лівобережної України з 1654 р. більш характерне для південної її частини: заснування в середині XVII ст. міст Острогозьк^{*}, Суми, Лебедин, Харків і ін. та деяке підселення козаками Чигиринського полку, які згідно з угодами між Росією і Туреччиною (Бахчисарайський договір 1681 р.

^{*}Острогозьк – сучасне с. Рибне Диканьківського району на Полтавщині

та Прутський тракт 1711 р.) переселялись з Правобережжя, яке за вказаними угодами було під Туреччиною, на територію Лівобережної України. В ту пору їм були подаровані відомому вже козакові Дорошенку з Чигирини села Верхолісся, Чорнотичі, Козляничі (царська грамота 1690 р.), мабуть, з означеної причини і спостерігається різкий ріст козацького населення в с. Олександрівка та сотенному селі Киселівці (125 і 162 козацькі садиби відповідно, при загальній кількості козацьких дворів до Киселівської сотні 331).

Не виключено, що для тодішнього заснування сіл нашої Корюківщини відіграли значну роль і стародавні шляхи, що перетинали наші землі. В літописах матеріалах вони значаться, як "Південний", або "Батівський", що з'єднує Чернігів з Новгород-Сіверським та Глуховом (населені пункти Березна, Мена, Сосниця, Чорнотичі, Козляничі, Блистова, Стахорщина) і "Північний", що здійснював Чернігів зі Смоленським (населені пункти після Березного: Городище, Синявка, Низківка, Корюківка, Наумівка, Окремівичі, Перелюб і далі через р. Ревна на стародавні Стародуб, Новозибків, Почеп, Мглин, Сураж). Наші села Верхолісся і Олександрівка знаходяться поряд з цими стародавніми трактами, що являється ще одним аргументом їх давнього походження. Думається, що з таким же правом можна віднести до цього списку населені пункти басейну р. Убіді: Козилівку, Жуклю, Холми, Савинки, Рейментарівка, та басейну р. Мени: Домашлин, Киселівка, Величківка, Феськівка.

Слід зауважити на ті особливі труднощі, що зазнали наші предки переносючи жорстокості набігів Орди, а пізніше турків, польсько-литовських, шведських, німецьких і ін. окупантів і при подоланні їх наслідків. Мова йде про відсутність каменю в наших землях, всі споруди, укріплення, міські вали, брами, як і більшість жилих будинків, були дерев'яними, а окупанти мали велику практику підпалювання, тому кожна окупаційна акція закінчувалась пограбуванням і тотальною пожежею ("Огнем і мечем").

Вдумайся, шановний читачу, скільки разів довелось нашим пращурам відбудовувати спалені ворогами села, міста, фортеці, оборонні рубежі. Цікаво, якби шановні європейці, що відсиджувались за кам'яними брамами від тотально-нищівних набігів кочових племен, пережили стільки пожеж і розорень, скільки український народ, чи були б вони такими цивілізованими, багатими і недоступно-гордими щодо українських наймитів?

Генеральное слѣдствіе о маестно- стяхъ Черниговскаго полка.

(1729—30 г.).

земь и сивь его Андрей Тихоновъ, сотникъ же Киселювекій; а послѣ владѣлы оныиъ селомъ гетьмани Поповичъ в Мазена, которій Мазена изъ своего владѣнія отдалъ то село Леонтію Полуботку, полковникомъ Перелеловскимъ бывшему, и оній Полуботкъ получилъ их оное село жалованную грамоту, по которой владѣлъ сивь его Паволь Полуботкъ, полковникъ Черныговскій, и выиъ дѣти его Андрей, да Яковъ Полуботка владѣють. Деревня Гарбелювка, что написана Ворилевка, за гетьмана Поповича поселена на свободномъ грунтѣ иѣкаякъ козакомъ сотиѣ Менской, прозваніемъ Габріелемъ при его въ рѣкъ Вречи запруженой мельницы, гдѣ сперва было поселенныхъ пять избъ и тѣ зюде принадлежали къ ратуши Менской; а когда оній Габріель продалъ прудъ свой зѣ мельницей Леонтію Полуботку, въ то время и тѣ люде достались ему; а по немъ сину его Павлу Полуботку, а по нихъ ивыѣтнимъ владѣльцямъ Андрею, да Якову Полуботкамъ во владѣніе. Деревня Каруковка поселена такожь на свободномъ грунтѣ иѣкоторымъ козакомъ Омельномъ Карукою, при гетьманствѣ Хмельницкого, которою сперва вѣдали сотники бывшіе Киселювскіе Тихонъ, Германъ и прочіе, а послѣ владѣлы гетьмани Поповичъ и Мазена, а отъ Мазени досталась во владѣніе полковнику Переяславскому Леонтію Полуботку, которою по земь владѣлъ и сивь его Паволь Полуботкъ, полковникъ Черныговскій; а выиъ владѣють всеми теми маестностями сипы его Андрей и Яковъ Полуботка. А сего 1730 году оніе владѣльци Полуботки объявили на село Илумовку и слободку Габріелювку жалованную дѣду ихъ Леонтію Полуботку 7198 году грамоту, утверждающую тѣ маестности зѣ прочими ему и отцу ихъ и въ родѣ ихъ, въ отчину неподлинно, да въ то жѣ село Габріелювку и на другое Каруовку отцу ихъ данную 1708 году, по иллиному указу, жалованную грамоту зѣ прочими многими маестностями въ иѣчнов владѣніе и взяти зѣ тѣхъ грамотъ за рукою Андрея Полуботка и за справкою копій.— *По 8-му пункту.*

I. Деревня **Верхолѣсье**—25 дворищъ, надлежащіе на гетмановъ. Съ оной деревни прежнимъ гетманомъ плачена стация, а нынѣ тою деревнею владѣть бунчуковій товарищъ Василій Дорошенко, по жалованной грамотѣ, данной ¹⁷⁹⁸~~(1690)~~ году отцу его Андрею Дорошенку въ вѣчное владѣніе. Мелница на рѣкѣ Мейѣ о дну колахъ мучивахъ.

II. Оная деревня **Верхолѣсье**, по сказкамъ старожиловъ, изъ давнихъ лѣтъ, якъ они упоминаютъ, была во владѣніи прежнихъ гетмановъ, Выговского, Бруховецкого и Многогрѣшного, которыхъ и стацию плачонали до гетманства Попова; а оный гетманъ изъ владѣнія своего отдалъ ту деревню отцу выпѣшнего владѣльца Андрею Дорошенку за приходомъ его въ Малую Россію изъ Чигирина на житье; а по смерти его и нынѣ за синомъ его бунчуковій товарищъ Василіемъ Дорошенкою во владѣніи, а кромѣ тѣхъ владѣльцовъ ни за кимъ не была въ подданствѣ. На ту деревню владѣлецъ Василь Дорошенко объявилъ сего 730 году подлинную жалованную грамоту ¹⁷⁹⁸~~(1690)~~ году отцу его данную вѣтчину въ реди ихъ неподвижно и взяли зъ оной грамоти за рукою и за сиравкою кошія.— По 8-му пункту.

Въ той же сотнѣ Киселевской сверхъ присланныхъ экстратта сискались села пропискіе ниже написаніе.

I. Село **Александровка**—14 дворовъ; владѣть Киселевской сотнѣ сотникъ Иванъ Лисенко.

II. Оное село **Александровка**, по сказки тамошнихъ жителей, изъ давнихъ лѣтъ принадлежало до гетмановъ и платило того села посполитіе всѣмъ гетманомъ годовую стацию до гетманства Скоропадского, а при гетманствѣ Скоропадского ¹⁷⁹⁸⁻¹⁷⁹² владѣль онымъ селомъ бывший полковій атаманъ Федоръ Лисенко, а по якій дачи, неизвѣстно; а по немъ нынѣ владѣть сямъ его показаній Киселевскій сотникъ Иванъ Лисенко.— *Свободное.*

Семницкому Павлу Омельяновичу и владѣль оиъ малое число; поелѣ отъ его отнялъ и отдалъ къ показанному монастырю Рувиновскому для молитви и далъ на владѣніе того села свой уиѣверсилъ въ 1719 году, почому и пшиѣ за тмиъ монастыремъ то село во владѣніи. Сего 1730 году объявена при показанномъ гетманѣ Скоропадского уиѣверсалъ зъ оного монастыря монархизъ зъ государственной коллегіи иностраннихъ дѣлъ грамота 1720 году, къ просвѣщенному архіепископу Чернѣговскому, нынѣшнему митрополиту Сибѣрскому Антонію Стаховскому присланныя, о содержаніи того Рувиновскаго монастыря и въ немъ наиѣстника или строителя по приключу въ той грамоти указу и по дачи гетманского уиѣверсалу, и зъ оной грамоти, тасомъ гетманского уиѣверсалу за рукою присланного монаха и за справкою вати копіи.

Волинской сотнѣ.

I. Въ селѣхъ Козляничакъ — 12, Олшаномъ — 2, въ Волинкѣ — 4, и того 18 дворокъ, было во владѣніи полкового судин, и пшиѣ владѣть Чернѣговского полку бунчукойя товаришь Василій Дорошенко, по жалованной грамотѣ, дачной отцу его ливаному войсковому товарищу Андрею Дорошенку 7198 году въ вѣчное владѣніе. Мѣлища на рѣкѣ Убеди о четырехъ кобахъ мужчнхъ.

II. Оноо село Козлянички, по сказки того жъ селѣ обнкателей, никому ни на якій урядъ не належало, а якъ они упомянуты, было во владѣніи зъ гетмана Демьяна Многогубинного въ брата его Шухейка до гетманства Поповича, а въ какомъ чинѣ оиѣй Шухейко былъ того не показали. Оиѣй же гетманъ Поповичъ отдалъ было то село перва емерзланому канцеляристъ Влѣдаковскому, которикъ оиѣй владѣль по смерти своѣй, потоиъ отдалъ знатному товарищу Андрею Дорошенку, за которымъ было

во владѣніи такожь по смерти его; а по немъ нѣтъ по владѣніи за синамъ его бунчуковимъ товарищамъ Василемъ Дорошенкомъ по жалованной грамотѣ, отцу его въ 7198 году данной за службу воѣсковію въ вѣчное владѣніе, а въ селѣхъ де въ Олшановѣ и въ Волинѣхъ за нѣтъ Дорошенкомъ подданныхъ показанного чина дворянъ не имѣется. Съ показанной монаршею грамотою, по свидѣтельству, сего 1730 году за сироткою взята конія, о чемъ и вышло сего въ сотнѣ Киевлянской при деревнѣ Верхольскѣ, за Дорошенкомъ во владѣніи нѣтъ, уповляемо. — По 8-му пункту.

I. Въ селѣхъ Козленичахъ—8, Чернотичахъ—11, и того 14 дворовъ, владѣть гетманши Скоропадской дому ея дворянинъ Григорій Волинскій, по універсалу гетмана Скоропадского, данному 1721 году до воли его гетманской; колвица на рѣкѣхъ Убеди о двугъ коллахъ мучникъ, а прежде тѣмъ владѣлъ значковій Іоаннъ Дорошенко; а на какой урядъ подлежало, не означено.

II. Оное село Чернотичи, по сказкамъ тамошнихъ обывателей, нѣтъ давнихъ лѣтъ никому ни на какой урядъ не подлежало, а подлежало за гетмана Демяна Многогрішного на его жѣ гетмана до замку Батуринского, куда и стацию плачивали, а за гетмана Івана Попова отдало то село отъ его жѣ гетмана Петру Дорошенку, а послѣ брату его Андрею Дорошенку знатному воѣсковнѣму товарищу и было за нѣтъ во владѣніи, а по немъ за синамъ его Іваномъ Дорошенкомъ по смерти нѣтъ; по смерти же Івана Дорошонка нѣтъ владѣть зятя его, значковію товарищи Григорій Волинскій, Василь Кругликъ, да бунчуковію товарищи Петро Троцкій, по родѣлу и по жалованной грамотѣ, дѣлу нѣтъ Андрею Дорошенку въ 7198 году данной въ вѣчное владѣніе; и въ селѣхъ Козленичахъ показаніе три двора потому жѣ за Волинскимъ во владѣніи, и взята въ оной грамотѣ за справкою конія. — По 8-му пункту.

12143/312746.11
С72

31
С726

XLVIII.

ЧЕРНИГОВСКАЯ ГУБЕРНІЯ.

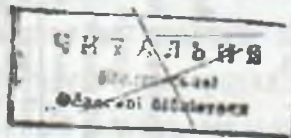
СПИСОКЪ НАСЕЛЕННЫХЪ МѢСТЪ

ПО СВѢДѢНІЯМЪ 1859 ГОДА.

ИЗДАНЪ

ЦЕНТРАЛЬНЫМЪ СТАТИСТИЧЕСКИМЪ КОМИТЕТОМЪ МИНИСТЕРСТВА ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ.

Обработано Членами Статистическаго Соезта Н. Штатлицкой.

78096

САНКТ-ПЕТЕРБУРГЪ.

1866.

№	НАЗВАНИЕ НАСЕЛЕННЫХЪ МѢСТЪ.	ПОЛОЖЕНІЕ.	РАССТОЯНІЕ въ верстахъ.		ЧИСЛО ДОРОГЪ.	ЧИСЛО ЖИТЕЛЕЙ.		Церкви и молитвенныя зданія; учебныя и благотворительныя заведенія; почтовые станции; ярмарки, базары, ярства; фабрики и заводы и т. п.
			Отъ уезда. города.	Отъ станок. кварт.		м. в.	х. п.	
2947	Лушани, д. сл.	при рч. Блочно.	36	37	45	172	171	
2948	Кучугуров, хут. сл.	въ урочищѣ Кучугураль.	46	36	3	3	3	
По проселочной дорогѣ изъ мѣст. Отрапѣево въ мѣст. Александрову.								
2949	Турецъ, д. сл.	при рч. Турьѣ.	40	18	72	297	309	Заводъ стеклосахарный.
2950	Шуновка, с. каз. и сл.	при рч. Турьѣ.	36	16	160	463	498	Церковь православная 1. Заводъ стеклосахарный.
2951	Шарюновка, д. сл.	при рчч. Бречи и Тегинѣт.	30	23	136	538	534	Заводъ стеклосахарный.
2952	Маркольево, д. каз. и сл.	при рч. Мамѣ.	32	39	66	286	392	
2953	Александровки, мѣст. каз. и сл.	при колодцахъ.	30	41	160	1011	1037	Церковь православная 2.
По правую сторону этой дороги.								
2954	Слобода Петровская (Петровка), д. сл.	при рч. Бречи.	39	26	27	94	82	
2955	Жуновичи, д. сл.	при рч. Бречи.	42	31	18	19	21	
2956	Жуновичи, слобода каз.	при рч. Бречи.	42	31	18	88	88	
2957	Товстолѣсова Нуды (Толстолѣсова Нуды), д. сл.	при рч. Бречи (Радонѣ).	39	32	35	241	342	
2959	Шиньки, д. сл.	при рч. Бречи.	41	30	28	127	115	
2959	Широбовъ (Широбовъ), хут. сл.	при рч. Бречи.	43	27	9	35	41	
2960	Слобода Шрецькая, д. каз.	при рч. Бречи.	43	28	16	43	36	
2961	Слобода Мегедѣева (Жуновичи), д. каз.	при рч. Бречи.	47	24	4	37	35	
По лѣвую сторону этой дороги.								
2962	Лунавоць (Толстолѣсова), хут. сл.	въ урочищѣ Лунавоць.	30	40	1	2	4	
2963	Лубески, д. сл.	при рчч. Лубески.	25	26	20	74	60	
2964	Бречи 1-я, д. сл.	при рч. Бречи.	23	26	18	57	64	
2965	Бречи (Еврейскія), д. еврейско-земледѣльц.	при рч. Бречи.	24 1/2	26 1/2	18	76	77	Еврейскій молитвенный домъ.
2966	Шартець, хут. сл. (*)	при рч. Бречи.	26	25	5	—	—	

(*) Крыльце этого хутора перенесены въ деревню Бречи 1-я (№ 2964), а въ хуторъ имѣетъ прежнюю принадлежность.

Підписанти “Коломацьких челобитних” Петру I 1721 рік

Полк Чернігівський. Василій Томара, судія полкової и наказній полковникъ. Игнатъ Василевичъ, обозній полковій. Михайло Мокрєвичъ, асуулъ полковій. Марко Михайловичъ, хоружій полковій. Федоръ Лисенко, сотникъ березонскій, зъ товариствомъ. Иосифъ Семеновичъ, сотникъ ступенскій, зъ товариствомъ. Яковъ Ждановичъ, сотникъ городницкій, зъ товариствомъ. Іванъ Савичъ, сотникъ любецкій, зъ товариствомъ. Семенъ Михайловичъ, сотникъ слабицкій, зъ товариствомъ. Яковъ Бакуринскій, сотникъ рофскій, зъ товариствомъ. Карцъ Дяевичъ, сотникъ волинскій, съ товариствомъ. Андрѣй Полинскій, сотникъ снѣжавскій, зъ товариствомъ. Тимофѣй Кудянскій, сотникъ полкової наказній, зъ товариствомъ. Іванъ Васютинскій, сотникъ менскій, зъ товариствомъ. Федоръ Вазилевичъ, сотникъ наказній седненскій, съ товариствомъ. Кирило Гавриловичъ, сотникъ наказній сосницкій, съ товариствомъ. Федоръ Тихоновъ, сотникъ наказній попорницкій, зъ товариствомъ. Кирило Богунъ, сотникъ наказній бѣлоусовскій, зъ товариствомъ. Василъ Лаврѣновичъ, сотникъ наказній киселиувскій, зъ товариствомъ, за которихъ яко неумѣющихъ писма, наказнихъ сотниковъ и, Іванъ Яновскій, писаръ судовій, руку приложилъ. Стефанъ Славятянскій, товарищъ значковій за себе и по прошенію всего товариства значкового руку приложилъ.

Додаток 4 до тексту 3.2
(Д4ТЗ.2)

ЧЕРНИГОВСКАГО НАМѢСТНИЧЕСТВА
ТОПОГРАФИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ

СЪ КРАТКИМЪ ГЕОГРАФИЧЕСКИМЪ И ИСТОРИЧЕСКИМЪ

МАЛЫЯ РОССИИ,

ИЗЪ ЧАСТЕЙ КОЕЙ ОНОЕ НАМѢСТНИЧЕСТВО СОСТАВЛЕНО,

СОСНОВАННОЕ

ДѢЙСТВИТЕЛЬНЫМЪ СТАТСКИМЪ СОВѢТНИКОМЪ И КАВАЛЕРИИ

АФАНАСИЕМЪ ШАФОНСКИМЪ.

СЪ ЧЕТЫРЬМИ ГЕОГРАФИЧЕСКИМИ КАРТАМИ.

Въ Черниговѣ, 1786 года.

Издатель М Суденко,

Председатель Временной Коллегіи. Высочайше учрежденной при Губернаторѣ Воинской,
Подольской и Волынской Генералъ-Губернаторѣ.

13450

85

48

К І Е В Ъ,

48

ВЪ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ ТИПОГРАФІИ.

1 8 5 1

Листок 2-го тома 2.3
(2.3.2)

**КАРТА МАЛОРОССИЙСКАЯ,
РАЗДЕЛЕНАЯ НА ПАМЯТНИЧЕСТВЫ
ПОСЛЕ ПЕРИГОДСКОГО ИЛИ БОГОДІСЬСКОГО**

- ПОДРАЗДІЛЕНІЕ
ОБЛАСТЕЙ ГУБЕРНІИ**
- на А до В Полтавская
  - на В до С Черниговская
  - на С до D Харьковская
  - на D до K Луганская
  - на E до F Екатеринославская
  - на F до A Одесская

Літописні дані сіл Олександрівки і Верховісся згідно зі списком Новгород-Сіверського намісництва 1774 р.

Сотни Кисселівской. Село Александровка. [Часть онаго принадлежить отъставному секундъ маіору Александру и хоружому полковому Чернѣгонскому Михайлу съ братьями Лисенкамъ. Лежитъ оно на проселочной дороге. Мѣстоположеніе онаго низкое, равное, не пещаное, но болотистое, при чистомъ пахатномъ поли и при небольшихъ заросляхъ, въ виду лѣсовъ допольного пространства. При небольшихъ протокахъ, именуемыхъ Мени и Палискъ; Мени имѣеть теченіе подъ симъ мѣстечкомъ, которое лежитъ на лѣвой онаго сторонѣ, а Палиска, раздѣляя теченіемъ своимъ на двѣ части сіе мѣстечко, впадаетъ въ Мену. По недостатку въ нихъ воды многіе обыватели имѣють [588] въ дворахъ своихъ колодцы. На обѣихъ сихъ протокахъ плотинъ¹⁾ двѣ о 3-хъ мельничныхъ амбаряхъ, о 3 колахъ вешнихъ. Расстояніемъ (оное мѣстечко отъ Низковки в 4, отъ Верховісса в 1 версту, отъ Кисселюлки в 6, отъ Данилонки в 8), отъ Синявки в 1, отъ Чернѣгона в 56 верстахъ, на восточной отъ онаго сторонѣ. (Публичнаго тутъ строенія никакова нѣтъ). Церковь деревянная одна, а партыкулярныхъ домовъ [два: пераой]²⁾ маіора отставнаго Александра Лисенка о 7, хоружаго полковаго Михайла Лисенка о 5, писари сотеннаго Коломійцова о 3 покояхъ, деревянные (и жильє). Въ семь селѣ обыватели: маіоръ отставной 1, хоружой полковной 1, (Лисенки), разночинцовъ 4, священниковъ 2, дяконъ 1, [причетникъ]³⁾ 1.

	Выборныхъ козаковъ	30 д.,	46 х.
[5886]	Подпомощиковъ	116 "	171 " 5 х. безд.
	Козачьихъ подсуздковъ	5 "	5 " 23 " "
	Бобровничьихъ коронныхъ	13 "	26 "
	Пушкарей	3 "	6 "
	[Посполитскихъ] ⁴⁾ отставнаго секундъ маіора и хоружаго полковаго (Михайла) Лисенковъ съ братьями	27 "	33 "
	Разночинческихъ подсуздковъ	4 "	6 " 7 " "

[Ярмонковъ тутъ не бывають, а торги собираются одинъ разъ въ неделю въ день пятницу. Съ мѣстечка Сосницы и Березной]⁵⁾ съ разнымъ мелочнымъ краснымъ товаромъ, съ рыбою и солью, а изъ Гѣжинскаго полку села Оленюлки и изъ другихъ того полку мѣсть съ хлѣбомъ. Распродують то все прїѣзжающимъ изъ околичныхъ селъ (и сего мѣстечка) обывателямъ.

Лѣса строеваго и дровянаго (здѣсь) довольное пространство. Земли пахатной и стѣнныхъ покосовъ (имѣють) недостаточно. Обыватели (тутъ живущіе) упражняются въ хлѣбопашествѣ [589] [только для своего припитанія; большая жъ часть жителєй, имѣя въ томъ недостатокъ, отвозять изъ сего мѣстечка]⁶⁾ дѣлаемую обывательми и покупаемую въ Синявкѣ разную деревяную посуду, въ полки Лубенскій и Принауцкій, [продавая тамъ оную, хлѣбъ покупають. Прибыль же сверхъ того получаютъ больше отъ родящегося тутъ довольномъ количествомъ простаго табаку]⁷⁾, который продають прїѣзжающимъ изъ Могилевской губерніи покупателямъ и сами туда же для продажи отвозять.

(Сотни Киселіовской). Деревня Вєрохолъсьє [принадлежит маіору отставному Александрѣ, хоружому полковому Михайлѣ Лисенкамъ съ братьями. Отъ Александровки въ 1 версту, при рѣчкѣ, именуемой Ментъ, которая малою частію поселенія сей деревни разделяетъ. ~~[5896] Съ одной стороны отъ Александровки оная деревня~~⁶⁾ отъ чистаго поля, а зѣ другой отъ лѣсовъ. На той рѣчкѣ плотинъ оныхъ Лисенковъ двѣ, о двухъ мельничныхъ амбарахъ, о двухъ колахъ вешнихъ. (Мѣстоположеніе сей деревни ровное, непешаное и не болотистое. Дорога тутъ проселочная. Публичнаго и партыкулярнаго изъ немъ строенія никакова нѣтъ).

Въ сей деревнѣ:

Выборныхъ козаковъ	6 д.,	7 х.	
Подпомощниковъ	26 "	33 "	
Оныхъ Лисенковъ ¹⁾	45 "	57 "	1 бездв.
Козачьихъ подсуздковъ	1 "	1 "	12 "
Бобровниковъ	2 "	2 "	

Лѣса строеваго и дровянаго здѣсь довольное пространство. (Обыватели на издѣлку своихъ избъ и протчаго строенія, не взаимствуя отъ другихъ мѣстъ, довольствуются). Земли пахатной и сѣнныхъ покосовъ [590] (имѣютъ) не весьма достаточно. Уражняются обыватели въ хлѣбопашествѣ только для своего пропитанія, (а иногда продаютъ въ Александровкѣ и Ментѣ). Прибыль же получаютъ больше отъ родищагось (здѣсь) простаго табаку, кой пріѣзжающимъ изъ Могилевской губерніи покупщикамъ продаютъ, (а сверху того дѣлаютъ решета, отвозятъ оныя сами для продажи тамъ же въ Ментѣ и Снявкѣ и пріѣзжающимъ изъ степныхъ полковъ Нѣжинскаго и Прилуцкаго мѣстъ жителямъ)²⁾.

¹⁾ владѣнія секундъ маіора Александра и полковаго асудла Михаила Лисенковъ съ братьями. Лежитъ при проселочной дорогѣ на низкомъ ровномъ мѣстѣ, надъ рѣкою Меною, на лѣвой оной сторонѣ, плотинъ тутъ ²⁾ жилыхъ три ³⁾ церковникъ ⁴⁾ поссолитыхъ. ⁵⁾ Торги здѣсь собираются одинъ разъ в неделю въ день пятницу съ городомъ Сосницы и Березного ⁶⁾ по мѣрѣ своихъ земель, и которые жъ отвозятъ изъ сего села ⁷⁾ гдѣ продѣвая оную, покупаютъ хлѣбъ, лучшай же имѣютъ доходы отъ табачной плантаціи. ⁸⁾ того же владѣнія. Разстояніемъ отъ Александровки в 1 версту. Лежитъ при рѣчкѣ Ментѣ, на ровномъ мѣстѣ съ одной стороны

Опись Новгород Сіверського наместничества 1779-1781 pp. (матеріали чернігівського генерал-губернатора Милт орадивича О.С.)

[ГОВІТ СОСНИЦЬКИЙ:]

[546] Сотни Сосницкой. [Сотенное мѣстечко] *) Сосница, разстояніи отъ Чернигова въ 85, отъ Глухова въ 102, отъ Меньш въ 20 верстахъ. Поддвиннїе нїо имѣеть на обзюмѣ мѣста по правой сторонѣ рѣки Десны, на правѣмъ берегу рѣчки Убѣди, отдѣляющей отъ сего [мѣстечка] *) некоторую часть онаго, называемую Загребелье. Лѣса здѣсь строелаго и дровищаго [дошкѣбны] а иногда на лучшее строепіе покупають оной на рѣкѣ Деснѣ **)]. Зѣмля пашенной и [сѣнокосной] *) при лугахъ рѣки Десны (также) допашно.

Въ селѣ [мѣстечкѣ] *) церковей каменныхъ 2, дровяныхъ 5. Сотенное унтер-офицерское въ казенномъ деревянномъ о 3 покояхъ доми. Партикулярные 1-й надворнаго совѣтника и подкоморїа Ломиковскаго о 4-хъ покояхъ, 2-й подкоморїа Сангурскаго о 5, [546б] 3-й бунчуковаго товарища Петра Полторацкаго о 7 покояхъ, 4-й бунчуковаго товарища Ивана Полторацкаго о 6, 5-й полковнаго Лиевскаго о 3-хъ, 6-у умершаго бунчуковаго товарища Держенина жены вдовы о 6, 7-й вдовствующей сотниковой Шафюнской 8-й вдовствующей сотниковой Лиевской прїѣзжей о 4, 9-копа Гаврилы Курихи о 3, 10- священника Григорья Кузминскаго о 4.

Жителей: надворный совѣтникъ 1. Подкоморїи 1. Бунчуковыхъ товарищей 3. Вдовъ бунчуковыхъ товарищей женъ 3. Сотничьихъ женъ вдовъ же 2. Асхутовскій полковникъ 1. Судья полковный 1. Сотникъ 1. Войсковыхъ товарищей 2. Войскаваго товарища жена вдова 1^а). [547] Возныхъ 3. Коморникъ 1. Вознаго вдова 1. Значковыхъ товарищей 3. Атаманъ сотенный 1. Атамана сотеннаго жена вдова 1. Писарь сотенный 1. Хоружій сотенный 1. Протопопъ 1. поевъ 7. Дьяконовъ 4. Слѣдственническихъ женъ вдовъ 2. (Польскій шляхтичъ Рускихъ купцовъ, торгующихъ красными товарами 2.

Казанкооъ выборныхъ	46 двор.	57 хат.
Подпомощниковъ	221 "	270 "
Казачьихъ подсуздковъ	19 "	21 "
Бобровниковъ	6 "	6 "
Коронныхъ посполитыхъ	8 "	9 "

[547б] Поддвинныхъ:

Надворнаго совѣтника Ломиковскаго	45	"	46 "
Подкоморїа Сангурскаго	11	"	11 "
Бунчуковаго товарища Ивана Полторацкаго	35	"	40 "
Шляхтича польскаго Козловскаго	7	"	7 "
Никольскаго Луговскаго монастыря	3	"	6 "
Войскаваго товарища Трусевица	23	"	27 "
Вдовы сотниковой Шафюнской	41	"	48 "
[548] Бунчуковаго товарища Павла Сангурскаго жены вдовы	2	"	3 "
Подкоморїа Ивана Марковича	1	"	2 "

*) Гримъ *) городъ *) рѣка и *) сѣнокосна *) городъ *) Польскій шляхтичъ 3.

кдѣтъ, дѣлываются. Земля пашенная (имѣютъ посредствомъ еи) и сѣмянку покосовъ мало. Упоминаются обыватели вообще всѣ въ дѣловыхъ частяхъ только для сего пропѣванія. Въ недостаткѣ жѣ и кокушаютъ въ поляхъ Лубянской, Пореяловской и Наминской. Прибыль же получаютъ отъ рѣдкихъ здѣсь пристаго табуку. [586] которой продаютъ въ мѣстечку Березномъ и Стародубѣ, а большіе вълѣзюшники изъ Могилевской губернии покупщиками, а дрова въ мѣстечкѣ Сивакѣ и Березной, отъ чего имѣютъ себя пропитаніе¹⁾.

(Сотня Сивявской). Хуторъ судни волковаго Святюмъ, отъ села Нижовки въ 1 версту, въ лѣсѣ [между сѣнными покосами, при верхнихъ рѣчки Мены]²⁾, на которой лѣтина обѣ одному мелычичномъ амбарѣ и одному кола. Въ немъ подусѣдческая 1 х.

(Сотня Сивявской). Хуторъ овнаго Драчевскаго, близъ [снаго]³⁾ хутора въ четверть версты, при лѣсѣ и при (своей) вершикѣ рѣчки Мены, въ немъ подусѣдческая 1 х.

(Сотня Сивявской). Хуторъ бунуковаго товарища Пестрункова, въ урочищѣ Павланѣ, (въ 8 верстахъ) отъ села [586] Низковки. [въ лѣсѣ] дельного пространства и при небольшомъ сѣнокосѣ, рѣчки нѣтъ, а имѣется здѣсь колодезь⁴⁾. Въ немъ подусѣдческая 1 х. (въ рѣзвѣеи небольшой лѣсъ).

(Сотня Сивявской). Хуторъ козака выборнаго Якова Рымара, (въ томъ же урочищѣ въ лѣсѣ) въ 9 верстахъ отъ села Низковки, [и отъ того хутора въ 1 версту, въ немъ обыватели для присмотра паски]⁵⁾ 1 х.

Хуторъ вѣдана сотеннаго благовѣннаго Ивана Херченка, отъ [того хутора]⁶⁾ въ 1 версту, отъ села [въ Низковкѣ]⁷⁾ въ 10 верстахъ, въ лѣсѣ. Въ немъ полусѣдская 1 х.

(Сотня Сивявской). Хуторъ козака выборнаго Пѣдита Кошара, при немъ большимъ прудомъ, именномъ Прудомъ, отъ [того хутора]⁸⁾ въ 2 верстахъ, въ лѣсѣ. Въ немъ подусѣдческая 1 х.

(Сотня Сивявской). Хуторъ сотника Сивявскаго [587] Жуковскаго близъ онаго хутора, а отъ села Низковки въ 1 версту⁹⁾, въ лѣсѣ. Въ немъ подусѣдская 1 х.

(Сотня Сивявской). Хуторъ козака выборнаго Семла Команамъ, отъ [того хутора] въ 1 версту, при чистомъ полѣ и при лѣсѣ, отъ села Нижовки въ 2 верста. Въ немъ для обывателя къ присмотру паски¹⁰⁾ 1 х.

(Сотня Сивявской). Хуторъ козака подполковника Григорія Петрука, отъ [того хутора]¹¹⁾ въ четверть версты, (отъ села въ 2 версты) въ лѣсѣ. Въ немъ подпомощная 1 х.

(Сотня Сивявской). Хуторъ атамана сотеннаго Драчевскаго, отъ [того хутора] въ 1 версту, а отъ села въ 3 версты, въ лѣсѣ¹²⁾. Въ немъ подусѣдческая для присмотра паски 1 х.

(Сотня Сивявской). Хуторъ войсковаго товарища Юнцоваго, отъ села Низковки въ 6. [5876] (а отъ села Сивявки въ 7) верстахъ, въ лѣсѣ, при небольшомъ прудомъ Ротакѣ. Въ немъ подусѣдческая 1 х.

Сотня Кислявской. Село Александрова. [Часть онаго принадлежить отставному секундъ майору Александру въ оруду волковому Черныгонскому Михайлу съ братьями Анисимомъ. Дѣлать ономъ на проселочной дорогѣ. Мѣстоблаженіе онаго нивосъ, ровное, не пудилое, во болотистомъ, при чистомъ пашатномъ полѣ и при небольшомъ заросавкѣ, въ виду лѣсова довольнаго

¹⁾ во профитѣ жидъ, выдѣтъ отъ табачной пашатки¹⁾ при рѣчкѣ Мены²⁾, Становнаго³⁾ въ 8 верстахъ, въ лѣсѣ. 4) въ немъ 7 хутора Рымара. 5) Низковки. 6) хуторъ Херченка 7) хуторъ козака Кошара. 8) хуторъ Жуковскаго въ 1 версту. 9) въ лѣсѣ. 10) Ковалевка 11) хуторъ Петрука въ 1 версту

пространства. При небольших протоках, именуемых Мена и Палея: Мена имѣетъ теченіе подъ сѣмь мѣстечкомъ, которое дѣлится на двѣ доли онаго стороны, а Палея раздѣляя теченіемъ своимъ на двѣ части сѣ мѣстечко, впадаетъ въ Мена. По недостатку въ нихъ воды многіе обыватели имѣютъ [588] въ дворахъ своихъ колоды. На обоихъ сѣмъ протокахъ плотинъ¹⁾ двѣ о 9-хъ мельничныхъ амбарѣхъ, о 3 колатахъ вѣшнихъ. Расстояніемъ (оное мѣстечко отъ Низковки 4, отъ Верхолѣса въ 1 версту, отъ Киселовки въ 6, отъ Данковки въ 8), отъ Синяки въ 7, отъ Чернагова въ 56 верстахъ, на восточной отъ онаго стороны. (Публичнаго тутъ строенія никакого нѣтъ). Церковь деревянная одна, а протыкуарныхъ домовъ [два: первоа]²⁾ майора отставнаго Александра Лисенка о 7, хоружаго полковаго Михайла Лисенка о 5, писаря сотеннаго Коломійцова о 3 покояхъ, деревянные (и жилые). Въ сѣмъ селѣ обыватели: майоръ отставной 1, хоружой полковья 1, (Лисенки), разночидовъ 4, священника 2, дьяконъ 1, [причетники]³⁾ 1.

	Выборныхъ козаковъ	30 д.,	46 х.
[5886]	Подпомощиковъ	116 "	171 " 5 х. безд.
	Козачьихъ подсуздновъ	5 "	5 " 23 " "
	Бобровничныхъ коринныхъ	13 "	26 "
	Пушкарей	3 "	6 "
	[Посполтенныхъ] ⁴⁾ отставнаго секундъ майора и хоружаго полковаго (Михайла) Лисенковъ съ братьями	27 "	33 "
	Разночидическихъ подсуздновъ	4 "	6 " 7 " "

[Ярмонковъ тутъ не бываетъ, а торги собираются одинъ разъ въ неделю въ день пятницу. Съ мѣстечка Сосницъ и Березной]⁵⁾ съ разными мелочными красными товаромъ, съ рыбою и солью, а изъ Нѣвинскаго полку села Оленовки и изъ другихъ того полку мѣсть съ хлѣбомъ. Распродаютъ то все прѣзжающимъ изъ окрестныхъ селъ (и сего мѣстечка) обывателямъ.

Лѣса строеваго и дроваваго (дѣсь) довольное пространство. Земли пахатной и сѣнныхъ докозовъ (имѣютъ) недостаточна. Обыватели (тутъ живущіе) управляютъ въ хлѣбопашествѣ [589] [только для своего припитанія; большая жъ часть жителей, имѣя въ томъ недостатку, отвозятъ изъ сего мѣстечка]⁶⁾ дѣлаемую обывателями и покупаемую въ Синяки разную деревянную посуду, въ полки Лубевскій и Прилуцкій, [продавая тамъ оную, хлѣбъ покупаютъ. Прибыль же сверхъ того получаютъ больше отъ родившегося тутъ довольномъ количествомъ простаго табаку]⁷⁾, который продаютъ прѣзжающимъ изъ Могилевской губерніи купцамъ къ сами туда же для продажи отвозятъ.

(Сотни Киселовской). Деревня Верхолѣса [принадлежитъ майору отставному Александру, хоружому полковому Михайлу Лисенкамъ съ братьями. Отъ Александровки въ 1 версту, при рѣчкѣ, именуемой Мена, которая малою частью поселенія сей деревни раздѣляетъ. [5896] Съ одной стороны отъ Александровки оная деревня]⁸⁾ отъ чистаго поля, а въ другой отъ лѣсовъ. На той рѣчкѣ плотинъ оныхъ Лисенковъ двѣ, о двухъ мельничныхъ амбарѣхъ, о двухъ колатахъ вѣшнихъ. (Мѣстоположеніе сей деревни ровное, испещренное и

¹⁾ владѣнія секундъ майора Александра и полковаго секундъ Михайла Лисенковъ съ братьями. Дѣлится при проселочной дорогѣ на вѣтви разнѣе мѣстѣ, одна рѣкою Меною, на лѣвой онаго стороны, другая тутъ ²⁾ имѣетъ три ³⁾ церковныя ⁴⁾ владѣнія. ⁵⁾ Торги здѣсь собираются одинъ разъ въ неделю въ день пятницу съ городовъ Сосницъ и Березной, но мѣръ своихъ земель, некоторые же отвозятъ изъ сего села ⁶⁾ гдѣ продавая оную, покупаютъ хлѣбъ, лучшей же имѣютъ доходъ отъ табачной плантаціи. ⁷⁾ того же владѣнія. Расстояніемъ отъ Александровки въ 1 версту. Дѣлится при рѣчкѣ Мена, на ровномъ мѣстѣ съ одной стороны

не болотистое. Дорога тутъ прочеючшая. Публичнаго и партикулярнаго изъ кемъ строенія никакого нѣтъ).

Въ сей деревнѣ: Выборныхъ козаковъ	6 д.,	7 к.	
Подпомощниковъ	26 "	33 "	
Оныхъ Лисенковъ ¹⁾	45 "	57 "	1 беда.
Козачникъ подсуздковъ	1 "	1 "	12 "
Бобровниковъ	2 "	2 "	

Лѣса строеваго и дровянаго здѣсь довольное пространство. (Обыватели на нѣдѣлку своихъ нѣтъ и протчаго строенія, не взаимствуя отъ другихъ мѣсть, довольствуются). Земли пахатной и сѣнныхъ покосовъ [590] (имѣють) весьма достаточно. Упражняются обыватели въ хлебопашество только для своего пропитанія, (а иногда продають въ Александровкѣ и Мень). Прибыль же получаютъ больше отъ разищагося (здѣсь) простаго табаку, кой приѣзжающимъ изъ Могилевской губернии покупщикамъ продають, (в сверхъ того дѣлають решета, отвозять оныя сами для продажи тамъ же въ Мень и Сивякѣ и приѣзжающимъ изъ степныхъ ораковъ Нѣжинскаго и Прилуцкаго мѣсть жителямъ ¹⁾).

(Сотни Киселевской). Деревня Буда, (принадлежащая отставному полковому судьи Ивану Толстолѣсу, наследно по предкамъ, по завадѣ гетманской дѣду его сотнику Бѣлоускому Анарею Толстолѣсу. Разстояніемъ отъ деревни Верхольска въ 9, на проселочной дорогѣ, при рѣчкѣ Шишкѣ [5906] начинающейся изъ дачь Александровскихъ, впадающей въ рѣку Бречъ. Она рѣчка Шишка раздѣляетъ сей деревни селеніе на двое и течетъ по срединѣ. Положеніемъ въ пушѣ, на ровномъ пѣщаномъ мѣстѣ. Публичнаго и партикулярнаго въ сей деревни селенія нѣтъ никакого ¹⁾).

Въ сей деревнѣ:

(Посполитыкъ) онаго Толстолѣса подданныхъ 19 д., 23 х., 3 х. беда.
(Всего обывателей 26).

Пуши тутъ въ неваломъ пространствѣ и строеваго и всякаго равнаго лѣса нѣтъ довольно. Земли пахатной и сѣнокосной скудно и на препитаніе пашнею недостаточно. Покупають же обыватели хлѣбъ на торгахъ въ мѣстечкахъ Березной и Мень и другия сосѣдскихъ; влѣтъ же за покупкою хлѣба и въ степные города Лубны и Прилуку. Упражняются въ провѣрстваніи табаку, который и продають [591] тутъ же въ мѣстечкѣ Александровкѣ, да въ дѣлании посуды разной мѣлкой, какъ-то, бонлаговъ, вѣдлеръ и другой сего сорта, которую отвозять для продажи въ степныя мѣста, гдѣ и збуван по вышесказанному, накупають хлѣба).

(Сотни Киселевской). Слободка Шишка, (принадлежащая владѣнію отставнаго судьи Ивана Толстолѣса наследно по предкамъ, по завадѣ гетманской вышесказанному его дѣду ¹⁾). Разстояніемъ отъ деревни Буда въ [2] версты, при проселочной дорогѣ, положеніемъ въ пушѣ, начинающейся изъ буды, на ровномъ пѣщаномъ мѣстѣ; съ одной стороны рѣчка Бречъ, начинающаяся въ сотни Понорницкой изъподъ села Славинскъ и впадающая въ рѣку Скошь, а изъ другой рѣчка Шишка, и на сей Шишкѣ при выѣздѣ [5916] изъ деревни платина владѣльческая, на которой два мѣльничныхъ амбаровъ о 2

¹⁾ подданныхъ. ²⁾ продають, в сверхъ того дѣлають разную деревянную посуду, отвозять оную для продажи тамъ же въ Мень и Сивякѣ. ³⁾ владѣнія судьи полковнаго Ивана Толстолѣса. Разстояніемъ отъ деревни Верхольска въ 9 верстѣхъ на проселочной дорогѣ. Имѣеть владѣніе при рѣчкѣ Шишкѣ, в пушѣ, на ровномъ пѣщаномъ мѣстѣ. ⁴⁾ того же владѣнія.

ГОРОДСКІЯ ПОСЕЛЕНІЯ

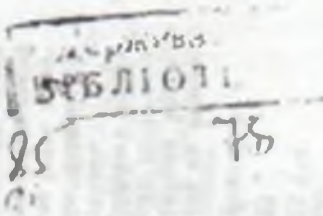
ВЪ

РОССІЙСКОЙ ИМПЕРІИ.

ТОМЪ ПЯТЫЙ.

ЧАСТЬ II.

231372

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФИИ К. ВЕЛЪФА.

1865.

Александровка. — Казенное и владѣльческое, при колодцахъ, въ 30 вер. отъ уѣзднаго города. Жителей—2.048 д. об. пола.

По разсказамъ мѣстныхъ жителей, Александровка происходила своею названіемъ отъ какого-то Александра, поселившагося первоначально близь деревни Перколысьи. Перколысьи жители, желая познакомиться съ новымъ поселенцемъ, обыкновенно говорили: «иди къ да Александру». Впоследствии образовалась настоящая деревня, которую, по имени перваго поселенца, стали звать Александровкою. Этотъ разсказъ не опредѣляетъ времени основанія Александровки, однако нельзя предположить его весьма отдаленнымъ, потому что не сохранилось ни сколько преданій о старо-казенной волости. Но въ окрестностяхъ мѣстечка существуетъ одно урочище «Королевская грабли», такое названіе позволяетъ заключить, что здѣсь приходилъ народъ Янъ-Павелъ въ 1864 году (а). Александровка считалась селеніемъ до 1794 г., когда называлась мѣстечкомъ.

СОСНИЦА.

Уездный городъ при р. Убедѣ.

1781 сентября 16 и 18. Сосница учреждена и назначена уезднымъ городомъ Новгородъ-Сѣверскаго наместничества (а). — 1797 августа 29. Съ присоединеніемъ Новгородъ-Сѣверскаго наместничества къ составу вновь-образовавшей Малороссійской губерніи, назначена въ подзѣдной повѣтовымъ городомъ (б). — 1802 февраля 27. При образованіи изъ Малороссійской губерніи Черниговской и Полтавской, назначена повѣтовымъ городомъ Черниговской (в). — Оставлена повѣтовымъ городомъ, при изданіи 1802 г. апрѣля 18 и 1804 г. марта 15, штатовъ Черниговской губерніи (г).

Историческіе свѣдѣніи о Сосницѣ находятся въ лѣтописяхъ и дѣлахъ немного; но они удостовѣряютъ, что этотъ городъ одинъ изъ древнѣхъ. Первое извѣстіе о немъ относится къ XIII столѣтію. Въ 1234 г. князь Кіевскій Владиміръ Рюриковичъ, тѣснимый княземъ Черниговскимъ Михаиломъ Всеволодовичемъ, обратился съ просьбою о помощи къ князю Галицкому Данилу Романовичу. Данилъ на помощь. Митрополитъ, въ старѣхъ, уѣхалъ отъ Кіева. Данилъ же и Володиміръ завлѣли къ Черыгову и прилегли къ нему Мстиславъ Глѣбовичъ. Оттудаже пойдя вѣдники землю и грады многы по Деснѣ: взяли в Хороборъ, в Сѣвину, в Слободу, в иныя, и приидоша опять къ Черыгову, сътвориша съ ними миръ Мстиславъ и Черышовцы (а). — Такимъ образомъ изъ этого извѣстія мы узнаемъ, что Сосница принадлежала къ Черниговскому князству. Послѣ же этого лѣтописи наши совершенно молчатъ о Сосницѣ въ продолженіе нѣсколькихъ вѣковъ. Бѣлъ сохранилъ, городъ этотъ былъ разоренъ во время великаго разгрома Бѣльскаго въ 1239 г., в полѣхѣхъ дотх и возобновился, однако иванъ его не ознаменовалась особенно поразительными катастрофами. — Въ началѣ XVII столѣтія Сосница находилась состояшею въ частномъ владѣніи князя Матвія Пшоча (а). По Зборовскому договору Богдана Хмельницкаго съ Польшею, Сосница, естественно, отошла въ составъ гетманщины и въ которое время считалась панычымъ городомъ. Брюховицкій присоединилъ въ свою часть полку Пшочскаго: поздыже же Сосница была уже только сотеннымъ городомъ Черниговскаго полка и оставалась въ этомъ значеніи до времени учрежденія наместничества (б). — Въ 1663 г. Сосница была завоевана Польшею, однако оставалась въ ихъ власти недолго. По освобожденіи отъ нихъ, Брюховицкій включилъ ее въ число тѣхъ городовъ, гдѣ должны были находиться гарнизоны воеводъ съ войсками. Когда же, въ 1668 г., Брюховицкій вынулъ изъ вѣности, то находившійся въ Сосницѣ воевода Паскаль Михайловичъ былъ убитъ (в). Послѣ этого воеводы въ Сосницѣ уже не ставились. Въ 1676 г. гетманъ правой стороны Демко, Петръ Дорощенко, оставленный въ Черниговѣ своими соотечественниками, цѣлѣхъ и полками, на прошель судьбы, рѣшился покориться царскому оружію: при этомъ случаѣ онъ выговорилъ себѣ позволеніе жить въ Сосницѣ (г). Главна обрѣхъ Сосница, съ нѣсколькими окрестными селеніями, поступила вновь въ частное владѣніе, гдѣ и считалась въ составѣ полка. Впрочемъ Дорощенко оставался въ Сосницѣ не очень долго: надъ вѣнскими предлогахъ онъ былъ вынужденъ ѣхать въ Москву и получить тамъ въ повѣстѣ Приподличскую волость. — Польши все еще признавала свои права на обладаніе Сосницой и неоднократно викала: лась отъ нихъ только въ 1684 году (д).

даются на Андрусовскій договоръ, говорятъ онъ, по вѣдъ него не видно, какъ велико было Ричицкое староство: вѣдь такъ, пожалуй, можно и Городню съ селами отнести къ этому старостству; и между тѣмъ «древніе листы» допываютъ, что «власть regimentу войска Запорожскаго распространилась и на Гомель, Привойскъ, Быховъ и Чаусы, ибо и тамъ бывала полковника, сотники и иные начальники по чину войска Запорожскаго. «Однакомъ мы того на явахъ не видимъ, что и рѣчными частями земли не содержали, прибавляла гетманъ: тѣмъ же способомъ и въ сторонѣ черезъ рѣку Сожь рубежи свои не подобаетъ расширять». Незымыя пространство на лѣвой сторонѣ Сожи «паша», онъ добивался, чтобы царскіе послы неотложно о томъ договаривались, чтобы тѣ села и деревни опять regimentу нашему были превращены.»¹⁾ Изъ опискѣ гетмана, приложеннаго при семъ, были помечуты 32 селенія; но Московскому правительству удалось присоединить къ Малороссіи только два изъ нихъ: Долова на Босіядю и Терехову на сѣверной границѣ нынѣшняго Городнянскаго уѣзда.²⁾

Изъ этого видно, что граница гетманскими отъ Польши была вначалѣ очень мало опредѣлена и установилась окончательно только въ концѣ XVII и началѣ XVIII вѣка; со стороны Великороссіи такой неопредѣленности не было, такъ какъ Брянскіе, Трубчевскіе и Сяевскіе землевладѣльцы не переходили границъ поляка Стародубскаго, и споры тутъ не было. По крайней мѣрѣ въ исторіи обмежеванія въ 1720 году почепской сотни, изъ волости, когда она была пожалована съ 6000 крестьянскихъ дворовъ князю Ал. Д. Мещанкову, видно, что всѣ злоупотребленія межевщика Лосева, за которыхъ онъ былъ битъ плутомъ съ выравниемъ полей и сосновъ на ильчирю котору,³⁾ могли происходить лишь на внутреннихъ мѣжахъ, отдѣлявшихъ эту сотню отъ Вязанской и др.; граница же, проведенная вѣдь между Великороссіей и Польшей въ 1638 году, представляла изъ себя нечто столь опредѣленное, что ея не рѣшался нарушить даже всесильный до своего паденія князь. Изъ этого можно заключить, что и вся вос-

¹⁾ Лазаревскій. Оп. Ст. М. Т. I. Стр. 26.

²⁾ Костомаровъ. Рука. 640.

³⁾ Лазаревскій. Ib. Т. I. 275—269.

точная граница нынѣшней Черниговской губернии, наданная отдѣльная въведеніи ландтага, иныи при измѣнѣ политическихъ условій, не была нарушена въ теченіе послѣднихъ трехъ вѣковъ (XVII—XIX).

Книга «генеральное свидѣніе о вѣстностяхъ» 1729 года, такъ и ревизія 1764 и 1782 годовъ даютъ одни и тѣ-же извѣстныя сообщенія, принадлежащія къ сотнямъ казенныхъ полковъ; это тоже служитъ подтвержденіемъ тому, что границы гетманщины съ Сѣвера и Востока во второй третѣ XVIII столѣтія уже были тѣ же, какія обмежевыаютъ и въ настоящее время Черниговскую губернію съ этой стороны. Для точнаго сравненія числа тогдашняго населенія и нынѣшняго въ виду неполной ясности границъ съ Сѣ. свидѣнныя бы давныя ревизіи 1764 года, какія хранятся въ оригиналѣ въ архивѣ Черниговской казенной палаты, сравнить съ нынѣшними во всѣхъ отдѣльныхъ поселеніяхъ. Но такое сравненіе потребовало бы продолжительной работы многихъ счетчиковъ и писцовъ, почему мы отъ него отказались, не смотря на всю заманчивость его и полную пригодность для такой дѣлы сохранившагося архивнаго матеріала. Мы ограничились только приведеніемъ числа жителей по сотнямъ въ томъ видѣ, какъ онъ сохранился въ дѣлѣ сочиненіи Рубана, наданномъ въ 1775 и оставленномъ на основаніи давныхъ перной въ Малороссіи ревизіи. ¹⁾

Сопоставленіе цифръ, напечатанныхъ у Рубана, съ давними въ-которыхъ перечисленіяхъ вѣдомостей той же ревизіи, сохранившихся въ архивѣ Черниговской казенной палаты, и послѣднихъ съ суммою итоговъ отдѣльныхъ поселеній, приводитъ къ несомнѣнному заключенію, что въ свое время эта статистическая работа была исполнена вполне удовлетворительно. Сырой матеріалъ заключается въ рѣчныхъ книгахъ, въ которыхъ перечислены по именамъ и фамиліямъ все жители мужеского пола тогдашнихъ неурядиваегриванныхъ сословіи; переизданы

¹⁾ Василь Рубанъ, Землеописецъ Малая Россія, изданныиъ города, вѣстность, рѣка, числа монастырей и церквей и сколько гдѣ вѣборныхъ коллатовъ, поданномъ въ послѣднихъ въ ревизіи 1764 года приходило. Прибавленіе къ дѣлѣ его: «Краткая летопись Малая Россія съ 1500 по 1776 годъ». Печатаво въ 1777 году. С.-П.-Б. Цифры изъ этой рѣчной книги мы могли воспользоваться, благодаря любезности В. Я. Салова, имѣющаго въ ней экземпляръ, находящагося въ Императорской вѣблической библіотекѣ, за что выражаемъ ей глубокую благодарность.

4. КРІПОСНИЦТВО

Формально кріпосне право на території Лівобережної України існувало з часів царського указу від 14.05.1783 р. (Катерина II) до "Маніфесту" про скасування кріпосного права, "Положення про селян, які виходять до кріпосної залежності" від 03.03.1861 р. (Олександр II). Але це не означає, що кріпацькі умови життя селян існували лише ці 88 років. Кріпосне право походить від слова "кріпость", що в російській тогочасній мові означало – документ, що фіксує прикріплення селян до певної земельної ділянки. Кріпосна залежність селян своїм корінням походить з феодалізму. Феодал – землевласник передавав у користування селянинові землю, за що той мусив платити феодалові особистим відробітком на панській землі (панщина), чи натуральною продукцією (оброк), чи грошми (чинш, данина). Кількість днів встановлювалась загальнодержавними постановами (Королівський указ 1557 р. "Устава на волоки" – за польської доби, Соборное уложение 1649 р. в Росії і ін.)

Прикріплення селян до землі і їх залежність від землевласника були започатковані ще за Київської Русі. Першими кріпаками були холопи. Їх безправне положення, як і становище кабальних людей – закупів, рядовичів, закладників законодавчо визначала "Руська правда" XIV ст., відомі обмеження: "Юрїв день", "Урочні літа", "Заловідні літа".

З часу приєднання козацької України до кріпацької Росії в 1654 р. (а в Росії кріпосництво офіційно введено було вищевказаним "Соборним уложением" в 1649 р.) до офіційного введення кріпосного права – 1783 р. минуло 129 років. За цей історичний період селянство ЛБУ хоч і не мало повної свободи, пропольський режим взаємовідносин землевласника з батраком внаслідок козацької революції 1648–1654 рр. хоч і не дуже змінився, але все ж таки це не було абсолютним кріпацтвом. Відносна свобода міграції селян за вказаний період започаткувала, крім багатьох населених пунктів на ЛБУ, слободи і міста Слобідської України (роки заснування міст Суми 1652 р., Харків 1655 р., Куп'янськ 1655 р., Дніпропетровськ – бувший Катеринослав 1776 р., Луганськ 1795 р., Конотоп, Шостка). За вказані 129 років у Росії правило 7 царів і 3 цариці, від Олексія Михайловича, благославившого возєднання України з Росією до Петра III і лише одинадцятій монаршій особі – цариці Катерини II так не сподобались ці українські вольності, ця відмінність свободолюбивих українців від покірної "рабелествующей" російської селянської маси, що вона (Катерина) за порівняно короткий історичний термін ліквідувала Українське гетьманство (1764 р.), зруйнувала Запорізьку Січ (1775 р.) і закріпачила українське селянство (1783 р.), зрівнявши його з рештою уярмленого народонаселення Російської імперії.

Кріпосництво в царській Росії мало чим відрізнялось від рабства. Поміщик мав повне право розпорядження кріпаком, як річчю, майном, катувати його, продавати, здавати до війська, зсилати на поселення до Сибіру і ін.

Відомий історичний факт "бартеру" того часу: десь в 1840–1850 рр. поміщик з Ріпок познайомився в Чернігові на земському зібранні з Верховільським поміщиком Лисенком. Обидва поміщики були зятими мисливцями і при дружній вечері ріпкинський пан ви-торгував у верхоліського пана Лисенка породистого гончого пса за роботящу кріпацьку сім'ю. Таким чином, пра-прадід автора цього написання, Крекотень Микита з дочкою Ульяною і синами Омеляном, Миколою, Петром і Степаном були силоміць перевезені до Верховлісся, де і започаткували цю фамілію. Пан Лисенко дав цій сім'ї землі на двір і город, а також дозволив вирубати лісу на хату і хлів. Ніякої згоди на такий переїзд у Микити не спитав, ніхто також не поцікавився, що було в душах тих переселенців, що залишили свої насиджені місця, могили своїх предків і були переміщені на нове місце проживання, яке вказав їм їх новий хазяїн. Про долю цієї кріпацької сім'ї, що була виміняна за мисливську собаку і силоміць перевезена в село Верховлісся в 1840–1850 роках розповімо

пізніше Цей рабовласницький вчинок красномовно свідчить про звичаї, правила кріпацького життя того періоду.

Як бачимо з попереднього розділу, згідно з Рум'янцівським переписом, у селі Верховісся в 1765 р. жили 8 дворів виборних козаків, 19 козаків-підпомічників і 39 селянських дворів. В Олександрівці ця арифметика становить 23, 102 і 8 відповідно. Як відомо, землею володіли лише виборні козаки, що одержали від Гетьманства землю за участь у військових діях під орудою Богдана Хмельницького, або за вірну службу в козацьких полках. Решта сільського населення (козаки-підпомічники і прості селяни) своєї землі у власності не мали, а лише користувались за відробіток, чи за оброк землями землевласників (по с. Верховіссю – Андрія Дорошенка, або його наслідників) та багатих виборних козаків. Катерининські реформи (1764 – ліквідація Гетьманства, 1775 – ліквідація Запорізької Січі, 1783 – введення на ЛБУ кріпосного права і ліквідація полкового адміністративного поділу) внесли зміни в рангування і престижність різних слоїв сільського населення. Стало важливим не те, який в тебе козацький чин, звання, а якими десятинами землі ти володієш. Хто не мав своєї землі, а користувався наділом у землевласника, той Катерининським указом "Закреплялся за этой землей и должен остаться на месте..." Так, землевласники перетворювались у поміщиків-кріпосників, а козаки-відпомічники, підсусідки, прості селяни, які не мали своєї землі, перетворювались у кріпаків.

Вказане співвідношення кількості виборних козаків і решти населення по селу не було обов'язковим мірилом пропорції між заможною частиною селян і біднотою. Трудолюбство, підприємництво, хазяйновитість окремих селян приводило до збільшення їх господарств, зросту їх земель за рахунок прикупівлі. Невдалі, необачні і ліниві – навпаки втрачали землі, що належали їх предкам. Цей споконвічний закон диференціації селянства особливо болісно був відчутий нашими селянами при так званому розкуркуленні в 30-ті роки XX ст., але про це пізніше.

4.1. НОВОПОСЕЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВКА ВИПЕРЕДИЛА ВЕРХОЛІССЯ

Наукам, що досліджують старожитності, відомі в основному умови зародження населених пунктів, їх розвитку, занепаду, розквіту і навіть зникнення. Так історії відомі факти заснування міст Києва і Санкт-Петербурга, Рима й Парижа, стрімкого розвитку наших південних промислових молохів Донецька, Дніпропетровська, Запоріжжя, занепад Вавилону і Золотої Орди з її столицею Маркел і зникнення Трої, Ольвії і царства Урарту.

Нам, жителям Корюківщини, вихідцям з Олександрівки та Верховісся, хотілось би знати історичні обставини, причини, за яких село Олександрівка, що засновано пізніше Верховісся, обігнало його в своєму розвитку, як за чисельністю населення, так і за декількома іншими показниками. Автореві цього написання, як виходцю з села Верховісся, достеменно відомі невдоволення жителів верховісців, що до "утисків" їх з боку олександрівців. Історично склалось так, що ці два села були як побратими: близька сусідська відстань (1–2 км), одна пошта, одна лікарня, одна церква, один ринок щоп'ятниці, в 50-ті роки минулого століття об'єднана сільрада, в 1958 р. став один колгосп, а з 70-х років – одна школа.

Будучи свідомими того, яка економічна користь від об'єднання господарств, шкіл, сільрад, верховісці були дуже невдоволеними тим, що стало далеко ходити на роботу механізаторам, працівникам тваринництва, іншим спеціалістам, школярам. За довідкою в сільраду з Пісків (верховіська окраїна) треба йти біля 5 км в один кінець. Об'єднання сільрад і укрупнення колгоспів були проведені на збиток життєвих інтересів сільських жителів і посилили міграцію молоді з села і занепад більшості сіл.

Хочеться проаналізувати, як Олександрівка переросла Верховісся, як перетворилася з молодшого брата на старшого. Відомо, що в ті часи новосели повинні були мати згоду громади сусіднього села на підселення (цього вимагало зобов'язання виконання загальноселенських повинностей, утримання доріг, будівництво мостів, протистояння стихіям і ін.).

Така згода, певно, мала місце при забудові села Олександрівки. Більше того, верховісці, як це відмічено в літописних матеріалах, із задоволенням ходили в гості до сусідньовоселів ("Ходім до Ляксандра" від верховіської громади).

На наш погляд, більш інтенсивний розвиток села Олександрівки, ніж Верховісся відбувся внаслідок наступних історичних обставин.

1. Заснування населеного пункту, що стало називатись Верховіссям, відбулося на кордоні лісового і лісо-степного масиву на березі річки, що разом з населеним пунктом Мена (літописні відомості 1408 р.) носила ознаки торгівлі, обміну виробів лісної – з одного боку і степової зони – з іншого. Ця географія розташування Верховісся на границі лісової і степової зони об'єктивна потреба в обміні виробів лісу (деревина, гриби, ягоди, риба, пушнина) на вироби поля (хліб, тютюн, олія, льняні вироби) дають основу припускати, що доба заснування Верховісся приблизно одночасна з Меною (початок XV століття). Можна припускати і більш раннє походження цього населеного пункту через наявність на землях Верховісся в урочищі "Городок" кургану-могиляника часів Київської Русі. Ріст чисельності населення цього населеного пункту відбувався за рахунок природного фактору (великосімейності тих часів та лісозахисності від татаро-ординського понолу) з одного боку і переселенців із зони польсько-литовської окупаційної території: Білорусія, Правобережна Україна – тобто Полісся. Зрозуміло, що як аборигенам, так і переселенцям-поліщукам були більш до вподоби умови життя в лісі, біля річок, боліт, де все було звичне, милувало тіло і душу.

Дещо по-іншому відбувалось заселення Олександрівки. Піонер цього заселення Олександр (ім'я грецького походження – переможець) при виборі місця поселення віддав перевагу не обжитому лісоболотному краю Верховісся, а на незайманій ділянці з більш родючою чорноземною землею в сусідстві з польським населеним пунктом з достатніми лісовими угіддями, водяними млинами, дорожними комунікаціями, колодязя-

ми, кладовищем та іншою сільською атрибутикою тієї доби. Думається, що це піонерське поселення Ляксандра (як його звали тодішні верхолісці) було в першій половині XVI ст. (1500–1550 рр.). Слід відмітити, що Чернігівщина в ті часи в складі Лівобережної України була під владою Москви (1503–1618 рр.). Ім'я Олександр не було типовим для українського польського краю (за Рум'янцівським переписом 1765 р. по Верхолісцю і Олександрівці жодного такого імені немає), звідси, не виключено, що наш піонер-переселенець мав у своєму роді російське чи грецьке коріння, яке слугувало позитивом при переселенні з правобережної неспокоїної зони з польсько-татарськими утисками на територію підвладну Росії. Те, що наш Олександр віддав перевагу при започаткуванні села степовому чорнозему перед лісоболатними супісцями, свідчить про його степово-чорноземне походження. Схильність жителів Олександрівки до козаччини (1765 р. з 331 козацького двору по 33 селам, Киселівської сотні 125 – Олександрівських) також свідчить, що заселення села відбувалось із козацького регіону, тобто з Правобережної України (Південна Київщина, Черкащина).

Верхоліссько-Олександрівські вітряні млини

Таким чином, за стрімкий розвиток села Олександрівки треба в першу чергу спом'янути добрим словом піонера-переселенця козака Олександра, що, тікаючи від польсько-турецької неволі в першій половині XVI ст., вибрав вдале місце для села – недалеко від лісу і обжитої верхолісцями місцевості, на березі невеличкої річки Плиски і, найголовніше, на хороших родючих ґрунтах. За ним багато років було немало послідовників, що шукали кращої долі і це явилось гарним підґрунтям для росту населення Олександрівки. Отже, слава Олександру!

Про родючість і благодатність Олександрівських земель свідчить і те, що бувший голова Олександрійського колгоспу "Україна" Губенко Василь Опанасович в 60–70-ті роки минулого століття неодноразово заявляв (і це підтверджувалось статистичними даними), що його колгосп забезпечує 50 % хлібоздачі Корюківського району. В ті роки здача зерна в держфонд (продаж за дуже низькими цінами) вважалась найголовнішим показником могутності колгоспного ладу.

2. Ще з Біблії відома теза про народ, паству і його керівників-пастирів. Марксизм-ленінізм, як відомо, заперечував значення особистостей для історичного розвитку, проте на ділі низько кланявся вождям і завзято втілював авторитаризм. Зараз ні для кого не являється таємницею вирішальне значення ролі керівника, як в економічному, так і в загальнолюдському розвитку. Отже, яку роль відіграли поміщики (беззаперечні пастирі в ті давні часи) Верхолісся і Олександрівки в розвитку цих населених пунктів.

Старовинне село Верхолісся, що було засноване в XV ст. (а можливо, й за часів Київської Русі), згідно із Грамотою, підписаною в 1690 році (7198 від створення світу згідно з тогочасним літописанням) двома братами-царями – слабосильним 24-х річним Іваном Олексійовичем і молодим 18-річним Петром Олександровичем (майбутнім Петром Великим) – було подароване козаку Андрію Дорошенку за заслуги, що перейшов на "жито" до Сосниць з Чигирини. Андрій доводився рідним братом Петру Дорошенку, бувшому гетьману Правобережної України, за сприяння якого відбулось приєднання ПБУ

до Росії і за це йому в 1676 році царем була подарована Сосниця, а з 1679 р. він переїхав на життя під Москву, де йому була подарована Ярополчеська волость (сучасн. Волоколамськ). Петро Дорофійович (1627 р. Чигирин – 1698 р. Ярополець Волоколамського р. Московської обл.), як свідчать історичні події, за своєю вдачею, був "тертим калачем": за часів гетьманування ПБУ (1665–1676 рр.) він мав теплі стосунки з Польщею, потім з Туреччиною, вмів втерся в довір'я Московському царю, а після переселення в Підмосков'я завів дружбу зі знатним російським дворянством, був рідним дідусем Наталії Гончарової – дружини славнозвісного поета Пушкіна О. С. Більш за все його клопотами була одержана й вицезгадана царська грамота на дарування брату Андрію сіл Верхолісся, Козляничі та Чорнотичі Сосоницького повіту. В жодному з указаних сіл ні Андрій, ні його нащадки не жили. В літописних матеріалах знаходимо записи про те, що в Сосниці було в ті часи лише десять "партикулярних домов", з них найбільш "козирний" "о 7 покоях" – був один – бунчукового товариша Петра Полторацького, "о 6 покоях" – два: один Петрового брата Івана Полторацького (також бунчукувального товариша) і другий "вдови бывшего бунчукового товарища Василя Дорошенка". При проведенні відомчого "генерального следствия о местностях Черниговского полка" (слідство – 1729 р., а перепис маєтностей 1726 р.) власником після свого батька виступає вищевказаний Василь Андрійович Дорошенко. З літописних документів відомо, що згодом Василь Дорошенко передає Верхолісся як посаг своїй дочці, що виходить заміж за якогось Лукашевича Кирила, а вже при проведенні в 1765 р. Рум'янцівського перепису Верхолісся записано як село, що належить братам Лисенкам.

Отже, як бачимо, перший верхоліський поміщик Андрій Дорошенко, переїхавши з Чигирина, жив собі в Сосниці в фешенебельному, на той час, домі "о 6 покоях" і ніяким клопотом про розвиток Верхолісся не забивав свою голову: той же один водяний млин, ріст населення лише за рахунок козацького прошарку, поселитих було в 1690 р. 25 дворів і за 75 років (1690–1765 рр.) збільшилось лише до 39.

Зовсім інакше склалась доля з першими поміщиками в Олександрівці, селі, яке на ті часи було "молодшим братом" стародавнього села Верхолісся. У вицезгаданому Слідстві село Олександрівка приводиться після Верхолісся, як другорядне ("сверх присланного экстракта сискались села..."), подароване першому олександрівському поміщику Федору Лисенку в роки гетьманування Скоропадського І. І. (1708–1722) (див. додаток 1 до тексту 3.1 стор. 2).

Іван Федорович Лисенко, сотник Киселівської сотні, походив із знаменитої сім'ї чернігівських поміщиків, великих землевласників, що були при владі та вмів хазяйнувати. Його дід, що походив з козацької старшини, Іван Якович (?–1699 рр.) – чернігівський полковник (1669–1671 рр.), генеральний осавул (1672–1676 рр.), перяславський полковник (1677–1670, 1690–1692). Батько Федір Іванович (?–1751 рр.) – генеральний осавул (1728–1741 рр.), генеральний суддя (1741–1751 рр.). Подалі буде приведена копія духовного заповіту генерального судді Федора Лисенка своїм 14 дітям, яка слугує свідченням про великі родинні зв'язки цього клану та значущі їх маєтності на теренах Чернігівщини.

До речі, вицезгаданий Василь Андрійович Дорошенко доводився зятем Федора Лисенка, так що ці дві поміщицькі сім'ї були не тільки сусідами по маєтностям (Верхолісся – Олександрівка), але й недалекими родичами. І ще, між іншим, в літописних документах знаходимо відомості, що Федір Лисенко в чині Березинського сотника в 1723 р. у складі козацької старшини Чернігівського полку (делегатія в 20 чоловік, Лисенко Ф. записаний п'ятим!) брав участь у поданні Петру І колективної скарги (так званої "Коломацької чолобитної") з приводу пограння царськими чиновниками козацьких прав і привілеїв. Після переліку цих 20 осіб від чернігівського полку "за которых яко неумеющих писма, наказанных сотников, я Иван Яновский, писар судовый, руку приложил. Стефан Славатинский товарищ значковый за себя и по прошению всего товариства значкового руку приложил".

Слід пояснити, що генеральний осавул – це була "права рука" гетьмана з питань військової справи, це була посада дивізійного генерала, начальника-інспектора над всіма полками Гетьманства Лівобережної України, а генеральний суддя – це голова Верховного Суду Гетьманства ЛБУ. Отже, Федір Лисенко отримав від гетьмана Скоропадського Івана Ілліча десь в 1720 році село Олександрівку, що до цього належала гетьманам ЛБУ, а вже в 1726 р. як свідчить Слідство, це село було за сином Федора – Іваном Лисенком, Киселівським сотником. Як Федір, що згодом займав високі генеральні посади в ЛБУ, так і його син Іван – сотенний начальник (а Киселівська сотня мала 33 села, що були розміщені на сучасній території майже двох районів), безумовно, мали неабияк фінансові можливості, а головне могутні зв'язки і підтримку, як з боку керівництва козацького Чернігівського полку, так і всього Гетьманства Лівобережної України. Головне те, що ці поміщики жили в селі серед своїх підданих, знали Чернігівщину і місцевих людей, бо довгий час служили на різних офіцерських посадах у Чернігівському полку. А найголовніше те, що завдяки старанням і підтримці поміщиків Лисенків у селі Олександрівці в 1743 р. побудована і відкрита Покровська церква, яка в ті часи відіграла вирішальну роль у розвитку села: притоку в село грамотних, підприємливих людей, стала розвиватись торгівля і т. ін. Про церковне будівництво в Олександрівці ми розповімо в наступному підрозділі, а зараз лише відмітимо, що побудова й відкриття Покровської церкви мала неопіненне значення для росту народонаселення, підвищення його свідомості, авторитету. Вийти заміж в Олександрівку, про це мріяли дівчата з сусідніх сіл всієї округи, а жити в селі, де хрестять дітей, вінчають молодих, відспівують небжчків, урочисто відзначають всі релігійні свята (особливо Покрову – храм), де сповідаються, причащаються, красиво співають у церковному хорі, здійснюють хресні ходи й інші церковні православні обряди, вважалось престижним і завидним. Цікаві дані знаходимо в рукописах відомого Чернігівського історика Олександра Матвійовича Лазаревського, що родом з села Гирівки Конотопського повіту (1834–1902 рр.) в рукописному відділі Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського – матеріали перепису населення за 1761 р.

Таблиця 4

№№ п/п	Наименование нас. п. Киселевской сотни	Число хат (домов)										Итого	
		дворян и шляхетства	разночинцев	духованства	церковников	греков	казаков	выборных	казakov-под-помошников	мещан	господитых коронных	господитых владельческих	хат (домов)
1	Александровка	3	3	3	1	—	46	182	—	26	74	338	
2	Верхолесье	—	—	—	—	—	7	33	—	2	71	113	
3	Тихоновичи	—	—	—	—	—	—	—	—	—	191	191	
4	Кучиновка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	124	124	
5	Ельня	—	—	—	—	—	—	—	—	—	83	83	
6	Наумовка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	136	136	
7	Охромеевичи	—	—	—	—	—	—	—	—	—	111	111	
8	Перелюб	—	—	—	—	—	—	—	—	—	122	122	
9	Слоб Белошицкая	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	70	
10	Шишковка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	43	43	
11	Кисальовка	5	4	1	1	—	202	—	—	—	317	530	
12	Каруковка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	82	82	
	В прочих и. п. гутах, монаст. хутор	4	8	14	10	—	—	—	—	4	397	437	
	Итого по 33-х нас. пунктах	12	15	18	12	—	255	215	—	32	1801	2360	7175

Як бачимо з наведених даних, по кількості заможних і грамотних, інтелігентних людей Олександрівка уступала лише сотенному містечку Киселівці. Не дивно, що з усуненням полково-сотенного устрою ЛБУ (указ цариці Катерини 1792 р. про скасування полків і введення намісництва з повітовим поділом замість сотенного), Олександрівка стала волосним центром Сосницького повіту. До відання Олександрівської волості входили Киселівка, Корюківка й інші навколишні села.

На розвиток села Олександрівки і призначення в ній волосного центру вплинула й та обставина, що поміщики, власники села, жили в цьому селі ("партикулярних домов в Александровке два: отставного секунд-майора Александра Лысенко о 7 покоях и полкового хоружего Михаила Лысенка – о 5 покоях"). Вони жили серед селян, добре знали сільський уклад тогочасного життя серед селян і керували громадським життям села не з повітового чи обласного центру, а безпосередньо.

Як свідчать матеріали перепису 1896 р., населення с. Олександрівки виросло до 3468 душ (639 дворів) і поступалося за чисельністю лише с. Киселівці (4808 душ, 679 дворів), як багаторічній столиці Киселівської сотні. Зріст, як бачимо в таблиці, (Див. додаток 1 до тексту 4.1) стрімкіший, ніж в сусідніх селах Сосницького повіту, де Олександрівка виступає як столиця волості.

Отже, Олександрівці за прискорений у порівнянні з сусідами розвиток свого села повинні з вдячністю пам'ятати своїх піонерів Лисенків: Федора (Березинський сотник – генеральний суддя Лівобережної України), його сина Івана (Киселівський сотник), потомків – Олександра, відставного секунд-майора (тобто підполковника), Михайла, хорунжого Чернігівського полку і їх нащадків, що жили в Олександрівці – отже **СЛАВА ЛИСЕНКАМ!**

Поміщицька січ'я нащадків Лисенків

Підсумовуючи аналіз історичних причин стрімкого розвитку Олександрівки в порівнянні з Верховіссям, слід сказати, що внаслідок двох основних причин (Слава Олександрівки і Слава Лисенкам) на розвиток села вплинув приплив свіжого струменя активних людей (духовенство, дворянство, підприємництво, торгівля), які започаткували прогрес на селі (ринок, школа, лікарня, млини, крупорушка, цегляний завод, винокурня, пасіки, столярні і інші ремесла, рукоділля і т. ін.).

4.2. ДУХІВСЬКА ЦЕРКВА

За 60-річний період, що пройшов з часів будівництва Покровської (1740–1743 рр.) до початку будівництва Духовської (1800 р.) церков, у житті Олександрівки відбулись суттєві зміни.

По-перше, змінився весь уклад сільського життя, відійшла в історію козаччина з її вольності, елементами демократії. Царські укази Катерини: 1763 р. – про перепис населення і уточнення майнових взаємовідносин, 1764 р. – про заміну Гетьманства на Малоросійську колегію, 1775 р. – про скасування і розорення Запорізької Січі, 1782 р. – про заміну адміністративного поділу ЛБУ (замість 10 полків – три намісництва) і нарешті 1783 р. – про введення кріпосного права, докорінно змінили країну Лівобережна Україна з козацької республіки перетворилась у кріпосницьку колоніальну окраїну Російської імперії. Проїшло більш чітке розшарування сільського населення: козацька старшина і багаті виборні козаки – в поміщиків, дворян, виборні козаки в заможних селян козацького звання, козаки-підпомічники і посполиті – в сіру кріпацьку масу, що мусила по-рабськи підкорятися своєму кріпосникові, який розпоряджався цими "своїми душами", як худобою.

По-друге, відійшли в небуття представники козацької старшини, власники Олександрівки: Федір Лисенко (генеральний суддя) і його син Іван (Киселівський сотник), що стояли біля витоків зародження і очолювали будівництво і відкриття Покровської церкви, котра будувалась, хоч і за кошти прихожан, але все ж під егідою вказаних поміщиків. Ці козацькі очільники, як кажуть, нюхали порох, куштували козацьку кашу, добре зналися на козацьких традиціях і мали толерантність у взаємовідносинах з сільською громадою свого села. Деяко інше слід сказати про їх наступників, що отримали Олександрівку з готовою церквою в спадок "по 8-му пункту".

Відставний секунд-майор (сіреч підполковник) Олександр Павлович Лисенко, що обіймав титул надвірного радника, який жив в Олександрівці в найбільш "козирному" "партикулярном доме о 7 покоях" перед 1800 роком був головним кріпосником, мав 300 душ кріпосних і вважав Покровську церкву своєю, купував для неї вино і просфори для причастя прихожан. Ним був встановлений порядок, що поки він зі своєю дружиною Єлизаветою Василівною не прийде до церкви, то не можна ні благовітстити, ні розпочинати служби, інколи прихожани мусили стояти в чеканні по години і більше. Якщо дитина заплакала в церкві Лисенко наказував винести її геть, дитина з її матір'ю залишалися без причастя. Церковні землі Лисенко своїми кріпаками обробляв, як свої, присвоюючи врожай. Навіть церковні гроші зберігали у себе вдома. Відомий факт, що після смерті Лисенка церковні гроші 700 рублів сріблом стягувались в судовому порядку через Чернігівську духовну консисторію з жалування його сина штабс-ротмістра Олександра Лисенка, що служив поліцеймейстером в м. Кременчуці Полтавської губернії впритул до 1840 р.

Така зневага поміщиків до прихожан визвала невдоволення і обурення серед населення Олександрівки і послугувала мотивом для будівництва другого храму в селі.

І ось, нарешті третя складова змін в житті цього села – село стало дуже неоднорідним. Під кінець XVIII ст. в с. Олександрівці (з 1794 р. – містечко) проживало близько 2500 душ, з них лише 300 душ – лисенківських кріпаків, решта були козаки, різночинці, торгівці, духовенство, відставні військові і ін. (в їх числі понад 20 сімей євреїв). По описам село вважалось "свободным", воно лише частково (біля 12 %) було "владельческое". Ця обставина являла позитивну відмінність села Олександрівки від сусідніх сіл Киселівської сотні (окрім Киселівки), де майже 100 % населення належало дворянству.

Ось ці вищевказані три історичні обставини й обумовили можливість такого своєрідного протесту проти сваволі кріпосника-поміщика Лисенка, як несанкціоноване ним будівництво другої церкви в "його селі, його приході".

Започаткувалось створення Духівської церкви в наступний спосіб. В Олександрівці в той час (перед 1800 роком) був освічений священик Василій Светницький, жонатий на місцевій дочці поручика Йосипа Дашевського. Светницький родом з дворян Сосницького повіту села Данилівки, син священика, а до цього мав чин військового товариша. Закінчивши семінарію, він поступив на службу священика Покровської церкви в Олександрівці.

Будучи свідком цього несправедливого, принизливого свавілля до простих прихожан з боку многотитулованого пана Лисенка і нічого, крім лайки і принижень, не отримавши від переговорів з ним на цю тему, отець Василій наважився на організацію будівництва другого храму в селі.

В "Описании Черниговской губернии" складеному членом Імператорської Російської Географічної спілки Русовим А. А., а також в "Черниговских Епархиальных известиях за 1872 год" про це рішення священика Светницького йдеться так.

Рішення про будівництво нового храму прийшло до отця Василя після усердної молитви до Бога. Уві сні новоявлений в ті часи чудотворець, преподобний Феодосій Тотемський (день святкування 28 січня) благословив будівництво храму. Отець же Василій пообіцяв святому поставити новий храм о трьох престолах: центральний – святого Духа – на втамування праведної скорботи прихожан Покровської церкви від панської сваволі, з правої сторони – в честь введення в храм Богородиці – на честь введення в храм дітей, яких через галас пан, як правило, виганяв з церкви; і з лівої сторони на честь чудотворця Феодосія Тотемського, що благословив будівництво нового храму.

Фінансову сторону цього будівництва здійснювали троє: тесть священика, згаданий поручик Йосип Дашевський і двоє олександрівських братів дворянського роду Товстоного Корнилій і Григорій, які виділили на будівництво храму 3000 руб. асигнаціями. В 1800 р. була куплена земля під храм за 250 р. асигнаціями, був куллений високосортний ліс для будівництва (в г. Бянке Орловской губернии). Прихожани дружно і безкоштовно перевезли цей ліс підводами на місце будівництва церкви. Місце будівництва Духівської церкви було вибране в центрі села, недалеко від Покровської церкви (приблизно на місці сучасного будинку культури, спорудженого в 1967 році) з розрахунку на те, що Покровська церква мала і стара, вона буде по старості ліквідована, а нова Духівська церква (трюх-престольна!) обслуговуватиме весь приход.

Круговерть навколо будівництва Духівської церкви так швидко завертілась, що коли ошелешені поміщики Лисенки через завидки і ображену гордість написали жалобу Чернігівському архієпископу Віктору, то будівництво церкви вже йшло до завершення. Лисенки написали, що "в собственном их селе" (це при тому що поміщицьких кріпаків було 300 душ, при чисельності всього населення 2500!) "священик Светницький возмутил прихожан, вздумал без их помещицкого согласия устроить в их селе новую церковь, чем отторгает прихожан от Покровской церкви и делает ей убыток".

Преосвященный Віктор без належного розгляду (мабуть, для цього були використані значні знайомства Лисенків серед Чернігівської знаті) вчиняє припис: "строение церкви, без согласия помещиков начатое, приостановить; а ежели оно окончено, то продать ее и деньги обратить в пользу Покровской церкви". Поміщики, що пожалувались архієпископу, триумфували з такого рішення, але Светницький з його групою підтримки, не склав зброї. Він пожалувався священному Синоду в Петербург про те, що село Олександрівка не поміщицьке, а вільне (поміщицьких кріпаків лише 300 душ), в ньому більше душ не кріпачього складу (1000 дворян, козаків і різночинців), а крім того в ньому щоп'ятниці

відбуваються торги з різними товарами. Светницький, щоб поміщики Олександрівку не називали своїм селом, став клопотати, щоб Олександрівці присвоїли найменування містечка і він мав успіх в цій справі. Синодом було положено в день з'їзства Святого духа (на Спаса) проводити в Олександрівці ярмарку. По фасаду виявляється, що Покровська церква замала для Олександрівки, стара і незручна для прихожан, тому припис Священного Синоду був: "старую церковь Покровскую упразднить и всю утварь старой церкви перенести в новую Духовскую церковь". Такому рішенню допомогло те, що священник Светницький при вступі царя Павла Петровича на престол (1796 р.) написав похвальну в його честь оду. Про це було злегка натягнуто при подачі жалоби в Синод і Светницький внаслідок не тільки одержав позитивне рішення свого клопотання щодо Духівської церкви, а ще й одержав дарунок – золотий годинник із золотим ланцюжком. Тепер уже засмутились Лисенки таким рішенням вищого духовного органу імперії. Преосвященний Віктор, архієпископ Чернігівський, був здивований таким рішенням Синоду, він викликав Светницького і ласкаво допитував його: "скажи мне любушка, кто это за тебя хлопотал в Синоде?" Священник Светницький не зміг утримати сліз від радощів за позитивне рішення питання, про яке він декілька років вболівав душею. Владика повторив своє запитання: "что же ты плачешь? Скажи мне, кто у тебя есть ходатай?" Тоді Светницький з пафосом сказав – це преподобний Феодосій Тотемський, новоявлений чудотворець! "А любушка!" вигукнув з подивом владика "Ну Боже тебя благослави!" і відпустив священника з миром.

З тієї пори владика не тільки не мав ніяких домагань до священника за церкву, але з врахуванням його віри і здібностей його затвердили повітовим протоієреєм. Преосвященний Віктор часто вивизав Светницького до себе в Чернігів для бесід і проповідування слова Божого. Внаслідок цього, користуючись поблажливістю владика, він виклопотав у нього посвячення в диякони деяких прихожан з Олександрівки, що були здібні до церковної служби (Невшупи, вони ж довели своє дворянство), він допоміг ще декільком Олександрівським фаміліям встановити дворянське походження і взагалі був у шані й повазі олександрівської громади, у спадок від поручика Йосипа Дашевського отримав землю і кріпаків, так що жив безбідно. Поміщики Лисенки, потерпівши фіаско на церкві, були невдоволені Светницьким до кінця днів своїх. Розпорядження Синоду про закриття Покровської церкви і про передачу її маєтностей Духівській церкві вони через клопоти впливових осіб перемінили і добились посвячення старої церкви, пообіцявши її реконструювати. З цього приводу всередині церкви на правій стіні великими літерами було написано: "церков эту уничтожил было поп Светницкий в 1802 г., но старанием помещиков Лысенков она паки восстановлена и освящена". А навпроти цього надпису була намальована картина, що відтворювала освячення цієї церкви кліром і поміщиками Лисенками з їх гостями, цей надпис з картиною втішали цих поміщиків впритул до їх смерті і далі. В 1835 р. архієпископ Чернігівський Володимир, що змінив преподобного Віктора, при об'їзді парафії розпорядився стерти той надпис, але парафіяни, з огляду на пам'ять про поміщиків Лисенків цього припису архієрея зразу не виконали. Цей надпис з вказаною картиною був ліквідований лише в 1852 році коли Покровська церква перебудовувалась.

А Духівська церква, введена в дійство в 1804 р. красувалась в Олександрівці зі всіма трьома престолами, як започаткував священник Светницький впритул до передвоєнних літ (1937–1939 рр.), коли була розібрана і з відмінного соснового матеріалу в Олександрівці був побудований будинок культури (клуб), який перевезли в спальню Корюківку в 1943–1944 рр. для розміщення в ньому Райвиконкому і Райкому партії. Ще одна історична цікавинка стосовно Духівської церкви, вірніше – адмінбудинку в Корюківці, що збудований з будівельного матеріалу цієї церкви. Десь в 1960–1962 рр. при хрущовських

реорганізаціях, модних в ту пору, розділились районні влади на промислову і сільську. Сільськогосподарські організації Корюківщини стали підпорядковані Менським сільським Райвиконкому і Райкому партії, а промпідприємства (їх було на той час обмаль) – Щорському району. Корюківка перестала бути районом (так було аж поки в 1964 році Хрущову не дали “по шапці”). Таким чином, адмінбудинок в Корюківці звільнився (нема ні Райвиконкому, ні Райкому). Василь Панасович Губенко, що на той час був головою колгоспу “Україна” в Олександрівці, наївно вирішив – раз адмінбудинок нічийний, заберемо його назад в Олександрівку під клуб – і посилає в Корюківку завгоспа з амбарним замком, щоб замкнути по-господарськи будинок, бо його можуть розікрати і розтягнути (в спаленні Корюківці активно велось будівництво приватних будинків).

За таку здавалось би господарську витівку, Губенко В.П. отримав доброго наганяя і за його “куркульські” замашки його мало не позбавили партквитка зі всіма наслідками, що витікають з цього

Новолобудована Духівська церква хоч і не мала своїх ружних земель, але підтримувалась фінансово багатими людьми Олександрівки. Так син згадуваного дворянина Корнелія Товстоного, колежський асесор Миколай Товстоног в 1824 році покритив дах на церкві залізом і всю церкву зовні пофарбував олійними фарбами, що коштувало понад 1000 карбованців асигнаціями. А в 1844 р. цей меценат придбав для церкви чашу, дискос із зіркою та срібною позолоченою ложницею загальною вагою понад три фунти (біля 1,23 кг). Другий син цього дворянина, чиновник VII класу і кавалер Мойсей Товстоног також благодійствує для церкви. В 1856 р. він випишує з Москви для Духівської церкви срібну ризу на ікону Божої Матері, така ж риза на ікону Спасителя була дарована небогою Мойсея Сигликтиєю. Всього Мусієм було подаровано 6 риз на ікони, велику ікону таємною вечері зі срібною шатою. Весь іконостас церкви був ошатно прикрашений подарунками цього благодійника. Крім того, бархатні священницькі ризи вартістю 150 крб. сума всіх його пожертвувань була понад 1500 крб сріблом.

Отже, поручик Йосип Дашевський зі своїм зятем Светницьким і дворянин Корнелій Товстоног зі своїми синами Миколою і Мойсеєм були основними фундаторами створення нової церкви і можна без перебільшення сказати – нового життєвого укладу в селі, замість сріпосницького, який надалі терпіти було неможливо. Наскільки прогресивними були в свій час діяння представників козацької старшини Федора Лисенка і його сина Івана по будівництву першої в Олександрівці Покровської церкви, настільки непопулярні і регресивні вчинки олександрівських поміщиків Олександра і Михайла (онуків Федора Лисенка) по зневажливому, високомірному ставленню до селян і протидії будівництву Духівської церкви.

Будівничий же цієї церкви протоієрей Василій Светницький не задовольнився влаштуванням церкви і перейменував село Олександрівку в містечко, заснувавши в ньому ярмарку, він ще влаштував у селі училище для своїх прихожан. Це явище в ті роки було рідкісним і значущим, тому що училище було засноване без спонукання цього з боку вищих, як духовних так і світських властей а лише з ініціативи місцевого священика. Ця обставина, а також безкоштовне виконання релігійних потреб прихожан (Йосип Дашевський і його зять Светницький були багатими людьми і церкву могли утримувати без допомоги прихожан) створили атмосферу популярності Духівської церкви і відторгнення некріпацьких парафіян від старої Покровської на користь красивої, нової, більш дешевої для парафіян церкви, де в додаток до всього й грамоти навчають.

В “Описании Черниговской губернии” А.А. Русова (1898 р.) приводяться давні козацькі імена олександрівців, що закінчували вказане церковне училище (Олексій Корж, Іван Демиденко, Семен Мосол і ін.). Спочатку в цьому училищі навчалися слав’янській

грамоти, часослову і псалтирю. Але в zenіт слави цей заклад прийшов при молодому священику Петрі Корсуну, що був сином пономаря з дворянської сім'ї Глухівського повіту. При Корсуні програма навчання розширилась російська грамати́ка, катехизис, арифметика і правопис, а за бажанням і латинська мова. Тому в училищі стало навчатись менше простих селян, а більше дітей знатного роду зі всього Сосницького повіту. Будинок священика Корсуна багатьом молодим людям заможних дворянських родин давав дорогу в військову та цивільну службу, діти духовенства йшли в духовну семінарію для продовження навчання.

Приводяться імена знаних чиновників, поміщиків, військових, що закінчили цей навчальний заклад у священиків Светницького і його зятя Корсуна полковник Орловського гарнізонного батальйону Заріцький, поручик, він же поміщик села Дягово Андрій Лисенко, поручик Іван Лавриненко, чиновник VII класу Мойсей Товстонаг і благочинний містечка Мена священик Іларіон Лашников готувались у цьому училищі для вступу в духовну семінарію, благочинний м. Сосниці священик Григорій Беловський навчався в Корсуна латинській мові.

Ці прогресивні діянннн священика Корсуна були відмічені і Чернігівській єпархії, а по її поданню Святейший Синод з Петербурга нагородив його фіолетовою скуфією, дуже високою нагородою духовенства.

На жаль, зі смертю поручика Дашевського, на гроші якого утримувалась ця школа, навчання занепало і училище закрилось.

Наступником Корсуна був його зять Георгій Базилевич, що був родом також з Глухівського повіту с Некрасово, в 1832 р закінчив Чернігівську семінарію і був замічений архієпископом, як талановитий священнослужитель. Йому було запропоновано службу в м. Сосниці в Духовному правлінні, одначе він не зміг скористатись цією пропозицією через ранню смерть своєї дружини в Олександрівці і обітом даним перед смертю покійниці по утриманню олександрівської садиби і вихованню малолітньої доньки.

Базилевич, як і його духовні попередники, був неординарною особою, навчав грамоти і релігійних канонів своїх прихожан, як благодійний брав участь у наведенні справедливості серед духовенства Сосницького повіту (за дорученням консисторії), а також виступав зі статтями в духовній пресі (журнал "Єпархіальні відомості" і ін.).

Цікава і переможна участь олександрівського священика Базилевича в газеті "Земледелие" за 1848 рік з професором Успенським, що не признавав прикраси Троїцьких свят зеленню, називаючи цей народний звичай остатком ідолопоклонства, бо в древні часи зеленню прикрашали божницю ідола Тора.

При здійсненні духовних слідств по парафіям Сосницького повіту (доручення Чернігівської консисторії), Базилевич, як чоловік чесний і поборник справедливості, захищав і надавав допомогу священикам Іл'ї Рахинському з с. Перелюб, Раєвському з с. Радомки, Єрмолаю Чикілевському з с. Блистова й багато іншим.

Цікавий епізод Базилевича з поміщиком Карлом Рейненкампом, що жив в Олександрівці. Благочинний отець Георгій (Базилевич) складав своєї редакції проповіді, що були проникливі і зачіпали прихожан, як кажуть, "за живе". На похоронах жінки вказаного поміщика Рейненкампа, що був лютеранином, закінчившим Дерптський університет (м. Тарту, Естонія), Базилевич промовив надгробну промову і так нею зворушив, розчулив цього Карла, що той дав собі обіт прийняти православ'є. А ще більше він впевнився в правильності свого рішення, коли тяжко захворівши, попросив Базилевича з півчими відправити біля його ліжка молебень. Батюшка промовляв такі проникливі слова і півчі так тихо і мило співали, що Рейненкамп одужав, прийняв від Базилевича хрещення і став сповідувати православну віру. Ця людина була знана в окрузі, після одужання Рейнен-

кампф переїхав жити в Сосницю, де був суддею повітового суду і виконував роль повітового предводителя дворянства.

В 1848 р. під впливом революційних подій в Європі Чернігівським архієпископом Павлом всім священикам області був надісланий таємний припис про прищеплення у прихожан страху Божого та поваги до властей, покірності і про обов'язкове щомісячне звітування про виконання цього припису. Акуратне, щомісячне інформування священика Базилевича, проповіді якого і без того були проникливі, побоювання і та вірнопіддані Богу і Царю, приємно вразило архієпископа і той благославив отця Георгія та вдохновив його на співробітництво з засобами духовної та світської преси. Підбадьорений архієпископським благословінням Базилевич і надалі став активно виконувати настанови духовної консисторії про збирання етнографічних та статистичних даних олександрівського, сосницького регіонів. Ці відомості він з дозволу преосвященного щорічно надсилав до Петербурга в імператорську російську географічну спілку. В архівах Чернігівської духовної Консисторії маютьсся три подяки вказаної спілки священику Базилевичу за плідне співробітництво.

З великим задоволенням і радістю прийняв отець Георгій звістку про опублікування в етнографічному збірнику імператорської російської географічної спілки за 1853 рік його статті: "Местечко Александровка Черниговской губернии Сосницкого уезда".

Зважаючи на те, що видавництво такого етнографічного матеріалу про село (містечко Олександрівка) було вперше, географічна спілка в знак стимулювання приспала Базилевичу 100 шт. авторських примірників брошури (формат А5 ємністю в 43 сторінки). Ця стаття з етнографічного збірника російської географічної спілки також була вміщена в видання журналу "Черниговские епархиальные ведомости".

Прокоментуємо ми цю роботу Базилевича в наступному підрозділі нашої оповіді, а зараз приводимо документальні дані про міжцерковний розподіл прихожан в Олександрівських церквах по роках:

Назва церкви	Роки					
	1770	1790	1810	1830	1850	1860
Покровська	2532	2510	1216	1281	1435	1463
Духівська	-	-	1440	1535	1525	1543
Разом	2532	2510	2656	2816	2960	3006

Див. додаток до цього підрозділу 4.2.

4.3. МІСТЕЧКО ОЛЕКСАНДРІВКА ПО БАЗИЛЕВИЧУ

Стаття Олександрівського священика Базилевича носить етнографічний характер (етнографія – наука про культуру і побут народу, його походження, розселення та культурно-побутові зв'язки), мабуть, автору були встановлені такі вимоги від видавничого органу (етнографічний збірник). Зрозуміло й те, що автор, будучи священнослужителем, більш детально описав релігійно-церковні обряди, звичаї селян Олександрівки.

Щодо походження села, проводиться відома легенда про поселення переселенця Лександра поруч із селом Верхолісся, і що верхолісці ходили в гості "до Ляксандра".

З 1784 р. село Олександрівка з дозволу "Правительствующего Сената" переіменоване в містечко з встановленням щорічної ярмарки в Троїцин день. В першу ярмарку місцевою поміщицею були встановлені завеликі митні побори, через що ярмарки в наступні роки занепали, а згодом зовсім не стали збиратись, а торгівля здійснювалась щонеділі по п'ятницях. Предмети торгівлі: глиняний посуд, решета, сіль, перець, імбир, цитварне сім'я, кармазин і дрібний "красный товар" містова пошлина – одна копійка сріблом з возу.

Відомий був на ту пору бартер землями між селами Олександрівкою, Верхоліссям з одного боку і с. Вільшана, Волинка, Чорнотичі, що біля Сосниці – з другого. Перші виділили лісові угіддя в дачах під Тютюнницею, а другі, як більш степові села, в яких ліс був в дефіциті – виділили лугові землі для пасовиськ і сінокосів (заплавні придесенські луки біля Кукович). Ці сінокоси згодом були розділені на 4 козацькі курені (приблизно по 30 чоловік в курені): курінь Заріцьких, курінь Коржів, курінь Зайцев і курінь Верхоліський.

По трасі так званого Північного шляху Чернігів–Березне–Низківка–Корюківка–Новгород-Сіверський в зоні проходження цієї траси через плавні річки Мени (сучасні ст. Низківка, с. Збарівка, яких в ті давні часи середини XVII ст. ще не було) було урочище "Королівська гребля". Там в 1664 р. з військом проходив польський король Ян Казимир. Старі люди з Олександрівки, а це були тоді олександрівські землі, пам'ятали залишки забитих паль в цьому болотистому місці проходження шляху на Корюківку. Про це пишеться в статті Базилевича про Олександрівку.

Багато уваги приділено способу проведення релігійних свят та побутових звичаїв, пов'язаних з ними: ходіння гуртом по дворах із зіркою під Різдво, засівання під Новий рік, христування під Великодень, підкормка бджіл на Благовіщення, перший вигін скотини на пасовисько з гілкою посвяченої верби, поминки покійників на тиждень після Великодня, клечання на Троїцю, хресні ходи на поле, освячення хат, зображення хреста на стелі перед божницею закопченням страсною свічкою, лікування водою, освяченою на Водохрещі, дотримання постів, говіння, релігійні обряди при народженні людини, одруженні, хвороби і її смерті.

Перелік релігійних свят і норми поведінки віруючих, що описуються священиком Базилевичем, в основному відповідають сучасним. Більш уваги приділяється віруванням тодішніх людей в наговори, порчу, в русалок, домових і інших бісівських витівок. Щорічно ходили богомольні люди до Домницького монастиря в Макошино до чудодійної ікони Божої матері і навіть до Києво-Печерської Лаври на поклоніння. Молодь, у кого заболить очі чи голова, ходила "до криниці". Ця криниця знаходилась в 20 верстах від Олександрівки біля села Наумівки Сосницького повіту "в економіи помещика Милорадовича, называемой Каруковскою" і являла собою природне джерело чистої води; спочатку ця криниця обрамлялась дерев'яним зрубом, а пізніше на цьому місці спорудили капличку з встановленням ікон.

За свідченням Базилевича, в приході жили тихі, роботящі, богопослушні люди, робота яких (особливо гуртова) завжди супроводжувалась піснею. Мелодії і тексти пісень

відповідали видам гуртових робіт (косовиця, сінозбирання, жнива, при цьому в більшості пісенних текстів, хвалилась, прославлялась робота, старанність і критикувались, висміювались ледарі)

У вихідні і святкові дні старі і малі ходять до лісу по гриби, горіхи, ягоди. Ця лісова здобич потім продається по п'яницях на місцевому ринку і виторгуваними грошима сплачується податі, а ще в Олександрівці вправно рослили і обробляли тютюн, який також давав грошовий прибуток від його продажу в Мені, Гомелі і навіть в Могильові через євреїв-перекупщиків, працювали високої кваліфікації плотники

Базилевич описує відомого в ту пору жителя Олександрівки, сліпого бандуриста Андрія Шута, який часто супроводжував гурт косарів чи женців і з бандурою співав їм

старовинних пісень-дум, яких він, завдячуючи своїй феноменальній пам'яті, знав багато. Це були пісня про козаччину, Хмельниччину про гірку долю життя селян-кріпаків, про несправедливість. Одну з його пісень, що поміщена 1853 р. в статті Базилевича, приводиться в додатку до цього підрозділу.

Про значення сліпого Андрія Шута для розвитку кобзарського мистецтва на Україні ми ще розповімо пізніше, а зараз скажемо ще декілька правдивих слів про цього співця словами його священика, котрий як прихожанина щороку сповідував і причащав його, а після передачі церковного престолу своєму зятеві Миколаю Добрянському (1857 р.), останній як і годиться, по православному звичаю, запечатав його домовину і поховав в Олександрівці після смерті Андрія Шута в 1873 р. Отже, зі слів очевидця і духовного пастиря, Андрій Шут, який осліп в 18-річному віці, незважаючи на своє каліцтво, був повноцінним селянином, платив податки, ходив до церкви, виконував майже всі селянські роботи, дуже вправно вмів плести вірвовки з

Олександрівський кобзар Андрій Шут

конопель, мав постійні замовлення на цей виріб, який в ті часи був у широкому вжитку. В додатку до цього розділу приводиться копія портрета цього знаного кобзаря.

Закінчуючи розповідь про Базилевича, необхідно сказати добрі слова, які він заслужив своїм подвижницьким життям. Його громадська значимість була на високому рівні: безперечна повага і шана серед парафіян, авторитет у Сосницькому повіті, в Чернігівській єпархії, співробітництво з науковим журналом, релігійними видавниками. Крім того, про отця Георгія слід сказати добрі слова, як за сім'янина, адже він рано одвовівши, виростив і виховав доньку з 1,5-річного віку, підібрав розумного і успішного зятя, Миколая Добрянського, якому передав посаду Олександрівського священика, а сам закінчив життя в Київському братському монастирі на посаді монастирського казначея монахом Гаврилом.

4.4. КІНЕЦЬ КРІПОСНОГО ПРАВА

Кріпацтво реформою 1861 р. було відмінено лише формально, а по суті продовжувалось і далі через залежність малоземельних селян від поміщиків-землевласників. Маніфест і Положення про селян були викликані кризою кріпосницької системи, що посилилась поразкою Росії в Кримській війні 1853–1856 рр. Це привело до загострення класової ситуації і цар Олександр II (якого за вказаний маніфест стали величати "Освободителем") вимушений був погодитись до розвитку капіталістичних відносин на селі замість рабсько-кріпосницьких, "Маніфест" і "Положення про селян, які виходять з кріпосної залежності", складались з 17 законодавчих актів. Поміщики при цьому зберігали власність на всі землі, що належали їм. Селяни отримували особисту свободу і право вільно розпоряджатися своїм майном. За садibu і польові наділи вони повинні були вносити викуп. Кращі землі, ліс, сінокіс, водопої для худоби зоставались у поміщицькому землеволодінні. Селяни під вказаний викуп через селянську общину отримували земельний наділ пропорційно до кількості "ревізських душ" в господарстві. До сплати встановленого викупу селянин не мав права продавати й купувати надільну землю, він повинен був, як і раніше, відбувати феодалну (по суті – кріпосницьку) повинність.

Окрім вказаного надільного землеволодіння, селянин мав право орендувати поміщицьку землю.

З розвитком капіталістичних ринкових відносин на базі надільного і орендного землеволодіння продовжувалось класове розшарування селян, концентрації невеликої кількості вмілих, вправних, хазяйновитих селян на одному полюсі та масою бідних, безземельних – на іншому. Ці процеси зіграли немалу роль у проведенні революції 1917 р., в організації "Комбедов" у післяреволюційний період і в так званому "розкуркуленні" селян під час примусової колективізації в 1929–1932 рр.

В Олександрівці, селі напівкріпосному і напіввільному, особливо виразно виступали протиріччя, невідповідність старих кріпосницьких порядків з новою атмосферою росту ремесл, підприємництва, торгівлі. В село, де поміщики Лисенки володіли 300 душами кріпаків, переселилось з Чигиринщини. Придніпров'я багато козаків, значна частина яких своєчасно була вписана в компути і захистила своє дворянське звання. Чигирин як батьківщина Богдана Хмельницького і в цілому середнє Придніпров'я (сучасні Київська, Черкаська області) через р. Дніпро, як через кров'яну аорту, були зв'язані з Запорізькою Січчю, цією твердиною демократії, свободи, тому ті населені пункти Лівобережної країни, які при їх підселенні мали вихідців з цього регіону, були проти кріпосницького права поготив. Перемога олександрівської громади при побудові Духівської церкви свідчила про те, що кріпосницькі відносини феодалів Лисенків вичерпали себе.

На думку автора, духовенство, так би мовити – середньої руки (сільські священики, повітове духовенство), також відіграло позитивну роль у поваленні кріпосного права на ЛБУ. Адже це були вихідці з козацької інтелігенції, вони хоч і співали "Боже царя храни", та все ж несли в народ просвіту, навчали грамоті, ратували за дотримання пресловутих 10 Моїсєєвих Заповідей: не убий, не кради, не лжесвідчи... (відомо, що більшість з них співпадають з вимогами комуністичної моралі). Так, як бачимо, за 80 років (1790–1870) село Олександрівка дуже надало в своєму розвитку, збільшило на 20 % чисельність населення, почало вчитись грамоти, розвинуло торгівлю, водяні млини, тютюн, винокурні і ін. І в цьому значну роль відіграли церковники: поручик Дашевський – фундатор будівництва Духівської церкви, його зять священик Светницький – організатор цього будівництва, його зять священик Корсун, активний організатор церковного училища, його зять священик Базилевич, що вперше написав статтю і забезпечив Олександрівці відо-

мість на всю Російську імперію і його зять священик Домбровський, що активно продовжував благородні справи свого тестя.

Як бачимо, в цих добрих справах чотири рази поспіль зять продовжує справу свого тестя. По-моєму, з цієї "чотирьохзятьщини" слід зробити два висновки:

1. Справи просвітительства в Олександрівці поспіль продовжували четверо людей різної крові, різних уподобань, які раділи за справу не ради "чти отца своего", а по їх переконанню, сумлінню.

2. Зятьпідборство серед кліру в ті часи було на високому рівні, адже відомо, що віддавались заміж дівчата в ту добу (особливо в сім'ях духовенства) не за своїм бажанням, а судженого їм вибирали батьки.

Все ж селянська реформа 1861 р., що поклапа край цьому феодальному періоду розвитку нашої країни, відкрила простір для розвитку підприємництва, торгівлі. Селянин, особливо той, що без пам'яті любить землю, переривався в нелегкій селянській роботі, недоідаючи сам, ніс на ринок останню кришку сала – яйце, збіжжя і складав копійку до копійки, щоб купити землю. Наймалися на сезон у степові регіони до німців-колоністів (їх Катерина розселяла на землях зруйнованої Запорізької Січі), з підводами до чумацьких ватаг в Крим по сіль, або до торгових євреїв. Всяка зароблена копійчина відкладалася для купівлі землі.

Цей післякріпосницький період розвитку став періодом розшарування селянського населення за майновою ознакою. Покріпачена селянська маса прокинулася від вікової байдужості до наслідків своєї каторжної роботи, з неї появились ініціативні, підприємливі – трудяги (по сучасному – трудолюбці), яких не впащовувало спокійне злиденне існування, які узрили "світло в кінці тунелю" і шляхом наполегливого пошуку життєвих варіантів, самовідданої праці самого і членів свого сімейства, родичів вибивалися з цупких обіймів бідності, з полону безнадійних, песимістичних роздумів на кшталт "погоняй до ями!"

Ця більш ніж півстолітня боротьба селянина з нуждою і бідністю призвела до того, що на початок ХХ-го ст. українське село (та, мабуть, не тільки українське) прийшло значно поляризованим: на одному полюсі селянська біднота, яка звикла трудитись тільки під примусом і постійно жалувалась на свою нещасливу долю, нічого не роблячи для її покращання і на другому полюсі – заможне, хазяйновите, роботяще селянство, яке згодом більшовиками було наречене кулаками, експлуататорами, мироїдами і для досягнення всенародного щастя його треба було ліквідувати, як клас. Але про цей жорсткий історичний період пізніше.

По формі таблиці 4 Лазаревський О.М. приводить дані по всім сотням Чернігівського полку і робота ця має назву "Описание Новгород-Северского наместничества по разделению оною на 15 уездов с показанием каких полков и сотен какое селение и сколько по описанию дворян и шляхетства, разночинцев, духовенства, церковников, греков казаков выборных и подпомошников, посполитых коронных в том числе и ранговых, також владельческих посполитых, разночинческих и козацких подсосудков хат по ревизии 1761 года сочиненное 1781 года".

Як уже відмічалось, цариці Катерині II, недарма про неї Т.Г. Шевченко писав "Катерина – вража баба", дуже не хотілось мати в імперії свободолюбиву Україну. Гетьманщину, що дихала демократичним духом недавньої козацької держави – Запорізької Січі. Тому і її дії по заміні Гетьманства на Малоросійську колегію, зруйнуванню і розоренню Запорізької Січі, введенню на Україні кріпосного права їй вважались недостатніми, їй ще треба було замінити адміністративний полковий поділ на об'єднання території в намісництва. Згідно з царським указом в 1782 р. по Малоросії замість 10 козацьких полків було встановлено три намісництва (Новгород-Сіверське, Чернігівське і Київське) – див. карти поділу Малоросії на полки та намісництва, що додаються до розділу 3.

До цього, в 1775 році на території Російської імперії утворено 26 намісництв, після чого були утворені намісництва Харківське (1780 р.) і після вищезгаданих трьох Малоросійських були створені намісництва Катеринославське (1783 р.), Брацлавське, Подільське і Волинське (1793 р.). Таким чином царський уряд ставив в "одну шеренгу" всі приєднані до Росії українські території, нівелюючи менталітет свободололюбивого українця під низькопоклонство "верноподданнейшого" російського селянина, який століттями стукав лобом об землю в поклонах, випрошуючи "милостей у царя-батюшки".

Цю різницю в менталітетах російського і українського народу часів XVIII–XIX ст. особливо почуваєш, коли читаєш старинні документи тих часів. Канцелярщина козацької пори була набагато простолюднішою, більш народною, менш чиновницькою, ніж в царській Росії. Чини згідно з військовими званнями (пан полковник, пан хорунжий, пан генеральний писар і т. д.), звання товариш у козацькому побуті (значковий товариш, бунчуковий товариш, військовий товариш).

І на фоні цього, привожу супроводжувальну записку Чернігівського губернатора до царського уряду при пересилці топографічної карти:

Светлейший князь!

Милостивый государь!

Исполняя предписание Вашей Светлости от 25-го октября, имею честь присемь представить карту с топографическим описанием Малороссийской Черниговской губернии, ис глубочайшем высокопочтением и совершеннейшей преданностью остаюсь навсегда.

Светлейший князь!
Милостивый государь!
Вашей Светлости

Ноября 18го
1805 года
Чернигов № 6452

_____

подпись

І це не виняток, така форма звернення до начальства прописана скрізь в офіційній переписці в імперії.

Встановлений в 1782 р. Катериною II адміністративний поділ Малоросійських територій з заміною полків на намісництва проіснував лише до 1796 року. Наслідник цариці Павло, щойно прийшовши до влади після смерті імператриці в 1796 році, вирішив перетасувати адміністративні карти і замінити намісництва на губернії. Павло мстив матері, що вона так довго не пускала його до престолу (він став царем в 42 роки, а через 5 років помер. Невідомо, що було б з імперією, якби він поцарював більше, так років з 34, як його матінка).

Так, з монаршого повеління Павла в 1796 р. з трьох вказаних намісництв була утворена Малоросійська губернія, що проіснувала до 1802 р., коли з неї за указом нового царя Олександра I були утворені Чернігівська і Полтавська губернії.

Для більш чіткої уяви про той період капіталістичного розвитку наших територій приводиться витяг з того славнозвісного "описання" топографічної карти малоросійської Чернігівської губернії (карту див. додаток до розділу 3):

"Топографическое описание Малороссийской Черниговской губернии.

Образована из Новгород-Северского наместничества, 15 поветов (в т. ч. і Сосницький). Ограничена губерниями Могилевской, Орловской, Курской, Харьковской, Екатеринославской и Польшей. Реки: Десна с притоками, Сейм, Сож, Днепр. Городов статных 15, посадов 15, местечек 33, слобода 1, сел 781, деревень 922, хуторов 748, монастырей статных 13, застатных 4, старообрядческих 11, церквей каменных 109, деревянных 899, часовен деревянных 28, домов каменных 105, деревянных 110870, фабрик суконных 3, полотняных 1, заводов пороховых 1, селитровых 3, стеклянных 20, медных 1, парусных 2, кожевных 65, известковых 26, железных 3, свечных 21, винокурен 1495, пивоваренных и солодовых 149, мыловаренных 23, маслобоен 396, конских 36, рогатого скота 41, мельниц водяных 1460, ветряных 5915, пильных 5, пристаней 25, перевозов 59, почтовых станций 56 с количеством лошадей 834.

Жителей мужского пола неплатящих подати душ: дворян 7660, священников и церковнослужителей 5295, монашествующих 978 и женщин 506. Почталыонов 698, греков 559. Всего 15696 душ. Платящих подати: купцов-христиан 3720, то же евреев 17, мещан-христиан 26857, евреев 2229, казаков и разночинцев 164887, немцев-колонистов 565. Всего мужского пола 525122 душ. Хлеба и леса достаточно. Торговля посредственная: пенька, канаты, конопляное масло, воск, мед, щетина, лен, хрящ, холст, парусина, кожи, свечи, деготь, сало, рогожа, циновки, а в южной части еще: лошади, скот, табак.

Имеется 2 ремесленных училища, обучаются 57 душ, ремесла: столярное, серебряное, токарное, резное, деревянное дело и сапожничество. Еще имеется дом приюта с 50 воспитанниками."

Ось, шановний читачу, так виглядала наша Чернігівщина понад 200 років тому: жодної школи, неврахування за людей представників жіночої статі, майже на кожний населений пункт винокурня, 4,3 млини, на кожне село (село – там, де була церква) по 1 хутору, значна доля старообрядності в релігії, цегли ще не навчилися випалювати, тому "домов каменних", як і "церкв каменних" було всього 0.1 % і 10,8 % відповідно, дворянство складало 1,5 %, духовенство 1,0 % від всього населення.

БОЖІЕЮ МИЛОСТІЮ МЫ ЕКАТЕРИНА ВТОРАЯ,

ИМПЕРАТРИЦА И САМОДЕРЖИЦА

ВСЕРОССИЙСКАЯ.

и прочая, и прочая, и прочая.

Объявляемъ НАШЕМУ вѣчноподданному Малороссійскому народу.

Малороссійской Гетманъ Графъ Разумовской просилъ НАСЪ желодадѣннѣе, чѣмъбъ МЫ въ разсужденіи приключились многонрудныхъ дѣлъ Малороссійскихъ, а напросивъ шого и другихъ въ Великой Россіи не меньша значныхъ его управленій, чинъ Гетмана и положенное на него поному правленіи Малой Россіи съ него силы: МЫ видя его Графа Разумовскаго не малое по справедливости обремененіе, и снисходя на его къ НАМЪ жепоподданнѣйшее прошеніе, увидели его же милосерднѣйше какъ оиъ чина Гетманскаго, такъ и оиъ всѣхъ Малороссійскихъ по оному дѣлъ. Но какъ народъ Малороссійской ивдревле по единству роза своего, зѣры и Ошества съ народомъ Великороссійскимъ, Скипетру НАШЕМУ подданный пребываетъ оиъ многихъ дѣлъ усердно Самодержавію НАШЕМУ подвластными, котораго и благоденствіе съ прочими богомъ вученными НАМЪ народами, зависнѣе оиъ НАШЕГО же единственнаго къ нему матерняго приарбія и покровительствія; то и МЫ имѣя на сердцеъ возводить благополучіе его на такую степенъ, въ которой бы оиъ видше повалъ НАШУ къ себѣ Императорскую милосердіе, пока время и опытъ дастъ НАМЪ о его влѣтъ лучшій учинилъ просилъ, дабы безъ наддежащаго правленія край сей шеперь не окшадся, учредили въ немъ коллегію Малороссійскую амбсто бывшаго Гетманскаго правленія, на томъ точно основаніи, какъ оформилъ НАШИМЪ указомъ дѣно нѣтъ амать НАШЕМУ Сенату. И для шого въ самой Малой Россіи бытъ МЫ повелѣли яко Генералъ-Губернатору, а въ сей коллегіи яко Президенту, опредѣля въ оную Великороссійскихъ и Малороссійскихъ членомъ поспребное число, арміи НАШЕЙ Генералу Аншефу и Кавалеру Грифу Петру Румянцову, зваагая на негѣ надѣжду, что оиъ по избраннымъ и докольно уже НАМЪ известнымъ его достоинствамъ, не токмо делаемый въ семъ народѣ сверхъ мѣста своего по коллегіи сохранитъ порядкомъ, но и о пользѣ собственности сего народа будеть къ НАМЪ всегда добрый и надежный предстатель. По чему и упошемъ, что народъ Малороссійской видя НАШЕ шолкое объ немъ Материнде попеченіе, не окшавитъ себе прихлпъ съ шюю подданническою благодарностію, котораю МЫ оиъ немъ такъ, какъ оиъ Цароцесѣ Службъ Престолу НАШЕМУ вѣчнопомятаго несумнѣнно ожидаемъ. Данъ въ Санктпетербургѣ Нолбра 10 дня 1764 года.

Подлинныя оныя вѣдѣнія съ собою
шю, въ казеннораспорядкаго велич
члѣства русско, шю:

ЕКАТЕРИНА.

Печатанъ въ Императорской
Печати Сенатской Палаты 17. 10. 1764
ГОДА.

Приріст населення згідно з переписом 1897 р.

7. УВІДЪ СОСНИЦКІЙ

Названія поселеній.	Власти.	Число дворівъ:					1897 г.		Примѣчанія.
		Начало XVІІІ в.	Конецъ XVІІІ в.	1858 г.	1892 г.	1896 г.	Дворовъ.	Жителівъ.	
Александровка м.	Александр.	14	133	160	444	639	639	3468	Зем. школа.
Бѣлошицкая сл.	Перелюб.	25	35	124	275	289	282	2105	
Бречская сл.	Александр.	—	—	16	31	44	44	258	
Буда Ромашовская д.	Охранѣев.	—	4	19	42	44	44	246	
Буда Толстоуфсов. д.	Александр.	—	5	35	112	130	130	842	
Бешковщина х.	Александр.	—	—	—	8	—	—	—	
Верхолѣсье д.	Александр.	25	66	66	158	181	181	860	
Жуковъ с.	Холменск.	—	—	65	120	130	738	859	Пар. мельница.
Жуковичи х.	Александр.	18	7	18	18	24	24	137	
Жуковичи х.	Александр.	—	—	18	9	—	—	—	
Забиронскій х.	Александр.	—	—	—	8	—	—	—	
Занерхолѣсье х.*	Александр.	—	—	—	19	—	—	—	
Зарѣвскій х.	Александр.	—	—	—	10	—	—	—	
Ивановка д.	Охранѣев.	—	14	28	93	86	94	644	арканоє.
Иврилловка х.	Александр.	—	—	15	1	—	—	—	
Казилочка с.	Холменск.	232	—	122	450	505	518	3021	Зем. школа.
Камка л.	Холменск.	11	—	86	173	162	187	1101	
Карнаухова Гай х.	Шабалин.	—	—	—	—	—	1	—	
Карюковна с.	Александр.	42	50	156	354	431	431	3120	Зем. школа, сахаро-рафинад. и свеклоспизар, зав.
Киселевка с.	Александр.	19	162	414	554	679	679	4808	Зем. школа.

*Сучасний хутор Піски

Приріст населення згідно з переписом 1897 р.

7. уездъ сосницькій.

Названія поселеній.	Властн.	Число дворівъ.					1897 г.		Примѣчанія.
		Начало XVII в.	Конецъ XVIII в.	1838 г.	1859 г.	1896 г.	Дворовъ.	Жителей.	
Александровка м.	Александр.	14	133	160	414	639	639	3468	Зем. школа.
Бѣлошицкая сл.	Перелюб.	25	35	124	275	289	282	2105	
Бречская сл.	Александр.	—	—	16	31	44	44	258	
Буда Романовская д.	Охримѣв.	—	4	19	42	44	44	246	
Буда Томасовская д.	Александр.	—	5	35	112	130	130	842	
Бешковщина х.	Александр.	—	—	—	8	—	—	—	
Верхолѣсье д.	Александр.	25	66	66	158	181	181	860	
Жуки с.	Холмскі.	—	—	65	120	130	138	859	Пар. мѣстниця.
Жуковичи х.	Александр.	18	7	18	18	24	24	137	
Жуковичи х.	Александр.	—	—	18	9	—	—	—	
Забаронскій х.	Александр.	—	—	—	8	—	—	—	
Занерхолѣсье х.*	Александр.	—	—	—	19	—	—	—	
Зарѣцкій х.	Александр.	—	—	—	10	—	—	—	
Ивановка д.	Охримѣв.	—	14	28	93	86	94	644	жкоісь.
Кабриловка х.	Александр.	—	—	15	1	—	—	—	
Казимовка с.	Холмскі.	231	—	122	450	505	518	3021	Зем. школа.
Камка д.	Холмскі.	11	—	86	173	162	187	1101	
Карнауховъ Гай х.	Шабаян.	—	—	—	—	—	1	—	
Кариюжина с.	Александр.	42	30	156	354	431	431	3120	Зем. школа, са- диро-рабннца, и свеклоскар. зав.
Киселевка с.	Александр.	19	162	414	554	679	679	4808	Зем. школа.

*Сучасний хутор Піски

ОПИСАНІЕ

ЧЕРНИГОВСКОЙ ГУБЕРНІИ.

Составлено по порученію Губернскаго Земства членомъ
ИМПЕРАТОРСКАГО Русскаго Географическаго Общества.

А. А. Русовымъ.

Томъ I.

Изданіе въ Санктъ-Петербургѣ въ Типографіи Черниговской губерніи.

ЧЕРНИГОВЪ.

Типографія Губернскаго Земства.

1898.

АЛЕКСАНДРОВКА

Возле селъ въ 40 верстахъ отъ Сосны въ 16 отъ Мира:

Врѣмя извѣстнаго поселенія не извѣстно; но такъ какъ здѣшній населеніе возмоздилось извѣстны Волыни и со- сѣднихъ поселеній; то конечно поселеніе Александровки, извѣстнаго своею исторіею отъ першаго поселенія Александра, извѣстнаго въ 17 в. в.

До соеднаго времени въ Александровкѣ оставался одинъ храмъ въ честь *Похорова Богородицы*.

Въ Сл. въ *отдѣленіи* сбирки сборникъ съложко оф. Алек- сандровка I, 318—340.

Въ 1744 г. по распоряженію архидиакона для По- кровской церкви Александровки императоръ указомъ, про- дѣлъ и приложилъ.

Но еще 1748 г. во владѣніи Попровской церкви г. Александровки владѣніе земли на 30 дней въ первой разѣ въ постолю дугу на 10 дней; въ средней за бура- новъ на 10 дней, въ третьей за Пашанскомъ на 10 дней; въ четверть въ постолю храма. Метрическая кни- га съ 1730 г., старинная грамота печатная 1729 г.

Устроение церкви св. *Духа* въ вѣстечкѣ Александровкѣ извѣстна свою исторію. При первомъ владѣніи земля не имѣла, что церковь, Луховская, какъ будто не на своей хѣстѣ, стоитъ внутри на своего прихода, а слыш- комъ банко въ старой церкви покровской. Благоустрои- тельно зданіи имѣли въ виду то, что со временемъ цер- ковь покровская, какъ старая и въ очень изломъ обѣтъ, будетъ присоединена къ новой Луховской, обширной и трехпрестольной церкви; а также в то, чтобы не имѣла- шись въ старой церкви приложки и стояніе обивнев- но при искомъ босослуженіи на изверги, или на цинти- рѣ, въ церкви, но затруднились извѣ въ другую новую церковь, тутъ же близъ старой находящуюся и осадла- лась бы въ оной молитвословію. Цѣль, какъ видно, добрал. И въ извѣстное время, когда уже старая дворян- ская церковь перестроена съ основанія (въ 1850 г.), при- казале ея, вѣстечкѣ новую Луховскую церковь по необ- ходимости, не имѣла въ своей церкви съ дѣтѣй сѣв- нки, а особливо съ извѣстными въ постолю время, и, извѣ стана съими банками общеніи въ поддержавается въ на-

ПРИВАВЛЕНІЕ

ВЪ

ЧВРНИГОВСКИМЪ ВЪАРХІАЛЬНЫМЪ ИЗВѢСТІЯМЪ.

ЧАСТЬ НЕОФФИЦІАЛЬНАЯ.

№ 19.

1872.

1 Октября.

(ГОДЪ ДВѢНАДЦАТЫЙ).

Поддержано: К. Овчинникъ уездъ (продолженіе).

СОСНИЦКІЙ УѢЗДЪ.

АЛЕКСАНДРОВКА

(Продолженіе.)

Рядные строители продолжаютъ и теперь подрывать добродѣтелямъ отцевъ своихъ. Такъ сынъ упомянутого дворянина Корнелія Толстого, коллежскій ассесоръ Николай Толстой собственнымъ коштомъ въ 1824 г. покрылъ крышу церковную желтцомъ и окрасилъ всю церковь снаружи масляными красками, что стоило ему болѣе 1000 руб. ассигнац. Кроме того пожертвовалъ ризы белой парчи и въ 1844 г. при отъѣздѣ его къ священнику Георгію Василевичу, прислалъ чашу, дискосъ со златою и ложидею серебрянозолоченные, вѣсомъ въ три фунта с лишкомъ, съ надписью: за упокой Анисіи

Центральна
Библиотечна
АН УРСР
Дет № 197

Другой сынъ того же благотворителя Корнелію Товстоного, чинovníкъ VII класса и кавалеръ Монсѣй Товстоногъ, благотвѣльствуетъ обоимъ церквамъ въ Александровкѣ. Такъ въ 1856 г. онъ вынесалъ изъ Москвы въ духовскую церковь серебряную ризу на наѣстную икону Божіей Матери съ словани: «за упокой Параскевіи (внучки отца своего и его влечаниницы); на наѣстную икону Спасителя такую же ризу отъ влечанилицы его Сягквѣтикии Товстоноговой. Устроилъ также третью ризу на храмовую икону Сошествіе св. Духа въ среднемъ иконостасѣ, а въ соотвѣтствіе ей съ другой стороны устроилъ четвертую серебряную ризу на икону св. Николая въ большомъ видѣ. А надъ царскія врата вынесалъ изъ Москвы большую икону Тайны пещери, совмѣстно съ серебряною шатою на всю икону и, наконецъ вынесалъ шестую серебряную ризу на икону молитвенника объ устройствѣ церкви, преп. Евродосіа Тотемскаго чуднообразнаго въ иконостасѣ близъ царскихъ вратъ съ лѣвой стороны храма, въ честь его посвященнаго. Кромя сего онъ сдѣлалъ двѣ священническія ризы: одну ризаго малиноваго бархату, а другую изъ полубархату, что стоило ему 150 руб. сер. а всего пожертвовалъ на подпоры тысячи руб. серебромъ.

Этотъ благотворитель рассказываетъ, что Черниговская духовная консисторія, по устройствѣ сей церкви, предписывала благочинному допросить прихожанъ: кто явлено въ канцю церковь пожелаетъ быть приходомъ? На этотъ вопросъ отецъ его отвѣчалъ такъ: мы будемъ принадлежать къ обоимъ приходамъ въ Александровкѣ, а въ церковь будемъ ходить куда, куда раньше будетъ звать коло-

также отъ теста протоіерей — поручикъ Дашкевичаго. Есть и теперь старшія цозаки, учившіеся въ этомъ училищѣ: Алексій Коржъ, Иванъ Демиденко, Сувомъ Мосоля и другіе. Сперва обучались въ этомъ училищѣ славянской грамотѣ, часослову и псалтырю. Въ 1802 г. протоіерей выдалъ дочь свою Анастасію за студента Черниговской духовной семинаріи Петра Корсуна и протоіерей упросилъ Черниговскаго архіепископа посвятить этого студента во священника въ своей же новой церкви (потому что Светиникій, бывши уѣзднымъ протоіереемъ, мало могъ заниматься сямъ исполненіемъ требъ по приходу.) Съ того времени училище Александровское подъ руководствомъ молодого священника пришло въ ияѣтующее состояніе.

Священникъ Петръ Корсунъ, хотя и былъ сынъ полковника изъ дворянъ Глуховскаго уѣзда, но былъ онъ образованъ по тогдашнему времени весьма хорошо. Протоіерей какъ нарочно избралъ себѣ этого дѣла въ соотвѣтствіе своему образованію. Молодой священникъ могъ говорить и сочинять на латинскомъ языкѣ; во проповѣди своего сочиненія онъ говорилъ очень рѣдко, избѣгая, какъ говорятъ объ немъ, похвалъ; потому что если онъ что похвалитъ, то все удивлялся его изобрѣтательности и глубокомысленности его превозносили похвалами, а онъ этого слышать не могъ. Его украшала скромность непритворная, и потому онъ любилъ научать прихожанъ своихъ разговорамъ при требѣхъ, объявляя имъ истинны христіанскаго ученія иривѣрныя изъ житій св. отецъ. Занимался же въ училищѣ въ своемъ долѣ, священникъ Корсунъ развѣрнулъ программу ученія. Онъ преподавалъ уже руссійскую грамматику, календарь, арифметику и правописание, а нову угод-

но было, то учился в языку латинскому. По этому престою народъ мента уже сталъ обучаться въ училищѣ; а большою частію привозили къ Корсуну дѣтей нѣкоторыхъ духовныхъ лицъ и дворяне ея всего Сосницкаго уѣзда. Домъ Корсуна былъ разсѣянкою для молодыхъ дѣтей, изъ которыхъ нѣкоторыя дворянскія дѣти опредѣлялись прямо наъ этого училища въ военныя и гражданскія службы, а духовныя дѣти шли въ семинарію для продолженія наукъ. Таковыя чиновники обучавшіеся здѣсь: нынѣшній полковникъ Орловскаго гарнизоннаго баталіона Зертцкій, поручикъ, села Дягоны повѣтникъ Андрей Лисанко, поручикъ Навъ Лаврентико. Чиновникъ же VII класса повѣтникъ Мойсей Тонконогъ и изъ духовныхъ: нынѣшній благочинный в. Мекы священникъ Иларионъ Лашиюжонъ, приготовляясь въ этомъ училищѣ въ духовную семинарію, бывшій благочинный города Сосница священникъ Григорій Бѣловскій, учился въ этомъ училищѣ латинскому языку и принадлежалъ къ Харуловой Духовской церкви.

Такая дѣятельность священника Корсуна не осталась въ свѣтскомъ правительствѣ безъ награды. Директоръ черниговской гимназіи представилъ объ немъ по Начальству, а, въ вѣдѣніе ходатайства, Корсунъ, манъ значится въ его стипендіарномъ спискѣ, получалъ за труды свои изъ Святейшаго Синода оцѣтовую сумму совершенно неожиданно, потому что онъ не былъ еще и напечатанъ.

Нельзя не помянуть объ одномъ, при воспоминаніи о добровѣ Корсунѣ. Недовольные тѣстемъ его донесли начальству, что зять и тѣсть не могутъ быть священниками при одной церкви. Епархіальное начальство выполнило законъ, — удалило зятя.

МѢСТЕЧКО АЛЕКСАНДРОВКА *.

ЧЕГНИГОВСКОЙ ГУБЕРНІИ

СОСНИЦКАГО УѢЗДА

(Священника Г. Базилевича).

СВѢДѢНІЯ ИСТОРИЧЕСКІЯ И СТАТИСТИЧЕСКІЯ.

До 1794 года мѣстечко Александровка называлось селомъ, а въ этомъ году, по утвержденіи здѣсь, съ разрѣшенія Правительствующаго Сената, торговъ и ярмарокъ, ово названо мѣстечкомъ. И теперъ еще есть въ живыхъ люди, которые сами взяли по окрестнымъ селеніямъ съ повѣсткой приглашать стороннихъ жителей въ Александровку на ярмарку въ день

* Мѣстечко Александровка лежитъ на С. З. отъ уезднаго города Сосницъ и входить въ З. части Сосницкаго уезда. Изъ пятнадцати мѣстечекъ для свободъ и деревень, упомянутыхъ въ описаніи, только Чернотичи находятся въ восточной половинѣ уезда; все же прочія въ западной. Самые отдаленные отъ мѣстечка Александровки поселенія, изъ названныхъ здѣсь суть: на С. Перелубъ и Наумовка, а на Ю. Макошинъ и Куковичи остальные разбросаны около Александровки, въ Западной же половинѣ Сосницкаго уезда. *Пут. Рѣд.*

5. КАПІТАЛІЗМ ПІСЛЯ ФЕОДАЛІЗМУ (1861–1917 рр.)

*“Вместо целей крепостных
люди придумали много иных...”*

А. Некрасов

Як уже йшлося, селянин після кріпацтва одержав можливість за рахунок своєї тяжкої селянської роботи, відмовляючи собі і своїй сім'ї у найнеобхіднішому, заощаджувати кошти для купівлі СВОЄЇ землі. Держава сприяла цьому процесу капіталістичного розвитку села, адже цей спосіб виробництва з успіхом процвітає у Західних промислово-розвинутих країнах. Ця перевага виявилась не лише в вищому рівні добробуту населення, але і в переможних війнах: відстала царська Росія потерпіла принаймні поразки в Кримській (1853–1856 рр. проти Туреччини, Англії, Франції і Сардинії) та Японській (1904–1905 рр. проти Японії) війнах. Держава сприяла розвитку торгівлі, створенню банків для кредитування сільськогосподарських промислів і купівлі та оренди землі, за 1870–1875 рр. була побудована Лібаво-Роменська залізниця.

В ці ж роки були побудовані вітряні млини (7 вітряків, 4 олександрівських і 3 верхоліських), Клокова крупорушніа з кинним приводом (тупчак-нахилений до горизонту великий дерев'яний диск, по якому “вгору” постійно йде пара коней, завдяки чого тупчак крутиться і приводить в рух всю механіку крупорушки).

З 70-х років XIX ст. розпочалось відкриття сільських шкіл.

В селах Сосницького повіту по зоні нинішнього Корюківського району це виглядає в наступний спосіб:

№№ з/п	Назва училищ	Рік відкриття	Навчалось (закінчило)		Прізвище вчителя(льки)
			хлопч.	дівчат	
1	Перелюбське двокласне сільське народне училище	1873	111 (10)	3 (–)	Резніков Олексій Михайлович
2	Олександріяське сільське початкове народне училище (СПНУ)	1873	92 (12)	16 (1)	Молчановська Олена Олексівна
3	Домашлинське СПНУ	1890	50 (3)	3 (–)	Дубовик Олексій Панасович
4	Кирилівське СПНУ	1875	76 (7)	1 (–)	Соловійова Єфросинія Корнилівна
5	Корюківське I СПНУ	1880	115 (13)	55 (9)	Липчинська Неоніла Кельсівна
6	Корюківське II СПНУ	1896	76 (7)	10 (–)	Дроздова Онисія Гаврилівна
7	Наумівське СПНУ	1872	58 (7)	9 (–)	Цехановський Федір Костянтинівич
	Разом по зоні Корюківського району		578 (80)	96 (10)	

В Перелюбському двокласному училищі, на відміну від інших, викладалися співі, школа мала десятину землі з городом і садом. У всіх школах (училищах – по тодішній назві) був учитель закону Божого – священник (в с. Олександрівка це був отець Лука Кириєнко), річне утримання учителя (чи вчительки) було 300 р., священник отримував 30 р. з врахуванням, що він має прихід, а училище – це його сумісництво.

Корюківське І СПНУ було відкрите по фундації сахарозаводчика Бродського и "помещалась в доме господина Бродського с отпусканием для СПН от Товарищества сахарозавода 1600 руб. в год, в том числе учительнице 350 р.". Всі вчителі мали "звання учителя", вони закінчували відповідний навчальний заклад. Так, Олександрівська вчителька Молчановська О.О. закінчила перед цим Чернігівське Єпархіальне жіноче училище, інші кінчали гімназію, єпархіальні училища, духовні училища, вчительські курси і т. ін.

Слід відмітити, що села Перелюб, Наумівка і Олександрівка були піонерами в шкільній справі, в Олександрівці, як ми вже знаємо, ще в 40-і роки було організоване приватне училище священиками Светницьким та Корсуном.

Між іншим, в рік відкриття Олександрівського початкового училища – 1873 р. в Олександрівці помер відомий український бандурист Андрій Шут, який будучи з 17-літнього віку незрячим і неграмотним, знав і пам'ятав багато народних дум, пісень, псалмів і ін. (13 дум лише про визвольну війну 1648–1654 рр. та про Богдана Хмельницького). Його думи приїздили до Олександрівки слухати і переписувати такі знані вчені-фольклористи, як Пантелеймон Куліш (1819–1897 рр.), Амвросій Метлинський (1814–1870 рр.) і ін.

У додатку до цього розділу приводиться копія портрета Кобзаря Шута та одну з його пісень, переписаних олександрівським священиком Базилевичем.

В селі Верхоліссі жила знана фамілія Кириченко (Пахом, Єфрем, Софія), яких повуличному звали Шутами. Не виключено, що цей рід був у родинних стосунках з відомим Кобзарем, сліпим Андрієм Шутом.

Слід звернути увагу читача на дані, що наведені вище в таблиці (таблиця складена по даним "пам'ятної книжки Київського учебного округа на 1901 год по Черниговской губернии"), які характеризують жіночу долю тієї пори і загальну картину сільського життя.

По-перше, "в науку" дівчаток віддавали в шість разів менше, ніж хлопчиків (96 проти 578 відповідно). Вважалося, що жінкам у домашньому господарстві біля прядки, печі, грядки, серпа, можна обійтись і без навчання. Хлопці – інша річ, там можливість роботи в торгівлі, в отхожих промислах, на заробітках у містах і т. ін. потрібно більше грамоти. Нарешті, чоловічі професії (коваля, теслі, плугатаря) потребують більше знань. Адже креслень тоді ще не було, а треба було побудувати водяний млин або вітряк, церкву, міст, школу, дім – без певних знань, без грамоти тут не обійтись.

І друге те, що закінчувати цей однорічний університет (а початкові училища всі були однокласними, лише Перелюбське двокласне) удавалось лише кожному десятому з поступаючих (70 з 674 відповідно). Початок навчання восени, коли в основному закінчилися польові сільськогосподарські роботи, сільські люди більше вільні від робіт – можна і дітей залучити до навчання. Але коли приходить зима – нема ні теплої одежі, ні відповідного взуття, а з весною селяни в поле і дітям теж не до навчання. Та й навчання не всім йшло в голову. Отже, починати, як завжди, легко, а закінчувати – не дуже.

Згідно з дослідженням В.П. Семенова ("Россия Полное географическое описание нашего отечества" том VII Малороссия С.П. 1903"), в цілому по Чернігівській губернії в 1894 р. функціонувало 1529 навчальних закладів, в яких навчалось 67151 учнів, з них 14,0 % дівчат. Ця кількість учнів складала 3,0 % від загальної чисельності населення Чернігівщини. Серед цих навчальних закладів був лише один, що давав вищу освіту, – це Ніжинський історико-філологічний інститут графа Безбородька з 83 студентами. Граф Безбородько Ілля Андрійович (1756–1815) походив зі знаменитого козацького роду Березинської сотні, учасник турецьких воєн 1768–1774 рр. і 1787–1791 рр. Володів значними маєтностями на Україні, Росії і Литві (в с. Стольне Менського р-ну його замок з

садибою). На його кошти в 1820 р. була побудована і відкрита в Ніжині гімназія вищих наук, перейменована в 1832 р. в лицей, в 1875 р. в історико-філологічний інститут. Це був один з найстаріших вищих учбових закладів в Україні, його закінчили відомі письменники М.В. Гоголь (1828 р.), Н.В. Кукольник (1829 р.), В.М. Забіла (1824 р.), Є.П. Гребінка (1831 р.), Л.І. Глібов (1855 р.) і біля 100 чоловік відомих діячів культури, мистецтва, права і інших галузей.

Згідно з вищевказаним джерелом середніх учбових закладів в області тоді було чоловічих 16 і жіночих 8 з відповідною чисельністю учнів 2610 і 2007 душ. Всього вчилася 4700 молодих людей (а зараз в одному Київському університеті понад 30000 студентів).

По області налічувалось всього 13 бібліотек, 21 книжковий магазин, 15 типографій, що в перерахунку на 100000 душ населення складає 0,58 бібліотек, 0,94 книгарні і 0,67 типографій. Територія області в 1880 р. складала 46042, 3 квадрат. версти (52399,0 км², або 1,64 до нинішньої території Чернігівщини – за рахунок утвореної в 1939 році Сумської обл. та іншого уточнення кордонів, адже до 1932 р. с. Дарниця була Чернігівщиною).

Деякі цікавинки щодо наших сіл знаходимо у того ж Семенова, що постанційно описував вже згадану Лівано-Романську залізницю (станції Мена, Низківка). Зі станції Мена в 1895–1900 рр. щорічно відправлялось вантажів біля 0,8 млн пудів (13104, 4 т, 1 пуд дорівнював 40 фунтів, або 16,3805 кілограмів), по станції Низківка цей показник становив 0,6 млн пудів (9828,3 т), а по залізничній гілці Низківка-Корюківка завдовжки 16,0, під кінець вказаного періоду, щорічно вивозилось вантажів біля 8,0 млн пудів (131044 т).

Чисельність населення в той період перепису 1897 р. була по населених пунктах: м. Сосниця – 7095, м. Мена – 4000, Киселівка – 4000, м. Олександрівка – 3000, м. Корюківка – 2000, волосне село Охромівичі (з 1845 р. містечко) – 2500. В 1895 р. жителі м. Киселівка розпочали роботи по осушенню болота, яке було в поймі р. Мена. При цьому річка Мена була пронівельована на 10 км вверх по течії від Киселівки, включаючи село Верхолісся.

По наступній за Низківкою станції Сновськ відправка вантажів складала 2,7 млн пудів (4422,7 т), в т. ч. лісоматеріалів 1,6 млн пудів (26208,8 т).

5.1. РІД ШТИРХУНІВ

Шановний читачу! На наш погляд, настав час написати відому автору інформацію про простих людей, селян рідних сіл, бо заради них, цих земельних мурашок, будувалися церкви, проливалася кров у незлічених від створення Світу війнах, розвивався капіталізм, потім прийшов на побачення вже розвинутий соціалізм, з невсипущою думкою про добробут цих трударів, лягають, встають і чубляться біля мікрофонів сучасні парламентарії.

Вперше список імен з тодішніми прізвищами, як уже йшлося, знаходимо в рукописах Рум'янцівського генерального перепису населених пунктів десяти козацьких полків (на той час сіреч адміністративних регіонів) Лівобережної України 1765 р. Треба, до речі, подякувати матінці-цариці Катерині II, якби не її "всемилосерднейшие заботы о благоденствии верноподанных нам хохлов", тобто якби не було царського клопоту, щоб полічити і запрягти в кріпосне ярмо українських селян, ми б не мали цих подвірних, поіменних списків наших селян.

Формою перепису передбачалось показування кількості дворового майна, земельних угідь, худоби, склад сім'ї, зріст господаря в аршинах і вершках і стан здоров'я дорослих (серед населення Верхолісся і Олександрівки, як і по інших селах всі були або здорові, або "слаб по старости"). Найреальніше в цій ревізії (в ті часи переписи називалися ревізіями) описувалося походження приналежності майна. Кому належало село, садиба, двір: гетьману поміщику, родичу, за яким документом і в яку дату змінився власник (з 1654 р. всі землі і села, за виключенням документально-доведених поміщицьких земель з селами, напезали Гетьманату ЛБУ, а з ліквідацією Гетьманату в 1764 р. – царському уряду). При перегляді цих рукописних анналів вражає неоднаковість по об'єму рукописного простору для опису майнового становища небагатого селянина (0,75–1,00 сторінка) з багатими, де всякі купчі, дарчі, спадкові документи відповідного часу займають по декілька сторінок.

Отже, спробуємо описати розвиток роду Штирхунів, що відомий автору з часів вказаного Рум'янцівського перепису 1765 р. до сьогодні (1723–2007 рр. це відстань в 284 роки!). Чому саме Штирхуни, а не хто-небудь інший?

По-перше, таке прізвище єдине серед жителів сіл Верхолісся і Олександрівки в літописному 1763 р. (перепис 1765 р. вівся по документам, зібраних в 1763 р.). Безпристрасний аналіз історичного розвитку одного сімейства, що з нього може утворитись за майже 3 століття реального життя, що складалось з кріпосництва, воєн, іноземних окупацій, голодоморів, насильницької колективізації і інших життєвих катаклізмів, сам по собі значимий для оцінки історії розвитку сіл.

І нарешті варто відмітити, що цей рід має неабиякі заслуги перед селянами наших сіл: з них п'ятеро вчителів, що працювали в селі (один вчитель і чотири вчительки), Гаврило Штирхун побудував своїм коштом сільського вітряного млина, купив молотарку з кінним приводом, які потім довгі роки слугували селянам. Серед Штирхунів сільської голоди не було, всі були досить заможними і хазяйновитими селянами, але треба віддати належне їхньому тактові в поведінці серед селян і далекоглядності, внаслідок чого при розкуркуленні це лихо минуло їх фамілію. Так, наприклад, вказаний Гаврило перед самою революцією продав (за невелику, явно невідгудну ціну) вказаний млин – Медведю Гаврилі, а молотарку Ахасіку Ігнату. Так поступали в ті часи й інші небідні люди (верхоліські поміщики Гончаревський Євген, що отримав, як посаг при одруженні з племінницею дворянина Василька з фамілії Лисенків, головну поміщицьку садибу Верхолісся, Сардановський Володимир і ін.). Але про це все детальніше поговоримо пізніше. Отже, що нам достеменно відомо з рукописних анналів Рум'янцівського генерального перепису 1765–1765 рр.

Виборний козак Штирхун Іван віком 40 років жив з братом тридцятирічним Пилипом, дружиною Євдокією Мартинівною тридцяти років, що родом з с. Наумівки і 70-річною матір'ю, вдовою, що була "слаба по старості". У них були діти Люба (16), Ганна (12),

Михайло (10), Василь (7), Іван (5) і Матвій (2) – тут при іменах в дужках буде показуватись їх вік, надалі – рік народження.

Отже, "шапка" генерального родоводу достеменно відома: батько Штирхун Іван (1723) (між іншим, два роки жив ще за царювання Петра I) з чотирма синами – Михайлом (1753), Васильом (1756), Іваном (1758) і Матвієм (1761). Далі за 1761 роком в роді Штирхунів йде невідомий часовий пояс відстанню в 62 роки (1761–1823), який, можливо розшифрують наші слідопитні потомки шляхом вивчення переписів населення: 4-го (1782), 5-го (1795), 6-го (1811), 7-го (1816–1825), 8-го (1833–1834), 9-го (1850–1851), 10-го (1857–1860) років та інших архівних документів. Знаючи, що джерелом утворення і поповнення роду можливе лише від вищеназваних осіб (других Штирхунів згідно з переписом не було) ми вирішили продовжити родовід за рахунок відомих в селі осіб цієї фамілії, залишивши невизначеним цей 60–70-літній період, прийнявши його за період двох поколінь (від діда до онука). Посилаючись на цю єдиноначальність, беремося стверджувати, що всі Штирхуни Верхолісся і Олександрівки є родичами між собою (як по Біблії: всі земляни-родичі між собою, бо всі пішли від Адама і Єви). Залучаємо до створення генеалогічного дерева лише тих представників роду, про яких авторів достеменно відомо. В селі Верхолісся разом з хутором Піски в середині минулого ХХ століття були відомі сім груп Штирхунів

- Романовичі, його онуки Василь, Марія, Олександр, Олексій та Іван;
- Гаврило (по-вуличному Безуб), його онуки Іван, Маша, Параска, Маня;
- Петровичі (Смоляки по-вуличному), це Настя, Тетяна, Іван, Тихін, Василь, Григорій і Миколай;

- Ігнатовичі (Яків – Помпешка по-вуличному), Настя, Ольга;
- Захаровичі (Семен Ковінька по-вуличному), Савко;
- Ерун Дмитро (прізвище вуличне),
- Андрій і ін. – жили на Пісках

Для кращого розуміння родоводу радимо поряд з текстом користуватися генеалогічними схемами, що приводяться в додатках до цього розділу.

Згідно з розповідями Маші Андріївної, бувшої вчительки початкової школи с. Верхолісся, що незважаючи на свої 90 років, має відмінну пам'ять (особливо про старі часи), Штирхун Роман (1845) був хрещеним батьком і близьким родичем їх батька Андрія (1887). З цього маються всі підстави вважати, що ці люди були дядько і принаймні двоюрідний племінник, тобто Роман (1845) був з батьком Андрія Гаврилом (1857), не далі як двоюрідними братами, різниця в 17 років допустима з огляду на тодішні звичаї, і що ці роки народження для осіб старших Андрія (1887) є розрахункові (приблизно 30 років на одне покоління). Обирати за хрещеного батька рідного або двоюрідного дядька було в ті час досить розповсюдженим правилом (прикладі матері, старшої сестри автора і багато ін.)

За одне припущення в справі генеалогічного дерева Штирхунів хочеться окремо доповісти читачеві. Справа в тому, що нам достеменно не відоме ім'я Романового батька (по свідченням Василя Олександровича, його дід Роман записаний, як "Алексевич", тобто чи Олексійович, чи Олександрович), і ми його "охрестили" Олександром (1823) на таких підставах:

- 1 Відомо, що Крекотень Уляна Микитівна (дівооче прізвище), що народилася в 1828 р вийшла заміж "за якогось Штирхуна Олександра" Нами припускається, що це саме за цього Олександра (1823), різниця в 5 років у віці не визиває сумніву.

- 2 Думати, що десь в селі був ще один Штирхун Олександр приблизно такого віку – маловірогідне. Це козацька сім'я, хлопцям треба служити в війську – могла бути плутанина. Тим більше, величати "по батюшке" в ті роки було не прийнято. Ці обставини добре знали місцеві святиники, за рекомендацією яких присвоювались імена новонародженим і батюшка такого "неподобства" серед близьких родичів не допустив би. Що стосується наречення іменами близькими до імен святих, то, як відомо, в церковному календарі

святих Олександрів (та прирівняних до них)десь під два десятки, то таке ім'я з невеликою похибкою можна наректи в будь-яку дату.

3. Уявімо на хвилинку 1823 рік. Недалеко після тріумфальної перемоги царя Олександра II над сулостатом Наполеоном, біля ніг якого знаходилась вся Європа. Вся церковна служба налагоджена для уславлення царя, виконання вірнопідданських почуттів у недавно приєднаних до імперії українців. Ім'я Олександра – переможця було в широкому вжитку. Крім того, це прекрасне ім'я було в пошані всього Штирхунівського роду протягом багатьох поколінь.

Вибудована в указаний спосіб родовідна генеалогічна схема Штирхунів села Верховісся, як уже говорилося, приводиться в додатку до цього розділу. Наведемо відомі оповідки про деяких представників цього неординарного родоводу.

1. Олександр Романович (1867) мав велике сімейство: крім батьків, сестра Ганна і п'ятеро дітей (Марія, Василь, Олександр, Олексій і Іван) жили в батьківській садибі, що розташована була поряд з дворянською садибою Мотьки, в якій після колективізації розмістилось правління одного з верхоліських колгоспів – ім. Т. Шевченка (фотографія жилого будинку приводиться в додатку до цього розділу). Олександр Романович в останні свої роки працював на залізниці, де й загинув на станції Низківка в 1917 році, попавши під потяг. Похований на Верховіському кладовищі Дубина.

2. Старша сестра Олександра Ганна (народ. біля 1857 р.) відома багатьом старшим мешканцям с. Верховісся, як перша вчителька. З розповіді моєї матері Палажки Ісаківни, що навчалась у цієї вчительки, Анна Романівна (так вона тоді називалась) була суворою, але справедливою вихователкою, яка могла зупиняти неслухів підзатильником, чи шмаганути довгою дерев'яною лінійкою, яка завжди була при ній.

В церковно-приходській школу, що була відкрита в Олександрівці з 1873 р., а в Верховіссі на десяток років пізніше, ходили навчатися діти, починаючи з 7–8 років протягом трьох зим. Спочатку заняття проводились всіх трьох груп в одній хаті, пізніше в 1906–1908 рр. було побудоване спеціальне шкільне приміщення. Вчителька на три групи була одна, навчалися читанню, чистописанню, арифметиці і закону Божому.

Дім Штирхунів: діда Романа, сина Олександра і онуків Марії, Костянтина, Василя, Олександра, Олексія та Івана. 1955 р.

Відома така цікава чудасія, яка трапилася на уроці Анни Романівни з її учнем Штирхуном Яковом Ігнатовичем (Помпешкою) далеким родичем вчительки. Малий Яша до навчання був не дуже щирим, але відрізнявся в класі великою непосидливістю, рухливістю. Так, одного разу на уроці чистописання Яша, вертівшись за партою, перекинув каламарчика з чорнилом на свій зошит. Намагаючись якось зарадити цій події, Яша став розмазувати чорнильну пляму по зошиту, внаслідок чого намалював з плями рушницю. Вчителька, завваживши таку Яшину "художню майстерність", добре відшмагала його лінійкою по руках (і вухам дісталося). Більше того, щоб Яша і інші учні одержали з цієї халепи педагогічний вишкіл, Анна Романівна в кінці занять акуратно від'єднала заплямований аркуш від зошита і голкою пришила цю "картину" на спину Яшиного пальтечка зобов'язавши його в такому вигляді прослідувати через все село і показатись батькам. Шкільні діти з великою цікавістю і дитячим гаміром супроводжували цього художника до самого батьківського двору і потім ще довго споминали про цю вуличну виставу. Яша виконавши цю ексекюцію і одержавши вагомий педагогічний довісок вдома від батька, надовго запам'ятав цей урок чистописання. Назавжди запам'ятали цей педагогічний захід Анни Романівни і всі учні школи, а відбувся він десь в 1902–1903 рр.

Ганна Романівна прожила життя незаміжною, померла майже в 90-річному віці в 1947 р., похована в с. Верховлиці.

Далі розмова піде про дітей Олександра (1867): Марію, Василя, Олександра, Олексія і Івана.

1. Штирхун (по чоловікові Войтенко) Марія Олександрівна (1897) прожила нелегке життя, рано овдовіла, шукала кращої долі, виїжджаючи з сім'єю на Південь (на Таврію, як тоді говорилось), син не повернувся з фронту, з дочкою Галею після повернення з Таврії жила в Олександрівці, а потім побудувала своє обійстя в Верховлиці, де і доживала свого віку, похована в 1984 році на Верховлицькому кладовищі Дубина. Розповідала, як вона народила дочку Галю. Зимового вечора до їхньої хати сходились сусідські чоловіки, курили і грали в дурня. Марії Олександрівні стало непереливки, прийшов час пологів, та з печі позвати чоловіка на поміч було неможливо, стояв суцільний лемент азартних ігроків, та й за махорочним димом неможливо було з печі подати ніяких натяків, так і продовжували сусіди з чоловіком за столом весело грати в карти та відчайдушно курити аж поки не почули з печі крику новонародженої дитини (це був 1923 рік).

*Штирхун Олександровичі
Марія (1897), Василь (1904), Олександр (1906),
Олексій (1908), Іван (1912) з онукою Олександркою (1958)*

Войтенко (дівоче Штирхун) Марія Олександрівна з онуками та господарством

Пізніше, коли Галя стала першою на селі трактористкою в післявоєнні роки, то в селі говорили в шутку про неї, що вона до грубого мужицького слова та до табачного диму й чоловічих матюків приучена від народження, тому вміла робити всяку мужицьку роботу, не побоявшись і трактора з його гуркотом, кіптявою, нечистю. Зі своєю матір'ю, яка була міцною жінкою, як в фізичному, так і в моральному відношенні, Галина Василівна прожила довге, нелегке життя, ніколи не плакавшись на лиху долю самотності (Галя також овдовіла) чи інші негаразди селянського життя: трудолюбство, життєва стійкість, оптимізм завжди був у них на озброєнні, цим вони слугували прикладом для інших. Корова, свиня, повний двір птиці, кіт і собака – це домашнє господарство, завжди шумливе, неспокійне, але доглянуте і упорядковане, радість до родичів, що їх провідували, особлива любов до дітей з обов'язковим частування їх гостинцями. Десь в 70-ті роки вони, маючи потяг до дітей, взяли собі на виховання в сім'ю осиротілу чужу дитину Надію, яка і доглянула до старості Марію Олександрівну в Верховіссі, а потім переїхавши жити в м. Чернігів, довелося з чоловіком похоронити на чернігівському кладовищі Яцево й свою названу маму Галю, що померла в 1988 році від невідступної ракової хвороби.

2. Штирхун Василь Олександрович (1904) – чесна, розумна, роботяща, компанійська, активна, справедлива людина. Вчителював у селі Феськівці, що біля Мени (1928–1935 рр.), а потім с. Нова Буда Забарівської сільради (1935–1965 рр.). Садівник, пасічник, мав пристрасть до квітів, до хорового співу, самодіяльності, мав рушницю, але мисливством не захоплювався, вмів робити всі сільськогосподарські роботи, а під старість (в віці 75 років) його умовили служити в Щорськiм Райплодочторзі заготівником по прийманню ягід і фруктів. Хоч це і неспокійна робота, завжди не виключаючи вихідних і свят, у дворі кипіла робота по зважуванню, навантаженню продукції на автомашину, роздача грошей селянам за здані ягоди, яблука і ін. Не без гордості розповідав Василь Олександрович, що через нього селянам за сезон приходила через його клопоти по декілька тисяч карбованців, в той же час, поки не було такого заготівника, ці яблука в садибах лежали досить товстим шаром і гнили. Тільки в селі Забарівка сезонна виручка була рівноцінна вартості чотирьох автомашин типа "Волга", а до вправного Штирхунувого

заготпункту, що біля залізничної станції Низківка, привозили яблука тачками, возиками, а було й що підводою, селяни з Верховлісся, Олександрівки, Низківки, Кирилівки, Філонівки, Нової Буди.

Василь Олександрович – учасник бойових дій Великої Вітчизняної війни, мав урядові нагороди, та найбільша нагорода для нього була повага селян і учнів, яким він щедро відкривав книгу знань, за порадою до нього селяни ходили, як в старі часи до сільського священика

Штирхун В.О. з учнями свого класу Низківської НСШ

З 1965 р. вийшовши на пенсію (а працювали в останній час Штирхуни Василь Олександрович з дружиною Марфою Тимофіївною, що родом з Олександрівки), ця сім'я переїхала жити до залізничної станції Низківка. Уже тут дворова фіртка майже не закривалась, до колодязя по воду, поставити велосипед тих, хто приїжджав до станції (сам Василь Олександрович був заядлим велосипедистом, мопедистом і навіть мотоциклістом і водієм свого "Москвича 412"). Не закривався у Штирхуна буфет з салом, яйцями, солоним огірком, а іноді й копченим окороком, медом. Всі, хто заходив (а таких було багато), знали, що тут можна випити чарку оковитої (хоча сам Василь Олександрович все своє життя був непитущим), смачно закусити, поговорити про бджіл, садівництво, саморобне вино, цікаву книжку, про війну і про мирні життєві питання.

Василь Олександрович розумівся на гуморі, особливо любляв дотепні оповідки, дотепні українські гуморески Павла Глазового і анекдоти. Автор пам'ятає анекдот, з якого до сліз сміявся батько Василь і багато разів повертався до нього. Ось ця гумореска: "Син батька весь час називав не тато, не батько, а по його імені Гаврило, яке було неблагозвучним, бо складалось з двох коренів (гав – собака і рило – свиня). Батькові це було не до вподоби, але він терпів. Одного разу вони вдвох поїхали підводою в луг по сіно, віз на вибоїні перекинувся і син, попавши під воза, волає: "Гаврило! Гаврило!" – А батько собі цигарку курить та начебто не чує. Тоді син став кричати: "А таточку, рятуй мене!" – Батько допоміг синові вибратися з біди та й каже: "Бачиш, сиону, все-таки ти не забув, що я твій тато". – Син отрусився від сіна та й каже: "Ну й дурило ж ти, Гаврило, та якби тебе так сіном привалило, то ти і мене б татом назвав!"

Похований Василь Олександрович на київському Лісному цвинтарі в 1992 році. Діти Василя Олександровича дочка Шура (1931) і син Вася (1944). Шура закінчила в 1957 р. Московський медінститут, працювала за фахом, до її щедрої педіатрії приходили вдень і вночі з хворими дітьми сусіди, аж поки сама не захворіла на невиліковну ракову хворобу. Похована на київському Лісовому цвинтарі в 2000 році. Вася закінчив Київський автодорожний інститут, працює в Київметропроекті головним спеціалістом – розумний, справедливий, роботязкий, емоційний, душа компанії при зібранні близьких і друзів.

Про їх дітей і онуків див. генеалогічну схему, що додається до цього розділу та відповідні фотознімки.

3. Штирхун Олександр Олександрович (1906) – добрий хазяїн, трудівник, чесний, справедливий, гостинний. Учасник війни, потрапив у полон, після звільнення був на підозрі у сталінського режиму, як і всі, хто побував у німецькому полоні, високий на зріст, дужий, м'язистий, спокійний врівноважений, любив компанію, бесіду, споминати про минуле.

Також відомо, що на відміну від своїх трьох братів, що були, крім всього іншого, і механізаторами, крім велосипеда, ніякої техніки (мотоцикл, автомашина чи трактор) не признавав і не любив, у пошані був кінь.

Олександр Олександрович із всіх відомих автору Штирхунів був найбільшим прихильником патріархальності (в хорошому розумінні цього слова): пошана старшим, дотримання традицій, свят, сільських звичаїв, сімейних канонів, богопослушництво, правила обробки землі і т. ін.

Помер в 1989 р., похований поряд з дружиною Агафією Степанівною на Верхоліському цвинтарі

Його дочки: Марія (1929), Марфа (1937) – статні, миловидні жінки, виховувались в домашньо-сімейній строгості. Марія все своє молоде життя працювала в колгоспі дояркою, була ударницею, мала почесні в праці, але через ті коров'ячі клопоти та через строгу мораль залишилась одинокою. В додатку до цього розділу приводиться одне із свідчень Марії, як передовика колгоспного виробництва.

ЗА ВИСОКИ ПОКАЗНИКИ, здобуті в 1970 р. в рілництві, колгоспу «Україна» постановою бюро райкому КП України і виконкому райради депутатів трудящих присуджено перехідний Червоного прапора.

На знімку: група передовиків сільського господарства колгоспу «Україна» біля перехідного Червоного прапора.

Фото Г. ДУБОВКИ.

Група колгоспних передовиків. Зверху праворуч – Штирхун Марія Олександрівна

ЛЮДИ ЙОГО І ДІЛА.

Штирхун Марія Олександрівна

Марфа з чоловіком Віктором Тимко і дочками Оксаною (1978) і Наталією (1981) живуть в м. Запоріжжі, а після смерті їх батьків Марія також переїхала з батьківського верхоліського двору до Запоріжжя.

4 Штирхун Олексій Олександрович (1908) – в рідному селі Верхолісся жив лише перші 20 років, а потім армія, курси водіїв, шоферування в Москві (мав права І класу), робота в козирній на той час установі – об'єднаний гараж Московського міськвиконкому і московського Міського партії. Бездоганна робота, ретельність, комунікабельність зі співробітниками дозволили йому на початку 30-х років отримати в Москві кімнату, хоч і невелику всього 11 м² на загальній кухні, але в центрі міста, куди Олексій Олександрович з дружиною (Настя Іванівна дівоче прізвище Крекотень) переїхали на житло. Таким ось способом верхолісці замали в Москві свого чоловіка. В цю 11-метрову кімнату влаштувалися на нічліг по декілька чоловік, що їздили до Москви в справах, і без них, всі знали, що "у нашого Альоші" можна завжди знайти притулок. Цей Альоша (а так його з любов'ю називали всі земляки, хто його знав) був привітною, гостинною людиною, який легко сходився з людьми різного віку, стану, завжди цікавився сільським життям, мав багато друзів, під час відпусток ходив на полювання з місцевими мисливцями (Лавріненко Прохор, Осипенко Яків і ін.), майстерно і з мисливською пристрастю розповідав про свою знамениту німецьку рушницю: "Завер три кільця", дуло "чок" і "получок". Наш Альоша все робив акуратно, ґрунтовно, надійно, ніхто не міг так вправно, як він укласти речі в багаж (возити залізницею довелось багато по маршруту "Москва-Низківка" і "Низківка-Москва"). Приїжджаючи в відпустку, він постійно

Штирхун О.О. з братами

під час відпусток ходив на полювання з місцевими мисливцями (Лавріненко Прохор, Осипенко Яків і ін.), майстерно і з мисливською пристрастю розповідав про свою знамениту німецьку рушницю: "Завер три кільця", дуло "чок" і "получок". Наш Альоша все робив акуратно, ґрунтовно, надійно, ніхто не міг так вправно, як він укласти речі в багаж (возити залізницею довелось багато по маршруту "Москва-Низківка" і "Низківка-Москва"). Приїжджаючи в відпустку, він постійно

користувався велосипедом, а потім справив автомобіль "Победа". Коли підвозив своїх близьких автомашиною в гості, то своєрідно підганяв їх, щоб вони не загулювались: "Мое дело шоферское, мне то все равно, но часы идут, бензин горит. Так, что вы решайте!..." і при цьому крутив на пальці ключі від машини, щоб було видно, що він шофер.

Довго переживав, коли сім'я (він, дружина, дочка Тамара з зятем Олексієм) настояла переїхати в нову простору двокімнатну квартиру з 11-метрової комуналки. Квартира була незрівнянно ліпша, але не в центрі. Олексію Олександровичу як учаснику бойових дій в ВВВ і бездоганному ветерану праці пропонували декілька квартирних варіантів, але не в центрі, а в останній варіант була запропонована квартира двокімнатна площею 40 м² з окремими прихожою 10 м², кухнею ванною, санвузлом, але в житловому масиві Любліно.

Казав: "Не хотел, отказывался, где площадь Маяковского (старая квартира), а где Люблино, не послушали, настояли, теперь пусть будет по-ихнему, я уже не хозяин, звени дуга, как хочешь, сам". Остання фраза з відомої в ті роки Райкінської репризи, як армянин читав відомого вірша.

"Вот мчится тройка – один лошадей.

Вдоль по дорожке, по столбам

Вдруг колокольник оторвался,

Звени дуга, как хочешь, сам".

Помер після тяжкого захворювання (лейкоз крові) в 1971 році, похований поруч із дружиною на Люблінському цвинтарі в Москві. Дочка Тамара з зятем Олексієм Лукмановим і дочкою Оленою і зараз живуть в Москві, більшість верхолісців знають їх як порядних, пошанованих людей, видатних земляків.

5. Штирхун Іван Олександрович (1912–1988), найменший брат з Олександровичів. Меншому в сім'ї завжди перепадає (маю власний досвід), меншому і достається догляд за постарівшими батьками. Так і Івану Олександровичу досталось поховати свою матір – бабу Настю, що дожила майже до 90 років, поховання відбулось в саду садиби Івана на Вешерівці в 1947 році.

Авторові цих рядків вдалось знати цю людину ближче ніж інших Штирхунів, завдяки сумісній роботі трактористами в тракторній бригаді Корюківської МТС (машинно-тракторна станція) в 1946 і 1947 роках. Іван Олександрович був військовим шофером на автомобілі ЗІС-5, з військом дійшов до Берліна, багато розповідав про побачене, мав дуже скромну вдачу, ніколи не вип'ячував своїх заслуг. "Я, що, моє діло шоферське, як обстріп чи бомбардування – всі в кювет, в сусідні машини попадало, а моя була більш щаслива..."

Переходячи фронтом через Польщу дуже вражала бідність тамтешніх людей та їх схильність до торгівлі. При в'їзді в польський населений пункт польські жінки й старики (молоді чоловіки були у війську) стрімко підбігали до авто і питали: "цо пан має на пшедання?" Коли ж наші солдати (а в наступі завжди напівголодні, бо тили, як правило, відстають) просили у хазяїв щось поїсти, то відповідь була стандартною: "Ніц німа, пан, вшітко герман забрав". Ця відповідь з уст жінок звучала навіть тоді, коли молоді солдати жартома запитувала чи є в селі гонорея?

Дружину Ганну Андріївну дядя Іван (так ми молодими його звали) величав "моя бариня". При застіллі з гостями він "барині" наказував "принести керосину" (всі трактори тоді працювали на керосині), на що тьотя Галя йшла до комори і наливала гарну бутилку самогонки. Останні свої роки працював у колгоспі на пожарній автомашині, дядя Іван зі своєю баринею завжди тримали повний двір худоби (корова, теля, свині, кури, кролі), мали добре оброблений город, садиба з прекрасним колодязем, садом, в дворі, в хаті і взагалі в садибі було ошатно, впорядковано. Дядя Іван, мавши маленького мотоцикла, на велосипеді всі їздили, як колись кіньми: в лавку, на станцію, до церкви...

Горизонтальне копіє Олександрійської школи

Пам'ятник загиблим воїнам в Олександріївці

Олександрійський дитячий майданчик

Олександрійська Церква Святого Духа

Олександрівський будинок за'яску

Торговий центр села Олександрівки

Головний корпус Олександрівської лікарні

Офіс Олександрівської Сільради і контори колишнього колгоспу "Україна"

Сучасно набытыя дачны будынок Бярозаўскага А.В.

Смалок біля Олександрыйскага будынку кавальня

Будынок навастанца Алены Іванчык, каля якога кавацелу імя Тарашка,
дзур'яса кавацелу "Успехі"

В кімнатні мужкі с. Олександрыйска

Колішня колишнього колегіуму ім. Кірова, х. Піски

Батьківська хата автора с. Верхалісся

Покинута ділянка Охріменко Г.І.

Хата з серії "Покинуті гнізда"

Дядя Іван, як і всі його родичі, любив жарт, дотепне слово, гумор. В пам'яті залишилась сільська реприза, почута від нього. В селі однаковий за віком з дядьком Іваном жив Каух Іван Митрофанович, з якого завжди в селі кепкували й посміювалися з його тугодумства і недолугості. Той, як казали сусіди, міг вийти з хати у двір і багатовмилинно в голос дискутував сам с собою; що вище хата чи сіни, одійдеш в один кінець двору — наче хата, а в інший — сіни.

По сільській традиції молоді люди села водили своїх коней на ніч (на ночліг звалось) пастись у луг в урочища Церків я або Дубровка. Спутані коні всю ніч паслись, а пастухи відпочивали в будці, накритій соломомою від дощу. В дощову ніч хлопці викидали оброть (вуздечка з конопляних в'рьвовок) Івана Митрофановича з будки на дощ, внаслідок чого ця оброть так набрякла, що ранком її одягнути на кобилу було досить тяжко, вона набубнявівши в воді, ставала коротшою, меншою. І цей Іван, не розуміючи такого прикола, мучив ранком свою кобилу, надіваючи з трудом мокру оброть, лаючи цю кобилу: "Тпр-р-ру, бодай би ти здохла, бач як напаслась за ніч, що і оброть не налазить". Так інколи дядько Іван, вилазячи з-за столу після добрячого обіду, жартував з гостями: бач як наївся, аж картуз на голову не налазить!

Штирхун Іван Олександрович

Поховані обоє дядько Іван і тітка Галя на Верховільському цвинтарі Дубина. Їх діти: син Анастолій з сімейством живуть в Кривому Розі, а дочка Марфа з сім'єю — в м. Керчі.

Прекрасне, затишне обійстя, яке протягом багатьох років слугувало жаданим прихистком для гостей з Москви, Києва, Кривого Рогу, Керчі, зараз поросло бадиллям і осиротіле, запущене, одиноке і бездоглядне.

Серед роду Штирхунів (Олександровичів або, як в селі любила називати, по дідові — Романовичів), був ще Костянтин Олександрович 1902 року народження і помер від хвороби в молодому віці в 1928 р. Про нього не пишемо через відсутність відповідних даних про його молоде життя. Відомо лише, що він був статним, красивим парубком.

Наступна розповідь про клан Штирхуна Степана (1827), що по ступеню рідства доводився рідним чи двоюрідним братом Штирхуна Олександра (1823), про якого йшлося вище. Уточнення цього рідства можливе лише після розшифровки генеалогічної схеми роду Штирхунів від 1760 до 1823 року (63 роки?). Степан, як і всі інші Штирхуни, мав козацьке звання, але, окрім того, він мав неабиякі організаційні здібності, завдяки яким його діти і онуки жили великою, дружньою, роботящою сім'єю, а в селі говорили, що в Степана то дійсно комуна, в кращому розумінні цього слова. У Степана було три сини: багатодітний Онисім (мав 22 дітей!), Гаврило (1857) і молодший Петро, що в молоді роки завербувався і виїхав з сім'єю на Амур. Як належить, Степан всіх синів відділив при одруженні, у кожного була самостійна садиба, земельний наділ і худоба. Роботою і утриманням дітей командував дід Степан. Орати, збирати, звозити, молотити. Всі сезонні роботи планувались і проводились колективно, внаслідок чого в усіх трьох господарствах (діда Степана

і 2-х синів) всі землі оброблялись в оптимальні терміни, не пропадала ні жменя сіна, ні сніп збіжжя, все було впорядковано і біля болота, і на грудку, зібрано з поля в годину, посяно під дощ і т. д.

На період гуртових робіт (садіння городини, сіножіс, жнива, молотіння льону й конопель, молотіння в клуні і ін.) в степанову хату зносили дітей зі всіх трьох сімей (хата була велика, а в печі поміщались 12 чавунів), баба Степаниха була в якості завідуючої цими дитячими яслами, старші діти були в помічниках і помічниціях (ролі всім були розподілені так, щоб всі були зайняті і щоб не було серед дітей ніякої колотнечі). Варився в печі відерний чавун картопель, зваривши, бабуся відціжувала його і картоплю висипала на підлогу на чисту ряднину. Дітям було завдання почистити цю картоплю і розкласти по мисках. Старші діти товкли мак та допомагали ліпити вареники з маком. Всі діти, як до свята, готувались до великого застілля, яке відбувалось, коли дорослі повертались з поля. Для прокорма такої орави щомісяця копали кабана. Для дітей там була і дотепна похвала за столом перед старшими, а неслухам попадало і лозини. Ось де відбувалось трудове виховання, повага до старших і набування життєвих якостей не прше, ніж прописаних в "коммунистической морали".

Пізніше, після 1930 року, як в Верховіссі організувався колгосп "Жовтень" – старші люди, дивлячись на організаційне безладдя в господарстві, що панувало в початковий період колгоспного виробництва, говорили, що було б набагато краще, якби робота організовувалась так, як у Степана Безуба (так його звали по вуличному).

Характерно, що зі смертю діда Степана ця патріархальна організація сільгоспробіт потроху вгамувалась, а далі події 1905 року і зовсім відпала. Все-таки вплив особистості в організації великий. Дід Степан вмів і любив це лідерство і в нього все йшло о'кей.

Штирхун Гаврило (1857) вдачею вийшов у свого батька Степана. Він мав хороше обійстя, побудував вітряного млина, купив молотарку з кінним приводом.

Як уже відмічалось, Гаврило своєчасно зорієнтувався в політиці і збувся млина і молотарки, завдяки чому не попав під розкуркулення. Необачно в цьому відношенні вчинив один із Олександрівських поміщиків – Вондюк, що мав на Плиссі водяний млин і велику ділянку добре доглянутого саду. В селі кажуть, що Вондюк пропив млин і сад і дотягнув цей процес позбавлення від майна впритул до революції так, що мусив з села тікати. Перед революцією Вондюк купив мотоцикл (тоді це була неабияка диковина), казали, що поки закипить самовар, він встигав з'їздити на мотоциклі в Мену за пакетом чаю. Під час німецької окупації Вондюк приїздив в село, вимагав у Михайла Богославського, що повернувся з війни з покаліченою ногою, плату за земельну ділянку, на якій розміщено обійстя Михайла, а це колись була земля Вондюка.

Андрій Штирхун (1887), онук Степана, син Гаврила мав хист до співу, був регентом церковного хору в Олександрівці, пісню любив так, що коли взнає, що в Корюківці (15 км від Верховісся) буде співати якийсь іменитий хор – пішки ходив до Корюківки, щоб послухати ті співи. Своїх дітей (Іван 1912, Маша 1917, Параска 1918 і Маня 1923) по неділях вистроював у рядок і навчав пісням: українським, місцевим, церковним. Всі ці Штирхуни були дуже співучими, особливо Параска, що мала високий чистий голос – дискант. Авторів ці люди особливо рідні і пам'ятні по святкуванню Храму у Крекотня Єгора Кіндратовича (а Параска – дружина Єгора), уже не кажучи за ту повагу, якою користуються його вчительки Маша Андріївна (1-4-й класи 1936–1941 рр.) і Марія Андріївна (5-й-6-й класи 1943–1945 рр.). Ці люди і їх нащадки пам'ятні не тільки, як родичі, співуча компанія, а просто, як щирі, чесні, співчутливі, доброзичливі і прекрасні люди, друзі, багато з них уже на тому світі, хай їм буде світла пам'ять.

Багаточисельне потомство випало на долю Штирхуна Федора (1835), що доводився не далі, як двоюрідним братом Олександрю (1823) та Степану (1827), про яких уже йшлося (див. родоводи Штирхуна Івана (1723) і Федора (1835). Федір, як його вищезгадані брати, на історичну відстань двох поколінь (75 років) був молодшим за синів Івана (1723)

як основоположника штирхунівського роду, тому ступінь рідства між цими "плками" родо-воду встановити без вивчення літописних матеріалів за ці 75 років поки що неможливо. В селі цей шанований загал чомусь звали Смоляками, а частину центральної вулиці, де жили ці Штирхуни звали Давидівка (наголос на передостанньому складі). Діти Штирхунів старанно і успішно навчалися у школі, всі дорослі чесно працювали в колгоспі, представники цієї поважної фамілії (родоначальник їх Іван (1723) родом з Верховісся) проживали на Пісках, у Забарівці, Олександрівці, Новій Буді і, можливо, в інших селах району. Як відомо автору, 14 чоловік цього знаменитого клану відстоювали гідність нашого народу у Великій Вітчизняній війні, семеро з них загинуло на фронті. Знані і шановані серед людей сімейства цього роду живуть у Москві (Тамара Олексіївна 1938), Києві (Василь Васильович 1944), Запоріжжі (Марія 1929 і Марфа 1937 Олександрівни), Кривому Розі (Анатолій Іванович 1937), Керчі (Марфа Іванівна 1947) і ін.

Думається, що жителі Олександрівської сільради і тим, чие коріння походить з цього краю, варто гордитись таким родом, який авторові в міру знань і уміння вдалося відтворити в даному написанні. Ці прізвища разом із Штирхунами, відомі з сумнозвісного Рум'янцівського перепису 1763 р. разом з Абакумцями, Ананками, Анопами, Бичиками, Богославськими, Вахненками, Дудками, Єрошенками, Заборовськими, Завтриками, Заріцькими, Кириченками, Колядами, Коржами, Кастешами, Крекотнями, Лавріненками, Лукашенками, Михальченками, Москаленками, Мосолами, Мотлохами, Невшулами, Осипенками, Охріменками, Пелипченками, Радченками, Романесками, Савченками, Сергієнками, Скрипченками, Снитками, Терещенками, Товстоногами, Чернухами, Чмілями, Шолохами і ін. Вони складали основу наших сіл, які щедро забезпечували нашу країну роботящими, кмітливими і активними кадрами для будівництва, промисловості, залізниці, медицини, освіти, науки, збройних сил, а в воєнну годину біля 300 найактивніших молодих людей віддали своє життя. Багато з наших земляків зараз проживають у столиці нашої країни, місті Києві (тільки зареєстрованих в земляцтві виходців з села Олександрівка 11, а з Верховісся 12 сімей). В свій час в пошуках кращої долі багато наших селян виїхало на Амур, на Таврію, Донбас, на освоєння цілих земель, є наші земляки і "за бугром" (Італія, Німеччина і ін.)

Деякі з вивказаних прізвищ пов'язано з назвою окремих вулиць (чи їх діляниць), чи населених пунктів. Терещенки, Радченки, Савченки, Мосолівка, Коржівка, Вешерівка (Абакумців у Верховісся звали Вешерами), Заріцький Хутір, Богославщина, Давидівка (Штирхуни в Верховісся – Давидовичі). Вулиці Заріччя в Верховіссі й Олександрівці, мабуть, пов'язані з прізвищами Заріцьких, прізвище Заборовських пов'язані з селом Забарівка (село за бором), ліс, як свідчили старі люди, в Верховіссі і Забарівці доходив до самого лівого берега річки Мени.

Українська пам'ятка Штирхунів, що не померлих з ДДВ на війні в Олександрівці

5.2. ПОТОМСТВО КРІПАКА МИКИТИ КРЕКОТНЯ

Як уже йшлося, в кріпосницький період розвитку нашого села, десь в 1840 році з Ріпок в Верховлісся була перевезена на постійне проживання сім'я кріпака Крєкотня Микити з дочкою Уляною і синами Омеляном, Миколою, Петром і Степаном. Ця сім'я була виміняна верхоліським паном Лисенком у ріпкінського пана за породистого мисливського пса. Ця подія, окрім легенди, що передавалась з покоління в покоління в роду Крєкотнів, підтверджується ще й тим, що при детальному вивченні матеріалів так званого відомого Рум'янцівського перепису в 1765 році такого прізвища ні по с. Верховлісся ні по с. Олександрівка не значиться.

Разом з 45-річним Микитою, мабуть, були перевезені і його батьки, бо в ті часи належним було залишати старших без догляду, та й ріпкінський пан позбавляючись від неугідного йому Микити, не захотів залишати в своїй маєтності його коріння.

Хочеться розповісти читачеві про долю людей, приналежних до цього роду, як з огляду на характерний приклад долі українського кріпацтва так і з огляду найближчої відомості цих історичних подій автору, як представнику цього роду. Для кращого розуміння родослівних зв'язків радимо поряд з текстом користуватись родовідною схемою, що додається до цього розділу, при іменах традиційно будуть вказані орієнтовані роки народження цих людей.

Обидва співучасники цього ганебного для сучасного розуміння (обмін людини на скотину) бартеру, тим не менш були задоволені цією торговою обгородкою: ріпкінський пан позбувся строптивного, неслухняного кріпака, а верхоліський пан всього лише за мисливського пса придбав сім'ю в складі 9-ти кріпацьких душ, з яких лише двоє були поилого віку, а решта молоді і перспективні, придатні до нелегкої сільськогосподарської громадщинності.

Отже, шановний читачу, розповімо Тобі про те, що нам достовірно відомо про ті далі часи і отой гурт людей, яким ми, їх потомки, зобов'язані своїй появі на цьому світі, наших далеких кріпаків, починаючи з Крєкотня Микити з дружиною з 1840 року. Микита переїхав у Верховлісся з сім'єю: з батьками, дружиною і п'ятьма дітьми, двоє з яких (Петро і Степан) були ще зовсім малими (1–3 роки). На той час (1840 р.) кріпацьким селом володів поміщик Лисенко, один з нащадків Киселівського сотника Івана Лисенка. До того, згідно з літописним відомостям, Верховлісся мало наступну приналежність (спочатку козацьку, а з 1783 р. – кріпосницьку): в 1690 р. згідно дарчої грамоти, підписаної двома російськими царями, недієздатним Іваном та малолітнім (народж. 1672 р.) Петром (потім Петро І), це село дарувалось Андрію Дорошенку, брату бувшого гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка, який своєю гетьманською діяльністю допоміг об'єднанню Правобережної козацької України з Лівобережною, що з 1654 р. була під рукою Російського царя і за це був пожалуваний царем маєтностями міста Сосниці (1676 р.) потім в 1679 р. Ярополчеською волостю (Волоколамськ, Підмосков'я), а згодом його брат Андрій вищевказаною царською грамотою від 1690 р. нагороджується селами Верховлісся, Козляничі і Чорнотичі.

Перепис козацьких маєтностей (1729 р.) фіксує приналежність села Верховлісся Василю сину Андрія Дорошенка. Десь в 1735–1740 рр. Верховлісся в якості посага передається при одруженні доньки Василя Дорошенка за Кирила Лукашевича, у якого з господарюванням у цьому селі не склалось. Спроба побудувати в Верховлісся церкву закінчилась лише оставленою потомкам купою битої цегли (подвір'я Крєкотня Якова Кіндратовича), а в 1741 р. за сприяння Олександрівських поміщиків Лисенків була збудована Покровська церква в Олександрівці. Вказані Олександрівські поміщики – брати Лисенки мали родинні зв'язки в сотенному містечку Киселівці, в оточних селах (Дягова і ін.) і, головне, в губернському Чернігові, жили в маєтках безпосередньо в Олександрівці (з 1794 р. – містечко, а згодом волосний центр). Так, що зальотному Дорошенковому

зятю Лукашевичу було не під силу змагатися з таким потужним місцевим поміщицьким кланом, яким був рід Лисенків. І не дивно, знаходимо в літописних матеріалах Рум'янцівського перепису (1763–1765 рр.), що село Верхолісся, як і Олександрівка уже належить братам Лисенкам, і не знаходимо ніяких даних про те, що лисенківське господарювання змінювалось на інше впритул до скасування кріпосного права – 1861 р.

Отже, поміщик Лисенком новоселу – кріпаку Крекотню Микиті з сім'єю (9 душ) була виділена в центрі села садиба площею 0,5 десятин (поруч з місцем, де колишній поміщик Лукашевич намчав будівництво церкви), був виділений лис для будівництва хати і хліва. Ця півдесятинна ділянка землі завширшки по вулиці 40 метрів і вздовж від вулиці і до річки 125 м дідом Микитою була розділена навпіл і будувалось дві садиби для старших синів Омеляна та Миколая. Для менших синів Петра та Степана невістачало коштів будувати їм окремі садиби (в селі звалось – відділити сина). Старший з них Петро (1835 р. народження) разом з двома дорослими синами і дружиною десь в 1880–1890 рр. виїхали на освоєння Приморського краю по вербовці (в селі казали "виїхав на Амур"). Відомостей про долю цих нащадків Крекотня Микити в селі нема.

Наймолодший син Степан Микитович (народж. 1840 р.) також не мав де прихилити голову в селі і змушений був іти в рекрути (на 25 років! Така була норма в ті часи). Степан Микитович у складі російської армії брав участь у Російсько-Турецькій війні 1877–1878 рр., яка, як відомо, положила край турецького поневолення болгарського народу. В битві за Шипку Степан був нагороджений Георгієвським хрестом, повернувся з військової служби з надірваним здоров'ям, з сім'єю і садибою не склалось, а на пам'ять односельцям від Степана залишився його вчинок, заподіяний наприкінці свого життєвого шляху десь в 1900 р. він за свої зароблені довголітньою солдатською службою гроші викупив у пана десятину землі і передав її верхоліській громаді для влаштування кладовища. До того кладовищем села Верхолісся було місце "біля лавки" – там, де дорога з Олександрівки перетинається з центральною вулицею с. Верхолісся. Ці могилки були дуже давніми, організовувались вони, мабуть, ще тоді, коли це місце населеного пункту було окраїною, адже згідно з літописними даними, коли в 1690 р. село Верхолісся грамотою Петра І дарувалось бунчуковому товаришу Василю Дорошенку, в цьому селі було лише 25 дворів державних селян – вважай кріпаків, а вільних господарств лише за Рум'янцівським переписом 1765 р. було 8, тобто в ті далекі часи 1690 р. в селі Верхоліссі налічувалось біля 30 дворів. На цьому цвинтарі, за переказами старших, був похований переселенець Микита Крекотень зі своєю дружиною та батьками, що переїхали в Верхолісся з Ріпок.

Це місце з рештками старих дубових хрестів в 1930–1940 рр. слугувало як вигін у центрі села, на ньому під Пасху збиралась сільська молодь грати "навбитки", тобто мірялись міцністю варених курячих яєць – "моцаків" (найміцнішими були яйця з-під цесарки але то було великою рідкістю). Перед самою війною, в 1940–1941 рр., в літню пору в село приїздила "автокінопередвижка" на цьому вигоні-цвинтарі встановлювався великий білий екран і, коли посутеніє, демонструвався безкоштовно для глядачів усього села фільм "Ленін в Октябрі" або "Ленін в 1917 году", "Чапаєв" і ін. Для нас, тодішніх підлітків, це були незабутні святкові події.

Отже, як бачимо, вказане місце біля лавки, що майже в центрі села, багаторічно не відповідало місцю, де сільські трударі мають отримувати вічне упокоїння. Перенесення місця поховань покійників на викуплену Степаном десятину було зроблено нашими земляками з врахуванням помилок предків: ця десятина (в селі ці могилки зуть "Дубина") достатньо дистанційована від села, по периметру кладовища викопана канава (санітарний захист ґрунтових вод), обсажена деревами. Розповідав Крекотень Яків Кіндратович (1892 р. народж.), що будучи підлітком, він ходив дивитися, як селяни обкопували це кладовище. Там же, на цьому, кладовищі в якості "новосела" і поховано вищевказаного Степана (брат прадіда автора), десь в 1900–1905 рр.

Підсумовуючи життєвий шлях "піонера" крекотнівського роду в Верхоліссі, слід віддати належне цій людині, яка будучи кріпаком, у неординарних обставинах насильницького переїзду (в селі кажуть, що два переїзди по значимості варті одній пожежі), прожив достойне життя, дав прихист великому родині, з нуля побудував для старших синів садибу, старшу доньку Уляну видав заміж за Штирхуна Олександра, що був козацького роду (кріпацці вийти заміж за козака вважалось престижним, мабуть, Уляна була гарною, роботящою та лагідною дівчиною).

Хоч відрядження середнього сина Петра з родинним на Амур та меншого сина Степана – в солдати і не віднесеш до благодійництва, однак то був вихід зі стану, що склався при кріпацькій бідності і безземеллі в багаточисельному родині. Виховання і приклад старших у сім'ї були такими, що ніхто з дітей Микити, як кажуть, "не ударив лицем в грязь", Петро з родинним прижився на Амурі, про меншого Степана вже йшлося, про старших Омеляна і Миколу читач довідається нижче.

Старшого сина Омеляна (1830 р.) треба було оженити і відділяти через років 15–20 після переселення. Територія для будівництва садиби Омеляна була вирішена шляхом поділу навпіл того земельного п'ядесятиного наділу, який був виділений паном пере-

селенню Микиті. Ширина кожної земельної смуги цих садиб була лише по 20 метрів, хати (батьківська хата Микити і старшого сина Омеляна, в майбутньому це хата Крекотнів Наталки Іванівни і Романа Дмитровича) стояли вздовж межі так близько одна до другої, що їх стріхи майже сходились до купи, а господарські двори були такі вузькі, що розвернути воза можливо було лише випрягнувши коня і заносючи задок воза руками. Хати, хоч вони і будувались з різницею в часі на 15–20 років, але були майже однакові, як і в наші часи, можна було б сказати за одним типовим проектом – кріпацької хати для багаточисельної сім'ї. Кімната-світлиця 8 х 6 аршин (біля 25 м², з яких 5 м² займала піч з лежанкою) з двома вікнами, що дивляться на вулицю і двома у двір. Вхідні сіни з коморою, в сінях висить дерев'яний зонтик, що вловлює дим від печі і виводить його через таку ж дерев'яну трубу вгору до неба. Цей димохід було зручно чистити від сажі, але при поганій погоді він не створював належної тяги і піч (або лежанка) в погану погоду "прикидала" тобто диміла і в хаті було як в сільській кузні. На дерев'яну підлогу коштів не вистачало, допілка була з втопаної глини, яку щороку під Зелені свята освяжали, тобто підмазували жовтою глиною. По периметру

Крекотень Наталка Іванівна в своєму дворі на фоні хати Крекотни Яхви. 1985 р. Остання жителька і господарка в хаті, побудованій кріпаком переселенцем Микитом Крекотнем в 1840 р.

світлиці були розміщені широкі лави, на них можна було зручно сидіти, а при необхідності і прилягти. Зліва при вході – величезна піч з комплектом кочерг, на піч лазили через лежанку; між лежанкою і вікном був дощатий підмосток – під, на якому спала основна маса хатніх жителів (площею десь 3 x 2 м з акуратно накритою рядном купкою постільного лахміття), а над цим полом на потолочному сволоку – кільце для колиски, на якому перекопихалось і виросло декілька десятків поколінь Крекотенят. Ще в світлиці стояв топчан-кушетка (пізніше, як трохи забагатіли – півтораспальна металічна кровать), в чільному куті знаходився продовгуватий дубовий стіл, з лавками для сидіння, над столом в куті був кюот з іконами, перед якими підвишена лампадка, а за іконами були розміщені обереги, гілочка посвяченої перед Пасхою верби, засушені квіти столітника, снопок колосків з маківницею і квітами від Спасу і ін. Ще в хаті стояла скриня, а на стіні біля входу висіла полиця-мисник з нехитрим посудом (декілька дерев'яних тарілок та глиняних полумисків, макітр та гладущиків, дерев'яні ложки і кавганка для "затовкування" перших страв салом розтовченим з цибулею). В скрині зберігався святковий одяг, вишиті

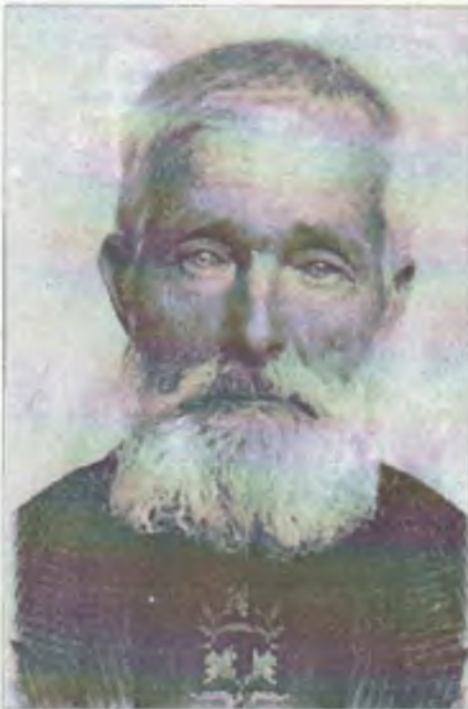
Крекотень Григорій Іванович з родичками Крекотень Палажкою та Лавріненко Софією. 1914 р.

Біля дворяного вікна хати, побудованої в 1840 р. Микитою Крекотнем (єдине фото, що зберігся)

рушники, настільники, спорядження на смерть старшим та вузлик з привезеними з міста декількома шматками цукру, який розкусувався і видавався дітям під велике свято. А ще в скрині знаходились сімейні реліквії: церковні книги, ікони, весільні дарунки. Георгіївський хрест – нагорода Степана за оборону Шипки (зберігався в скрині в хаті діда Микити аж поки в голодівку 1933 року не виміняли за нього декілька фунтів муки).

Ця кріпацька хата, побудована переселенцем Микитою, слугувала колискою для багатьох потомків – Крекотнів, на цих 20–25 м² жили

*Крекотень Іван Миколайович
(1870–1950 рр.)*

по 10–12 душ. двома, а то й трьома сімействами. взимку в хаті ховалося від морозу теля, під піччю, на весні на яйцях сиділа курка, на печі, крім сплячих стариків, вночі сушилися онучі на-труджених за день мужиків, для виходу "до вітру" взимку діти мали одну пару валянок, одне дівчаче вбрання для виходу до церкви, чоботи лише для тих, хто санками їде по дрова (їхати по дрова, це значить тягнути санки самотужки), хліб видавався під час їжі по одному шматку, решта ховалася в скриню під ключ. Так природа-матінка розпорядилась, що потомки кріпака Микити (як і сам старійшина роду) мали багатодітні сім'ї. Микита з п'ятьма, його син Микола – також з п'ятьма, онуки Антон – з п'ятьма, Кіндрат – з п'ятьма, Іван – з шістьма, Василина – з чотирма, Катерина – з чотирма дітьми. Треба мати велику уяву, щоб збагнути значимість і обсяг тієї каторжної материнсько-батьківської праці для підняття і "становлення на ноги", такої кількості дітей в тамтешніх умовах без ясел, медицини, без памперсів, дитячої кухні і інших атрибутів сучасної цивілізації. Ця кріпацька хата, цей чоловічий плідорозсадник дав світові плеяду активних трударів. З п'ятдесяти відомих автору потомків цього роду, в п'ятому поколінні (не враховуючи переселенців на Амур та на Таврію)

Мотлах (дівоче Крекотень) Василина Кіндратівна з дочкою Лідою, онукою Танею та заїжджими родичами. Молочанськ Запорізької обл. 1974 р.

в селі Верховісся лишилась одна жінка (Інна, донька Івана Дмитровича Крекотня), решту родичів у пошуках кращого життя доля розселила "в різних кінцях гусударства великого". Серед них є жителі міст Москви, Києва, Чернігова, Гомеля, Запоріжжя, Бухари, Мурманська, з професіями вчителів, лікарів, інженерів, будівельників, шахтарів, економістів, військових. Рота воїнів-потомків Микити Крекотня брали участь у всіх війнах, що відбулися за цей історичний період, починаючи з російсько-турецької, потім японської, Першої імперіалістичної, Карело-фінської і закінчуючи Великою Вітчизняною 1941–1945 рр., де полягло біля взводу воїнів (понад 20 чоловік). Велике число наших одноплемінників померло мученицькою смертю від хвороб, голоду та від каліцтв, одержаних на війнах.

Ніякого пам'ятного знаку нема на могилі нашого Микити, зрівняна земля й на всьому колишньому кладовищі села. Перед війною 1941–1945 рр. тут був побудований протипожежний сарай-навіс, де стояли два ручні пожежні насоси та декілька бочок, на кінній тязі, та висла рейка для пожежного набуто, влітку на цьому вигоні пасли худобу та інколи привозили з району звукове кіно (після "німого" кіно це була новинка) для загальносільського показу.

Розібрали на дрова й хату, побудовану Микитою, яка простояла понад 150 років. Розібрали її за давністю, та й жити в ній вже було нікому після смерті останньої господині цієї крекотнівської коліски – Наталії Іванівни Крекотень в 1995 році.

З таких кріпацьких господарств на 75 % складалось населення Лівобережної України в 1858 році (матеріали 10-го перепису Лазаревським О. М. Державна публічна бібліотека України, індекс зберігання № 2683471 стор. 30–41).

Розподіл по стану населення Чернігівської губернії в 1858 р.

Дворяни	21992 душ	1,49 %
Духовенство	13816 душ	0,94 %
Міщанство	146354 душ	9,94 %
Селяни	1228376 душ	83,46 %
Військові	55814 душ	3,79 %
Розночинці	5228 душ	0,36 %
Іноземці	286 душ	0,02 %
Всього	1471866 душ	100,00 %

Якщо врахувати (згідно вказаного літописного джерела), що серед селян тоді було 32,5 % козаків, а з них тільки 30,6 % виборних, тобто тих, що не були закріпаченні в 1782 році указом Катерини II, то чисельність кріпаків складала 1228376 (1–0,325*0,306) = 1106214 душ, або 75,2 % до всього населення області.

Описані вище життєві умови кріпака Крекотня Микити і його потомків не були винятком.

Автором висловлюється надія, що це написання, хоч в невеликій мірі послугує пам'ятником тим нашим багатостраждальним предкам – селянам, кріпакам, що своєю лихою долею, каторжною роботою, своїми кістками вистлали і протоптали дорогу нам, що живуть сьогодні. Давайте уклонімося їх світлій пам'яті.

Хочеться, шанувний читачу, коротко розповісти тобі про життєву долю деяких представників цього кріпацького племені, з одного боку, тому, що авторові про це достеменно відомо, і з іншого – тому, що вони (ці люди) варті цього.

Отже, КРЕКОТЕНЬ КІНДРАТ МИКОЛАЙОВИЧ (1868–1925 рр.) був старшим сином в багатодітній сім'ї, і в генетичному відношенні мав доволі гідні чоловічі здібності до дітонародження, як і його батько Микола та дід Микита (всі троє мали по п'ятеро дітей, а Кіндрат, крім того, й одного сина, народженого поза шлюбом). Оженився Кіндрат на Надії Василівні Товстоног (родичі багатой олександрівської сім'ї Товстоногів, що мали дворянський титул та були спонсорами будівництва Духівської церкви). Десь до 1900 р. жонатий Кіндрат з двома старшими дітьми (Яків і Василина) жили на дідомикитівському дворі, а пізніше купили садибу на Заріччі (садиба сина Єгора), де і були народжені ще троє дітей: Дмитро, Єгор і Іван.

Говстоног Василь Денисович з дружиною, дочкою Марією та її дітьми

Облаштування життя на новій садибі та багатодітність вимагали від Кіндрата моторних життєвих рухів, щоденної тяжкої роботи в своєму господарстві та пошуку приробітків, щоб розрахуватись за куплену садибу. Завдячуючи лагідному, миролюбивому характеру та комунікабельності, Кіндрат довгий час співробітничав з підприємцями зі Сновська (нині м. Щорс), що мали там сукновальню та зі сновськими євреями, що мали в Сновську лавку-центр по продажу населенню німецьких швейних машин типу SINGER. Звозячи з округних сіл овечу вовну на сукновальню та розвозячи куплені в кредит швейні машини. Кіндрат з підводою заробляв якусь копійку, що так потрібна була на облаштування великої сім'ї. Як пам'ять тих часів в 30-ті роки минулого сторіччя пам'ятається в коморі садиби Якова Кіндратовича стояли два ящики з-під швейних машин, виготовлених з німецькою акуратністю – в них зсипали зерно, а знайомиць по машинно-швейній фірмі Юда Абрамович заходив до хати, як бажаний гість зупинявся в нашій оселі на ночліг при вирішенні по селах округи своїх продажно-кредитних справ. До речі, машина SINGER була вказаним шляхом куплена і для Кіндратової невістки, себто матері автора цих рядків Палажки Ісаївни Крекотень. В 1916 р. помирає від сухот Кіндратова жінка Надія Васиївна, старший син Яків у цей час на війні з німцями, в сім'ї залишилась Василина 18 років та три сини: Дмитро 13 років, Єгор 8 років і менший Ваня 4 роки. Діду Кіндрату непереливки, Василина вже дівка і того гляди вискочить заміж, як зоставатись самому з такими малими дітьми. Кіндрат хоче ожентись на Химі Пилипченко, але при оформленні шлюбу в церкві родичі Хими виступили з запереченням, що, мовляв, Кіндрату хочеться мати не жінку, а наймичку для роботи по домашньому господарству і обслуговуванню малолітніх дітей. Таким чином, шлюб не відбувся, але гріх, який до цього мали між собою Кіндрат з Химією, призвів до народження сина, якого за згодою з родичами нового Химиного чоловіка охрестили Пилипченко Іван Пимонович. В селі про цю оказію вголос майже ніхто не говорив і цьому сприяли дві причини. З одного боку, Кіндрат зостався вдовим до смерті, потайки допомагав матеріально Химі в утриманні незаконнонародженого сина, з другого боку, Кіндрат як набожна людина (співав у церковному хорі) про

все відверто розповів священнику, а той як розумна і тактовна людина (серед священників рідко попадаються дурні) зумів у коректних висловлюваннях дав зрозуміти прихожанам, що гріх цей житейський (один Бог без гріха) і що роздмухати цю пожежу неварто.

Тим часом цей нащадок Крекотнів у селі мав добру славу, працював трактористом на тракторі ЧТЗ, був передовиком у Корюківській МТС, з Великої Вітчизняної війни прийшов інвалідом (одна нога вкорочена), похований на цвинтарі села Ягідне Щорського району. Його діти з сім'ями Віра і Володимир – у Києві, Олександр – в Гомелі.

Наш дід Кіндрат все своє життя віддав боротьбі з нуждою, клопотанню за добробут сімейства, в цій боротьбі й занастив себе. Десь в 1925 році прийшла черга відділяти другого сина Дмитра (народж. 1903 р.) Дмитро статний, красивий, розумний парубок, під стать йому була його наречена – сільська красуня Христя. На сімейному зговорі (сватанні) було домовлено, що сват Євмен за Христю в якості посагу віддає Кіндрату кобилу. Після весілля Кіндрат іде до Євмина за кобилою, бо треба їхати парою коней до сновських євреїв на заробітки. У Євмина з передачею кобили щось не зарадилось, вийшла суперечка. В цей час з'являється в хаті Євминів зять (чоловік старшої Христині сестри Варки) Степан напідпитку, який з п'яних очей так побив Кіндрата, що того принесли до хати з відбитим сечовим міхуром і він на третій день після цього помирає. Перед смертю Кіндрат запрошує всіх своїх синів і змушує їх на Євангелії поклястись, що не будуть мстити Степану, нехай його Бог покарає. І коли, через 25 років (десь в 1950 р.), п'яного Степана вночі на вулиці навпроти старої крекотнівської хати (де народився Кіндрат), задавипо трактором, що возив торфокрошку з Каросьок, старші люди в селі говорили, що це його Бог покарав за ту смерть Кіндрата.

Похоронили Кіндрата в саду в садибі Крекотня Єгора поряд з могилою його дружини Надії Василівни. Прожив Кіндрат на цьому світі 57 років, з них 9 років удівцем. З онуків (а їх всього у нього було 18 душ) йому судилось побачити лише двох дітей старшого сина Якова: сина Миколу (1919 р. народж.), що вмер від дифтерії в 1920 р. та доньку Віру (1921 р. народж.). В 1926 р. у Христі, що була вагітною під час вказаних подій, народився онук Кіндрата Павло, а його батько Дмитро зразу після смерті Кіндрата завербувався до армії і повернувся в сім'ю лише в 1929 році.

*Хрестинько Дмитро Кіндратович
сільський міліціонер, 1936 р.*

Крекотень Яків Кіндратович біля землі

на станції Низківка, крізь тифозне марення йому в пам'яті, що декілька разів його хотіли викинути з теплушки, щоб не розповсюджував тифозне зараження, але допоміг йому георгієвський хрест, що був на його гімнастерці, з тою бойовою відзнакою солдати, що були в теплушці, доставили його до кінцевої станції призначення і наказали, якщо і померти, то на рідній землі. Не судилося тоді тифові подолати Якова, міцна статура, загартованість в сільській роботі (перед армією два сезони ходив на заробітки до німецької колонії, що на Таврії), не палив, ніколи в рот не брав алкоголю – мабуть, це все, та ще настирний стійкий характер, генеологічні дані і допомогли вистояти проти жорстокої хвороби і прожити (дай Бог кожному) на цьому світі 96 років. Багато разів розповідав Яків про порядок для наймитів у німецьких колоністів, із захопленням відмічав німецьку акуратність, обов'язковість, порядок, але і вимоги до наймита: крім восьми годин сну та по декілька хвилин на

КРЕКОТЕНЬ ЯКІВ КІНДРАТОВИЧ (1892–1988 рр.) – старший син сім'ї Кіндрата, народився і провів дитинство до 8 років у дідівській хаті, збудованій кріпаком-переселенцем Микитою, в 1900 р. з батьками і сестрою Василюю (1898 р. народж.) переїжджають на Заріччя (бувчий двір Крекотня Єгора). І вже на цьому зарічанському дворі виросла сім'я Кіндрата: народились в 1903 році Дмитро в 1908 – Єгор і в 1912 – Іван. В 1914 році Якова як дорослого молодого чоловіка призивають в армію і відправляють на германський фронт. Далі чотири роки поневірянь у складі армії в Пруссії, Польщі, Румунії, Західній Україні, зкуштував газовой атаки, літній і зимовий період життя в окопі, небезпечна робота зв'язківця на передовій, беруть участь у братанні з німецькими солдатами в 1918 році, всю дорогу недоїдання, недосипання, воші і нарешті тиф Тифозного, як безнадійного до життя в 1918 р., Якова привезли в товарному вагоні і винесли для помирання

Крекотень Єгор Кіндратович з племінником с. Тихоновичі, 1959 р.

чотирьохразове харчування, решта часу ти повинен як маятник працювати без всяких там перекурів чи передишок, обов'язків наймиту було стільки, що він ледь-ледь встигав їх виконувати, а якщо не встигаш – іди геть, таких як ти багато чекають.

Багато розповідей було й про окопи, про міжкопний телефонний зв'язок (катушка з кабелем і телефонний апарат і зв'язок "даєшь!" при будь-якому артобстрілі під кулями снайперів, в дощ, при морозі і т. д.). Довелось зкуштувати газове отруєння від німців, брати участь у братанні з німецькими солдатами в 1918 році. Три з лишнім роки окіпного життя на передовій (окіп був для солдата і спальнею, і їдальнею, і банею, а головне бойове позиційне робоче місце бійця – зв'язківця). Два роки наймитування в німецьких колоністів (десь під Мелітополем), а потім чотири роки окіпного солдатського фронтového життя далися знаки "на все життя, що залишилось". Яків Кіндратович був трудягою, обов'язковим, справедливим, подільчивим (на фронті свою солдатську порцію махорки і недільну чарку горілки віддавав друзям, оскільки був непалючим і непитущим). До самої смерті не вдавався до лікарів, вважав, що людина повинна сама себе лікувати, ніколи не носив шапки, ходив у картузі при будь-якому морозі. Завжди поголений, червонощокий взимку, кепкував з людей, які бояться зими, морозу. Ще одна риса, що обумовлювалась передучим фронтovým життям – це хвороблива осторога і ненависть до вошей. Вошкопрудство в сім'ї Якова Кіндратовича здійснювалось на рівні культу. Щонеділі вся білизна семичоловічної сім'ї проходила через жлукто. Ця процедура проводилась по сімейному авралу: чоловіки носили від печі до жлукта величезні ведерні чавуни з окропом та дочервона розпечені в печі залізяки, які кидали в жлукто, щоб там вода з попелом кипіла і вся складена в жлуктю білизна просочувалась розчином лугу (настій від попелу). Потім білизну з жлукто везли на берег річки, там її прали (якщо влітку – то на кладці з вибиванням прачом, а взимку – ковзанням білизни по льоду). Вижмакана таким чином білизна полоскалась у річці (взимку – в ополонці), викручувалась і сушилась на натягнутих вірьовках. У всіх вказаних операціях чоловіки брали найактивнішу участь, а ось уже в качанні (розгляжування) білизни за допомогою качалки та рубля чоловіки не мали участі, це була жіноча прерогатива. Пройшовши таку жлукто-річкову процедуру, білизна пахла свіжістю, була пом'ягшена і приємно облягала тіло. Білизна в ті роки шилась з дмотканого льняного полотна (верхня одежа була також полотняна, виключення складали тільки речі, які одягали "про свято" та "про людей" з фабричної матерії, були неабиякі проблеми; навіть у Києві перед війною в сорокові роки, щоб купити 3–5 метрів матерії на сукню чи сорочку, треба було відстояти в черзі цілу ніч, а з костюмним матеріалом було ще складніше).

Окрім жлукта, під час війни з завшивленістю застосовувались: густий гребінець, яким щоранку вичісували волосся, хлопців стригли ножицями "наголо" – без гребінця "під драбинку", жінки часом мили голови у відварі чемериці чи іншої отруйної рослини, було в моді взаємне обшукування: "а подивись-но, що в мене в голові".

Яків Кіндратович по своєму солдатському звичаю щодня перед сном знімав натільну сорочку, вивертав її навиворот і при світлі настільної лампи "прудив" вошей.

Ця вошова проблема простягалась аж до п'ятдесятих років, поки промисловість не наробила в достатку мила та інших засобів боротьби з тим нещастям (дуст і ін.). Яків Кіндратович був спокійної, зрівноваженої натури (сангвінік). Сусіди розповідають про випадок, коли десь у сімдесятих роках під осінь на городі Якова хтось покрав цибулю, цибуля була гарна, красива, "одна в одну" (ЯК вмів ходити коло землі і вирощувати городину, ягоди, фрукти). Палажка Ісаївна, що мала вибуховий, холеричний характер, як господарка, побачивши таку наругу, стала голосно ляяти злодіїв та висловлювати своє обурення та звернення до совісті, Бога з приводу цього лиха. "Це ж чуже, вирощене чужим трудом і нащо ж воно оту цибулю забрало, щоб його за живіт взяло і не відпустило!..." Яків Кіндратович: "Палажко, ось не кричи, цим не допоможеш, нащо-нащо, треба було чоловіку, то і забрав, хіба ж би він брав, якби то йому було не треба".

Сім'я Якова Кравчука, 1931 р., біля лавки і бунду

Яків Кіндратович ніколи брутально не лаявся, ніхто від нього не чув матюка, дітей не бив. За дитячі провини було одне покарання – відстоювання навколішки головою в кут кімнати; при цьому ми, діти знали "таксу" провин: за розбите блюдечко – 10 хвилин, за порвані об'єздки штани чи сорочку – 15 хвилин. При цьому було все по чесному, без шахрайства зробив шкоду – отримай кару згідно з кошторисом. З цього приводу в пам'яті випадок з дитинства. Десь надвечір дорослих не було вдома, я один залишився

"на господарстві" і по необережності, мотаючись по хаті, зачіпив відро з водою, що завжди стояло при вході в хату на оспінчику разом з питною кружкою. Вода розтіклась по хаті, намочила половик біля входу і торбу з висівками, що стояла під лавкою, я зрозумів, що заподіяна неабияка шкода і, оцінивши, на яку кару вона, тягне, відстояв 10 хвилин навколішки "на виховному ешафоті". Коли прийшли дорослі, я батькові доповів, що трапилось і що покарання я вже відбув. Батько сказав, що за самопокарання ти молодець, а на майбутнє біля відра з водою треба метушитись обережніше.

Хочеться розповісти ще одну рису Якова Кіндратовича – це про його настирне бажання дати дітям освіту. Мабуть, його генетичне успадкування боротьби з бідністю його предків підказувало йому, що вихід з цього зачарованого кола нужди можлива через освіту. Старшу дочку Віру було відправлено на навчання в Ніжинський педагогічний інститут в 1939 році в той час, як велике сімейство (7 душ) ходило в полотняній одежі і в цілому жило без розкошів: двоє старих (тесть Ісак Кирилович 1868 р. народж і теща Параска Симонівна 1871 р. народж.), двоє малих дітей (Микола 1923 р. і я Сергій 1930 р.), мати Палажка Ісаївна 1897 р. – інвалід (у неї з дитинства не згиналась в коліні ліва нога). Утримуючи таку сім'ю, треба було забезпечити матеріальну підтримку навчання Віри в педінституті в 1939–1941 рр., а закінчення його в трудних напівголодних 1946–1947 рр. Немалих клопотів зазнав Яків Кіндратович з освітою свого меншого сина Сергія (себто мене – автора цього написання). Моя мати полюбляла медицину, сама часто нездужала, варила пластир (мазь з живиці, воску та оливи, що сприяла загоєнню ран, наливів) для жителів села і для своєї сім'ї, дещо зналася в травах, настоях, відварах, була в приятельських відносинах з місцевим олександрівським лікарем Гавриленком. Так ось, з подачі матері, я в 1946 р. угодив у Гомельський залізничний медичинський технікум, в якому провчився лише місяць і з нього втік (заняття в другу зміну при поганому освітленні, а я вже тоді погано бачив, а замовити окуляри соромився, були інші причини: відсутність підручників, білоруська і латинь з перших днів навчання, відсутність земляків-товарищів і нарешті клопи в гуртожитку). Батькові це дезертирство не сподобалось і він пообіцяв здати мене в наступному наборі в школу ФЗО для підземних робіт на Донбас. Батько в той час був секретарем сільради, він складав списки на ФЗО, на поблажку у цій справі я не міг розраховувати, оскільки добре знав характер батька. В ті роки не вистачало кадрів для робіт в заборі і вся молодь, що не навчалась, залучалась в ці заклади. Так, я хутенько влаштувався в Корюківську МТС на курси трактористів (тоді називались курси механізаторів широкого профілю), після закінчення яких сезон відпрацював трактористом

на тракторі ХТЗ-30 по оранці і молотьбі в селах Верхолісся, Олександрівка, Забарівка. Під кінець літа батько каже, що трактор це добре, а вчитись далі треба. Коли тобі брудний трактор припав до душі ближче, ніж чиста медичинська діяльність, їдь вчись на механіка чи інженера але знай що ти повинен розірвати круг злиднів, в якому жили твої предки від твого прадда кріпака, якого пан виміняв за собаку, до батька, якому судилось батрачити, бути приймаком і все життя боротись з бідністю. На брата Миколу вже тоді прийшла повістка про його загибель на війні, а на мене покладали всі надії.

Мені в пам'яті останнє побачення і проводи на фронт мого загиблого брата Миколу, коли його після поранення і виздоровлення в госпіталі в м. Річиця Гомельської області на декілька днів відпустили на побачення з рідними на початку травня 1944 р., мені тоді (неповних 14 років), як працівникові рідного колгоспу "Жовтень" була виділена підвода, на якій я проводив Миколу (тоді він ще дещо накульговував пораненою ногою) на залізничну станцію Низьківка. Мати Палажка тоді його обнімала і гірко плакала, неначе передчувала його загибель. Аналогічно плакала мати й виправляючи мене, свого молодшого і останнього сина

на навчання в кінці серпня 1947 р., коли мені надійшов вивоз з Ніжинського технікуму, (мене як відмінника, та ще з врахуванням листа-рекомендації від Корюківської МТС зарахували в технікум без вступних іспитів як виробничника, незважаючи, що термін подачі вступних документів був вичерпаний).

Крекотень Микола Якович. Фотознімок 1940 р.

Список Крекотенів, що закінчили в ВВВ з мед'якою в Олександрівці

Матір можна зрозуміти: будучи інвалідом, народити і виростити трьох дітей (четвертий хлопчик, народжений в 1919 р., не доживши до 1 року, помер від хвороби дифтерія) і залишитись на старість одній. Тим більше від мене, як найменшого, була неабияка допомога в домашньому господарстві, я все вмів робити, не лінувався, був слухняним, співав, грав на акордеоні, трактористський трудовдень у той нелегкий 1947 рік отоварювався трьома кілограмами зерна – це була вагома прибавка в сімейному бюджеті.

Батько Яків як при проводах старшого сина на фронт в 1944 році, так і молодшого сина на навчання в 1947 р. міцно потиснувши руку, побажав успіхів, ніяких обніманий і цілувань він не признавав, називаючи жіночими "телячими ніжностями". Мені з огляду на це приходить на пам'ять сцена з відомої повісті М.В. Гоголя "Тарас Бульба", як по-різному ставились до зустрічі з бурси синів Остапа і Андрія та проводів їх на завтра на Запорізьку Січ з боку чутливої матері та мужнього-суворого батька – Тараса Бульби

Завершуючи розповідь про потомство кріпака-переселенця виміняного паном за собаку, Микити, автором більш детально подані відомості про Кіндрата і Якова з одного боку, як характерних представників цього роду, з другого – як близьких автору людей (дідусь і батько), про яких більше відомо, ніж про інших. Відомості про всіх інших нащадків Микити згідно з генеалогічною схемою описані в моїй книжці "Дещо з минулого сіл Олександрівської сільради...", тому вважаю не вартим повторення. Вважаю за потрібне з'ясувати наступне делікатне питання про наших родичів, що не носять прізвища Кречотень. Мова йде про генеалогічних онуків Кіндрата: Зіненко Володимира Івановича (мешкає в м. Києві, працює в органах міліції) і Зімодра Євгена Івановича, що живе з сім'єю на станції Низківка.

Кречотень Іван Кіндратович на військовій службі в складі охорони Київського залізничного вузла, 1934 р.

Згідно з церковними канонами діти, народжені не в шлюбі, вважаються "незаконнородженні". Історія цього чорного осуду коріниться на 7-й заповіді Моїсея "Не прелюбодействуй" (Второзаконие 5:6–21). Споконвіку в простолюдді це темна печатка незаконнородженого приклеювалась без розбирання причини, обставин, не вдумуючись в те, чи дійсно мав місце гріх, чи було порушення Сьомої заповіді Божого Закону

Дід Кіндрат, овдовівши в 47-річному віці, хотів мати собі дружину і господарку в своїй багатолюдній сім'ї. До Хими (Єфімія по святцям) він привселюдно сватався і чесно повів її до священника оформити шлюб, але через заперечку Химиних родичів (старшого брата) у шлюбі було відмовлено. Народження в Хими сина без оформлення шлюбу в церкві в ті часи вважалось гріхом, і в селі про цю делікатну обставину знали, але не афішували про це, син Кіндрата Іван був записаний на прізвище і по-батькові законного Химиного чоловіка, тобто Іван Пимонович Пилипченко. Кіндрат дорожив цими зв'язками з Химією, допомагав ростити Івана і до самої смерті не оженився вдруге

Іван Пимонович в рідному селі Верхолісся має імідж чесної, роботящої, безхитрісної людини, інвалід ВВВ (від поранення одна нога коротша за іншу), механізатор, передовик виробництва. Постійна робота на тракторі у відриві від сім'ї призвела до повторного одруження, завелась інша сім'я в селі Ягідне Щорського району. Син Володя, що народився в новій сім'ї, записаний на прізвище матері Зіненко, так як повторний шлюб Івана Пимоновича не був оформлений. Іван Пимонович, як і його друга дружина вважали оформлення шлюбу в ЗАГСі – справою паперовою, другорядною, важливіше, що було в душі. Жила ця нова сім'я в іншому селі і районі, там же на могилках і похований Іван Пимонович, який підтримував зв'язок з дітьми Вірою (1940 р.) і Олександром (1937 р.) і допомога їм здійснювалась весь час.

Зімодра Євген Іванович має наступну родослівну. Іван Крекотень – найменший син Кіндрата зустрівся з дівчиною і вже мали побратися, як його призвали до армії. Домовились одружитися, як повернеться з армії, та зненацька захворів і помер в 1934 році. А в 1933 році від тих зустрічей з Іваном народився син, якого назвали Володимиром Івановичем, а прізвище нового чоловіка цієї дівчини – Зімодра.

Ось так, мої дорогі одноплемінники Володю і Женю, нехай наші родичі знають історичну правду і вся Ваша "незаконнонародженість" – це лише наслідки наших темних селянських традицій. Ви обоє фактичні онуки Кіндрата і все, що в нашому племені, невідомо належить Вам.

Шановні мої одноплемінці, ті, що унаслідують нас, продовжувачі прізвища нашого пращура кріпака Микити, звертаюся до Вас з проханням віднайти наших родичів, окрім Чернігівщини, "в разных концах государства великого", відомих жителів Мурманська, Бухари, Казахстану, Москви, Запорізької області, Гомеля, Києва. Невідомі долі потомств-переселенців (нашому роду везло на переселенців, починаючи з пра-прадіда Микити), що виїхали "на Амур" і на "Таврію".

На Амур (скоріше всього Чернігівка, Покровка, Миколаївка, Никитівка Приморського краю) виїхали Крекотень Петро Микитович (приблизно 1835 року народження) з дружиною та двома дорослими синами десь в 1890 р. та Крекотень Олександр Антонович (приблизно 1887 року народження) з дружиною, двома дочками і сином десь в 1915 р.

На Таврію (Дніпропетровська область) десь в 1920 р. виїхав Крекотень Іван Антонович (приблизно 1900 року народження) з дружиною та трьома синами. Через нашого родича Товстоного Василя Денисовича (рідний брат моєї бабусі Надії Денисівни), що жив на станції Апостолово Дніпропетровської області, було відомо, що всі троє синів Івана Антоновича не повернулись з фронту війни 1941–1945 рр.

Отже, хотілось би знати про долю та життєвий шлях потомків вказаних представників нашого племені.

Агов! Де Ви, потомки пращура Микити, чи є порох у порохівницях? Чи не затупилась козацька шабля? Чи не гнуться козаки?!

Дума, співана олександрівським кобзарем Андрієм Шутом

3. Косовицкое время имѣеть также свои пѣсни. Достоинно замѣтить, что въ Косовицу люди отлично всеелятся, какъ будто Богъ являетъ сколько доходу приносить какъ стаю! Вдугъ на стюкоеть, а особливо возвращаются съ стюкоеса, съ шумными пѣнями, и не одни мужчины, но и женщины во это время всеелят-ся. Отпразнивши стюкъ мужей на стюкоеть, они собирають обык-новенно своихъ подругъ и кумушекъ, и говорятъ: «взуть (будемъ) ложки мыть» послѣ завтрака мужей; или: «холомъ до такой-то ложки мыть»: это значитъ, что въ томъ дворѣ, куда собира-ются косаря, хозяйка сама въ большихъ суетахъ, ухаживая за косарями и вновь приготовляя пищу, къ намъ возвращенію, а потому она, подлѣ стюкъ предлагая, идутъ ей помогать, или, какъ говорятъ, *ложки мыть*. Тутъ-то пѣють такъ-называемую *посириню*. Часто случается, что косарщина въ домъ больше стюкъ хозяйку, нежели самыя косаря на стюкоеть; ибо послѣд-ніе, хотя и пѣють, однако трудятся до-поздн; а здѣсь, дома, жен-щины целый день дурчатся, наряжаясь самымъ образомъ въ лучшее, праздничное платье, и ходятъ по селу, припѣвая и подпѣвая, отъ чего уборъ ихъ дѣлается еще емѣшнее, и люди го-ворятъ: «отъ наряжаша! плече (точку) мешать!» О целомъ собраніи наряженныхъ такимъ образомъ бабъ, когда онѣ идутъ по селу, говорятъ обыкновенно: «медвѣдьяи ідеа». — Входить въ подробности о пѣняхъ косарей и медвѣдьянъ считаю излишнимъ.

Достопримѣчательны у насъ при косаряхъ одиъ ста-рикъ — «старецъ» по малороссійски, а по русски иницій — казакъ Андрей Шутъ, слѣпой, съ инструментомъ, называемымъ бандурою, которой онъ увеселяетъ косарей и подлѣ звуки кото-рой поетъ пѣсни, по большей части въ честь Казацкаго Гетма-на Хитльницкаго. — Сказано, что Господь умудряетъ слѣпыхъ: это на пелъ видно. Не гоноря о томъ, что этотъ иницій, при всей своей бѣдности, старается уладивать весь покойности, — онъ еще, вдобавокъ, и отличный мастеръ плести каваты и всякаго рода перьяки изъ конопель (пеньки). Но всего удивительнѣе его память! Преобширный малороссійскій вѣрникъ (возражитель-ные стихи) на Рождество и Воскресеніе Христово, преобшир-ный историческій пѣсенъ въ честь Гетмана Хитльницкаго, все это онъ — и одиъ только онъ — хранитъ заетъ по преданію *.

Изъ всѣхъ сохранивъ мудраго старца сообщаю только одну пѣсеню:

Якъ одъ Кумышанамъ, да до Хмельничини, **

А одъ Хмельничини, да до Добрачичини,

Якъ одъ Бірянничини, да и до сего жъ то дня,

Якъ у земли Корюлевьскуй, да добра не було.

Якъ жемъ ривари (ареватори) все шлехи козарамъ зрапучати (въ от-
кутъ вдали);

* Добра́нний этотъ старикъ знаетъ въ честь Хмельницкаго много вещей; а сверхъ того разсказываетъ, по урочину, что Хмельницкій въ хижинѣ найденъ, и штепу извѣсти Хмельницкія. Да тамъ изрече онъ при Корнѣ Польскомъ, вышелъ тамъ съ бурагой кобу принадлежалъ Малороссіи со времени Владимира и ушелъ отъ Корана въ Закарпатье, гдѣ служилъ добре и изволенъ прогналъ Ляховъ изъ Малороссіи. Андрей поестъ изъ вышесказанна дѣла ижею, а также и ижею *вѣдѣти* Хмельницкаго съ Владимира и Ляхами, да, сверхъ того, много несли въ разные церковныя приходы.

** У Хмельницкаго Гетьманъ Карбашъ былъ кучеръ, отъ того кучера...

На олицѣ мѣли
 Да по три полка становили;
 Становили полки по дымчаву,
 Завѣдали шиломъ (шесты) до шкочихъ жогилать,
 Да брѣли мѣту примету (шотлану мѣтовую.)
 Одъ (отъ) шкочаго (который съ тѣмъ-то—съ полкомъ тѣмъ.)
 Но шкочагого (шкочагого—10 в. или 5 гривенъ),
 Одъ шкочагого - шкочагого (отъ шкочаго бѣлшва)
 По три шкочаго мѣта брѣли;
 Одъ шкочаго (отъ шкочагого) стария
 Шкочаго круши да шкочаго,
 Да - й - ие шкочаго:
 Шкочаго, шкочаго, еще шкочаго (шкочаго, шкочаго! еще шкочаго)?

(Тамъ обыкновенно Андрей Шуть передразниваетъ Енрею.)

Ще жѣ - то жѣли раздари съ томъ не перестали:
 На славушѣ Украинѣ вси кащичен церкви зародовали,
 Которому съ то дѣла Бога казаку, алыби мужику,
 Дытвицу полкомъ (дѣти родитъ):
 То шкочаго до шкочаго благошкочаго,
 А шкочаго до шкочаго до шкочаго, да положъ шкочаго (дѣньги такія),
 Шкочаго шкочагого церкви ошкочаго (отшкочаго),
 Тую шкочаго перестали.
 Шкочаго жѣ которому съ то дѣла Бога казаку, алыби мужику, дытвицу одруж-
 ты (обшкочаго),
 То шкочаго до шкочаго благошкочаго;
 А шкочаго до шкочаго до шкочаго, да положъ шкочаго (шкочаго) тѣлери,
 Шкочаго шкочагого церкви ошкочаго,
 Тую дытвицу одружати.
 Шкочаго жѣли раздари съ томъ не перестали:
 На славушѣ Украинѣ вси кащичен рѣки зародовали;
 Которому - то шкочаго, алыби мужику, шкочаго (шкочаго) на рѣчкѣ рыбы
 шкочаго,
 Свою шкочаго съ шкочаго шкочаго,
 То шкочаго до шкочаго благошкочаго,
 А шкочаго до шкочаго до шкочаго, да поступи ему часть одлаты,
 Шкочаго шкочагого на рѣчкѣ рыбы шкочаго,
 Свою шкочаго съ шкочаго шкочаго,
 Которому бы шкочаго шкочаго на рѣчкѣ утѣ шкочаго,

Дума, співана олександрівським кобзарем Андрієм Шутом

3. Косарщинае время имѣеть также свои пѣсни. Достоинно замѣчаніа, что въ Косовицу люди отличнѣо веселятся, какъ будто Богъ злаетъ сколько доходу приносить имъ стѣно! Вѣдутъ на стѣнокое, а особливо возвращаются съ стѣнокое, съ шумными пѣснями, и не одинъ мужичина, но и женщины во это время веселятся. Отправивши своихъ мужей на стѣнокое, они собираютъ обыкновенно своихъ подружъ и кумушекъ, и говорятъ: «шумъ (будемъ) лужки мыть» послѣ застрака мужей; или: «ходимъ до такой-то лужки мыть»: это значить, что въ томъ дворѣ, куда собираются босари, хозяйка сама въ большихъ суетахъ, улаживая за косарями и иповы, приготовляя пищу, къ ихъ возвращенію, а потому они, подлѣ стѣны, предлагая, идутъ ей помогать, или, какъ говорятъ, *ложки мыть*. Тутъ-то пѣютъ такъ - называемую *песирщину*. Часто случается, что косарщина въ дворѣ больше стоитъ хозяйку, нежели сами косари на стѣнокое; ибо послѣдніе, хотя и пѣютъ, однако трудятся лю-дшту; а здѣсь, дома, женщины пѣлый день дурачатъ, наряжаются смѣшными образомъ въ лучшее, праздничное платье, и ходятъ по селу, принимая и подшивая, отъ чего уборъ ихъ дѣлается еще смѣшнее, и люди шорятъ: «отъ нарядилась! нале (точно) не-пѣвица!». О пѣсняхъ собраніи наряженныхъ такимъ образомъ бабъ, когда они идутъ по селу, говорятъ обыкновенно: «медведица идетъ». — Вхожу въ подробности о пѣсняхъ косарей и медведицъ считаю излишнимъ.

Достопримѣчательнѣе у насъ при босаряхъ одно старикъ — «старецъ» по малороссійски, а по русски яничъ — казакъ Андрей Шуть, сѣвской, съ пеструнестога, называемыхъ бандурою, которою онъ увеселяетъ косарей и подлѣ звука которой поетъ пѣсни, по большей части въ честь Казачаго Гетьмана Хмельницкаго. — Сказано, что Господь увидѣвъ слѣпки: это на немъ видно. Не говоря о томъ, что этотъ яничъ, при всей своей бѣдности, старается улаживать все поининости, — онъ еще, добавокъ, и отличнѣе мастеръ плести канаты и всякаго рода веревки изъ кононель (пеньки). Ни всего удивительнѣе его память! Преобширная малороссійскія вѣрши (поздравительныя стихи) на Рождество и Воскресеніе Христова, преобширными историческима пѣсни въ честь Гетьмана Хмельницкаго, все это онъ — и одиго только онъ — хранитъ здѣсь по преданію *.

Изъ всехъ сокровищъ мудраго старца сообщая только одну пѣсню:

Нѣтъ оль Кухмилцины, да до Хмельницкины, **

А оль Хмельницкины, да до Добрянцины,

Нѣтъ оль Бранцины, да и до сѣго аъ то два,

Нѣтъ у жини Карлаевскыѣ, да добра не было.

Нѣтъ жини Яничари (арбадетори) вси пѣснѣи козины зарзучены (въ от-
кунъ вѣли);

Дума, співана олександрівським кобзарем Андрієм Шутом

3. Косовичное время имеет также свои нравы. Достоинно замечания, что въ Косовицу люди отлучно веселятся, какъ будто Богъ знаетъ сколько доходу приносятъ имъ стно! Вдуть на стнокость, а особливо возвращаются съ стнокости, съ шумными песнями, и не одини мужчины, но и женщины во это время веселятся. Отирлевыми своихъ мужей на стнокость, они собирають обыкновенно своихъ подругъ и кумушекъ, и говорятъ: «нузь (будемъ) ложки мыть» послѣ завтрака мужей; или: «хочимъ до такой-то ложки мыть»: это значитъ, что въ томъ дворѣ, куда собираются косаря, хозяйка сама въ большихъ суетахъ, ухаживая за косарями и епою, приготовляя пищу, къ ихъ возвращению, а потому они, подъ стночь, предлагаютъ, идутъ ей помогать, или, какъ говорятъ, *ложки мыть*. Тутъ-то имеютъ такъ-называемую *поширину*. Чего случается, что косарщина въ думѣ больше стонетъ хозяйну, нежели самые косаря на стнокость; ибо послѣдніе, хотя и шють, о.мнѣо трудятся до-пору; а зѣмь, дома, женщины пѣній день дурачатся, наряжаясь свѣтлыми образами въ лучшее, праздничное платье, и ходять по селу, притѣвая и подшывая, отъ чего уборъ ихъ дѣлается еще смѣшнее, и люди говорятъ: «отъ нарядалась! ваче (точно) медвѣдья!» О цѣломъ собраніи наряженныхъ такимъ образомъ бабъ, когда они идутъ по селу, говорятъ обыкновенно: «медвѣдьяца идетъ». — Входить въ подробности о нравахъ косарей и медвѣдьяцъ слѣдуетъ изъяснить.

Достоинъ замечанія у насъ при косаряхъ одинъ старикъ — «старецъ» по малороссійски, а по русски ницѣй — казакъ Андрей Шутъ, слѣпой, съ инструментомъ, называемымъ бандурою, которой онъ увеселяетъ косарей и подѣ звуки которой поетъ пѣсни, по большей частн въ честь Казацкаго Гетмана Хитльницкаго. — Связано, что Господь умудряетъ слѣпыхъ: это на пемъ видно. Не говори о томъ, что этотъ ницѣй, при всей своей слѣпости, старается улаживать все повинности, — отъ снѣ, вдобавокъ, и отличившій мастеръ плести канаты и некаго рода веревки изъ конюселя (пеньки). Но всего удивительнѣе его память! Пребширныя малороссійскія вѣрши (воздривительныя стихи) на Рождество и Воскресеніе Христова, пребширныя историческія пѣсни въ честь Гетмана Хитльницкаго, все это онъ — и одинъ только онъ — хранитъ даже по преданію *.

Изъ всехъ сокровищъ мудраго старца сообщамъ только одну пѣсню:

Нкъ одъ Кушманцямъ, да до Хитльницкимъ, **
 А одъ Хитльницкимъ, да до Добрянцямъ,
 Нкъ одъ Гринцямъ, да и до сѣго зѣ то дня,
 Нкъ у жжн Коридеавьсубъ, да добра не було.
 Нкъ занди ривдари (аредиторы) вси плехи кошичанъ заравчеламъ (въ от-

кутъ земли);

* Добра́йший а́тотъ стари́къ знаетъ отъ че́сти Хмельни́цкаго миаго
и́звѣстнѣй; а сверху́ того́ рѣкза́исаетъ, по и́гдѣшнѣ, что Хмельни́цкѣй отъ
Хмельни́цкии, и по́теку названъ Хмельни́цкии, да тѣмъ паркъ ои́тъ при
Коро́лѣ Польско́мъ, и́мелъ тамъ отъ бѣхата́тъ ко́жу приво́дизала Мано-
ри́скѣй со́ прехенъ Влади́мира и уи́елъ отъ Коро́ли въ За́моржѣе, гдѣ слу-
жилъ до́бре и изко́мелъ про́чилъ. Лихо́тъ пѣтъ Мано́рискѣй. Андрей и́шетъ
отъ ханѣваннѣ дѣтѣ и́скан, а та́же и и́сканъ а́тотъ Хмельни́цкии въ Вла-
дими́рѣ и За́моржѣ, да, сверху́ того́, и́сканъ и́сканъ въ рѣзѣе перко́тѣе прѣдѣлѣи.

** У Хмельни́цкаго Гетьма́нъ Карбашъ бы́лъ ву́момъ, отъ того́ Ку-
ми́нщи́на.

На о́днѣй я́зѣи

Да по́ три по́сѣки ста́новѣи;

Ста́новѣи по́сѣки по́ дѣлѣицѣи,

Зна́емъ и́нѣи (и́нѣи) по́ и́нѣицѣи ханѣлѣи.

Да бѣжѣи и́нѣи прѣи́нѣи (и́нѣицѣи ханѣлѣи.)

О́дѣ (о́дѣ) по́сѣки (ко́торѣй съ тѣмъ-и́нѣи—съ по́сѣки и́нѣи)

По по́сѣкицѣи (и́нѣицѣи—10 к. или 5 гривенѣи);

О́дѣ по́сѣки - и́нѣицѣи (о́дѣ и́нѣицѣи бѣдѣицѣи)

По́ три и́нѣицѣи и́нѣи бѣдѣи;

О́дѣ и́нѣицѣи (о́дѣ бѣдѣицѣи) ста́рия

Бѣдѣи кру́пи да и́нѣи,

Да - и́нѣи - и́нѣицѣи :

Гдѣ я́зѣи, и́нѣицѣи, е́ще и́нѣи (и́нѣицѣи, и́нѣицѣи! е́ще че́го)?

(Та́къ о́блѣкива́ицо Андрей Шу́тъ перѣдразни́ваетъ Еирѣи.)

И́нѣи - и́нѣи - то и́нѣи рѣдѣицѣи и́нѣи то́мъ не перѣста́и:

На сла́нѣицѣи Укра́йни все́и ка́жѣицѣи перѣи зарѣдѣицѣи,

Ко́торѣицѣи бѣ то́ дѣицѣи бѣдѣи ка́жѣи, а́льбѣи мужи́ку,

Дѣи́нѣи и́нѣицѣи (дѣи́нѣи рѣдѣицѣи):

То и́нѣицѣи до́ и́нѣи бѣдѣицѣицѣи,

А и́нѣицѣи до́ и́нѣи до́ рѣдѣицѣи, да по́сѣки и́нѣицѣи (дѣи́нѣи та́кѣи),

И́нѣицѣи по́сѣкицѣи, перѣицѣи, и́нѣицѣи (и́нѣицѣи),

Ту́и дѣи́нѣи о́крѣсти́ти.

И́нѣицѣи же́ ко́торѣицѣи съ то́ дѣицѣи Го́тъ, по́сѣки, и́нѣицѣи мужи́ку, дѣи́нѣи о́дѣицѣи-
ты (о́блѣкива́ицѣи),

То и́нѣицѣи до́ и́нѣи бѣдѣицѣицѣи;

А и́нѣицѣи до́ и́нѣи до́ рѣдѣицѣи, да по́сѣки бѣицѣи (и́нѣицѣи) та́лѣи,

И́нѣицѣи по́сѣкицѣи, перѣицѣи, и́нѣицѣи,

Ту́и дѣи́нѣи о́дѣицѣи.

И́нѣицѣи же́ и́нѣи рѣдѣицѣи и́нѣи ту́и не перѣста́и:

На сла́нѣицѣи Укра́йни все́и ка́жѣицѣи рѣицѣи зарѣдѣицѣи;

Ко́торѣицѣи - то́ и́нѣицѣи, а́льбѣи мужи́къ, и́нѣицѣи (и́нѣицѣи) на рѣицѣи рѣицѣи
и́нѣицѣи,

Сво́ио жѣи́нѣицѣи съ и́нѣицѣи по́сѣкицѣи,

То и́нѣицѣи до́ и́нѣи бѣдѣицѣицѣи,

А и́нѣицѣи до́ и́нѣи до́ рѣдѣицѣи, да по́сѣки е́му и́нѣицѣи о́дѣицѣи.

И́нѣицѣи по́сѣкицѣи и́нѣи рѣицѣи рѣицѣи и́нѣицѣи,

Сво́ио жѣи́нѣицѣи съ и́нѣицѣи по́сѣкицѣи.

Ко́торѣицѣи бѣицѣи и́нѣицѣи и́нѣи рѣицѣи у́ицѣи о́дѣицѣи,

Душа

* И сажь отъ себя прибавляетъ: *ди-нема! нехай пекъи хилена!* т. е. да
 отишъ ничего—пути тебѣ шѣ днос. *Хилена* отъ Греческаго: *Χαλβησι* —
 трупное. Или такъ: да неми! нехай тебѣ *Нурата* или: *цур-неби, пек-неби*.
 Это тѣмъ мажорестическія фразы, которыхъ нельзя перемѣсть слово въ слово
 отъ силнѣе, чѣмъ: отойди прочь отъ жви, а тебѣ *чуждиносъ*.

Жуику свою аь дитѣи покоряты,
 То жиды да капа бляжловытца,
 Да пойдѣ да жиды да рандарѣ, да поштупи ому по вѣбу.
 Щобѣ, пожелывѣ на ринен ути вѣты,
 Жуику свою аь дитѣи покоряты.
 То одмыъ козакъ мнѣ кабакъ вѣ,
 За пичѣмъ жидкѣтѣ мѣтѣ,
 Хоме на ринен ути вѣты:
 То жидѣ-рандарѣ у шестырку (стекло оконное) пичлѣне,
 На жидовку свою стыха (испиховку) словами принимае:
 «Дѣ жидовочка жѣ моя Раса!»
 Шо сѣй козакъ сѣбѣ думѣ?
 Шо куиъ у кабакъ не поштупитѣ,
 За денежку горѣлки не куиитѣ.
 Мнѣ жидѣ рандарѣ не пержаросвѣ,
 Щобѣ, пожелывѣ сѣу на ринен ути вѣты.
 То жидѣ рандарѣ стыха подхожде,
 Козакъ аь жиду шѣ-вѣтам (волосы) хитѣе,
 То козакъ на жидѣ рандарѣ вѣкосѣ, якъ жидовѣмъ поглядѣе.
 Ниче жидѣ рандарѣ жастынымъ шпощѣ умѣе.
 «Дѣ жиду, жиду! Мастыныѣ шѣ!»
 Пожелывѣ мнѣ на ринен ути вѣты,
 Свою жуику аь дитѣи покоряты!
 То жидѣ жидѣ рандарѣ у кабакъ ухажде,
 На жидовку свою стыха словами принимае:
 «Дѣ жидовочка жѣ моя Раса!»
 Бутѣ мнѣ у Билуѣ Церквѣ пастыныѣмъ разомѣ! (равношѣ)
 Пичѣмъ жене козакъ мастыныѣ пичѣмъ!
 Сѣмъ тожде жѣ то, шѣ (какъ) у Свѣты денѣ, у Четвертѣе,
 Жидѣ рандарѣ у Билуѣ Церквѣ на сѣбѣ изѣрѣнѣе,
 Можѣмъ собѣно раду шѣмъ,
 Стыха словами принимае:
 «Дѣ жидѣмъ шѣ, жидѣмъ рандарѣ!»
 Шо темерѣ у шѣтѣ, на сѣмѣмъ Угравѣи слышишѣ?
 Слышишѣ, говоритѣ, у шѣтѣ Гетьманѣ Хмельныцѣе;
 Нѣкъ отѣ Билуѣ Церквѣ до до сѣмѣмъ Запорожѣе
 Шо такѣ стѣитѣ жидовѣсѣа сторожа!
 То пожелывѣ одмыъ жидѣ Авраамѣ,
 У шѣтѣ бѣжѣ немѣнѣи крайѣ, (личѣный товарѣ)
 Тушѣи шѣмѣмъ да шѣмѣи;
 Шо ходышѣ пошѣ Днѣпрожѣ, да дуритѣ козачѣки жѣчки.
 «Дѣ жидѣ жѣ шѣ, жидѣмъ рандарѣ!»
 Бѣкъ шѣтѣ шѣтѣ шѣтѣ шѣтѣ шѣтѣ,
 Нѣкъ шѣмѣ жидовѣсѣа сторожа пошѣе.
 То жидѣ жѣ-то шѣтѣ у Свѣты денѣ по шѣтѣе
 Гетьманѣ Хмельныцѣи козачѣи до шѣтѣе шѣтѣе у козакѣ шѣтѣе
 (отирѣвѣе)

И стая сложил прийомлять!
 Оди! казани, дити, дружи!
 Приему вези добре дбайте! (старайтесь)
 Одъ сая втравляйте,
 Рувьки: Оце! вани читайте!
 На Слову Зарану приймайте!
 Жидом-рандаром у нею (на концы) рубайте!
 Визри свей Християнскою у поругу не поймайте!
 Жидовскому шкату не пашкуй с'ю
 Тогда жь то жиды радари дождивны бувады,
 Иск до горька Полесого поствесали.
 Тогда Хмельницьки на славу Украину приймать,
 То жиды радари неодоги (ни одного) не зуставлять,
 То Ганьмав Хмельницьки не пинскъ (не горды) бувады,
 Пудъ горька Полесого приймать,
 Одъ своият рука листи шкату,
 А въ листатъ приймуться
 «Ді! Полоняне! Полоняньскан гримада! (общество)
 Коли бы вы добре дбали, (хорошо сделали)
 Мини жидувъ радари до рука подвали!
 То вони с'ю отпесали:
 «Паше, Ганьмаве Хмельницьки!
 Хотъ будеме одиць на-диуть (одиць на одиць) листатъ, (ложиться)
 А не можемъ тибі жидувъ радари до рука подити.
 Тогда жь то Хмельницьки одъ рука своихъ листы шкату,
 У горька Полесого други рука подвали:
 «Ді! Полоняне, Полоняньскан гримада!
 Не хороша ваша релл!
 Есть у вас: одиць цуника, сыроты!
 Однишкы (отворите) шкату шкатуе железные ворота! . . .
 Одъ тогда жь-то вкъ у Свату ден. Четвертокъ
 Хмельницьки до входу солнца уставитъ,
 Пудъ горька Полесого ближей приймать,
 Въ горька Полесого востынеи подвали . . . .
 Тогда жиды радари востынеи востынеи: (звучали)
 «Ді! Полоняне! Полоняньскан гримада!
 Коли бы вы добре дбали,
 Одъ Полоня востынеи одишкы,
 Да востъ за востынеи ричеу хотъ у въ одишкы рубанкахъ шкату,
 То бы мы за востынеи ричеи пребывали,
 Да с'юи дитей дожидали,
 Да изъ дитыны дитыны востынеи,
 Щобъ на востынеи Украины и кривыхъ окомъ не поглядывали.
 Одъ тогда жь-то востынеи у горька Полесого
 Дана востъ на три часты съ полоняньско. востынеи, гуляйте!
 Коло жидувъ радари с'юи востынеи востынеи востынеи!
 Тогда жь-то востынеи на славу Украину востынеи приймать,
 Олетьомъ (сружкомъ) с'юи.
 Сребро и злато на три часты востынеи (с'юи)
 Первую частъ на Полоняну Словону, да на Свату Мижитгарьскану с'юи,
 А другу частъ на жиды, да на востынеи востынеи востынеи,
 Третью частъ жиды с'юи востынеи востынеи.
 Тогда не одиць востынеи за рука Хмельницького Бога просытъ,
 Шо не одиць жидувъ жидувъ востынеи.
 Тогда жь то Хмельницьки востынеи а славу его востынеи востынеи, востынеи!

37
П15

~~184~~

ПАМЯТНАЯ КНИЖКА

П15

КИЕВСКАГО

УЧЕБНАГО ОКРУГА

на 1901 годъ.

47-12/1059
12/15

ЧАСТЬ IV.

ЧЕРНИГОВСКАЯ ГУБЕРНІЯ.

Изданіе Управленія Учебнаго Округа.

ЧЕРНИГОВСКИЕ
Книжные
Товарищества

35402

КИЕВЪ.

Типо-литографы Г-на Н. Ш. Кумлирера и К^о, въ Москвѣ.
Киевское Отдѣленіе, Карлавова улица, д. № 5.
1901. 0

Димитрій *Ильинский*, въ сл. съ 1850 г., въ наст. должн. съ 1892 года, содерж. 30 р.

2. Александровское, въ с. Александровкѣ Александровской вол., основ. въ 1873 году, помѣщ. въ общ. дохѣ; на содерж. учил. отпуск. отъ земства 730 руб. Учащ. 92 м. и 16 дѣв., ок. в. 12 м. и 1 д. Учительница Елена Александровна *Молчановская*, ок. к. Черниг. епарх. женск. учил., въ сл. съ 10 сент. 1878 г., содерж. 300 руб. Помощница учит., Александра Семеновна *Аврамовича*, ок. к. Сосницк. женск. прогимн., въ сл. съ 1 января 1886 г., содерж. 200 р. Законоуч., священ. Лука *Кирченко*, въ сл. съ 10 сент. 1888 г., содерж. 31 р.

3. Вабевое, въ с. Вабѣ Бабской вол., основ. въ 1873 г., помѣщ. въ общ. дохѣ; на содерж. учил. отпуск. отъ земства 480 р. и отъ общ. 200 р. Учащ. 130 м. и 7 дѣв., ок. к. 10 м. и 1 д. Учитель Георгій Емельянович *Горохов*, ок. к. Дедерк. учит. сем., въ сл. со 2 сент. 1895 г., содерж. 250 р. Помощница учит., Марія Григор. *Орловская*, ок. к. епарх. женск. учил., въ сл. съ 1898 г., содерж. 200 руб. Законоуч., священ. Василій *Самбуровский*, въ сл. съ 1878 г., содерж. 31 р.

4. Влнстевское, въ с. Влнстевкѣ Влнстовской вол., основ. въ 1873 г., помѣщ. въ общ. дохѣ; на содерж. учил. отпуск. отъ земства 280 р. и отъ общ. 140 р. Учащ. 151 м. и 19 дѣв., ок. к. 5 м. Учительница Марія Осип. *Турченко*, въ сл. съ 8 февр. 1894 г., содерж. 300 руб. Помощница учит., Осипа *Турченко*, въ сл. съ 15 сент. 1891 г., ок. к. Каростын. учит. сем., содерж. 200 руб. Законоуч., священ. Іоаннъ *Кирюговъ*, въ сл. съ 1896 г., содерж. 30 р.

5. Воркивское, въ с. Воркивкѣ Влнстовской вол., основ. въ 1893 г., помѣщ. въ общ. дохѣ; на содерж. учил. отпуск. отъ земства 316 р. и отъ общ. 180 р. Учащ. 48 м. и 7 дѣв., ок. к. 9 м. и 1 дѣв. Учитель Димитрій Васильевич *Слюсаревскій*, въ сл. съ 12 июня 1898 года, содерж. 341 руб. Законоуч., священ. Іоаннъ *Поневъ*, содерж. 30 р.

6. Велико-Устьевское, въ с. Великой Устьѣ Сосницкой вол., основ. въ 1881 г., помѣщ. въ общ. дохѣ; на содерж. учил. отпуск. отъ земства 250 р. и отъ общ. 100 руб. Учащ. 58 м. и 2 дѣв., ок. к. 6 м. Учительница Варвара Осодор. *Бунько*, ок. к. епарх. женск. учил., въ сл. съ 1893 г., содерж. 250 р. Законоуч., священ. Михаилъ *Сидоровъ*, въ сл. съ 1855 года, содерж. 30 р.

7. Величковское, въ с. Велячкѣ Меньской вол., основ. въ 1883 г., помѣщ. въ общ. дохѣ; на содерж. учил. отпуск. отъ земства 280 р. и отъ общ. 75 руб. Учащ. 29 м. и 9 дѣв., ок. к. 1 м. Учительница Пелагея Пикет. *Ожелевко*, ок. к. Сосницк. женск. прогимн., въ сл. съ 21 мая 1882 г., содерж. 300 руб. Законоуч., священ. Василій *Патривскій*, въ сл. съ 1891 г., содерж. 30 р.

Свидѣтельство.

Мужа *Сергея Верхолатова,*
 Александровск. волости, Сосницкаго
 уѣзда *Василия Александрова*
 Штурманъ *однажды*
 а) отъ рабъ усильно оиоженъ *и Верхолатовъ*
 б) *и Верхолатовъ*
 въ чистъ и вѣданъ оному Сосницкаго Уѣзднаго Отдѣленія Черни-
 говскаго Висшнѣшняго Училища Соста, сіе свидѣтельство съ
 печатью *Сосницкаго Уѣзднаго Отдѣленія* 1914 года.

№ 11

Предсѣдатель Сосницкаго *Сосницкаго* Черниговскаго Висшнѣшняго
 Училищнаго Соста *Б. Л. С. И.*
С. К. Л. 1914

Учашный Наблюдатель *М. С. С. И.*

ЧЛЕНЫ ОТДѢЛЕНІИ

Директор-производитель *С. В. С. И.*
К. С. С. И.

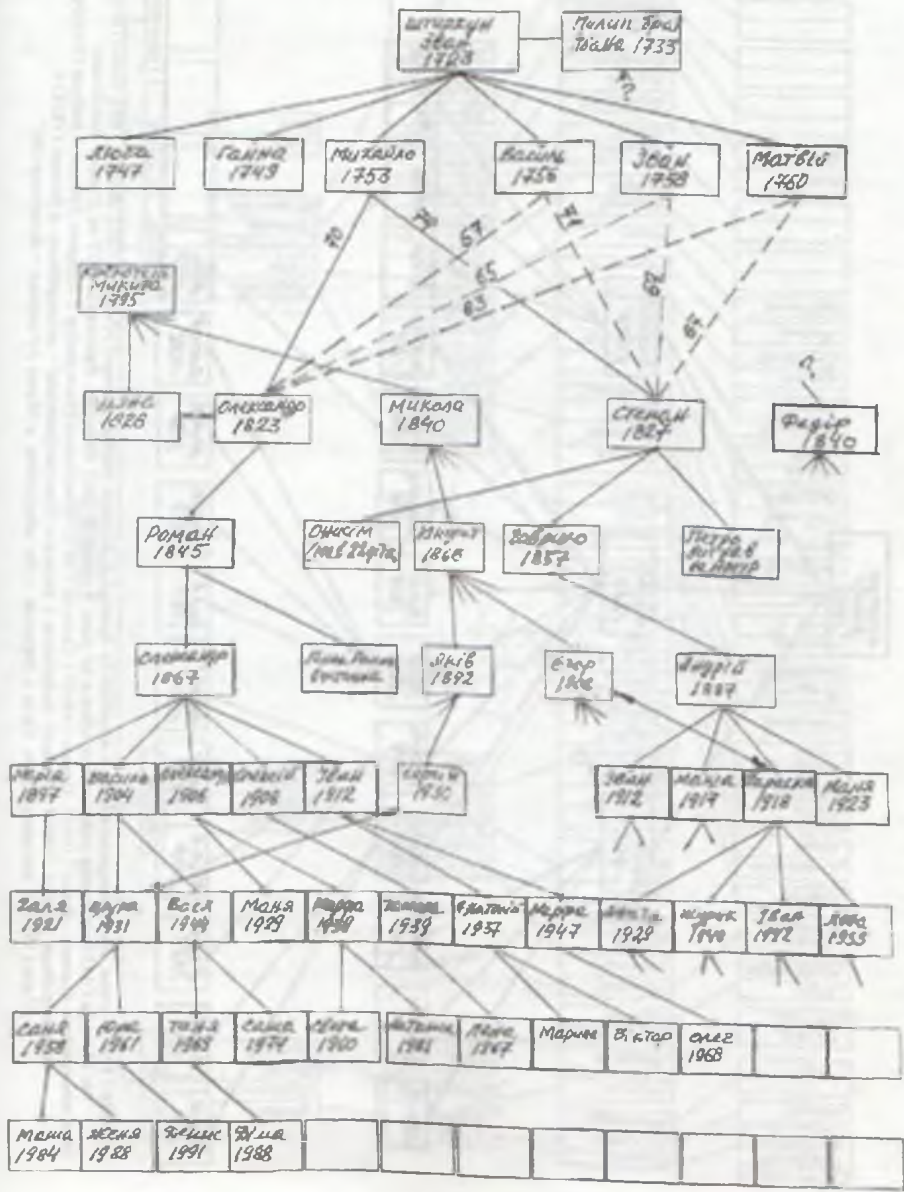

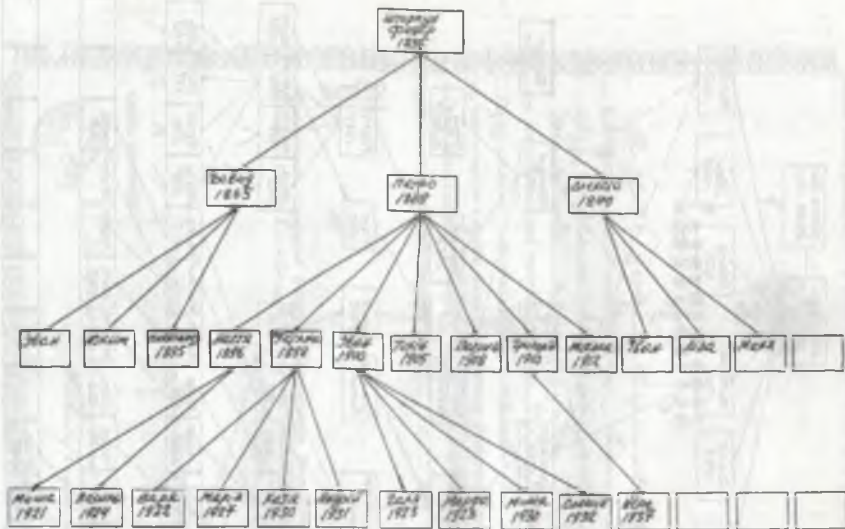

Александр

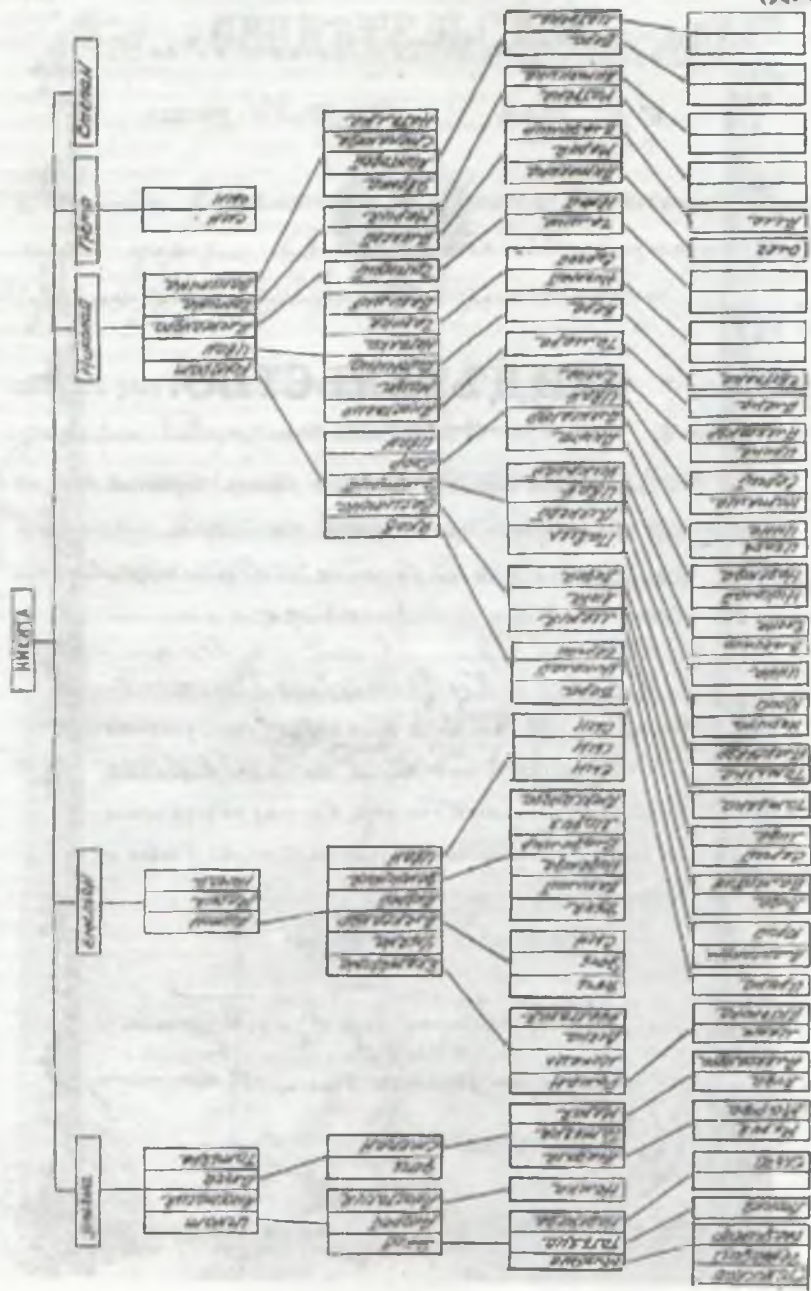
Родовід Штирхунів

Федір (1840), немо, був сином одного з прадідів (а дуждах позначена вікова різниця) Михайла (87), Василя (84), Івана (82) чи Матвія (80) і по квітню підства знаходився на рвни Ржана (1845), Онисла, Гаврила (1857) чи Петра, довідчивсь їм п'ятирічним братом. Давид (1865), Петро (1869) і Олекгін (1870) довідчили Олександру з сестрою Ганною і Андрієм (Белубу) шестирічним. Настя (1896) з Машою Андріаніною і Василем Олександровичем – семирічним, а Василь (1924) і Шира (1931) – восьмирічним. Саня з Ларисою – дев'ятирічні, а Маша з Романом – десятирічні!

№ 45 Соста

№ 316 Училища

СВИДЕТЕЛЬСТВО.

Сословный Уездный Училищный Совет Черниговской губернии имеет удостоверить, что ~~сын~~
Крестьянина села Сосновка Александр
Скляк Байески ~~Крестьянина~~
уезда Черниговской губернии
Скляк Кодратовича Ариксмена
 родившийся ~~22~~ *22* ~~октября~~ *октября* 1893 года, успешно
 окончил курс учения в ~~Училище~~ *Училище*
 начальном народном училищ, а потому имеет право
 на льготу, установленную пунктом 3 ст. 64 Устава о
 поименной повинности.

Выдано: ~~в~~ *в* ~~1900~~ *1900* года.

Председатель
 Училищного Совета *Григорий*

Директор Народного Училища *М. Кошкин*

Соста:

[Handwritten signature]

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

Теплая Иосифовна Москаленкова, крестьянка деревни Верхостоева Сосницкого уезда Черниговской губернии, одиночества

№ 457
 лѣтъ стѣ роду успѣшно окончила курсъ въ гимназическомъ училищѣ деревни Верхостоева Сосницкого уезда, въ чемъ и выдано ей стѣ Сосницкаго Уѣзднаго Отдѣленія Черниговскаго Епархіальнаго Училищнаго Совѣта, сіе свидѣтельство, съ приложеніемъ казенной печати. 1908 года Октября 21 дня.

Президентъ Сосницкаго Словенія Черниговскаго Епархіальнаго Училищнаго Совѣта
 Григорій Степановичъ Саврусовъ

Удѣльный Наблюдатель

Члены Отдѣленія

Диплопроизводитель
 Павелъ Степановичъ Шкляръ

6. ЕТНОС МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ

Етнічна спільність (себто етнос) даної групи – це її культура і побут, походження, розселення та взаємозв'язки, громадський і сімейний побут, мова, світогляд, особливості психічного складу. Можна сказати, що етнос – це перелік ознак населення даної групи, якими вона (група) відрізняється від всіх інших груп, це індивідуальна характеристика тільки даної групи.

Етнографією нашого народу цікавились вивчали і висловлювались на цю тему кращі представники української нації: Сковорода, Маркович, Максимович, Шевченко, Костомаров, Куліш, Франко, Леся Українка, Грабовський, Коцюбинський, Чубинський, Лобода і багато інших.

Отже, верхолісці, олександрівці, коркивічани, які вони, що їм найбільш притаманно, чим вони відрізняються від населення інших регіонів (київлян, полтавчан, росіян). По свідченням літописця Київської Русі Нестора в "Повісті временных лет" (1113 р.) жителі Придесення (Чернігів, Новгород-Сіверський) походять від старовинного східно-слов'янського племені сіверян, що жили тут же за 1000 років до нової ери. Як уже йшлося, з історії відомо, що наші землі зазнавали окупації і панування на них кочових племен (хазари, печеніги, половці, майже 300-літнє татаромонгольське іго), литовців, поляк, шведів і під кінець – старших братів слов'ян Московського царства. З огляду на цю історичну обставину, говорити нам про чистоту сіверського походження не варто, бо всяке поневолення, бузумовно, приводить до кровозмішування через насильницькі позашлюбні і шлюбні стосунки. Але "маємо те, що маємо".

Мова, діалект Місцевість наших сіл знаходиться на відстані 45 км від кордону з Росією (Климівський район Брянської області) і 55 км від кордону з Білорусією (Терехівський район Гомельської області). Залізницею, що діяла з 1870 р., наша місцевість була більше пов'язана з Білорусією (м. Гомель – від Низківки 125 км, тоді як Київ біля 300 км, Харків біля 500 км). Крім того, російськомовна експансія, що століттями спостерігалась на наших теренах – все це обумовило таку мовну ситуацію, що в наших селах чистою українською мовою могли розмовляти лише в школах. Сільське населення розмовляло "суржигом", тобто місцевим діалектом, що вміщав десь 40 % українських, 50 % російських і 10 % білоруських слів, у розмові вживається звук, якого нема в жодній фонетиці – середнє між і, а, е, ї. Слова: віз, кінь, дріт, поїхав, воловід, завів і т. ін. у висловлюванні наших земляків відразу дають зрозуміти, що це людина з Північної Чернігівщини. З роками діалект, як і належить, змінюється. Авторіві, що знає село з кінця 30-х років минулого століття, ця ознака особливо відчутна. Не зрівняти сленг сучасної сільської молоді з говором старожилів. Та й не дивно: канули в літу ряд сільських ремесел (вже ніхто не жне серпом, не молотить ціпом, не чинить шкіру, не шиє чобіт, забуті веретена, прядки, кросна, немає спеціаліста, який зробив би воза, хомут на коня, чи ярмо на вола, вітряк, чи водяний млин), радіомовлення та телебачення заволоділо увагою селян, а велосипеди, автомобілі, трактори та комбайни ґрунтовно змінили й трудовий побут.

Ось деякі висловлювання наших земляків того минулого періоду:

карахань – задоволення (ну яка там карахань?);

гайстер – лелека;

кайстриця – стерта солома з льону чи конопель;

липчик – "друг любезний" (ану, липчик ходи сюда!);

гненуть – сильно адарити обухом чи кувалдою;

лапациони – розтопані черевики;

замизгати – загидити, задрипати;

балсанка – невелика посудина з жерсті для керосину,
кантер – безмен;
чикміль – бурка з кобеняком з грубого сукна;
там йому й жаба циці дасть – нездоланне завдання;
слуги, дайте пуги – критика послужництва;
акацуб – замерз.
хапить – вистачить, достатньо;
разкат – віз змінної довжини для перевозу довгомірних вантажів;
лейстри – записи, документи;
хряпа – замерзлі нерівності на дорозі;
прач – дерев'яний брусок з ручкою, яким вибивають білизну при пранні на льоду.

кладці:

справив собі чоботи – пошив собі (замовив, купив) чоботи;
відвідати березової каші – відшмагати березовою лозиною,
вар'є – варини, жердини;
там їй є, як свині в помийниці;
що тобі ще треба: хіба скулу з булдою на лоб!
вона вже там не бачить промитої води;
атож, видумки там (з приставнями) – неправда, викривлення;
знав красної наминанки – нам'яли вуха;
ні два, ні півтора – нерішучість, невизначиність;
уже дураки померли – прислів'я;
хай живе червона красна армія і червоний красний флот (з виступу голови сільради Кир'яна в 1944–1945 рр.);

ти Бабичка! Терниця ти, замовчи, бо вигоню з собранія – з лексику того ж голови сільради:

люшки – прогоняють телят, каца – прогоняють котів.
Дівка в м'ясниці бігає і кричить на теля "люшки перескочу!" А після м'ясниць, коли залишалась не засватаною: на ката: "каца, а то впаду!"
учкур – непосіда, вертлява дитина (більше хлопчик), те ж – капшук;
гаселить – гучно стукати;
на пня з'їхав – упертість;
дитя сквереться – плаче, кричить,
щоб тебе кат стебанув;
ніщо не щавовкне – тиша;
небеди – непогано;
убійок – неслух;
сьома вода на киселі;
глиманути – ковтнути;
свinya калюжу знайде;
хоть кіл на голові теши;
якого тобі диявола з рогами треба

В додатку до розділу 5 приведена копія шкільного атестата матері автора ("свідетельство № 457 від 21.10.1908 г."), де чиновники Сосницького повітового відділення Чернігівської училищної Ради (сучасне РайОНО – райвідділ народної освіти) охрестили одинадцятирічну Москаленко Палажку Ісаківну в МоскаленКОВУ Пелагею Ісаковну. Ось наглядний приклад русифікації і причетності населення до біблейських імен (Авраам, Ісаак, Іаков). Прості поширені в українських селах прізвища (Москаленко) і імена (Ісак), вписуються в документи так, як прийде на розум русофобному повітовому церковному чиновнику.

Народні і релігійні звичаї, обряди. В селі, на вулиці, в лавці, біля церкви, всі обов'язково привітаються. Говорять "Драсьте", або "Даров, дарова", близьким і поважним людям старики кажуть "доброго здоров'я", ще й знімають картуза. Коли людина пройшла мовчки повз чоловіка чи групи людей, про такого хтось скаже (а як не скаже, то подумає!) "от пройшла свиня і не рохнула"

У звертанні до старших, незнайомих було правилом звертатись "на ви", "ти" говорилося лише дітям та застосовували в розмові між молоддю, близькими знайомими

Брат дружини автора – Василь Штирхун, пам'ятається був приємно здивований, коли після породичання Штирхунів з Крекотнями (січень 1957 р.) під час відвідин (а старі Крекотні в той час жили одні в селі Верхолісся) старші родичі Яків Кіндратович і Палажка Ісаївна, пригощаючи свого молодого свата, якому було 13 років, звали його "Ви, Вася!". Так було споконвіку покладено.

Дітей в селі з малих літ привчали до посильної роботи, сталих обов'язків. Авторovi в пам'яті щоранкове протирання вогкою ганчіркою листочків хатнього фікуса, протирання вікон, витопити ввечері грубку, дрова до печі, вода з колодязя і інші хатні обов'язки. Принеси-винеси. притримай, подай, поддержи, це все поволі, з юних літ привчали сільських людей до постійної зайнятості. Неробство, гульцтво в робочий період на селі засуджувалося. Таких людей звали ледарями (а після революції 1917 р. – паразитами), ця атмосфера передумовила тодішнє гасло: "Хто не робить, хай не їсть".

Одна з характерних рис наших земляків – потяг до колективізму. Можливо, у вихованні цього почуття відіграли роль колгоспи, в які спочатку (1930-ті роки) люди не вірили, говорили – гуртове – чортове, але згодом звикли. Тим більше в колгоспі можна було робити не напинаючись, а ось послідувати можна досхочу. З давніх-давен збирались в наших селах "на толоку" для будівництва хати, копання колодязя, будівництва доріг, мостів тощо Людина, яка сторонилася колективу, підлягала гуртовому осуду. Говорили, що це бірюк, індус (індивідуаліст), відлюдок, особливо згуртовували людей стихійні лиха: пожежа, буревій, повінь і інше.

До війни на кожному селянському дворі була прикріплена дерев'яна табличка з зображенням інструмента, за яким господар зобов'язаний був негайно бігти на гасіння пожежі (відро, багор, сокира, лом). Сигналом пожежі був частий стукіт в рейку (набат), в Олександрівці це був своєрідний "набат" церковного звону.

Авторovi пам'ятна поведінка великого колективу служивих людей під час Чорнобильського лиха в 1986–1987 рр., страх перед природними силами споконвічно згуртовували людей. На ліквідації наслідків Чорнобильської аварії тисячі людей, спеціалістів, працювали не по-казенному, а на совість з відповідальністю, взаємною виручкою, допомогою. Керівництву роботами повторювати команду не доводилось. Всі доручення виконувались чітко, безвідмовно, не дивлячись на небезпеку для здоров'я, і навіть життя, поведінка цього величезного колективу людей була як на війні.

Весело і вправно виконувались громадські колгоспні роботи: кінна оранка полів, кошиця й збирання сіна, жнива, скирдування й молотіння збіжжя молотаркою (поки не було комбайнів). Взагалі, майже всі роботи виконувались гуртом людей – бригадами, ланками (доярки, свинарки, телятниці, теслі, овочівники, тваринники, пізніше механізатори). В зимову пору жінки збирались гуртом в одній просторій хаті прясти, вишивати, займатись іншим рукоділлям: гуртом цікавіше працювалось, та й менша витрата гасу на освітлення. По-сусідськи збирались у гурт для шаткування капусти, тертя картоплі для крохмалу, коління свині, чистки колодязя і ін. Гуртові роботи обов'язково супроводжувались піснями, обміню сільськими новинами, розповідями старших людей про бувальщину, жартами. В селі були недолугі унікуми, з яких, як правило, в гурті кепкували, були й недоумкуваті, "нешасні", які в гуртовій роботі не брали участь, але були завжди на виду у людей (Антосік – в Верхоліссі, Настя Перебісова – в Олександрівці) і інтернаціональні, тобто на декілька сіл, як то Єфрем Заборовський, баба Беласка, Петро Ляхун.

Орест і ін. Петро Лахун по осені ходив по людям в замотки (в селі казали "Коса любить хитрого а ціп – дурного"). Цей Петро непогано молотив, але раптом на нього находило таке: вийшовши з клуні, подивившись навкруг: "Не буду молотити, бо з Киселівки вітер". Його намагалися вмовляти – не зважай на вітер, адже в клуні затишно, на що той з пересердям відповідав: "сказав не буду, то й не буду. Нажав так і молоти, хай в твоїй голові молотить!"

Єфрем Заборовський ходив по селлах, юродствував, охоче приєднувався до молоді на вечорницях і за невелику плату, картавлячи, співав частівки часом непристойного змісту з пританцьовуванням:

Меня мирлочка любирла
И памадой марзала,
Ночевать ко мне ходирла
Под ворпота лазила
Верхолеские девчата
Високого рлоста
Куда йдуть, воши бьют,
Чухають карлосту

На станції Низківка хтось подарува йому старого картуза чергового по станції з червоним верхом. Єфрем дуже полюбляв хизуватися в цій червоній прикрасі, а іноді цей картуз призводив до курьйозів. На залізничному перегоні Низківка–Корюківка Єфрем, розмахуючи кругами своїм червоним картузом (а це в залізничників сигнал зупинки) зупиняв потяг, підходив до машиніста і чемно запитував: "Скажіть пожалуйста, которий час?"

Баба Беласка ходила по навколишнім селам, а ночувати часто заходила до Арини Симонівної (сестра рідної бабусі автора Параски Симонівної). Та була богомільною і сердобільною людиною, і надати притулок для нещасних вона вважала як послугу божому ділу. Сестра автора Віра була в великій дружбі з бабусею Ариною і частенько спостерігала за отою благодіяльністю. В холодну осінню і зимову пору баба Беласка лізла на теплу піч і звідти вела бесіди і подавала команди: "Ану, подайте мені, Симонівна, мої сімнадцять печених ріпинок, я повечеряю тут в теплі, та внесіть з погребу мисочку капусти!" Незлобливо, привітно розповідала, як її рідна донька (десь у Шкробові біля Сновська) вигнала її з хати: "У мене донечка така красива та гарна, як оце Ви, Вірочко. Я їй кажу – відчини мені двері, донечко, а вона мені через вікно – нате Вам мамо дулю, ідіть собі геть! Така гарна дівчинка."

Ходіння по хатах старців (сліпі з поводирем, старі, немічні люди, часом з лірою, майже завжди співали псалми) в довоєнні часи вважалися нормальною сільською традицією. Деякі з псалмів зі своїм незатійливим мотивом, але повчально-різнобарвним змістом до цього часу в пам'яті автора (псалми про блудного сина, про святу гору Афон, про Інокота Отшельника).

Народні звичаї в селі набагато гуманніші, мудріші тих, які диктуються міському жителю його асфальто-машинним гуркотом і смородом, багатопверховою архітектурою і мурашниковою багатонатовпною метушнею. В селі прийнято провідування і допомога слабим, старим, немічним. Позика всього, взаємовиручка вважається нормою життя. Позичать все: гроші, насіння для посіву, збіжжя, сіно, кіньська упряж, санчата, возик (в останній час велосипед). Під час окупації, коли не було сірників – ходили до сусід позичати вогню – тліючих вугликів.

Люди, що мають безпосередній дотик з природою, більш контактні між собою. Вразливість від природних явищ: дощу, громовиці, буревію, посухи, повені, більше їх згуртовує і призводить до порозуміння між собою. Праця на одному полі, навчання дітей в одній школі, купівля речей першої необхідності в одній лавці, моління в одній церкві, лікування в одного лікаря – це все життєві засади, що обумовлюють колективну взаємовідпові-

дальність, порозумілість, соціальну терпимість. Іноді, дивлячись по телевізору, як борються за владу біля трибуни Парламенту наші доблесні обранці – депутати, думається, що варто б було б їх для виховання відправити в віддалене село, позабирати від них авто, лакеїв, вимкнуті електрику, забрати мобільки і залишити їх там на кілька місяців для "витримання характеру".

Проводи в "останню дорогу" небіжчиків являються обов'язковою нормою всіх сусідів, знайомих покійника. Пам'ятається такий казус з цього приводу (десь 1934–1935 рр.) На нашій вулиці померла жінка і сусіди, як це належить, ідуть прощатись з покійною. Головою верхоліського колгоспу "Жовтень" на той час був Лось, присланий в село районним керівництвом з іншої місцевості, що з сімейством (дружина, дві старші дочки і менший сопливий Володька, що товаришував з автором цього написання) жив недалеко від двору Палажечко, в якому відбувався цей похорон. Коли старші дівчата стали збиратись йти "подивитись" на похорони цієї жінки (матері їх вуличної подружки), то Володька з осудом заявив: "Дурні! Чого ви йдете дивитись на похорони чужої матері? Ось коли наша мати вмруть, то й будемо дивитись досхочу!"

На відміну від сумного споглядання поховань, на весільне дійство сунуло все село, особливо молодь. Окрім музик, танців, весільних приспівок з протяжним жіночим "Гу-у-у", в кінці кожного куплету, вся весільна подія мала кількаденну режисуру. З цього приводу цікавими видаються весільні посади, закісниці, розплітанки, підстиланки, дружки, шафери, бояри, музики. Була навіть така посада, як мазниця. Це особа чоловічої статі, що завідувала "каретним двором", тобто чоловік, що давав порядок коням і возам всіх гостей, що приїжджали на весілля. Старший боярин (перепоясаний вишитим рушником), коли роздавав гостям коровай, збирав подарунки молодим "на коровай" і дотепно все записував вугільцем на комині печі, малював там хату, корову, свиню, коняку з возом, вулик з бджолами, вівцю, хто що дарував, в кінці брав з припічка старого здоровенного горшка і розбивав його об комин, "завіряв цей дарчий список печаткою". Цікавими були й викуп молодой, носіння сніданку молодій (на завтрашній день), крадіння курей "циганками" на третій день і багато інших витівок. На відміну від "широкоекранної кількасотенної п'ятики", в яку перетворювалось сучасне весілля, в давні часи випивка лише підтримувала, звеселяла той жарт, народну дотепність, традиційні звичаї (благословіння іконою, посипання молодих зерном, садіння їх на теплому кожусі, дарування "корову Лиску й лису на колиску", змагання молодих, хто більше відкусить хліба з паляниці, кепкування з тещі, сватів і інше). В жарт лайка на адресу сватів (весільним приспівом з традиційним "Гу-у-у!" в кінці).

Гарний сват Йосип та Йосип
Горілочку носить та й носить
А сваха все тисне та й тисне
Нехай вона ж їй покисне! Гу-у-у

Пішов сват по воду
Та примерзли йому я... до льоду
А сваха як одривала
То собі пупа надірвала! Гу-у-у

А сват наш Хома
Та горілку заховав
Нехай свату вишні посохнуть
Нехай йому бджоли подохнуть Гу-у-у

Для жарту купують сватам весільні подарунки: свату здоровенні труси, а свасі такого ж гігантського розміру бюстгалтер з демонстративною приміркою цих подарунків.

В селі були старші люди, що добре зналися на цих весільних традиційних жартах, їх намагались запросити на весілля і завдяки їх "видумкам з приставнями" це дійство залишалось добрим спомином не тільки для подружжя, а й для всіх гостей, учасників, на окремих весіллях по три дні "гуло все село".

Традиційними зібраннями (гостями) відзначало село і інші події: релігійні свята, новосілля, проводи в армію, родини, хрестини, поминки. В зимові свята (Різдво, Новий рік) молодь ходила ватагами колядувати (перед Різдвом), щедрувати перед Новим роком, засівати і втати з Новим роком. Посвячена на Хрещення (19 січня) вода стояла в шкалику по хатах селян і за влєвненнями віруючих, мала цілющі властивості. Такою ж магічною силою відзначався вогонь, принесений з церкви на страсний четвер перед Великоднем. Від цього вогню запалювалась лампадка, що жевріла перед хатніми іконами, а на стелі цієї страсною свічкою закопчувався хрестик, що весь наступний рік слугував родині оберегом від всього лихого. Аналогічними магічними властивостями володіли засушена зелень, що залишилась від Зелених свят – Трійці та прутики посвяченої в церкві на Вербну неділю святої верби. По принесенню з церкви цими прутиками вибивали хворість з членів сімейства: "Не я б'ю, верба б'є, якая святая, що в тиждень на Великдень, будь здоров на цілий рік!" Цим прутиком виганялась і корова на перше пасовисько в череду. Там же, в куті хати. Біля ікон зберігався і букет (макові голівки, засушені квіти, збіжжя) посвячений в церкві на Спаса. В літніх людей було заведено зберігати в сінях, чи на горищі під стріхою сніпки засушених трав: м'яти, шавлії, звіробою, липи, чебрецю, ромашки. Цими трав'яними зборами, а також гілочками смородини, малини було прийнято заправляти чай, яким взимку лікувались та запобігали застудним захворюванням.

Обов'язковим святкуванням вважалось відзначення храмових свят, що відповідали престолу церкви даної парафії. В Олександрівці, як уже йшлося, поки було дві церкви, були й два престольні свята (Покрова й Трійця), а після війни, як відновилась діяльність Покровської церкви і храмували один раз на Покрову у всьому приході: в Олександрівці, Верхоліссі, на Пісках, Забарівці.

Варта уваги розповідь вчителя Штирхуна Василя Олександровича про участь в храмуванні в голодні 1946–1947 роки в селі Наумівка, що на Корюківщині. Вказані роки були бідними взагалі, а на поліській зоні Корюківщині – і поготів. Але в Наумівці вміли гнати самогонку, наумівський первак був знаменитий на всю Корюківщину. На храмове свято за столом збиралось зо два десятка храмовиків. На столі миски з вареною картоплею, квашеною капустою, і соленими огірками, посередині стоїть макитра з вареним півнем, Господар, тримаючи сулію під пахвою, наливає по гранчаку кожному із гостей (гранчак один) і ті, що чекають, волають: "не затримуй чарки!" Щойно почав частувати господар, як слідом за ним господиня з такою ж екіпировкою каже: "Так, подождіть же гості дорогі, не закусуйте, не обіжайте ж хазяйку, бо від хазяїна випили, а мною гребуете!" І слідом по другому гранчаку! В кінці першого кругу частина гостей замість закуски вже голосно співала, а другий тур закінчувався вже тим, що декілька слабших храмовиків уже були під столом. Рідко хто дотягувався до жареного півня, але всі були веселі і щасливі, з храму всі розходились "колінками назад".

Виховання дітей. Відомо, що до 90 відсотків життєпізнання, характеру, свідомості, і всього іншого, що називають людською натурою формується у людей у віці до 5 років. Проведені в сільській місцевості початкові роки карбують на все життя зарубки про навколишній світ: флору і фауну, безхитросних, але мудрих у своїй простоті людей, початкові правила такту і поваги до людей особливо старших, вшанування праці, розуміння краси природи і теплоти людських почуттів і взагалі світогляду. Думається, що людство багато втратило від того, що кинуло природу, опустошило села і переселилось в мегаполіси, в ці кам'яні мурашки з телевізійними ящиками, мобільним зв'язком та Інтернетом, до яких так примагнічується молодь в останні роки.

Отже, сільська академія – це одна з найцікавіших сторінок життя. Колективізм серед дітей, завжди більш значимий, ніж для дорослих, дітей змалку тягне до гурту, до компанії. Першим курсом отієї сільської життєвої Академії для малечі були, звичайно, пасовиська. Пасти доручалось підліткам гусей, свиней, телят. Під час тимчасової німецької окупації 1941–1943 рр., коли були ліквідовані колгоспи, сільським підліткам доручалось пасти і доглядати за кіньми. Це був вищий клас доручень і відповідальності, пам'ятний на все життя. Корів виганяли в череду і ці череди пасли за селом (урочище Кульківщина, а після сінокоосу і збирання й вивозу сіна – на сіножаті Ріг. Кут. Церків'я. Помірки). Череди пасли окремі спеціалісти – сільські пастухи (а вже після війни, коли молодь з села тікала, куди очі бачать, череду пасли по черзі хазаяіни корів, або наймали замість себе молодих чоловіків, здатних до цієї нелегкої справи). Посада сільського пастуха серед селян була в неабиякій повазі. Адже цей стоголовий коров'ячий гурт треба було своєчасно вивести на пашу, прослідкувати, щоб корови не потрапити "в шкоду", своєчасно підігнати до ставка-водопою та завидно приганяти череду на вечірне доїння. При цьому треба відповідно реагувати на коров'ячі витівки: потяг до забігання в шкоду на посіви, дрозіння під час активізації гедзів, за бугаями і ін. Досвідчений пастух знав свій "коров'ячий колектив", яка корова на що здібна, яка до шкоди, яка до бійки, яка до відриву від гурту і т. ін. Довжелезний батіг виляскував, неначе постріл з рушниці, або дубова палиця, якими пастух нагороджував неслухняних, був надійною запорукою виховання цього коров'ячого зібрання, приведення його до почуття переваги інтересів гурту над особистими (інколи ця "педагогіка" приходиться до свідомості, коли спостерігаєш по телевізору "рукопашне встановлення" правди в сучасному українському Парламенті).

Ці пастухи, як правило, мали гучний, натренований голос, яким вони керували ходом і поведінкою череди: неслухняні корови нагороджувались такими гучними, малолітературними епітетами (волоцюга, наволоч, курва, б..., і інше), що в комплекті з виляскою-пострілом батога призводило до нормальної поведінки і зупиняло будь-яке відхилення від загальногуртових правил. А ота пастухова фонетично-синтактична дошкільна наука сприяла тому, що сільські діти зарано ставали дорослими, вона грубими зарубками закарбовувалась в пам'яті назавжди.

Отже, сільська коров'яча череда – це справа серйозна. Дещо простіше було з гусями, свинями, телятами. Тут уже не було загальної череди, кожний з малюків пас свою живність, це було майже в селі, на обміжках, канавах, вигонах, телята були на припону тому і компанія була більша і часу на витівки вистачало. Козирним предметом на цьому пасовиську був ніжик. Ця особиста зброя прикрашала підлітків, володар складного ножика почував себе лідером і ніжик в нього був у такій же пошані, як кинджал у джигіта. Складний ніжик в сімействі вважався не тільки забавкою для підлітків, але й чималої вартості майном. У Верхоліссі на вулиці Давидівці жила сім'я Прокопа Галиці (Охрімєнки). Дід Прокіп, повертаючись з Японської війни (1905 р.), привів собі жінку з Росії, кацапку, як казали в селі. Сімейство це було нормальним – мали господарство, дітей, але було дуже лайливим. Це неспівпадіння характерами особливо виразливо стало проявлятися по мірі старіння. Лайка так увійшла в сімейний стиль життя, що слова "сучка", "старий собака" в розмові цієї чети були вживані на рівні "добрий день". Коли Галичиха виходила з двору й сідала на лавочку, Прокіп кричав – "куди пішла!" та відповідала "Не ворчи, старий пес, я на прогулку вийшла". Прокіп кричав: "Що ти Ленін, щоб на прогулку виходити?" Входить Прокіп до хати, в цей час стара орудує кочергами в печі й діду рече: "Вот так, прогулял, старий, целый день и ничего не сделал, коту хвоста не завязал!". Дід у відповідь: "Да, прогулял!" (помовчавши, баба в цей час не відреагувала) голосніше "Прогулял!" баба за своїми клопотами ще не відреагувала, тоді Прокіп шодуху закричав "Прогулял, щоб ти, сучко, на віршовці загуляла!", тоді лайка завелась і стала продовжуватись у традиційно-крикливому руслі. Після смерті Прокопа, баба розповідала сусідам: "Когда умирал мой старий, было у него три рубля денег и ніжик складанный, так

не отдав же, сволочь, перед смертю мне, а отдав Проське" (Прося була дочкою Прокопа, до якої баба ревнувала діда)

Ножиком можна було вирізати і красиво вимережити крушинову палку, зробити з бузини насос-стікалку, що викидав струмінь води на 5 метрів, змайструвати шпаківню. За його допомогою робився пастухівський батг – пуга, вирізалася цурка для гри в цурку – палку і ще багато різних прибамбасів. Але верхом ножикового мистецтва вважалась гра "в ножика" – стромляння ножика в землю з будь-якого положення (від кожного пальця руки, від ліктя, коліна, від зуба, від голови і т. д. всього понад 20 вправ). Останнього по успішності в цих вправах чекало покарання: по-перше, дістати закинутий ножик бігом, при цьому треба при видосі промовляти "бле-бле-бле", скільки раз передихнеш, стільки і екзакуції по викиданню землі в рот; по-друге, з зав'язаними очима треба повторити черчінь по землі (пряма лінія завдовжки 25 см), наскільки відхилився від лінії – стільки і землі в рот. Заключна фраза покарання: винуватець закриває очі, широко відкриває рота, кричить "а-а-а" і маха ножиком перед розкритим ротом. В цей час компанія по черзі кидає жмені землі (кусочок) землі в рот винуватцю (бувало, що й кизяк попадався).

Ось такий своєрідний зв'язок з землею одержували підлітки при цій ножиковій грі.

Молоді в селі було багато радіо і телевізора не було, кіно привозили раз на тиждень, цікавих книжок також було обмаль. Та і яка там книжка могла утримати в хаті підлітків, коли на вулиці буяє природа, доноситься гамір з річки, чи з панського саду, де молодь грала в гилки, в свині, в стукапалки і т. ін. В леваді, на відстані 400 метрів від села, були вручну викопані 2 величезні ями. Тут наші селяни століттями добували пісок і глину для господарських потреб: підмазати піч, освіжити допівку, посипати доріжку піском під свято. Ці ями завглибшки 4–5 м і по площі 200–300 м² в селі звались "Цегельня", мабуть тому, що звідти брали матеріал (пісок і глину) для вироблення цегли – сирцю, для будівництва печей, адже паленою дефіцитною цеглою викладали лише вогнище, решта печі викладалась з висушеної на сонці саморобної цегли.

Розповідаючи про те, як проходили в наших селах юнацькі роки, не можна оминати казковий зимовий період. Пам'ятаються суворі зими, коли мороз доходив до –40 °С, а снігу було стільки, що на лижах можна було їздити через сусідські тини, з хати Коляди Никифора, з якої після пожежі залишилися лише зруб, ми, підлітки, спускалися на лижах, як з гори. В вищевказаній "цегельні" та в копанках, що були в Верховиському панському саду, взимку були снігові трампліни по 2–3 метри, – ось там вироблялась відвага, сміливість молоді, а катання на "каруселі" (круг на льоду з колесом, дубовим кілком в центрі і санками на довгій жердині), що влаштовувався по заливним лугам вздовж річки Мени в Верховіссі, являв собою видовище, шоу по значенню і цікавості не менше, ніж корида в Іспанії, або кулачні бої в старобоярські часи на Русі.

Помешкання селян, сільська хата, обійстя. Децю своєрідно в нашій місцевості організовувались помешкання селян (садиба, двір будівлі, хата). Схема забудови садиби приймалась у залежності від достатку хазяїна. Бідняцькі (починаючи з кріпацьких) забудови мали вигляд послідовного розміщення: жила кімната, сіни з коморою, повітка для дров і возу (саней) і хлів для скотини, все під однією стріхою, виходи зі всіх приміщень – у один загальний двір. В повіті обмолочувалось збіжжя, солома і сіно для худоби зберігалось надворі в стогах.

Більш сучасно і зручно організовувалось розміщення будівель у більш заможних господарствах, житлова частини (як правило з двох кімнат) з сінями, коморою розміщались окремо від хліва, хлів з відділенням для свиней, корів, птиці, овець, і повіткою мали окремих двір з виїздом на вулицю і можливість проїхати возом на город, та розміщеним на границі двору колодязем. Вихід з хати передбачався в інший "чистий двір", або в садок, тут же розміщались погребниця з погребом, клуня, або в заможних пасічники – ще й омшаник для зимування бджіл. Всі ці приміщення розташовувались в саду,

що відгороджувався від вулиці тином, а від сусідів і від городу загородкою з прив'язаних до дубових кілків ворин.

З часів революції 1917 р. і розгулу в зв'язку з цими подіями безбожництва на кладовищах стала допускати наруга над пам'ятниками (зрізання хрестів з могил на дрова). Тому люди стали ховати покійників у садах своїх садиб. Сад в нашого селянина і до того був в пошані – це місце відпочинку, спокою, роздумів, а з розміщення там могил близьких людей – ще й пам'яті про свій рід, а по релігійним канонам сад – це місце помешкання праведних душ – це рай в людській уяві. В селі з давніх-давен по стану двору, будівель, огорожі судили про рівень господарювання, а по садовому порядку – яка душа в цих господарів, якої вони культури, яких життєвих поглядів. У одних в саду чистий моріжок, клумби з квітами, піони, жоржини, мальва, бузок, жасмін, лавочка-бесідка, а в інших кропива та чоротополох, бо живуть там різні люди...

Ознакою садибного етикету вважалося посаджені в саду ялинка, кущ калини, приємно пахнуча в час цвітіння липа, цінний корою для плетіння постолів в'яз, кущ горобини, а кущі бузини вважались обов'язковою необхідністю в садибі і висаджувались десь біля відхожого місця. Починаючи з 40-х років минулого століття якісними сортами садівництва почав забезпечувати державний плодородсадник, що розміщений недалеко в с. Чапаївці Менського району.

Рідка господиня не вбере і не побілить хату перед Паскою, не прикрасить хату і двір зеленими клечаннями на Зелені свята. Автор пам'ятає, як згідно з шкільною наукою в 1935–1940 рр. кожні травневі і жовтневі свята школярі мали прибрати і підмести вулицю перед своїм двором, а ще посипати пішохідні доріжки жовтим піском, привезеним з цегельні (так звався піщано-глиняний кар'єр села Верхалісся).

Так в селі прядли та ткали. Знімок початку ХХ ст.

Хата являла собою не лише житлову площу, але й в значній мірі робоче місце селянина разом з членами його сім'ї, особливо це спостерігалось в зимову пору року. В хаті, окрім традиційних приготувань і споживання їжі, робили багато потрібних у господарстві робіт: прядильно-ткацьких, швецько-кравецьких, рукодільних і інших. У дитинстві було дуже престижним, коли бабуса дозволяла трохи покрутити прядку.

а коли вносили і монтували в хаті оснівниці чи ткацький верстат – дитячому захопленню не було меж і можна було (коли не бачать дорослі) покататись на оснівниці, чи порухати набилками ткацького верстата. Для дітей було все нове і цікаве: як з льняної куделі (мички) робиться нитка, як з нитки робиться полотно, як на рушниках та настільниках вимальовуються різні узори (часом кольорові), як сплести з лози корзину, вершу чи постільник на сані, як дідусь Ісак Кирилович, що вмів шити чоботи, робить на правилі витяжки (з одного шматка шкіри халява і перед чобота), як робляться дерев'яні гвіздочки з сухого кленового дерева для підбивки підошви, як зплести кімлю чи волок для рибальства, як вирізати з дерева невеличку ступку (кавганку) з пестиком для розтовкування сала в страву. Багато цікавого було біля материних швейної машини та рукоділля (мереживо, вишивки, шитво одержі).

В печі відрами, пудами, переварювалась картопля й буряки для свиней, щонеділі по десятку паляниць хліба для великої сім'ї, щонеділі жлуктилась білизна проти вошей, в печі в святкові дні випікались красиві та смачні домашні ласощі, пироги, кренделі, коржики – в ній прів борщ, каша, куліш, лемішка, варились галушки, крохмальні вареники з маком, тушилась картопля з соленими огірками. Піч все могла разом з роботящими руками, шкода тільки, що вона по "щучому велінню" не могла їздити.

В пам'яті такий казус з дитинства. Дід Ісак шие чоботи, а я йому під лікоть питання за питанням, що, як і навіщо? Дідові ці допити порядком набридли і він мені каже: "Піди до сусіда дядька Єгора, хай він дасть тобі красної наминачки, принесеш мені". Я з радістю кинувся виконувати цю дідусяву забаганку, вважаючи, що "красна наминачка" – це щось для шитва чобіт. Дядько Єгор, знаючи цього прикола, коли я до нього звернувся з цим проханням, добре нам'яв мені вуха і я зі слізьми на очах побіг додому. Коли дідусь із посмішкою спитав про наминачку, то я йому з пересердя відповів, що мене більш не проведеш, "уже дураки померли!", в той день я дідусяву вже не набридав своєю допитливістю.

Отож, в сільській хаті не тільки зачинались, родились і доглядались діти, їли, спали і відпочивали дорослі, хворіли і вмирили старі, хата несла робочу вахту по багатьом необхідним роботам, ремеслам і спеціальностям.

Постійною життєвою супутницею в хаті була ступа, в якій товкли пшоно, робили гречану крупу, ячмінну і пшеничну кутю, товкли з тютюнових стебел махорку, дубову кору подрібнювали для вичинки шкір, мак для вареників і т. ін. В хаті топили в печі і вичавлювали спеціальним пристроєм віск зі старої вошини, розробляли свинячу тушу, чинили ковбаси та складали на засіл сало, сікли і засолювали капусту, ховали від морозу новонароджених телят садили на яйця квочку (під піччю), а ще піч слугувала сушильною установкою, сушилось все: мокра одежа, взуття, онучі, дрова, дерев'яні заготівки, на печі – збіжжя, намочені дитячі пелюшки. Господиня в хаті, то була посада не менш козирна, ніж горнового біля доменної печі, то був "директор пічної промисловості" разом з об'єднанням, окрім робіт, коло печі багатьох господарських функцій. Недарма діти в сім'ї частіше більше слухались матері – домогосподарки, ніж інших старших – вона дітей годувала, обмивала, одягала, укладала в постіль і піднімала ранком "до діла".

З огляду на "багатостаночність" в сільських хатах, ходив післявоєнний анекдот: Іван в кінці війни завітав до квартири в німецькому місті, йому домогосподиня показує: тут їдальня, тут спальня, вітальня, туалет, ванна... Івана на це все подивився і каже, що в нього в хаті все точнісінько так, як у неї, лише без перегородок.

Агробудівництво наших земляків. Все життя селянина тісно пов'язане з сезонними роботами, які, в свою чергу, визначаються природно-кліматичними умовами місцевості. Ритм життя на селі визначається рішенням проблем, як перезимувати без втрат, як посіяти, як зібрати, як підготуватись до наступної зими. Оглядаючись на ці досить строкаті селянські клопоти, що визначаються змінами умов праці і життя взимку і влітку, думається, які то щасливі люди, що живуть в наших помірних широтах: приходить весна, все розквітає, оживає – радість; настала зима – сніжок, морозець, ковзани, лижі, санки, біла безкрайна

ковдра на полях, іній на деревах – також радість. І як же обділені природою люди, що живуть на цій Землі в зоні біля екватора, де нема ні золотої осені, ні розквітаючої весни. Отже, жити погано лише коли в політиці держави переємні (лайка: щоб тобі жити в пору переємні), а кліматичні зміни урізноманітнюють життя, роблять його цікавішим. Все в порівнянні, щоб зажити добре треба випити гірку чашу поганого.

Зустрічаючись на вулиці наші селяни після звичайного привітання першою справою говорять про погоду, чи вистачить до нового врожаю хліба і продуктів членам сім'ї і корму скотині до нового пасовиська. Жінки обмінюються успіхами в ткацько-вишивальній діяльності, а також чутками – почутими на базарі, в церкві, чи від приїжджих людей з райцентру, а то навіть "з города". Чоловіки, як правило, взаємно пригощаються саморобною махоркою, діляться досвідом з питань лічного палива, сільгоспремонту, коней. Такі розмови можна було почути на вулиці чи біля лавки осінньо-зимової пори, влітку такі розмови не велись, бо була суцільна зайнятість, а хто ризикував розпочинати такі бесіди, то більшість казала: "ніколи лясні точити!" І геть круто змінювалась режисура і тематика сільських бесід з приходом в село газет, радіотрансляції (десь в 50-х роках минулого століття), а телебачення взагалі приманітило всіх до екрану, так що на вулиці вечером не тільки не почуєш пісень, які колись лунали на все село, а й людського голосу не чути.

В селі було не прийнято замикання хати всячим замком, вхідні двері закривались внутрішньою засувкою, яка рухалась дерев'яним ключем (палічка з рухомим язичком, що вставлялася знадвору через отвір і пересувала засувку). Цей ключ лежав "на гловнику", тобто над вхідними дверима. Всі селяни це місце знали, але при замкнених дверях ніхто чужий в хату не зайде.

В часи тоталітарного правління (тоталітаризм – всеосяжне деспотичне втручання авторитарно-бюрократичного державного апарату в усі сфери суспільного життя) комуністична партія встановлювала терміни всіх сільськогосподарських робіт і взагалі вся технологія аграрного виробництва диктувалась зверху (для села – з району, для району – з області і т. д.)

А сонечко сходить
Та все звідтіля
Від Сталіна-батька
З Москви із Кремля.

Вченого агронома в селі вперше побачили в 40-і роки після колективізації. Спочатку агрономічна служба була лише в районній Машинно-Тракторній Станції (МТС). Так дільничий агроном призначався на зону, яку обслуговувала тракторна бригада, він мав у розпорядженні коня (підводу) і періодично виїжджав на місце, де працювали трактори, давав рекомендації щодо глибини оранки, добре знався в якості ґрунтів (супіщані, солончаки, дернисті, заболочені, чорнозем і т. д.). Таким роз'їздним агрономом в Корюківській МТС в 1946–1947 рр. був Адамчик. Це був досвідчений спеціаліст своєї справи, врівноважена, розсудлива людина.

Так ось, це все було потім, а до того селяни самі вирішували всі агрономічні питання. Тисячолітній досвід від діда, прадіда, передавався поколінням. Селянин, незважаючи на відсутність дипломованих спеціалістів із ґрунтознавства, агрохімії, тваринництва, спираючись на досвід старших, вправно обробляв всі орні площі, мав худобу в такій кількості, яка без тракторів могла обробити всю землю і без агрохімії (завдяки угноєнню полів) – одержувати непогані врожаї. З огляду на все це селянин вів неписаний календар, добре знався на репегійних святах, бо це були своєрідні віхи орієнтування термінів проведення сільгоспробіт. Всі знали, що тепло навесні починається з теплого Олексі, в поле виходити треба після Благовіщення, до Спасу треба зібрати все

збіжжя, а до Покрови поле мусить бути чистим. Велика увага приділялась поведінці птахів (приліт з вирію й відліт лелек, журавлів і т. ін.), домашньої худоби. Кішка була за барометр, ластівчаний лет – за психрометр, а по болю в спині й лунанню паровозного свисту від "чугунки" визначали відлигу по заходу сонця – погоду завтрашнього дня. Ця традиція нащадкової передачі аграрно-життєвого досвіду об'єктивно обумовлювала в селі повагу до старших, адже літні люди об'єктивно більш досвідчені ніж молодь, отже в селі дуже рідко можна побачити недотримання п'ятої заповіді Моїсея: "Чти отца и мать свою" (Біблія. Второзаконіє, Гл. 5. вірш 6-21 – XIII ст до н. е.)

Завершуючи описання життєво-побутових особливостей, або етносу, наших селян не можна проминути проблему, яка споконвічно супроводжує їх життя – це теплозабезпечення сім'ї селянина в холодний період року. Сімейне вогнище в людей з періоду їх розвитку на стадії дикунства відіграло після їжі головну роль. Отже, залишитись на зиму без відповідного запасу палива наш селянин боїться більше вогню. Влітку паливо також потрібно: готувати харч для сім'ї, корм домашній худобі, боротьба з нечистю, вошами і т. ін. Але страшніше залишитись без палива на зимовий період, коли сніг по коліна і мороз до -40°C !

З паливом наші земляки до недавнього часу добре обходились завдяки географічному розташуванню наших сіл біля річки, болота, лісних масивів. На відстані 3–5 км дрова (лозу, вільху, корчі з бувшого олешика) возили самотужки санками (в зимовий період) чи підводою.

Але господарювалось в нашому краї так, що ліси вирубались, болота осушались без належного, відповідного оновлення цих ресурсів. Коли випалили і викорчували болото, взялись за добування торфу. Розпочали торфодобування приватним методом (вручну) ще в 1940 р. Робили спеціальні лопати, що різали торф по розміру цеглини, цей різаний торф влітку сушився під сонцем в спеціальних штабелях, які періодично перекладували, щоб сонцем висушити цеглину з усіх боків. Така цеглина куріла, диміла, смерділа і тліла в печі, але то було все-таки паливо. Після війни на Короськах була побудована торфо-брекетна фабрика, яка забезпечувала десь протягом півстоліття робочими місцями багатьох селян з навколишніх сіл. Торф добувався машинним способом, торфобрекет продавався як паливо, торфокрошка вивозилась на поля в якості добрива.

Зараз це підприємство перестало існувати, на його місці лише руїни на робочих місцях, та купа металобрухту від бувшої торфодобувної техніки.

Забезпечення палива природним шляхом, що здійснювалось з часів заснування наших сіл (XV–XVI століття) тепер переведено на залізницю: на станції Низківка можна купити кам'яне вугілля чи брекет за гроші. Дещо легше з паливом для сіл Корюківщини, що розташовані в лісній зоні. Корюківській лісгосп реалізує дрова населенню з місцевих, власних ресурсів.

Дуже гостропроблемним стало питання паливозабезпечення для жителів наших сіл, особливо для самотніх людей похилого віку, що мусять доживати свого віку в селі.

7. ЛИХОЛІТТЯ ДВАДЦЯТОГО СТОЛІТТЯ

Наші села започатковувались і розвивались десь протягом 450 років (з середини XVI ст.). Здавалось би, чим далі в процесі розвитку суспільства від дикунства, неосвіченості, тим краще повинні жити люди. Але, саме в останні двадцять років наші Чернігівські села зазнали таких прикрих утисків, що багатьох бувших сіл вже не існує на сучасній географічній карті, а інша частина продовжує своє жалюгідне існування і приречена на вимирання. На превеликий жаль, до останніх історичною долею віднесені і наші села Верховісся, Піски, Олександрівка. Війни, революція, колективізація з супроводжувальним розкуркуленням, голодомор, боротьба з троцькізмом і "ворогами народу", німецько-фашистська окупація, післявоєнний етап відбудови народного господарства та бездумна неперспективна партійно-тоталітарна політика і нарешті Чорнобильська аварія, призвели до того, що зруйновані колгоспні господарства наших сіл, понад 5000 га орної землі, вдвоє зменшили свою продуктивність, з понад 3000 душ населення, що жили в с. Олександрівка, на початку XX століття, в 2003 році залишилося лише 700 душ (зменшення в 4,3 рази!).

Ось як характеризується чисельність і склад населення на початку XX століття, що історично засвідчений переписом 1920 р. (Дані Державної історичної бібліотеки УРСР) – Додаток до цього розділу Д1Т7. В Олександрійській волості в той час проживало 13194 душ (ст. Корюківка 6077 душ), а в Сосницькому повіті (практично Сосницький, Менський і Корюківський райони) – 191071 душ.

Як бачимо, тодішній сільський контингент нашого краю був малограмотний (грамотних лише 17,8 % населення), тіснодвірний (5,2 душ на середній селянський двір), але в декілька разів чисельніший нинішнього.

Чи зрозумієш Ти, шановний читачу, нас, старше покоління, що своєю пекельною працею, часом не знаючи свят і вихідних днів за злиденну оплату (200 г ячменю за трудодень – 1946–1947 рр.) роками горбатились біля отієї землі, що зараз сплюндрована, а господарства в руїнах гірше, ніж після війни. Що почувають у душі оті пенсіонери, що приречені державою і суспільством доживати свого віку в отаких умираючих селах, що були колись квітучими, співучими з колосистими полями, запашними луками, білими з п'янкими пахощами ланами гречки, чи гаями квітучих лип, синьоцвітою льону, плодючими садами, кількасотенними чередами корів... Нема таких рукотворних картин, які б відобразили красу квітучих садів нашого села, чи весняну повільну річку Мени, або багрянolistу осінь нашого Полісся, нема таких парфумів, які б можна порівняти з запахом квітучого жита чи вечірньої піски в період медозбору. Яка то чарівність вечірньої піски молодіжного гурту, звуки церковного дзвону, вилясків батога пастухів, шуму залізничного потягу, а чого вартий гамір підлітків з "пляжу" на річці влітку чи з "панського саду", або від льодової каруселі, де взимку вирус молоде життя.

Незрозуміло, кому то все заважало, але зараз замість того всього руїни колгоспних господарств, напівзруйновані покинуті хати і двори, бездоглядні одинокі слабкі старі люди з їх безрадісним доживанням свого віку і тяжкими споминами про минуле. У Верховіссі вже ні школи, ні сільради, ні медпункту, ні вітряків, пустки на бувших колгоспних дворах, незагороджений, забур'янений цвинтар, розбита вся в ямах дорога, неосвітлені вулиці, напівзруйновані дворові огорожі та покинуті нежилі хати. Кількість хат, де молодими хазяями підтримується сучасний порядок – можна полічити на пальцях двох рук. Ці руїни повсякденно нагадують людям похилого віку, що їх тяжка праця суспільству стала непотрібна, що життя, яке вони прожили, хибне і даремне і що вони винні перед молодим поколінням в тому, що побудували неправильне життя. Див. фотографії в кольоровому блоці.

Отже, повернемося до розгляду послідовно тих історичних періодів, які прожили наші села протягом лихолітного двадцятото століття.

7.1. ВІЙНИ: ЯПОНСЬКА 1904–1905, АВСТРО-НІМЕЦЬКА 1914–1918, ГРОМАДЯНСЬКА 1917–1920 рр.

Всяка війна для людства – велике горе. Для селянина війна – подвійне лихо. адже на них (селян) не розповсюджується броня, чи будь-яка пільга при об'явленні мобілізації, з селян формується солдатський склад (офіцери – з дворян, різночинців, інших міських жителів), село в першу чергу обкладається поборами для постачання фронту продуктів провіанту. Селяни завжди в війні (особливо в війнах ХХ століття) були джерелами постачання "гарматного м'яса" і одержували найчутливіші збитки від війни (смерті, каліцтво, полонення, душевні травми...)

Японська війна 1904–1905 рр., що закінчилася поразкою російської армії, забрала декілька десятків життів з наших сіл, декілька солдат повернулись в село з каліцтвами. У числі покалічених повернувся з війни і двоюрідний дідусь автора, Крекотень Іван Миколайович. Прострілена права рука до смерті заважала йому в нелегкій селянській роботі, але ніяких пільг від царського уряду він не отримував. Незважаючи на свою велику прихильність до релігії і церкви, він все життя лаяв царя, а після 1917 р. і радянську владу (останню особливо за безбожництво і насильницьку колективізацію), ненавидів Сталіна і його посіпак-партійців.

Цей внутрішній душевний супротив режиму особливо проявився після пережитого в 1933 р. голоду, коли Іван Миколайович, жертвуючи собою задля багаточисельної сім'ї (6 дітей, дружина і старша сестра) від голоду опух і був на грані смерті. Палажка Ісаківна (мати автора), що жила по сусідству, споминала, як спасаючи від голодної смерті, вона відривала таємно від своєї сім'ї (також велика сім'я – 7 чоловік), щодня виносила йому і через пліт давала стакан молока, опухший Іван Миколайович зі слізьми на очах трясучими руками приймав те молоко і цілував руку Палажки Ісаківни, за оте благодіяння, що врятувало йому життя. Про "правителя Сталіна" він привселюдно відпускав такі висловлювання, що якби хтось доніс в органи оті слова, то дід Іван закінчив би своє життя не в своєму садку, де він похований (на дідівщині, як говорив), а десь на Соловках. Особливо цей протест проявлявся після війни 1941–1945 рр., з якої не вернувся його син Василь, родичі Крекотні Роман Дмитрович і Микола Якович, а два племінники Єгор та Дмитро Кіндратовичі повернулись каліками (Дмитро через півроку помер).

Поразка царського уряду в Японській війні посилила революційні настрої серед населення Російської імперії.

Особливо революційний рух розвивався в ті роки серед робітників міст Катеринослава (Дніпропетровська), Харкова, Юзівки (Донецька), Олександрівська (Запоріжжя), Одеси, Луганська, Миколаєва, Херсона, де була зосереджена тяжка промисловість Півдня Російської імперії. Цим робітничим рухом, як і підготовкою до збройного виступу 1917 р., керувала партія більшовиків. Значимість промислового центру Півдня Росії, що розміщався на Україні, характеризується такими показниками: в 1913 р. в Україні добувалось 70,2 % вугілля, 75,0 % залізної руди, виплавлялось 68,4 % чавуну, 58,0 % сталі від загальноросійських даних.

Поштовхом до розвитку революційних подій 1905–1907 рр. стали неординарні події: розстріл мирної демонстрації в Петербурзі, що відбувся 9 січня 1905 р. ("Кривава неділя"), придушення матроського повстання на броненосці "Потьомкін", придушення селянських бунтів у Сорочинцях, Вихвостові, урядова заборона викладання в школах українською мовою. Близько мільйона селян з Полтавської і Чернігівської областей змушені були виїхати до Сибіру та на Далекий Схід від безземелля та царських утисків.

В центральному державному історичному архіві України (ЦДІАУ) знаходимо справу від 1912 р. про те, як житель ст. Низківки Дудко Омелян Павлович розповсюджував серед

жителів Олександрівки прокламації, розмножені на гектографі "Крамольного характера, направленные на ниспровержения государственного строя". Ця брошура була під назвою "В борьбе ты обретишь право свое". В судовій справі фігурують знайомі наші земляцькі прізвища: волосний засідатель Гаврило Корж, свідки Ананко Микола Якович, Завтрик Максим Фролович, Невшупа Іван Гнатович, Охріменко Яків Васильович та корюківчанин Камишний Федір Захарович. На цей період поразки в Японській війні та політичної кризи російського царського уряду приходиться децю змінена політика уряду на чолі з Столипіним П.А. щодо землі і селянина (в історії радянського періоду звалась "Столипінська реакція"). Ця політика передбачала можливість виходу з селянської общини, зосередження своєї землі в одному місці (хуторі, відрубі), купівлю і продаж землі. Цей урядовий захід передбачав подальший розвиток капіталізму на селі, подолання кріпосницьких пережитків, суттєве розслоєння селян на хазяйновитих господарів, що володіли окремими ділянками землі, вели окреме (не в сільській общині) своє господарство. Деякі заможні селяни побудували хутори (а в кого вже був хутір – зміцнили його). Це хазяйновите, роботяще селянство було в основному розкуркулене під час колективізації 1929–1931 рр., а хутірська система життя була ліквідована в кінці 30-х років (хуторі, Бичики, Дзябки, Гаркуші, Дротянки, Марфенчиха, Шкірі, Рогові і ін.). Як відомо, багато хуторів, що засновані в козацьку добу, злились або стали окремими селами: хутори олександрівських козаків Григорія і Степана Заріцьких – разом з хуторами сотенного киселівського осавула Сільвестра Терещенка з братами та артилерійського пушкаря Семена Терещенка започаткували село, що зветься Заріцький хутір. Там, де зараз вулиця Мосолівка, колись був хутір олександрівського козака Вакули Мосола, село Костючки також засновано на базі хутора киселівського козака Федора Костючка. З хуторів, що належали козакам Киселівської сотні, що проживали в с.с. Олександрівці, Верхоліссі Киселівці започаткувались села Тютюниця, Забарівка, Самсонівка, Петрова-Слобода (бувш. Майорське – хутір відставного секундмайора Лисенка з Олександрівки) Див. додаток до цього розділу Д1Т7 1.

Сіяч середняка

Як бачимо, наші предки і, в першу чергу, козацтво добре зналося в вільному хуторському житті ще задовго до Столипінських реформ, тому не дивна така, м'яко кажучи, нелюбов наших селян до колективізації з її зрівнялівкою, дармотрудством, безгосподарністю, з варварським відношенням до найціннішого капіталу – землі.

1 серпня 1914 р. Німеччина оголосила війну Росії. На боці Німеччини в першій імпералістичній війні виступала Австро-Угорщина, країна, що на ту пору займала територію більшу ніж Україна, з населенням 50,5 млн чоловік. Ця війна між двома імпералістичними акулами за переділ світу, (з одного боку вказаний союз, з другого – Росія, Франція і Англія, що об'єднувались у союз Антанта) забрала понад 9,5 млн життів, понад 20 млн поранених, померло від епідемії і голоду понад 10 млн чоловік.

Особливих втрат зазнала Україна, на території якої здійснювались воєнні дії, для участі в діючу армію було залучено понад 4 млн українців, поруйноване й розграбоване народне господарство на окупованій території. Кордон розмежування між окупаційними німецькими військами і російською армією в 1918 р. проходив по лінії Новозбиків-Глухів, за 10 км на захід від Новгород-Сіверська. Тобто вся Чернігівщина (за виключенням Новгород-Сіверська) зазнала в 1918 р. німецько-австро-угорської окупації.

Так звана Паризька мирна конференція 1919–1920 рр. та Версальський мирний договір 1919 р. вкоротили німецько-австрійські окупаційні прагнення на користь країн-переможців з боку Антанти. Незважаючи на прагнення українців до об'єднання, були санкціоновані розграбування споконвічних українських земель: Східна Галичина і Західна Волинь стали під Польщею, Закарпаття було анексоване Чехословаччиною, а Північна Буковина і Бессарабія – Румунією.

Майже сім років (1914–1921 рр.) забирали з села молодих, здорових чоловіків, справних коней, хліб, провіант, даючи взамін каліцтва та печальні повідомлення про загибель "на поле брани за царя и отечество". Земля, обробка якої споконвіку вважалась святим обов'язком селянина, весь цей воєнний, лихолітній період залишалась під опікою жінок, стариків, підлітків.

В пам'яті пісні того сумного періоду, що співала моя мати (яких не знайдеш серед сучасних пісенників), але вони влучно відображали ті клопоти і ту печаль, якими жили тодішні наші села.

Вот вспыхнуло утро, румянятся волны,
Над озером быстрая чайка летит
Ей много свободы, ей много простора,
Луч солнца у чайки крыло серебрит
Но вдруг грянул выстрел... Нет чайки прелестной,
Она умерла, трепеща в камышах.
Шутя ее ранил охотник безвестный,
Не глядя на жертву, он скрылся в горах.

Вот прапорщик юный со взводом пехоты,
Старается знамя полка отстоять.
Один он остался с своей полу-ротой,
Но нет он не будет назад отступать!
Эй, братцы, вперед! Здесь пощады нет места,
Отрадно за Родину всем умирать...
А в городе дальнем молилась невеста
И плакала горько: спаси Божья Мать!...

Умер бедняга в больнице военной,
Долго родимый страдал.
Эту солдатскую жизнь постепенно
Тяжкий недуг доконал.
С виду пригожий он был, новобранец
С честным открытым лицом.
Кровь с молоком во всю щеку румянец,
Ну молодец-молодцом.
И протянул к нему с плачем ручонки
Мальчик-малютка грудной.
С виду уж скрылись родные избенки,
Край он покинул родной.

Любила меня мать, обожала
Что я ненаглядный сынок,
В окопы меня провожала,
Дарила с собою узелок,
Крестила дрожащей рукою,
А слезы текли как вода:
Сыночка увижу ль родного,
Сыночка увижу ль когда?

И вот возвращение покалеченного войной сына:

Играют в горелки ребята,
А мать у колодца стоит.
Ах маменька, тяжкую муку
Пришлось испытать мне вполне,
А левую, бедную руку
Оставил врагу на войне ...
С тяжелой крестьянскою долею
С суровой мужицкою нуждой
Я справлюсь с большою охотой
Здоровой правой рукой.

Спите ж орлы боевые
Спите спокойной душой.
Вы заслужили, родные
Славу и вечный покой
Много Вы мук испытали
Жизнь не жалейте свою,
Много вы грома слышали,
Много и стоны в бою.
Ныне, забывши былое:
Раны, тревоги, труды,
Вы под могильной землею
Тесно сомкнули, рыдая

Ось такі невеселі рядки з жалібними мелодіями запали в душу мені, автору цих рядків, ще з дитинства, понад 70 років тому, від матері, яка щось майструючи на швейній машині виливала свій душевний щем. Співала вона цих пісень та рясно поливала слізьми оте шитво на швейній машині "SINGER" в післявоєнний період після одержання горезвісної в наших селах "повідстки" про загибель мого старшого брата, що загинув у Польщі 19.07.1944 р.

Окупація Чернігівщини австро-німецькими окупантами здійснювалась з лютого 1918 по счень 1919 рр. Чернігів зайняли німці 12.03.1918 р., а вигнали їх з міста в січні 1919 р. В боротьбі за визволення Чернігівщини від німецько-австрійських окупантів визначну роль відіграли наші земляки-чернігівці: Антонов-Овсієнко В. О. народився в м. Чернігові, що командував українським фронтом, Черняк Т. В. (з Новгород-Сіверщини), що командував 3-м Новгород-Сіверським полком, Щорс М. О. (з м. Сновськ-Щорс) командир Першої української дивізії.

З огляду на круговерть політичних подій на Україні тої доби, вважаю за необхідне нагадати читачеві історичну послідовність тих визначних подій.

Після падіння царського режиму (лютий 1917 р.) у березні–квітні на Україні стали видаватись більшовицькі газети: "Пролетарий" в Харкові, "Голос социал-демократа" в Києві, "Звезда" в Катеринославі. Тоді ж навесні і влітку 1917 р. слідом за Петроградом і Москвою виникли соціалістичні спілки робітничої молоді в містах України, що з листопада 1918 р. після 1-го з'їзду стали зватися Комсомолом.

17 березня 1917 р. українська соціал-демократична робітничка партія, Українська партія соціалістів-революціонерів створили Центральну Раду, лідерами якої стали Грушевський М.С., Винниченко В.К., Петлюра С.В., Єфремов С., Порш М. Центральна Рада 27 листопада 1917 р. проголосила створення самостійної Української держави під назвою "Українська народна республіка".

В серпні 1917 р. українські більшовицькі організації мобілізували збройні сили на подолання так званого "Заколоту Корнілова". Генерал Корнілов, що очолював у Могильові російську армію в російсько-німецькій війні, проявив непокору тимчасовому уряду і оголосив похід на Петроград і інші міста для боротьби з революцією. До кінця серпня більшовикам вдалось зірвати цей заколот.

Паралельно з цими подіями, під керівництвом більшовиків у кінці грудня 1917 р. в Харкові створюється уряд республіки під назвою "Народний Секретаріат" на чолі з Затонським В.П. Цей уряд підтримувався районом Донецького і Криворізького басейну, його секретарство у військових справах на чолі з Коцюбинським Ю.М. створює формування "Червоний козацтва" – на зразок червоноармійських загонів. 28–30 січня 1918 р. під Крутами, що на Чернігівщині, озброєні військові частини Росії під керівництвом Муравйова розбили і знищили загін Центральної ради, що через відсутність військових формувань був малочисельний, недосвідчений у бойових діях та складався в основному зі студентів-добровольців, що вирішили виступити на захист самостійної України. Отже, не маючи опору, російські загоны 8 лютого зайняли Київ. Цій події сприяло так зване "Січневе повстання", в якому головну роль відіграли робітники київського заводу "Арсенал", де більшовики мали міцну партійну організацію.

В січні 1918 р. було створено так звану "Донецько-Криворізьку Радянську республіку", яка в березні того ж року ввійшла до складу уряду Радянської України. Отаман Донського козацького війська, генерал Коледін організував за допомогою Антанти заколот заможного козацтва Дону, Кубані і Терека проти революції в Петрограді, об'явили похід на Москву і Петроград.

Українські та російські війська на чолі з чернігівчанином Антоновим-Овсієнко в січні–лютому 1918 р. розгромили війська Коледіна і цей заколот був придушений.

Як уже відмічалось, 19 лютого 1918 р. розпочалася австро-німецька окупація території України. 29 квітня окупанти розігнали Центральну Раду, яка була неспроможна придушити революційний рух і забезпечити викачування продовольства з України і створили новий уряд – "Гетьманство" на чолі з гетьманом Скоропадським П.П. – генералом царської армії, великим українським поміщиком, монархістом. Гетьманщина проіснувала до кінця 1918 р. Внаслідок боротьби українського народу (озброєні загоны Черняка Т.В., Щорса М.О., Антонова-Овсієнко В.О., антиокупаційні повстання в Миколаєві, Херсоні, Звенигороді, Ніжині, Таращі) та спалахнувших революцій (в жовтні в Австро-Угорщині, в листопаді в Німеччині), в кінці 1918 – початку 1919 р. Україна була звільнена від австро-німецької окупації.

Російські війська, що були зв'язані грабінницьким мирним договором з Німеччиною, підписаним Троцьким Л.Б. в Бресті 03.03.1918 р., змогли взяти участь у вигнанні окупантів лише з листопаду 1918 р., коли вищевказаний договір був розірваний.

В окупаційних умовах у м. Біла Церква 13 листопада 1918 р. створюється національний уряд України "Директорія". Головою Директорії до лютого 1919 р. був Винниченко В.К., а потім командуючий військами Петлюра С.В. 14 грудня 1918 р. Директорія взяла Київ і встановила свою владу майже на всю Україну. Ядром збройних сил Директорії став

галицький полк так званих "січових стрільців", а 16 січня 1919 р. Директорією була оголошена війна Росії.

Особлива сторінка історії громадянської війни 1919–1920 рр. належить боротьбі з Денікінщиною. Добровольська армія генерал-лейтенанта Денікіна А.І. на початку 1919 р., захвативши багаті козацькі станиці Дону і Кубані, влітку окупували Донбас, Катеринославщину, Харківщину, а до жовтня була окупована майже вся Україна. В цьому кривавому 1919 р. збройна боротьба за встановлення радянської влади на Україні велась як проти військ Директорії, так і проти Добровольської армії Денікіна. В війні з Директорією 12.01.1919 р. Богунці визволили Чернігів 22.01 – Тарашанці взяли Ніжин, 01.02. Щорс звільнив Бровари, а 05.02. – Київ. З 30 серпня по 16 грудня 1919 р. Денікіна було витіснено з останнього рубежу – м. Новоросійськ.

Багаття війни на теренах України не згасало ще й в 1920–1921 рр. В Криму частина денікінської армії під орудою бельгійського барона генерал-лейтенанта Врангеля П.М. вела бойові дії проти радянських військ впритул до листопаду 1920 р., коли війська Південного фронту під командуванням Фрунзе М.В., подолавши Перекол, Сивашські болота скинули недобиті частини в море (бл. 80 тис. білогвардійців-врангелівців на пароплавах втекли до Туреччини).

З весни 1918 р. по літо 1921 р. південні регіони України були піддані бандитським наїздам армії анархіста Махно Н.І., який воював на своїх кулеметних тачанках, як проти червоних, так і проти білих (в т. ч. проти Денікіна, Врангеля, відмовився лише воювати проти Польщі в 1920 р.).

Останньою сторінкою в Громадянській війні був напад на молоду, знесилену війнами радянську державу Польщі, яка при підтримці Антанти 25.04.1920 р. без об'явлення війни розпочала військову окупацію Українських і Білоруських земель. З 5 травня по 12 червня поляками був окупований Київ і лише героїчними зусиллями Червоної Армії (особливо відзначилась Перша кінна армія Будьоного С.М.) окупантів було вигнано в 1921 р. з Польщею був підписаний Ризький договір, за яким кордон між Польщею і Радянською Росією пройшов на 300 км східніше "лінії Керзона", встановленої Версальським договором, до Польщі відійшли Західна Україна (Східна Галичина і Західна Волинь), а також Західна Білорусія.

Якщо до вищезазначеного калейдоскопа воєнних подій того часу додати бандитські дії груп місцевого значення (банди Зеленого, Антонова, Григор'єва і ін.), утворення на селі комбідів (1919 р.), комнезамів (1920 р.), то можна приблизно уявити, як складно, як нелегко проходила зміна влади, що в радянській літературі називалась встановленням радянської влади на селі через класову боротьбу.

7.2. ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ. КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ. ГОЛОДОМОР

Радянську владу в Олександрівці встановлено в січні 1918 р. В ті роки містечко Олександрівка було волосним центром. До складу Олександрівської волості входили села: Андронки, Буда Товстолісова, Верхолісся, Домашин, Забарівка, Киселівка, Корюківка, Нова Слобода, Сахутівка, Тютюнниця, Шишка, Шкробов, хут. Піски, Костючки, Самсонівка та ін. Склад населення волості згідно даних статистичного перепису (див. додаток 1 до цього розділу) був: українці 13032, росіяни 50, євреїв 98, поляків 5, інших 9 душ, а всього 13194 душ. Якою була чисельність населення власне в Олександрівці на час перепису 1920 р. невідомо, але згідно з іншими літописними даними на кінець XIX ст. В Олександрівці нараховувалось близько 3000 жителів. (Див. додаток Д1Т.7).

Як уже йшлося в попередньому підрозділі, Перша імперіалістична війна 1914–1918 рр. принесла селу великі збитки в господарстві та багато смертей і каліцтв з фронтів. Неспокійно було серед сільського населення, почитати відомості з фронту та про революційні настрої Петрограда, Катеринослава, Харкова збиралась молодь села і активна частина старших людей, в 1967 р. розповідав 65-річний житель Олександрівки Покровський М.А., як в його хаті збирались селяни для такого читання. На ці збирання приходив житель села Верхолісся Охріменко Петро Федорович, що згодом здобув славу відомого письменника-перекладача, який ще за молодих років за рекомендацією Л.М. Толстого був у США у відомого винахідника Томаса Едісона (мав лише початкову освіту, зареєстрував понад 1300 винаходів, почесний член Академії наук СРСР з 1930 р., лауреат Нобелівської премії). Про цю цікаву людину слід сказати декілька слів з відомої авторіві достовірної інформації. Петро Федорович – член Спілки письменників СРСР, житель м. Москви, дуже розумна досвідчена і бувала людина. Його донька Світлана Охріменко в 1953 р. закінчила 10 класів Олександрівської школи, нині відома поетеса, проживає в м. Чернігові, не пориває зв'язок з рідною школою, написала вірш про Олександрівку. В тяжкі післявоєнні роки (1944–1948 рр.) Петро Федорович приїздив до рідного села Верхолісся (в Забарівці в нього була дружина Уляна, а в Москві він жив у стані громадського шлюбу з Варварою Федорівною). В село своїм знайомим він привозив плакати військової тематики і на запитання скільки треба платити за той плакат (селяни завжди делікатні в цих питаннях), то П.Ф. говорив: "Что Вы, что Вы, это же Вам подарок. Вот если бы Вы смогли подарить мне фунтик сушеной смородины или полфунтика масла, то я бы не смог Вам отказать в удовольствии". В селі чомусь цю поважну особу звали Мурашка. При візитах до селян П.Ф. пропонував пограти з ним в карти. Він знав, що у тодішніх селян ніяких інших розваг не було, а карти про всякий випадок він завжди носив при собі. У нього була феноменальна пам'ять – він запам'ятовував всі карти, що входять "в отбой" і вираховував ті, що залишались у його супротивника. Так що одурчити його в картах не було ніякої можливості.

Покровський М.А. – один з перших організаторів радянської влади в Олександрівці

Охріменко Петро Федорович з дочкою Світланою

Штирхун Василь Олександрович (мій тесть) в 1947 р. прийшов на Забарівку до П. Ф. з проханням передати в Москву своїй дочці, що навчалась в медтехнікумі якихось продуктів, на що той відповів: "Да-да, с радостью исполню поручение, но чтобы весомо было не больше фунтика".

В Москві брат Василя Олександровича – дядя Алеша (так його по-смейному звали) пішов забирати цю передачу Чистий, підтягнутий, компанійський, в офіцерській формі (працював Штирхун Олексій Олександрович механіком гаражу Московського Миського партії і Мисьвиконкому) був прийнятий Петром Федорови-

чем на кухні, застеливши газетою табуретку, запропонував посидіти, поки винесе передачу. При цьому з вибаченнями пояснив: "Знаете, в Москві грип ходит, ... поэтому... табуретка и за руку здороваться не будем". Таке от життя, у великих людей великі й причуди...

Першим представником радянської влади в Олександрівській волості був голова волосного комітету Безуб М. П., секретарем Охріменко Ф. Й. До речі, Федір Йосипович Охріменко з Верхолісся, після Безуба М. П. став головою волосному, а в 1922 р., продавши свій двір своєму батькові Крехотню Якову Кіндратовичу, сам з сім'єю переїхав жити в с. Чапаївка, що в Менському районі. Активно брали участь у встановленні радянської влади в Олександрівці: члени партії Вітер А. Є. (голова комнезаму), Мотлох Г. Т., Кошіль О. С., Лавріненко М. М., Охотник Й. О., Ярошенко Ф. І., Положечко Є. Ф., Положечко Ф. Ф., Пилипенко М., Хустенко Д., Бичик А. А., Покровський М. О., Бородавко Т. І. і ін.

Вказаний Безуб М. П. був з бідняків, він був першим виборним головою волосному, він же був обраний від Сосницького повіту до Києва на Всеукраїнській з'їзд представників волосних комітетів. Першим головою Олександрівського сільвиконкому був обраний Заєвський Степан Мусійович. Цікаво читаються протоколи зборів тих часів: "... Единогласно підтвердить президиум – тоєсть Антона Ветра – председателем комнезама, товарищем председателя Положечко и секретарем Максима Скрипки", або доповідь до Сосницького повіткому: "... принимаются меры, чтобы правильно проводились в жизнь все решения Советской власти...", або ще "Александровская волость" сообщают: уборка урожая протекает медленно ввиду частых и больших нарядов воинских частей на обязательские подводы, поголовное изъятие излишков не делается... Борьба с дезертирством и бандитизмом ведется по мере возможности, так как для этого нужна вооруженная сила, которой волысполком и селькомбеды не имеют, важных политических событий в районе волости не было".

Пред. исполкома Безуб

Секретарь Охрименко

Або з матеріалів Сосницької повітової газети "Наш путь": "Помните граждане, что теплая тряпка может спасти красноармейца от гибели в предстоящую зимнюю кампанию. Никто в тылу не имеет права хранить обувь или одежду про запас, в то время, как красные бойцы лишены необходимого".

Для встановлення і закріплення радянської влади в Олександрівці, як волосному центрі, було створено декілька керівних органів: виконком волосної Ради, виконком сільської Ради, Комбід, Комнезам. В 1920 р. створюється комсомольська організація. Ось як пише про цю подію уже упомянута газета Сосницького повіту "Наш путь" від 5 листопада 1920 р.: "Александровская организация КСМУ возникла 22 сентября с.г. Членов – 15, из них рабочих – 9, служащих – 6. Имеется клуб и библиотека. Устраиваются читки и лекции. Общие собрания и заседания комитета созываются еженедельно".

Першим секретарем комсомольської організації був Максим Веремчук, потім Покровський Михайло Андрійович, перші комсомольці: Василенко М.С., Охотник Д.О., Лавриненко О.П., Заріцький І.Г., Арковський М.М., Ребенок М.М. та ін.

Простим селянам, а особливо заможним, радянська влада, що була орієнтована на бідняків, наймитів з її гаслами: "Кто был ничем, тот станет всем", "мир хижинам, война дворцам", тобто та влада, що боролась проти багатства, була не до вподоби. В селі добре знали, що багатство створювалось тяжким трудом, підприємництвом, активністю, хазяйновитістю багатьох поколінь і безгосподарні люди, п'янички, ледарі, пустомолоти з вулиці і від шинку ніколи не були в повазі. Цей антагонізм в поглядах на багатство між новою радянською владою (при цьому в ті роки повсемірно підкреслювалось, що це влада робітників, за селян стали згадувати пізніше при Новій Економічній політиці – НЕП) був причиною несприйняття радянської влади основною масою роботящих селян у період її становлення (1917–1922 рр.). Це несприйняття призводило в багатьох випадках до озброєного спротиву. По Олександрівській волості це були так звані банди Стоценка, Євхимця і ін. Особливо цей супротив проявився під час насильницької колективізації і так званого розкуркулення заможних селян. Але про це пізніше.

В цей непростий період становлення радянської влади наша місцевість протягом майже року зазнала австро-німецької окупації (Черніпів був окупований з 12.03.1918 р. по січень 1919 р., коли полк Боженко В.Н. звільнив його). Окупанти були розквартировані в школі (солдати) та по дворах заможних селян (офіцери), населення села Олександрівки було нещадно пограбоване окупантами. Кращі коні були забрані до війська. Але окупантам було не зовсім спокійно – в 10 км від Новгород-Сіверська проходила так звана демаркаційна нейтральна смуга, за якою знаходились радянські війська, а в зоні нейтральної смуги діяли загони Черняка, на залізничній станції Унеча був сформований Таращанський полк на чолі з Боженко В.Н., який з листопада 1918 року займався очищенням Чернігівщини від окупантів та військ Директорії.

25 травня 1919 р. на Другому з'їзді волосних рад селянських депутатів Сосницького повіту приймається найважливіше для наших селян рішення: кожному селянському двору унормовується до 10 га орної землі, що відмічалось мітингами та урочистими зборами селян по всім селам повіту. Селянам був малосприятливий закон військового комунізму – продрозкладка, він позбавляв матеріальної зацікавленості внаслідок праці: "скільки не виростиш – все заберуть". Зовсім по-іншому була сприйнята нова економічна політика на селі, введена в 1921 р. з ініціативи В.І. Леніна, суть якої полягала в заміні продрозкладки продподатком. Відновлення товарного виробництва на селі призвело до розширення посівних площ, збільшення врожайності, розвитку галузі тваринництва. В 1926 році по Олександрівці стала оброблятися вся орна земля, яка в період війни та військового комунізму не оброблялась.

На жаль, після смерті Леніна з приходом до влади Сталіна нова економічна політика була поступово відмінена. Величезні гроші, що потребувало проведення термінової індустріалізації великої аграрної країни, можна було взяти лише за рахунок жорсткої експлуатації селянства. Прозкладка, цей жорсткий метод періоду військового комунізму Сталінін був відновлений, але в більш зручній для держави формі: розкладка не на селянина, а на колгосп. Для цього в 1929–1930 рр. була проведена насильницька колективізація. Селян, що не хотіли "добровільно" записуватись у колгосп, позбавляли

землі, до мінімуму вкорочували присадибну ділянку, обкладали непосильними податками. З ініціативи державної влади ці не колективізовані господарства обзивали індусами і ця назва з ганьбою таврувала сільських жителів, що відважились відстоювати свої погляди, принципи, їх "другосортність" підкреслювалась у всіх сферах сільського життя: на вулиці, в лавці, в школі, в черзі, на пасовиську, вже не кажучи про сільраду чи колбуд (так називали сільський клуб, будинок культури).

Окремі, більш далекоглядні заможні селяни та бувші поміщики по-своєму відреагували на встановлення радянської влади на селі. Заможний козак с. Верховісся Штирхун Андрій Гаврилович (по вуличному – Безуб), почувши недобре від нової влади, завчасно по недорогій ціні продав вітряний млин Медведю Гаврилу, а кіну молотарку – Ситенькому Ігнату (по вуличному – Акасіку), ті, в свою чергу, передавши ці засоби виробництва колгоспу при проведенні колективізації, ввійшли в колгосп як середняки, що добровільно усупільнили таке цінне для села майно та й ще самі були при отих засобах, як незамінний обслуговуючий персонал. Безуб, в свою чергу, був записаний у колгосп, як середняк, таким чином, розкуркулення всі троє уникнули.

Своєрідна і доля останніх верхоліських поміщиків та їх маєтностей. Основними (головними) поміщиками в селі Верховісся перед революцією була сім'я Гончаревських. Земля з приписними селянами ще за кріпосного права (до 1861 р.) переходила від Лисенків до Гедунів, потім Васильків, в яких це майно викупив Гончаревський (старший), коштами якого був збудований панський будинок (клуб – за радянської влади). Молодший Гончаревський Євген – офіцер російської царської армії, не повернувся з громадської війни. В революцію маєтком розпоряджались дочки: Віра Євгенівна (нар. прибіл. 1895 р.) і Наталія Євгенівна (народ. прибіл. 1900 р.). Так сталося, що після революції в Верховіссі не було діючої школи. Верховіську школу земство почало будувати в 1914 році, але через військове лихоліття до 1917 р. в цій школі був лише дерев'яний зруб та зведена покрівля, всі внутрішні роботи треба було завершувати. Найстарша (на сьогоднішня) вчителька Маша Андріївна розповідає, як вона 5–6-річною дівчиною (а вона народилась в 1917 році) бігала і допомагала виконувати оздоблювальні роботи перед введенням в дію школи. Тому, не дивлячись на історичні відомості, що базуються на документах Сосницького повітового земства, що Верховіська школа побудована в 1913–1914 рр., фактично школа почала діяти десь в 1923–1924 рр. Ось так, з пропозиції Віри Євгенівни Гончаревської Верховіська школа тимчасово була розміщена в панському домі Гончаревських. Та ще й з вчителями тоді було суцужно, а Віра Євгенівна мала гімназичну освіту, виявила згоду вчителювати в цій школі. З улагодженням цього питання (школа в поміщицькому домі та ще й вчителька – колишня поміщицька донька) в районі допоміг мій батько Яків Кіндратович, що

*Гончаревська Віра Євгенівна (з племінницею),
Верховісся, 1952 р. Фото С.К.*

тоді секретарював у сільраді, а сім'ї поміщиків Гончаревських і Сардановських були добре відомі нашій сім'ї, що жила по сусідству з ними. Ця сусідська дружба з цими простими людьми, не зважаючи на їх освіченість і дворянське походження, продовжувалась і після виїзду з села в вигляді листування, обміну посилками, взаємними – гостинними візитами тощо. В цьому панському домі Гончаревських, крім зазначених сестер жили прийомна донька Милка і домашня робітниця тітка Марія. Коли на початку 30-х років в селі залишатись цим дворянським сім'ям було небезпечно (про це з огляду на політичні обставини також підказав Яків Кіндратович), вони роз'їхались з села хто куди. Віра Євгенівна завербувалась на південь Запорізької області (с. Трудолюбимівка Мелітопольського району), де вчителювала, а потім як пенсіонерка в одиночті померла. Наталія Євгенівна виїхала на Донбас, там вийшла заміж за шахтаря. З роками вони заощадили трохи грошей і купили будиночок в м. Острі, що на Десні, мали велике сімейство, діти і онуки і дотепер хазяйнують на цьому обійсті. Милка виїхала до Львова, а тьотя Марія як бувша служниця залишилась жити в цьому панському домі до самої смерті. З цим будинком – "панським домом", згодом клубом, пов'язані спомини молодих літ у багатьох моїх однолітків. Там були і пошуки старовинних речей, книг, газет на горищі, в підвалі, і крутіння "динами" за безкоштовний пропуск в кіно, і виступи на сцені в шкільних виставах, і прослуховування по радіо промови Молотова, а потім Сталіна про початок Великої Вітчизняної війни, і турник з гірями для спортивних змагань. Над входом на ганку перед святами вивіщувався плакат з червоного кумачу з білими літерами "Хай живе 1 травня", або "Да здравствует... годовщина Октября". Дуже радісно було коли з району приїздила кінопередвижка, а ще більше – коли артисти з концертами.

Цей "панський дом", цей клуб, цей осередок сільської радості, дозволяв, спілкування і нарешті – виховання, згорів на початку 70-х років по недогляді.

Друге верхоліське дворянське сімейство Сардановських (Олександр Володимирович, Марія Марківна і їх донька Людмила – Люся). Їх поява в Верхоліссі пов'язана з побудованою в 1804 р. Духівською церквою в Олександрівці. Отець Володимир Сардановський був одним із священиків цієї церкви. Моя мати Палажка Ісаївна була в близьких приятельських стосунках з Марією Марківною. Перед виїздом з села Марія Марківна разом з моїм дядьком Іваном Кіндратовичем (кума і кум) похрестили мене в Духівській церкві в 1930 р. Перед виїздом у м. Ржев Калінінської області Сардановські передали моїй матері свою бібліотеку – декілька возів рідкісних видань того часу (мати дуже любила читати і мала феноменальну пам'ять). В 1952 році ми з матір'ю їздили в м. Фрязіно (Підмосков'я) до Сардановських на їх запрошення. Жили вони вдвох (Олександр Володимирович і його дружина Марія Марківна, моя хрещена мати), доньку свою Люсю вони втратили, коли проживали у Ржеві.

Олександр Володимирович з захватом розповідав про свою роботу слюсаря на радіозаводі, пишався настільною лампою (як у Леніна), яку йому подарували на роботі на честь його шістдесятиріччя,

Марія Марківна, м. Фрязіно, 1952 р.

грамотами за участь у хоровому гуртку заводу, а ще вихваляв саморобні наливки і настійки на травах, які він сам збирав в лісі, що неподалік. Ніякої злоби чи прокльонів до влади за зламане життя у них не було (а може вони вмгли це тримати в собі...).

Отже, авторові доводилося мати досить близькі контакти з представниками цих дворянських сімейств, що уособлювали верхоліських поміщиків ХХ ст. В пам'яті вони залишилися як виховані, прості, доброзичливі люди. Ніяких компрометуючих якостей в них не було. Добре споминають про них і старші односельці, що їх знали. Як реліквію до цих днів зберігаю декілька річну переписку, з душевним сумом з почуттям вини перед цими людьми проходжу я Верхоліссям біля бувших маєтностей, біля цього розореного і сплюндрованого "дворянського гнізда", що заросло чагарником, реп'яхами та іншим бадиллям... Почувається прикрість з огляду на те, що вони, оті дворяни, залишили нашому поколінню і що ми залишаємо своїм нащадкам: розорили села, зтягнули все в великі міста-монстри і все те, що виховало в людині село: роботящість, привітність, доброзичливість, небайдужість до сусіда, родича, почуття прекрасного, любов до природи, це все втоптано в міський асфальт, поглинуто міською колотнечею, люди відгороджені один від одного мурами, де можна прожити десятиліття і не знати, хто проживає з тобою поруч, де через людину, що впала, можуть переступити і піти далі, поглинуті в свої житейські клопоти.

Добрим слів заслугує радянська влада з самого початку її встановлення за компанію, яка провадилась по ліквідації неписьменності серед сільського населення. Згідно тодішнім лозунгом Леніна "вчитись, вчитись і вчитись!" на шкільну лаву було посаджено мільйони безграмотного населення. Дорослі хлопці, дівчата, сімейні і навіть літні люди ходили вечорами (після роботи) до класу, де їм місцеві вчителі вживлювали в їх свідомість уміння читати, писати, прості арифметичні дії з числами. Робилось то все на безоплатній основі, вчителі не одержували надбавки до своєї вчительської ставки за ведення лікбезу. Оволодіння грамотністю вважалось справою почесною і благородною.

Група лікбезу в с. Верхолісся. Поряд з учителькою Губенко Григорієм Дмитровичем (в німні – партизан, після ВВВ – голова Коржківського райвиконкому) з другого правого боку один з перших верхоліських учителів Мірошник Петро Корієвич. Позаду стоять Крекотень Іван Кіндратович (справа), Каух Іван Митрофанович. 1929 р.

Колективізація в наших селах розпочалась з 1929 року. Місцева влада (комнезам, сільрада) разом з уповноваженим представником району (з 1923 р. повітовий поділ був замінений районним) організували сільський Сход, на якому роз'яснювали, що таке колгосп і вимагали писати заяви про вступ до нього. Небажаючих вступати очікувало підвищення оподаткування, обрізка землі та розкуркулення. Абсолютна більшість селян записувались в колгосп не хотіла, ця зрівнялівка і дармова робота нікого не приваблювала. особливо роботящих людей-господарів, що любили землю і вміли коло неї клопотатись

В кінці 1929 р. СХОД-збори проводились і в Верховліссі. В колгосп не хотілось, і сільські чоловіки на такі зібрання відряджали жінок, вони більш балакучі, з них менша відповідальність (а на збри не піти не можна, це розцінювалось, як антирадянщина). Так ось, на зборах на пропозицію писати заяви щодо вступу в колгосп майже ніхто не згодився. Тоді з президії кажуть, що будете сидіти на зборах поки не станете "сознательними". Посидівши трохи, моя мати, яка була делегована від сім'ї на ці збори, каже – чого ж без толку сидіти, дома діти і робота чекають, пішли додому. Так ці збори і закінчились нічим, а на мою матір оформили папери – як за зірвання важливих зборів на виконання політики партії по колективізації села і їй присудили рік тюрми. Тільки зважаючи на вагітність матері та на клопоти батька по всім установам (а він в той час працював секретарем Верховліської сільради) матір з Городнянської тюрми через півроку звільнили, замінивши решту невідсидженого терміну умовним позбавлення волі. Ось таким чином я народився не в Городнянській тюрмі (а було близько до цього). В селі Верховліссі вже був організований колгосп "Жовтень", трохи пізніше другий колгосп ім. Шевченка, а на хуторі Піски колгосп ім. Кірова. Відповідно в Олександрівці в 1929 р. був організований колгосп ім. Петровського, а трохи згодом – другий колгосп "Вільна праця", що через рік був перейменований в колгосп ім. Тельмана. Організаторами колгоспного ладу в ті роки по селам Олександрівка і Верховлісся були Покровський М.А., Мотлох Г.Т., Положечко Є.Ф., Губенко Г.Ф., Лось І.П., Савенко Є.І., Ганжиський П.І., Коломієць О., Авраменко, Дудін, Корж, Черіпко, Бородавко, Крутько та ін.

До сумнозвісного 1933 року Олександрівка і Верховлісся рапортували в район про стовідсоткову колективізацію. І дійсно майже все працездатне населення цих сіл працювало в колгоспах, виробляючи там не менше встановленого мінімуму – 250 трудоднів на рік. Поза колгоспом вдалося залишитись тільки тим, хто зміг влаштуватись на роботу в місцевих організаціях (Охріменко Іван Романович працював на залізниці, щодня ходив з Верховлісся на роботу за 6 км, але в колгосп не записався), та старим непрацездатним селянам (в Верховліссі Ганна Тіпцева, баба Омелянка, що не поважала радянську владу настільки, що навіть арку з радянськими гаслами, що була поставлена через дорогу навпроти клубу, обходила стороною).

Колективізація передбачала націоналізацію всієї землі, окрім присадибної ділянки площею не більше 0,75 га. Успішнювалась вся тягова худоба (коні, воли) зі збуєю, упряжжю, возами, гарбами, бречками, саньми, плугами, боронами, культиваторами і іншим сільськогосподарським реманентом, як то сівалки, віялки, молотарки, кінні соломорізки тощо. Корів і овець залишали у господарів по одній голові, решта успішнювалась

Становились колгоспною власністю також вітряні і водяні млини з відповідними гідроспорудами, Арендаренкова цегельня в Олександрівці. В особистому користуванні колгоспника залишались, окрім присадибної земельної ділянки, одна корова, одна вівця, домашня птиця, кролі, коти і собаки, було заборонене всяке підсобне підприємство, окрім чоботарства, бджолярства та кравецьких справ.

Механізатори за ремонтом кінної лобогрійки

На несприйняття селянами колективізації сталінський режим відреагував невідомим тоді в світовій практиці жорстко-несправедливим засобом – розкуркулення. Згідно твердження Української Радянської енциклопедії вид 1981 р. куркульство – це сільська буржуазія, що одержує прибуток шляхом експлуатації найманої праці. Навіть комуністична ідеологія визнавала велику активну силу за цим прошарком сільського населення. В царській Росії в 1913 р. куркульство (кулачество) складало 12,3 % всього населення і виробляло понад 50 % всього товарного хліба. Прогресивність підприємливої буржуазії признавав навіть Маркс: "Буржуазія менше ніж за сто років свого класового панування створила більш чисельні і більш грандіозні продуктивні сили, ніж усі минулі покоління разом узяті".

Розкуркуленого селянина з сім'єю вивозили з села в Сибір чи інші малозаселені краї Росії, а його майно реквізувалось на користь створюваних колгоспів. На їх дворах, як правило, базувався колгоспний двір, худоба записувалась до колгоспної стайні, вся земля (в т. ч. і некуркульська) була націоналізована і "навіки" надавалась колгоспам.

За вказівками сталінського режиму "ликвідувати кулачество як клас." розкуркуленню підлягали більш заможні селяни по рознарядці. З району кожній сільраді був встановлений ліміт, тобто кількість селянських дворів, що підлягає розкуркуленню, а вже в сільраді в контакт з комнезамом, партійною і комсомольською організаціями вирішувалось кого записати в той колективний список. Часто в той список потрапляли люди, що своєю роботящою сім'єю обробляли землю без всякої найманої праці. Цей шаблонний, несправедливий принцип розкуркулення мав загальний осуд у сільського населення. Ті, що були причетні до найманої праці, давно виїхали з села, а шаблонне розкуркулення торкнулось трударів, що любили землю і вмели коло неї поратися.

В Верховіссі десь в 1934 р. по-бандитському, через вікно в своїй хаті, був застрелений Паніматченко Омелян – голова сільради. Вбивцю знайти не вдалось, а в селі люди говорили, що це робота Івана Кауха, який таким чином розквитався за несправедливе розкуркулення садиби його батька Петра.

В 1931 році заможний селянин с. Олександрівки Мосол Степан з групою незадоволених селян (в районі це звалось "банда вільних козаків") в січневу глуху ніч, під церковний дзвін (набат), спалив обійстя голови Олександрівської сільради М.А. Пилипенка. В цю ж ніч була розпромлена сільрада, спалені документи, обірваний телефонний зв'язок. Дії цієї так званої "банди вільних козаків" вдалося нейтралізувати лише органам міліції, що за допомогою озброєного загону вислідили і заарештували учасників цього супротиву.

Сталінському режиму ця непокора українського селянства при проведенні колективізації (а ця непокора впертих українців була більша ніж в інших республіках СРСР) була кісткою в горлі і ця обставина явилась однією з основних причин організованого голодомору на Україні

Отримавши перемогу в суперечках з опозицією (Бухарін, Риков, Томський) щодо суцільної колективізації країни, Сталін, окрилений деякими успіхами в індустріальному будівництві, що здійснювалось за директивами XV з'їзду партії 1925 р. (середньорічний приріст промислової продукції за 1929–1932 рр. становив 15,7 %), які були названі "стрибком в індустріалізації", зажадав вичавити з селянина всі соки для індустріального будівництва. Адже ні державна горілчана монополія, ні відомі і донині "ножиці цін" (продаж промислової продукції для селян по завищених, а сільгосппродукції для держави – по занижених цінах) не забезпечували потребу в коштах для стрибка в індустріалізації. Тільки пограбування селян методом продрозкладки, методом тотального вивозу хліба і іншого продовольства в державні фонди, могли задовольнити ці стрімкі забаганки Сталіна і його оточення.

Деяке сприяння голодомору на Україні створилось ще й через наступні дві суттєві обставини.

По-перше, згідно з рішенням XVI з'їзду партії (1930 р.) в Україні вводилась нова, більш спрощена система адміністративного управління: скасовувались округи і вводилась трьохланкова схема (центр–область–район). На Україні до того областей не існувало. Замість того, щоб їх утворити шляхом об'єднання декількох округів, керівництво республіки рішенням з'їзду виконало буквально, тобто ліквідувало округи і створило дволанкову схему управління (центр–район)

(Див. в додатку до цього розділу копію свідцтва про народження 1930 року, де область не вказується, а лише округа). З вересня 1930 р. територію УРСР розділили на 503 адміністративні регіони (Молдавська АРСР 18 міст центрального підпорядкування і 484 сільські райони). Ось цією кількістю адмін одиниць треба було керувати з тодішньої столиці України – м. Харкова. Отже, в найвідповідальніший момент колгоспного будівництва райони виявились майже без належного керівництва з центра республіки. З лютого по жовтень 1932 р. в республіці відбувається непростий процес організації областей (Чернігівська область утворена 15.10.1932 р.). Отже, одна з супроводжувальних причин голодомору була чехарда з адміністративно-територіальним поділом.

Другою суттєвою обставиною сприяння голодомору 1932–1933 рр. слугував низькій рівень організації праці колгоспників у початковий період становлення колгоспного ладу. Селянин не був економічно-зацікавлений у наслідках своєї праці "продрозкладка все забере", крім того, працюючи на усуспільнених засобах виробництва, припускалося, що наслідки праці також суспільні, тобто колгоспне можна брати, як своє – звідси велике розкрадання врожаю. До кінця 1932 р. праця враховувалась лише виходом на роботу, лише пізніше вводився трудодень, який спочатку також неточно і неповсемістно оцінював кількість і якість вкладеної праці. Через відсутність економічних важелів справи в колгоспі цілком залежали від рівня господарського керівництва, а головами колгоспів здебільше призначались люди не з господарською, а з політичною орієнтацією (принцип "кто был ничем, тот станет всем").

Але основною причиною голодомору все ж була Сталінська політика продрозкладки і насильницького відібрання (пограбування) у селян хліба (а якщо для продрозкладки не було хліба – інших продуктів: картоплі, квасолі, буряків, навіть худоби).

Призначена Сталіним державна комісія по хлібоздачі під орудою Молотова не дала ніяких поблажок, вигрбала насінневий фонд і всі скарги і посилання на голодну смерть в українських селях називала куркульськими видумками.

Похорони чергового покійника, який помер з голоду. 1933 р.

В кінці 1932 р. за дорученням республіканського керівництва секретар ЦК КПУ, Харківського обкому і міського комітету партії Терехов Р.Я. поїхав на прийом до Сталіна і став розповідати йому про страшні наслідки голодної смерті селян на Україні. Сталін, не дослухавши його до кінця, вигнав його з кабінету, дав вказівку про його зняття з партійних посад сказавши: "Іди до спілки письменників, там будеш казки писати, а дурні будуть їх читати".

В Олександрівці група школярів 6–7 класів в порядку участі школи у Всеукраїнській туристично-краєзнавчій експедиції "Краса і біль України" провела опитування селян, що були свідками тих страшних подій 1932–1933 рр. та написала збірку тих спогадів під рубрикою "З попелу забудтя Голодний рік – Голодний вік 2002". (Знаходиться в бібліотеці с. Олександрівки. Учні: Акусок Світлана, Савенко Марина, Сорока Павло, Тищенко Ярослава, Лисенко Михайло, Губенко Вікторія, Яремчук Надія, Мосол Олена, Потапов Дмитро, керівник загону Тищенко С. О. – педагог-організатор упорядник – завідувач бібліотекою Тютюнник Марія Кузьмівна). В цій збірці відтворені оригінальні спомини старших людей, що власним життям відчули ту біду, це олександрівські старожителі

- Василенко Анастасія Федорівна – 1910 р. народження
- Гнівек Ганна Єлизарівна – 1921 р. народження
- Добродій Феня Павлівна – 1902 р. народження
- Жох Анастасія Іванівна – 1919 р. народження
- Лукашова Єфросинія Іванівна – 1902 р. народження
- (в її батьківському дворі був розташований колгосп ім. Тельмана)
- Луценко Дарія Якимівна – 1922 р. народження
- Миц Софія Іванівна – 1918 р. народження
- Москаленко Євдокія Олександрівна – 1919 р. народження
- Москалець Ганна Олексіївна – 1925 р. народження
- Мосол Ганна Костянтинівна – 1902 р. народження
- Наумчик Віра Феодосіївна – 1917 р. народження
- Привала Дарія Миколаївна – 1919 р. народження
- Привала Тетяна Миколаївна – 1923 р. народження
- Приходько Мотря Ігнатівна – 1914 р. народження
- Савенко Тетяна Дмитрівна – 1922 р. народження
- Ярошенко Ганна Євсіївна – 1916 р. народження

Ці шановні люди розповідали учням, якою ціною їх близьким вдалось залишитись в живих в ті жорсткі роки, про голодну смерть своїх близьких, сусід, односельчан, якими жорстокими і безкомпромисними були виконавці сталінських настанов, які безглузді та безпідставні були звинувачення в куркульстві і багато інших свідчень про ті жорстокі, вкрай несправедливі та нелюдські заходи, що вживались до жителів наших сіл отою бездушною сталінською тоталітарною машиною. (Деякі з цих свідчень див. додатки до цього розділу).

Як і інші політичні заходи, сталінські вказівки по обезхлібленню українських селян здійснювались через так званий селянський актив (сільрада, комнезам, комбід, партійна та комсомольська організації). Від ретивості цих селянських представників часто залежали способи виконання та настирність, з якою виконувались ці нелюдські вказівки. На жаль, як свідчать вищезначені очевидці тих сумнозвісних подій, так звані активісти – безпосередні виконавчі "изъятия излишков хлеба" в наших селах – часто відзначалися жорсткістю, безкомпромисністю. Ці члени загонів, що спеціально призначалися для пошуку і забирання хліба, часом вигрібали у багатодітній сім'ї все до зернини, залишаючи членів сім'ї (а особливо дітей) на голодну смерть. Та й самі були нечисті на руку – часом користувались загарбаним. (див свідчення Василенко А.Ф., Москалець Г.О.)

Про голодомор в нашій сім'ї в моїй пам'яті залишилось те, що дуже хотілось їсти всю дорогу. На мої зауваження, що ладки, якими мати мене годувала, дуже колочі і несмачні (а ладки були від змішування висівок з липовим цвітом та конюшиною) мати мені говорила, що якщо я не буду їсти оті ладки, то вму, і називала імена померлих з голоду дітей з нашої вулиці. Наше велике сімейство (дід, баба, батько, мати, нас троє дітей, серед яких я найменший – 3-х річний) врятувала від голодної смерті наша корова Лиска, що навіть по офіційним записам давала непоганий удій молока середньої жирності 3,9 % (див. "паспорт" корови в додатку до цього розділу). В ті передвоєнні роки поголів'я великої рогатої худоби, як і коні, вважалося страховим запасом держави на випадок війни. Кожна корова одержувала племінне свідоцтво і господар без згоди радянської влади не мав права ні продати її, ні (не дай Бог) зарізати на м'ясо, в останньому випадку на облік була й коров'яча шкура, яку при дозволі на зарізання треба було здати державі, бо це взуття для армії та упряж для кінної тяги.

Наша корова Лиска, немов індійське божество, слугувала нашому сімейству до самої війни, як спасителька від голоду, хоч по продуктивності вже давно її треба було замінити на молоду.

Сумні наслідки цих подій демографічні втрати населення України від голодомору 1932–1933 рр. по оцінці доктора історичних наук Кульницького С.В. понад 3,5 мільйони чоловік (дані опубліковані в 1989 р., тобто ще в радянську епоху, коли було прийнято занижувати ці дані). По оцінці сучасних спеціалістів ці втрати сягають від 7 до 10 мільйонів душ. По наших селах Олександрівка, Верхолісся, Піски втрати від голодомору становлять декілька сотень людей (особливо мерли з голоду діти). Шкода, що цими гнітучими підрахунками стали займатись, коли вже свідків тих подій майже не залишилось в живих.

Не менш сумною смугою в нашій історії згадуються роки "боротьби з ворогами народу". З перемогою над троцькізмом (Троцький Л.Д. був висланий з СРСР в 1929 р.) Сталін створив тоталітарний режим, що не допускав "інакомислія", де органи ГПУ (головні політичні управління) повсемірно підслуховували, слідували, щоб ніхто нічого не міг не тільки сказати, а й подумати проти того режиму. Введення поняття, що класова боротьба по мірі будівництва соціалістичного суспільства не тільки спадає, а загострюється – було вигідно Сталіну для утримання всіх в суцільній покорі. "Вороги народу" були всюди: на виробництві, в науці, культурі, медицині, причетні до неї були й члени партії, старі революціонери (навіть в "ворогах" були жінки соратників Сталіна членів Політбюро Молотова, Ворошилова, Будьоного та голови Верховної ради СРСР Калініна М.І.). так було зручніше Сталіну тримати всіх у вуздечці на короткому повіді.

На "ворогів" як і на "куркулів" була рознарядка згори за кількістю, а на містах залишались лише вставляти в цю норму прізвище. Правоохоронні органи, як і до того (між іншим, як і зараз) вміли одержати від заарештованого підозрілого такі признання, які треба слідству для обвинувачення. Так, в розряд таких "ворогів народу" був зачислений

*Світлина сім'ї Крєкотня Я.К., на якій
був зображений керівник
Коркювського району Кигим, 1936 р.*

і перший секретар Коркювського райкому партії по прізвищу Кигим. Ця людина була добре відома в селах, де він бував, спілкувався з людьми. В нашій сім'ї він декілька раз обідав. Під час приїзду в Верховісся, Олександрівку він обідати заходив до секретаря Верховіської сільради Крєкотня Якова, який, як було загальновісно, був непитушим з його теща Параска Симонівна варила дуже смачний борщ і пекла такий же смачний хліб. Після одного такого візиту у нас залишилось загальносімейне фото разом з гостем (Кигим того разу був у селі з фотокореспондентом). Фотосвітлина була дуже вдала (видно професійну роботу районного фотокореспондента) і моїй матері було дуже прикро відрізати на фото Кигима, що стояв з краю, після того, як його об'явили ворогом народу.

Проживання до 1922 року по сусідству з садибами верхоліських поміщиків і сусідська дружба з їх сімействами, кумовство з бувшою поміщицею Сардановською, минулі візити на обід "ворога народу" Кигима – це все навіювало тривоги в ті часи, коли достатньо було на когось щось донести, як діло зразу зшивалось з точки зору класової боротьби. Знаючи це все, друзі попередили Крєкотня Якова, що в районі намічається рейд перевірки домашніх бібліотек населення, чи не завелось, мовляв, ворожої пропаганди. Маючи таке застереження сім'я вимушена була спалити бібліотеку Сардановських.

яку вони подарували моїй матері. Не один день шуміла грубка від вогню: декілька мішків з книгами треба було терміново спалити. Мені було доручено вилучати тверді палітурки (мати шила картузи і палітурка добре підходила на утворення козирка). З душевним щемом і сльозами мати вимушена була спалити такий цінний, такий бажаний для неї, як великої шанувальниці читання, подарунок близької людини.

Ще одне діяння радянської влади в наших селах залишалось в пам'яті – це переселення хуторів до села. Як уже відмічалось, починаючи з козацької доби, підтриманий на початку ХХ століття під час так званої столипінщини, хуторський спосіб ведення господарства був надто розвинутий в нашій поліській місцевості. Земля і воля (недарма колись видавався журнал під такою назвою) завжди були притаманні українській натурі. Адже такої свободи, волі, такого контакту з матінкою-природою, як на хуторі, в селі не знайдеш. І ось режимові, що хотів, щоб всі були на виду (в одній кошарі, так легше перерахувати всіх і бачити, хто що робить і хто чим дихає), в 1939–1940 рр. "стало угодно" ліквідувати хуторянство, всіх переселити до села, записати в колгосп. Так зручніше, керувати цією неслухняною українською селянською отарою.

Отже, були переселені до села Верховісся майже всі хутори, що жили в урочищах Ріг, Вершини, Городок, Гаркуші, Дротянки, Марфєнчиха та ін.

В селі їм наділявся город (як правило на окраїні села, бо всередині все було зайнято), колгосп допомагав перевезти хату і хліва. Але нажиті місця, могили предків, колодязі, копанки, сади і протоптані з дитинства стежини – то все буржуазні вигадки – було залишено навіки.

І то все, як і вступ до колгоспу, підпис на державну позику, здача хліба державі, самообкладення і багато іншого робилось "добровільно і одногласно". Так було...

7.3. ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА

Про війну 1941–1945 рр. написані тисячі книг і це правильно, бо ВВВ – це горе мільйонів людей, це двадцять мільйонів життів молодих енергійних воїнів, це сирітство, загибель надій, це сплюндровання долі, капіцтва, недоглянута старість, це велике лихо для держави і її народу. В нашій розповіді хочеться донести читачеві відомості про воєнне лихоліття з огляду простого селянина нашої Корюківщини, без прикрас, без політики без очернення, а так як ті події відбувалися в реальному житті.

В передвоєнні роки із засобами масової інформації було негусто взагалі, а на селі і поготів. На село виписувалось декілька примірників газети (сільрада, колгосп, клуб, вчителі, інтелігенція), в деякого з молоді був саморобний детекторний радіоприймач, радіогучномовець був лише в клубі (зав. клубом був Романенко Михайло Єгорович), про телебачення ще ніхто й не чув. Про визначні події в селі знали з газет (біля сільради і біля клубу були вітрини, де газета вивішувалась для вселюдного огляду майже щодня). Про початок війни селяни дізналися по радіо. Виконавцем сільради (була така посада в сільраді) через сільський актив 21 червня 1941 р. було повідомлено в селі, що в 15:00 біля клубу по радіо-гучномовцю буде оголошено важливе державне повідомлення. І дійсно, в зазначений час було передане повідомлення Міністра іноземних справ СРСР Молотова про віроломний напад фашистської Німеччини на нашу державу.

Про військові дії нашої держави – колишнього Союзу РСР (битва з японцями на озері Хасан в 1938 р., на річці Халкін-Гол в 1939 р., введення радянських військ при приєднанні Західної України і Західної Білорусії у вересні 1939 р., Бесарабії – в червні 1940 р., Латвії, Литви та Естонії в червні–липні 1940 р.) в пресі були лише скупа, офіційна інформація, громоголосно лише лунали пісні "красная армия всех сильней!".

Масової мобілізації під час вищезазначених військових подій тоді не об'являлось, воєнні дії здійснювались відносно невеликим контингентом військ за рахунок черговиків-призивників. В селі особливу тривогу визивали воєнні дії нашої держави для тих сімей, члени котрих служили на "срочной службі", тобто хто був призваний за віком на військову службу. З огляду на цю обставину згадується те занепокоєння і тривога мого дідуся Ісака Кириловича про долю солдат в "фінській кампанії", що проходила з листопада 1939 р. по березень 1940 р. На той час дід Ісак (72-річного віку) працював колгоспним пасічником. Пасіка зберігалась в омшанику в колгоспі "Жовтень". Зима в той рік була дуже суворою, мороз досягав – 42 °С, в нашій саду змерз грецький горіх, померзли сортові вишні "шпанки". Дід Ісак в своїй печі напалював цілу жаровню вугілля і потім носив те тепло в колгоспний омшаник, щоб не померзли колгоспні бджоли. Коло отих жарячо-морозних клопотів простудився і швидкоплинно помер від запалення легенів в лютому 1940 р. Так ось в пам'яті, як він уже будучи хворим, просив мою старшу сестру Віру достати в сусід газету і прочитати йому хід війни в Фінляндії в умовах тих страшних морозів. А в цій війні брав участь наш родич і близький сімейний друг Каух Віктор Іванович. Так ось уже хворий дід Ісак уболівав за те, як там нашому Віктору воюється при таких морозах.

До речі, дід Ісак був хоч і неграмотний, але мав чудову пам'ять, добре знався в арифметичному лічінні, все вмів робити, не міг без діла посидіти ні хвилини.

Мене малого (а я до діда був дуже прив'язаний) шокували його розповіді. Азбука селянського життя, його старинні правила хоч іноді і жорсткуваті, але завжди справедливі. Пам'ятається його арифметична казка-загадка: "Летіло стадо гусей, а їм назустріч один гусь, от він і каже – драстуйте сто гусей, а ті йому – ні, нас не сто, а нас якби стільки, та ще раз стільки та півстільки, та четверть стільки, та ще ти, гусь, то тоді б було сто".

Перед самою війною, немов затишшя перед бурею, вгамувалось, стало більш спокійним і обнадійливим життя: дещо уляглись страсті навколо "ворогів народу", в державі і в селах стали більше займатись господарськими питаннями в колгоспах поліпшилась організація праці, в 1941 році очікувався вище середнього врожай зернових, на полях

буyno колосилися жито, пшениця, ячмінь... і раптом війна! Село загуло, як потривожений бджолиний вулик, заголосили жінки, проводжаючи на фронт чоловіків, з колгоспу мобілізувались кращі коні і вози, що були до цього "на військовому обліку", всі діти зразу на декілька років подорослішали, а люди похилого віку відповідно помолодшали, адже сільськогосподарські роботи зараз були перекладені на їх плечі, основний робочий контингент (чоловіки у віці 18–50 років), за виключенням так званих білобилетників (з фізичними вадами), був призваний до війська.

Від дня об'явлення війни до окупації наших сіл німцями пройшло всього 76 днів, які докорінно поміняли життя. В торгових лавках поступово зникали дефіцитні товари, особливо предмети першої необхідності: сіль, сірники, чай, мило, господарський реманент. З наближенням фронту все голосніше було чути гуркіт бомбування міст, залізничних вузлів (бомбування станції Бахмач, міст Чернігова, Гомеля, Щорса), не раз доводилось чути завивання, а потім грім розриву бомб при нальотах на станцію Низківка, нічний завиваючий гуркіт німецьких бомбардувальних ескадриль, що летіли на Схід повітряним шляхом, який пролягав над нашими селами. В селі на слух добре відрізняли німецькі літаки від наших, але наших, тобто радянських літаків, майже не було видно, німець в повітряному просторі хазяйнував, як хотів. У німців добре була організована пропаганда: з літака він вдень скидав листівки російською мовою, при цьому тематика листівок часто імпонувала деяким нашим селянам (проти колгоспів, проти засилля євреїв-політруків, проти Сталіна). І ось нарешті 6-го вересня наші села стали фронтовими. Коли зі сторони станції Низківка німці відкрили мінометний вогонь по відступаючим радянським військам, які відходили до села Киселівки, ми з сім'єю сиділи на городі в спеціально викопаному і облаштованому бліндажі (адже батько Яків Кіндратович, що понад 4-х років воював в 1914–1918 рр., добре знався в околному ремеслі). Коли закінчилась артпідготовка і почався наступ німецького війська, мені – 11-річному хлопцю прийшлося бути свідком події, яка й зараз в пам'яті. Коли пробігли по вулиці в сторону Киселівки бійці рідянської армії, через декілька хвилин на вулиці з'явилась підвода з пораненим воїном і бійцем, що правив конем. Кінь був запряжений не в хомут з дугою, а в шлеї, постромки якої були прив'язані до оглобель. Груди коня були натерті, обрізані і з них капала кров, хлопчина-погонич, хлопець років 19-ти з переляканим поглядом шмагав бідну скотину, кричав на неї, понукав її бігти. На возі стогнав помираючий поранений і його голова колотилась об голі дошки возу. Біля нашого двору підвода зупинилась і солдат-погонич скинув з возу і перекинув через плота до нашого саду дві залізні тарілки з ручками вагою десь по 8–10 кг (як потім стало відомо – це протитанкові міни нажимного дієвства). Цим солдатам було доручено замінювати мости, але вже було запізно. На Гамському мосту цих саперів обстріляли німці, одного з них смертельно поранено і хлопці зі страхом тікали від німців так і не виконавши завдання по підризу мостів. Солдат попросив води, я побіг до хати і в бабусі Параски попросив глечик з молоком. Солдат тримтячими руками тримає той глечик, з жадністю випив молоко і, не встигну подякувати, чимдуж погнав наздоганяти своїх, бо зі сторони Низківки вже лунали постріли німецьких автоматників. Ця картина: молоденький необстріляний солдат у ботинках з обмотками, в вигорівшій на сонці і засмаленій від поту пілотці, з гвинтівкою на брезентовому ремішку зі злякано-безпорадним поглядом, загнаною конякою і помираючим товаришем на голому возі, надовго запала мені в душу. Так було жаль і прикро відчувати, що наше військо в той сумний період війни не відступало, а перелякано тікало від німців. Це було підтверджено станом німецького війська, яке через годину–другу ввалилось в село. Здоровенні ковані вози, все на ремінцях, на застібках, все акуратно, надійно, міцно зроблено і самі обличчя німецьких солдат: самовдоволені, влевнені, веселі з губними гармошками. Солдат щодня голівся безпечною бритвою і освіжався одеколоном. В солдатській амуніції навіть була машинка для точіння лез безпечної бритви. Розвідники на мотоциклах, гармати на автомобільній тязі. В нашому дворі стояли декілька возів німецького обозу і кухня на колесах. Бачачи

мій жадібно-голодний погляд, повар хлюпнув і мені в миску отого варева з м'ясом та спеціями. Мені здалося, що такого смачного супу мені ніколи не доводилось куштувати. Німецькі солдати мастили осі возів таким світло-прозорим солідалом, якого також до того ніхто з наших селян не бачив.

Отже, матеріальна частина німецького війська наповал вражала уяву нашого селянина і здавалось, що перемогти таку силу нашим необстріляним солдатам з їх обмотками та брезентовою упряжжю ніяк неможливо.

Зовсім інше враження залишилось від цих людей, солдат, окупантів. Перш за все нашу сім'ю вигнали з хати, в хаті була зроблена казарма-ночліжка, на підлогу наносили з клуні немолочених житніх снопів, вся мамина скриня була використана для підстилок і інших постільних предметів, вся домашня обихідь була використана, знівечена, сплюндрована. За хатою солдати безсоромно справляли нужду, коням давали на корм зерно з комори та немолочені снопи з клуні. Дві ночі всім нам (5 душ сім'ї) довелося жити в бліндажі на городі, а німці хазяйнували в хаті, коморі, хліві, клуні, погребі. Мати обурювалась такою наглістю окупантів і говорила, що з вами не Бог (а німці при "знайомстві" показували бляхи своїх ременів-поясів, де було витавровано німецькою мовою "С нами Бог"), а чортяка з рогами і хвостом. Батько, що добре знав німців як господарників (два сезони був у наймилах у німецьких колоністів на Таврії), також обурювався отою німецькою безпардонністю. Він споминав розповідь свого прадіда Микити Кречотня, що ще до переселення з Ріпок зазнав окупації села французами (1812 р.), але на відміну від німців, французькі солдати з хат селян не виганяли, а ночували в клуні, хоч і було холодно.

Наш двір не був виключенням, людського приниження, сплюндровання садиб і пограбування майна зазнало все село, через яке трьохдобовим постоем прокотилась на Схід німецька військова машина. Таких фронткових умов зазнало наше село восени 1941 року. Спалено декілька хат забрана краща худоба, розідрані на солдатські онучі вишивані рушники, розбиті і втопані в багнюку сімейні фотографії, спалені фамільні фоліанти цінних книг. Хто намагався зупинити оті знущання, був жорстоко побитий.

Після проходження фронту через наші села на території сіл і навколишніх сільських земельних угідь (ліс, сіножіт, болота, пасовиська) залишилось безліч невикористаних боеприпасів: снаряди і міни, що не розірвалися, гвинтівочні патрони, гранати і т. ін. Нас, підлітків, ці трофеї примагнічували своєю красивою формою і загадковістю, могутністю вибухів при їх підриві. Для нас уже тоді було відомо, що вибухівка (в т. ч. і порох) у відкритому просторі горить, а при її закупорюванні — вибухає. Тому цікаво було, знайшовши нерозірвану міну чи снаряд, відгвинтити підривну головку, а тоді на вогнищі виплавити з неї тол і спалити його. Ця хлоп'яча допитливість часом закінчувалась трагічно: двоє моїх співучнів, бавлячись з підривною голівкою від артилерійського снаряду, підірвалися: один на смерть — Сергій Шипаків, а Папка (по вуличному) з хутора Піски залишився без очей. В Дубровці (урочище), куди ганяли коней на пасовисько, на ночліг, як говорилося, на вогнищах вночі було прийнято, як правило, проводити експерименти з мінами, снарядами або гвинтівочними патронами.

Зайнявши наші села, окупанти розраховували на довге хазяйнування в цьому краї. Восени 1941 р. була організована робота шкіл (1—4 класи) в кожному селі, для управління всіма поточними справами були призначені сільські старости, а також загін поліцаїв з місцевого населення. Всім отим господарством опікувалась німецька бургомістрія в м. Сновськ. На чолі з комендантом німці повернули місту Щорс його дореволюційну назву. Комендант для виїзду в села мав бричку з кучером і завжди носив при собі батога, яким не лінуючись частував тих, хто хоч трішечки його не слухав, заперечував чи виявляв іншим способом непокору. Взимку 1941—1942 рр. сновський комендант мало не до смерті прибав діда з Верхолісся Пилипченка Трохима за те, що той не звернув з дороги своєї конячини, запряженої в сані з дровами, для проїзду коменданта. Дід став урезонувати коменданта, що йому зручніше звернути в сніг свої глбці з баским конем, ніж діду утлу

клячу з фурую дров. Кінчилось тим, що комендант з його кучером перевернули сані з дровами, а діда побили так, що той ледь добрався додому на порожніх саних. Тим же комендантом проводились езекуції побиття і службових осіб (старост, поліцаїв). За розголошення списку осіб активістів, що підлягали арешту, в 1943 р. комендант сильно побив старосту села Верхолісся Романенка Єгора Йосиповича, що повернувшись з німецького полону був поставлений старостою в селі. В Олександрівці був поліцейський осередок, яким заправляв Охріменко Василь (по вуличному Герасько), який до зайняття цієї посади проходив підготовку в спеціальній німецькій школі в м. Сосниця. Цей Герасько був жорстоким німецьким посіпакою. В 1942 р. в Олександрівці на Церквії вечором (в так званий комендантський час) цей Герасько заарештував нізащо двох хлопців з Верхолісся: Охріменка Василя Івановича і його брата Миколу, понабивав їм фізіономії і на три доби посадив під арешт, заставив прибирати поліцейську контору в Олександрівці. Його, Гераська, за рішенням військового трибуналу в жовтні 1943 року повісили в райцентрі Тупичів біля Чернігова.

ВІТЧИЗНИНА	
Група	
НЕСІРЕНКО ГАННА ОЛІГАРІВНА	ОДРІМЕНКО ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ
ПЕТРИК ГАННА ОЛЕКСАНДРІВНА	КОЛОДЯ АНТОНІЙ ПЕТРОВИЧ
ПРИВАЛА ТЕТЯНА МИКОЛАЙВНА	САВЕНКО ОЛЕГ ПЕТРОВИЧ
КОВТУН ВАРВАРА ЛАЗАРІВНА	КРИЖИЧ ГАННА ІВАНІВНА
АКСЬОНЕНКО ОЛЕКСАНДРА МИХАЙЛІВНА	СИЛЬЧЕНКО ТЕТЯНА ПЕТРІВНА
ШОЛОХ КАТЕРИНА АНТОНІВНА	ШОЛОХ КАТЕРИНА АНТОНІВНА
БУДЬКО ОЛЕКСАНДРА ЯКІВНА	ГАНЖИНСЬКА МАРІЯ ДРО ОВІВНА
СИТЕНЬКА КАТЕРИНА ІСАКІВНА	СІМОНОВИЧ ІРЕНА ТРИГОРІВНА
ОЧКОВЦЬКА УЛІНА ІСАКІВНА	ВОЛОСНИК МАРІЯ ТРИГОРІВНА
ХРИПЧЕНКО МАРІЯ АКИМІВНА	РОМАНЕНКО МАРІА ОЛЕКСАНДРІВНА
ВАСИЛЕНКО ОЛЕКСАНДР ЛАРИОНОВИЧ	БІЧИК МАРІЯ СЕРГІВНА
МОСОЛ ТРИГОРІЙ ЛАРИОНОВИЧ	ГОРДІЄВСЬКА МИХАЙЛО СТЕПАНОВИЧ
ДАВРІНЕНКО МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ	ШОЛОХ КИРИЛО МИХАЙЛОВИЧ
ВИСОЦЬКА ОЛЕКСАНДРА ТРИГОРІВНА	ПЕТРАХІН НАДІЯ ПЕТРІВНА
СЕРГІЄНКО ОЛЕНА ПАВЛІВНА	КОНОН ТЕТЯНА ДАНИЛІВНА
ТОВСТОНОГ ГАННА АНДРІЙВНА	АХА МОТРОЕВНА ІВАНІВНА
МОСКАЛЕНКО СВДОКІН ОЛЕКСАНДРІВНА	МОСКАЛЕНКО ВАСИЛЬ МЕДВЕДІВ
БЕДЦЕНКО НАДІЯ ТРИГОРІВНА	ЛОСОВИЧ АНДРІЙ МИХИЛОВИЧ
КОВАШОВ ВІКТОР СЕМЬЯНОВИЧ	РІДІВЕНКО МАРІА МИХАЙЛІВНА

Перелік групи селян, що були забрані в Німеччину на примусові роботи

За рішенням німецької бургомістрії в м. Сновськ була розділена колгоспна земля між селянами, встановлена "супряга" (два господарства на один плуг). Слід зазначити, що поділ землі, створення супряг були здійснені так, що вся орна земля оброблялась цілими, або запуску землі, не було. Був призначений нагляд щодо недопущення вирубки лісу (на паливо дозволялось збирати в лісі хмиз та сушняк). В селі завмерла торгівля: не було гасу, солі, сірників, ніякого взуття, одєжини чи тканини. Село виживало за рахунок самопального виробництва одєжі з полотна, взуття з вичиненої шкіри домашньої худоби. Замість газових ламп стали застосовувати світильники (конопляний фітіль в коробочці з олією), замість сірників – кресало, а згодом умільці стали виробляти запальнички з патронних гільз (камінці для запальничок діставали в містах по лінії німецької торгівлі). Часом, щоб розтопити піч за тліючим вугільком ходили до сусіда, а кремені для кресала збирали на залізниці, де шпали засипалися щебенем, серед якого траплялось і каміння, що годилось для кресала.

Люди, раптово відчувши біду, повсемісно стали проявляти винахідливість щодо виготовлення шезнуваних засобів виживання. В окремих хатах, де були чоловіки (старі, хворі, та ті, що повернулись з німецького полону – німці практикували відпуск з полону місцевих роботящих мужиків українців для обробітку землі), організували примітивні олійниці – установки з гвинтовим пресом для вичавлювання олії, з сім я льону, конопель, огірків, ріжю, соняшника. Попри німецьку заборону дехто відважувався зробити ручні жорна для розмелювання зерна та стало "ручним" давно забуте ремесло самогонваріння. Вітряні млини, роль яких в той період дуже виросла, не встигали перемолоти все збіжжя та і німецькі побори зерна та промолу (6 кг з центнера) були надто відчутні в тих млинах, тому жорна були в допомозі. З'явилися ремесла по виготовленню кінської упряжі, коліс для возів, терниць, прядок, предметів простих селянських меблів, діжок, відер, корит. Стала явно проявлятися ініціатива приватника, одноосібника, хазяїна

Після Сталінградського розгрому у німців похитнулася віра в довговічність окупації України. Вони (німці) стали більш жорстко розправлятися як з місцевим населенням, так і з партизанами, що в зв'язку з вищезазначеними фронтовими подіями активізували свою діяльність, стали суттєвою перепорою в залізничних перевезеннях військових вантажів для постачання німецької армії на Сході. Німці почали створювати загороджувальні та карні загони, населення було попереджене про розстріл за зв'язок з партизанами. Із засідки біля хутора Піски (урочище "Гребелька" біля хвійника) було вбито трьох партизан, що вночі йшли із загону в село на зв'язок. Тіла цих застрелених партизан декілька днів виставлялись на огляд в селах Верховіссі, Олександрівці з надією знайти близьких цих нещасних.

По селах стали складати списки сімей так званих бувших активістів (людей причетних до партійної, комсомольської, радянської діяльності, керівництва колгоспів). Таку групу людей, біля 200 чоловік, було заарештовано і підготовлено до страти в Корюківці. Про це дізналися партизани, які вночі напали на корюківський поліцейський осередок. Знищили його і випустили приречених бранців. Через дві доби озброєний загін німецьких карателів зі Сновська на автомашині приїхали до Корюківки, оточили її і дотла спалили поселення. Протягом 3-х днів палала Корюківка, а понад 7000 її жителів було вбито й спалено.

Нами, жителями села Верховісся, що на прямій відстані від Корюківки 12 км, цей жорстокий кошмар спостерігався всі три доби. Крім того, дехто з жителів Корюківки, кому вдалося втікти від цієї лютої смерті, ховалися в нашому селі. В 1944–1945 рр. я вчився в Верховіській школі за однією партою з дочкою жителів Корюківки – втікачів від того лиха – Підпружниковою Кларою, яка переховувалась під час тієї облави за хлівом в купі хмизу. Досидівши дотемна їй вдалося втекти з отого оточення. Багато розповідей прийшлося вислухати від очевидців тих нелюдських вчинків, коли стріляли старих, німецьких, вагітних жінок, а дітей подекуди живцем кидали у вогонь.

Приводиться додаток до цього розділу – спомини дружини директора Олександрівської школи (двоєнного періоду) Никофоренко Уляни: про Корюківську трагедію, свідком якої вона з сім'єю була, а також про долю вищевказаного директора Олександрівської школи Кулика Івана Сергійовича.

І ось, нарешті 19 вересня 1943 р. Радянська армія звільняє наші села від фашистської окупації. За понад дворічне хазяйнування на окупованій території німці залишили жорстокі сліди, що боєм та душевним щемом відбилися в серцях наших селян. Згідно з довідкою одержаною в Національному Державному Історичному архіві України втрати від німецької окупації за ці два роки по Корюківському району склали: знищено людей 797 чол., спалено дворів 3765, вигнано в Німеччину для каторжних робіт 2241 чоловік (див. додаток до цього розділу).

В додатку також приводиться розповідь Москалець Ганни Олексіївни про умови роботи наших земляків вивезених до Німеччини. Аналогічних розповідей, записаних загном школярів, що вже упоминались при описанні Голодомору, мається ціла збірка в бібліотеці Олександрівки (упорядник завідувача бібліотекою Тютюнник Марія Кузьмівна).

7.4. ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Через декілька днів після вигнання окупантів у наших селах був відновлений колгоспний довоєнний устрій, була об'явлена тотальна мобілізація чоловіків від 18 до 50 років. За ці два роки німокупації багатьом молодим людям виповнилось 18 років (1923–1925 років народження), крім того, видужавші, що були хворі на момент мобілізації 1941 р., та ті, хто повернувся з німецького полону, контингент був чималий. Тільки з верхоліського колгоспу "Жовтень" цей загін складав 50 чоловік (їх рюкзаки розміщались на трьох підводах, на одній з них я був підвідчиком). Привіз цих людей здійснював Со-сницький райвійськомат (Корюківка, як райцентр тоді не діяв через пожежу, райцентр тимчасово розміщувався в селі Олександрівка). Цей мобілізований загін мав бути включений до військового підрозділу в м. Мені, але через якісь організаційні неполадки довелося ночувати в Мені (посеред міста на вулиці), а на завтра лише включали їх до війська в селі Баба (нині Жовтневе), що під Сосницею. Більшість з цих воїнів не повернулися з фронту. Їх з такою репутацією (бувши полонені і ті, що знаходились під німецької окупацією при сталінському режимі вважались напівзрадниками). Ненавчених, необстріляних, погано озброєних (були випадки, що гвинтівку видавали на двоє, решту – добудеш в бою!) погнали на самі відповідальні, небезпечні ділянки фронту при здійсненні відомої Білоруської операції.

Фронт забрав не тільки кращих працездатних чоловіків, але й кращих коней, вози і інший обозний реманент, в селі залишилися одні жінки та старі, інваліди, підлітки, діти. На плечі цих людей лягли обов'язки обробляти землю і виконувати доведені до колгоспів завдання по забезпеченню фронту зерном, фуражем, продовольством і іншою сільгосппродукцією, вогною і ін. На селян були накладені великі податки, як грішми так і натуральними сільгоспродуктами. Оподаткуванню підлягали двори: за площу городу, за кожне дерево і куц в саду, за худобу, за бджоли, а ще й було так зване самооподаткування сабто на додаток до всіх державних податків селянин ще й сам добровільно накладає на себе податок. Окрім того були ще й державні позики відбудови розвитку народного господарства. І весь цей податковий прес вичавлював з селян суворий фінансовий державний апарат. Від дільничного фінінспектора не можна було ніде сховатись, він знав, що в селянина в хаті, в коморі, на городі, в саду і в гаманці. Міністром фінансів СРСР тоді був Зверев, а в народі ходили приказки, що Мінфін СРСР озверев щодо наших фінслужб. Також ходив анекдот: десь за кордоном побачили нашого служачку і запитують – сер, Ви боксер, – а той – ні, я фінінспектор з ССРСР. А ще казали, що фінінспектор може так придавити, що з каменя вода потече...

На початку в колгоспі налічувалось десь з десяток коней, та й ті поранені, вибравані з військових частин. Трактори на сільські поля завітали лише з 1946 року, та і то один трактор ХТЗ* на декілька колгоспів.

В перші післявоєнні роки колгоспній худобі не вистачало кормів на зиму. Десь перед весною доводилось розкривати хліви, солому зняту з даху різали на січку, давали їсти коням і коровам. Ті з голоду падали на землю, тобто ще живі, але не могли піднятись. Таких коней піднімали (збирався гурт чоловіків) і підв'язували на шлеях у стайні, щоб скотина змогла дожити до весняної паші. Таку слабу худобу одопівали хвороби, особливо короста. В кожному колгоспі біля тваринницької ферми була влаштована будка, куди на лікування заводили хвору коростою коняку, одягали на неї кобеняк з цупкої тканини так, що тільки голова коняки була на повітрі, а решта – вся кінська постать – окурювалась запаленою сіркою.

Селянству довелося повернутись до багатотисячного чумацького досвіду: освоювати волячу тяглову силу. Стали впрягати в ярмо бичків двохліток, а боронували коровами, город копали вручну лопатами. Хлопцям мого віку довелося освоїти весь цикл сільгосп-робіт від оранки, сіяння до молотби і очищення на току зерна, заготівлі житньої соломи

у вигляді кулів для лагодження стріх, косовиці з грабками, складання стогів сіна чи скирт снопів, накладання воза сіна чи соломи, порання біля худоби, возу, упряжі, виклепання і нагострення коси, налаштування плугів, борін, вирощування і виготовлення махорки і освоєння процесу самогоноваріння. Цей житейський університет зробив моє покоління дорослим раніше природнього терміну. в 15–16 років ми вже вміли робити всі хатньо-господарські роботи. бути на "ти" з косою, цпом, сапою, сокирою, пилою, долотом, молотком, серпом, плугом, батоном, виконувати обов'язки пастуха, конюха, скотаря, орача, навіть здійснювати доїння, спарювання і приймання пологів худоби. Ця життєва школа, ця 16-літня дорослість стала в пригоді в житті. Почуття самодостатності, самостійності допомогло мені подолати всі життєві негаразди в трудовій кар'єрі, починаючи від тракториста Корюківської МТС до керуючого міжобласним будівельно-монтажним трестом по електрифікації з чисельністю персоналу понад 5000 чоловік.

А працювати в ті нелегкі післявоєнні роки (1944–1958 рр.) доводилось весь світовий день, в період посівної кампанії і живи – навіть без вихідних. При встановленому мінімумі 250 трудових днів для дорослих, підлітками мого віку вироблялось в 1944–1946 рр. по 250–300 трудових днів за літній сезон (взимку з жовтня по квітень ми вчилися в школі), а щоб заробити трудові дні треба було виорати 30 сотих ріллі, або викосити 40 сотих трави. Дуже в пам'яті орання земель колгоспу "Жовтень" в Степку – це біля 7 км від Верховисся. Орали оте поле всю весну (травень-червень місяці), це була оранка під гречку, яка сіється десь в червні місяці, а під неї орали двічі, один раз мілко (підпаркування), а вдруге глибоко. Орати виїжджали загоном (6–8 орачів), працювали з понеділка до суботи, на неділю приїздили в село, а потім знову в Степок. Ночували там в солом'яній будці, з нами був один дід, що варив нам юшку і дивився за кінями, щоб вони були нагородвані і напоєні своєчасно. Пам'ятається, які односельчани зі мною в загоні працювали: Штирхун Михайло, Ситенький Михайло, Охріменко Микола, Миц Михайло, Циганок Євген, Голобов Іван, Вахненко Михайло, Охріменко Федір і ін.

Щодо роботи та колгоспного (вважалось державним!) майна була сувора дисципліна і відповідальність, за ненавмисно пошкоджене майно чи колгоспний реманент можна було одержати штраф (в трудових) а за збирання на полі загублених після жнив колосків присуджувався тюремний термін покарання. Так багатодітна жінка з х. Піски (не пам'ятаю її прізвища) за збирання 5 кг колосків одержала трирічний термін тюрми.

За збереженням на полі врожаю слідкував об'їждчик, який верхи на коні об'їздив урочища і слідкував, щоб ніхто нічого не взяв з колгоспного поля. На цю посаду, як правило, призначали "вредних", "неумалимих людей", що виконували "собачі обов'язки", як говорили в селі. Горе було тому, хто попадався в руки таким поспакам та мабуть без цього було неможливо.

Кількість виконаної роботи обмірювалась бригадиром, який з двохметровкою (сажем) об'їздив працюючих під кінець роботи і після обміру записував виорані чи скошені площі, стоги згребеного сіна чи коли змолоченого збіжжя. Згідно з цими записами рахівник колгоспу нараховував трудові, списки цього нарахування щомісячно вивішувались в колгоспній конторі, це вважалось показником рівня соціалістичного змагання.

Все добро добуто на полі, сінокосі, в лісі звозилось до колгоспного двору (бувший панський сад Гончаревських). Збіжжя після очистки на ручних віялках зсипалось в комори, для овочів був там величезний погріб, клуні для снопів сіна, соломи, там же кінний привід з січкарнею, кузня, столярня, омшаник, баня, конюшні, свинарні, возовні, пташник, корівники, клуб і контора колгоспу (бувша хата Штирхуна Ігната Захаровича – батька Якова – Помпешки – по вулиціному).

По закінченню збирання врожаю, розрахунку з державою, проводилось начислення на трудові дні сільгосппродукції (1945–1947 рр. це було 0,2–0,5 кг ячменю, 1,5 кг картоплі, та 2 кг соломи за трудові дні). Крім того, після закінчення заготовки сіна для колгоспного поголів'я худоби працюючим в колгоспі селянам виділялось по 10–15 сотих га сінокоосу для прокорму приватної худоби.

На роботу в поле і додому з сапками, граблями, вилами, косами ходили пішки. Виключення складали віддалені урочища: Стелок, Ріг, Тристава (Дристава), Городок (сінокіс під лісним масивом Бурновщина, де були залишки кургану – місця поховання воїнів доби Київської Русі), де працювали чималим гуртом і відділялась підвода з бочонками питної води. Погонщиками до такої підводи призначались старші люди, або інваліди, що вміють виклепати косу чи подати слушну пораду щодо складання стогу сіна тощо. В 1946–1950 рр. таким косоклепом на сінокіс їздив безногий інвалід ВВВ Яків Гнатович Штирхун (Помпешка), який був дужий в руках чоловік і майстерно викліпував коси молодим косарям. Кузня і плотницька майстерня в колгоспі заміняли підсобні металообробний завод і деревообробну фабрику. Там робили всі металеві (кузня) і дерев'яні (плотницька) вироби необхідні для колгоспного виробництва і побуту селян. В кузні організовувались випалювання ковальського вугілля, робилось все від клямки для хатніх дверей до лемеха чи під'ятника для плуга, шини для возу, зуба для борони, там же насікався (го-стрився) серп для женців, клепалася п'ятка відірваної коси, підковувались коні, робилися сапи, виковувались кресала, петлі для воріт і багато інших виробів (адже купити оте все тоді було неможливо).

Колгоспним ковалем в ті роки довго був Оскірко Іван Васильович, а молотобійцем у нього була його донька Віра. Після смерті діда Оскірко колгоспним ковалем став його син Іван Іванович.

Аналогічно в плотницькій майстерні робили всі ті необхідні дерев'яні речі: колесо до воза і сам віз чи гарбу. Ручка до коси (коссе) і рами для вікна, вулик з рамками для бджільництва і труну для покійника.

Всі ті колгоспні роботи робились вручну, не було ні механізації, ні – тим більше – електрифікації. Один кінний привід був біля колгоспної клуні, де різали на січку солому та молотили збіжжя кінською невеликою молотаркою. В 1944–46 роках всі ці сільськогосподарські роботи виконувались, так би мовити, під акомпанемент жіночого голосіння від повідомлень-похоронок, що надходили з райвійськкомату. Ці сумні папірці про загибель на війні наших селян якимось безслівно об'єднували мобілізували і збільшували відповідальність колгоспників в роботі, у взаємних відносинах і в цілому житті. Особливо це почувала молодь, яка ще тільки вступала на життєвий шлях і подвійно цінувала життя, яке б воно не було гірке.

Авторові судилось осінню 1946 року вступити на курси трактористів (тоді називались курси механізаторів широкого профілю при Корюківській машино-тракторній станції) і один сезон 1947 року пропрацювати трактористом в цій МТС. Контора МТС розміщувалась в одноповерховому будиночку (він і зараз стоїть на повороті вулиці, що веде з центру міста до Щорса), виробничий двір був по Щорській дорозі за кладовищем по правій стороні. На цьому дворі восени 1946 р. стояли з десяток старих тракторів, що чекали ремонту. В дощатому сараї стояло кілька металообробних "допотопних" верстатів, кузня, настінна ручна бормашина. Верстати приводились в рух ремінними пасами від шківів двигуна-нефтянки. Тут же на дворі був обладнаний бліндаж-землянка, де при висячій газовій лампі проходились заняття курсів (курсантів було біля 20 підлітків у віці 16–17 років). Проводив заняття механік МТС Гончаренко Петро Єгорович, а директором МТС був тоді Зінченко, бригадир тракторної бригади Олексій Мельник (високий, міцний чоловік, гарний організатор), трактористи Пилипченко Іван Пимонович (ЧТЗ), Штирхун Іван Олександрович, Кубрак Євген з батьком (з х. Костючки), Болоховець, дівчата Сергієчко Анюта і Мотлох Ганна, машиністи молотарок МК1100 Беляков Володимир Володимирович і Жох Павло Родіонович. Петро Єгорович називав нас синками, у нього одного була книжка і декілька плакатів про устрій трактора і причіпних агрегатів до нього: плуги, культиватори, сіялки, молотарки, причіпні комбайни (тоді самохідних ще не було). На перекурах він шуткував з нами; каже, а як ти, Петре, сядеш на трактора після закінчення курсів? Той по-простецьки каже: ну а як же, задницею, а я думав, каже Петро Єгорович – що трактористом!

Причипний комбайн 40-х років минулого століття

Крім вказаного господарства МТС володів стоянкою старих довоєнних причіпних комбайнів, що розміщались на території цукрового заводу. Ця техніка готувалась в 1941 році до евакуації на Схід, але при евакуації важливого устаткування цукрозаводу до цього майна не дійшли руки і воно залишилось, а в післявоєнний період було як склад запасних частин (особливо листовий метал для ремонту молотарок, підшипники, осі, металеві колеса, гвинти, гайки і т. д.).

Незважаючи на згадану примітивність устаткування і убогість ремонтних приміщень в цій майстерні-бараку виконували всі необхідні для роботи трактора ремонтні роботи: розточка і хонінгування циліндрів, запресування поршневих пальців, заливка бабітових підшипників (шабрування багатьох вкладишів і притирка товченим склом клапанів доручалось нам – курсантам), паяння радіаторів, запресування гільз двигуна всяка кузнь і ін. В умовах тотального дефіциту на запасні деталі, на залізо механізатори – місцеві умільці придумували різні способи щоб вийти зі скрутного становища (воістину "Голь на видумку хитра", як то мовиться в російській приказці). А щоб підвищити проходимость трактора ХТЗ (а весною на мокрих ґрунтах трактор часто "сідав на пузо" вигрібавши ями під ведучими задніми колесами і тракторист відчеплював плуга, підкладав під заднє колесо зняту з себе тлогрійку і трактор, звільнившись від плуга-якоря легко вистрибував з ями) придумали поширювати задні колеса. Для цього старе заднє колесо розрубалось зубилами навпіл вздовж ободу, половинка закріплювалась до основного колеса, а в шпори ще закріплялись дубові клиновидні бруски, хід такого трактора ставав набагато ширший і він ставав більше проходимий на долинах ораного поля.

Якість бабітів, що заливався в підшипники в умовах майстерні МТС була невисокою, тому на тракторі ХТЗ майже щодня доводилось робити підтяжку шатунних підшипників. Це відгвинчування двох десятків болтів, випуск мастила, зняття акуратно, щоб не зіпсувати прокладку, піддона картера і обробка чотирьох шатунних підшипників: розшплінтівка, відгвинчування чотирьох болтів з газовою різьбою, виймання тонкої латунної прокладки і так все в зворотному порядку. Щоб зробити підтяжку тракторист зо дві години лежить на спині під двигуном трактора (а з нього в очі капає мастило, бо ця робота робиться успіхом) і виконує малоприємну роботу над собою з торцевими ключами, плоскогубцями в мастилі, бувало й що при морозячому дощі. Болти від частого їх згвинчування-розгвинчування зношувались і "обходились". Ремонтувався такий болт шляхом насічки зубилом канавки по осі болта в його різьбовій частині. Хоч це виглядає і по-варварськи.

але в польових умовах це давало змогу допрацювати до приїзду ремонтної літучки з МТС. Саморобні гвинти, заклепки, шайби, прокладки і інші пристрої були на озброєнні таких людей, що в нелегких умовах повинні були забезпечити роботу такої дефіцитної в ті роки техніки. Нелегкі були умови праці механізаторів МТС в ті роки. Трактор, за винятком вказаної двогодинної зупинки на підтяжку, працював всю добу, обслуговувався він двома трактористами, освітлення вночі було від факелу, що димів і ледь жеврів освітлюючи борозни. Відпочинок і сон – в будні на топчані, миття рук перед обідом в керосині, робота в весняний дощ і серпневе сонцестояння не переривалась. Пам'ятається, як на перший день Паски в 1947 році ми працювали на Плисці в колгоспі ім. Тельмана. Голова колгоспу Радченко Хома Іванович прислав до трактора підводу, забрав нас до своєї хати (на Церків'ї недалеко від контори колгоспу) пригостив нас паскою, налив по чарці самогону і подякував за роботу. Його (Хоми Івановича) мати з печі каже: "Хома, як тобі не гріх в таке свято заставляти людей працювати?!". На що той відповів "Мовчи стара отам не печі, нічого не розумієш, що весняний день цілий рік годує! На ліпше чарку і тобі, Христос Воскрес, а ви хлопці їдьте до роботи". Непрості умови роботи компенсувались оплатою праці, всі селяни заздрили, що трактористам нараховувалось на трудодень по 3 кг зерна і це незважаючи на неврожай, посуху тощо. То ж в 1947 році, коли був неврожай і наші села жили впроголодь, мої трактористські трудодні забезпечили в нашому сімействі досить пристойне життя.

Відновлення зруйнованої війною промисловості потребувало навчених кадрів. Отже в ті роки проводилися один за другим так звані оргнабори в ФЗУ (фабрично-заводські училища), ВТУ (виробничо-технічні училища), школи машиністів і помічників машиністів на залізницю, курси шоферів, трактористів і ін. Особливо молодь була потрібна на Донбас для відновлення шахт і добування вугілля. Ця робота уже тоді вважалась пекельною і молодь неохоче йшла туди. На Донбасі ФЗУшникам видавали красиву форму і втеча з цих ФЗУ розцінювалась як крадіжка державного майна (одежі-форми) та розслідувалась і каралась в державному порядку через арешт вітакача і насильницьке повернення його в ФЗУ.

В селі з роками децю повеселішало, з 1946–1947 рр. в село повертались демобілізовані воїни, підросли бички і в колгоспі завелось досить пристойне волове господарство, завелась ветеринарна служба. Керівництво колгоспу набиравлось досвіду (спочатку головою колгоспу "Жовтень" був призначений бувший партизан з с. Охромівичі Скрипка Андрій Омелянович – гарна людина, але в господарстві спочатку розбирався мало), бригадирами в післявоєнний час були Крекотень Наталія Іванівна (1 бригада) і Богославська Варвара Василівна (2 бригада), вони старанні, роботящі і чесно-справедливі, але організаторського хисту у них було замало. З поверненням в село демобілізованих чоловіків, бригадирів-жінок було замінено на бувших фронтовиків

Значно потепліло життя в селі після смерті Сталіна. З приходом до влади Хрущова (Хрущівська відлига)

(Д1Т7)

Центральное Статистическое Управление

06
4-45
17. 19-66
10

Статистика Украины.

№ 10.

Серия I. Демография.

Том I. Выпуск 3

Население Черниговской губернии

по данным переписи 1920 года.

Численность населения.
Возрастный состав.
Грамотность.
Национальный состав.

95 85
Варшавские клубы
Библиотека УРСР

4. ... Государственный музей Тимаринский
Харьков - 1922г.

№№ по порядку	Уезды и города	Число верховых лошадей	Условия численности наличного населения		
			М.	Ж.	Об. п.
			1	2	3
1	Борзненский				
	Г. Борзна	—	4870	5516	10186
	Прочее городское население	—	5613	6442	12055
	Сельское население	25804	63136	71235	134371
	Итого	25804	73419	82193	156612
	Прочее городское население	—	3499	4028	7527
	Сельское население	24182	64064	74359	135423
	Итого	24182	71627	82281	154906
9	Остерский				
	Г. Остер	—	2619	3082	5701
	Прочее городское население	—	2877	3358	6235
	Сельское население	33256	76687	85506	162493
	Итого	33256	82183	92246	174129
10	Сосницкий				
	Г. Сосница	—	8549	4089	7618
	Прочее городское население	—	7304	8734	16038
	Сельское население	32326	78408	89007	167415
	Итого	32326	89261	101810	191071
11	Черниговский				
	Г. Чернигов	—	13377	16618	29995
	Г. Березное	—	4291	4961	9252
	Прочее городское население	—	3081	4247	7328
	Сельское население	32313	82064	93731	175795
	Итого	32313	102813	119557	222370
12	Шостенский				
	Г. Шостка	—	3341	3780	7121
	Прочее городское население	—	3495	4080	7575
	Сельское население	13484	29870	33959	63829
	Итого	13484	36706	41819	78525
	По губернии:				
	Население городов	—	82740	98719	181459
	Прочие городское население	—	33784	40514	74298
	Сельское население	297893	841557	944440	1588597
	Всего	297893	858081	983673	1841754

Уезды, города и волости	Число переписных домохозяйств	Общая численность наличного населения			
		М.	Ж.	Об. о.	
1	2	3	4	5	6
10. Сосницкий уезд.					
Городское население.					
1	Г. Сосница	—	3549	4069	7618
2	Ст. Корюновка	—	2766	3311	6077
3	М. Мена	—	3010	3604	6614
4	М. Млыны	—	1528	1819	3347
Сельское население.					
1	Андеевская	1488	1169	4730	8898
2	Александровская	2699	1066	7128	13194
3	Бабская	2797	6757	7807	14584
4	Блестовская	1823	4018	4922	8940
5	Волосковская	2192	4967	6219	11186
6	Возышская	3711	8110	9080	17190
7	Корюковская	451	1246	1366	2612
8	Менская	1234	4302	4850	9152
9	Охраневская	3065	7820	8538	16358
10	Нарелюбская	1582	4442	4868	9310
11	Погорельская	2163	4562	5396	9960
12	Снявская	1923	4095	4544	8639
13	Сосницкая	1832	4678	5274	9952
14	Холменская	2916	7686	8497	16183
15	Шабалиновская	2120	5490	5786	11276
По уезду:					
	Городское население	—	10853	12803	23656
	Сельское	32326	78408	89007	167415
	87,6 % от общего				5,2 души на двор
	Итого	32326	89261	101810	191071
	в т. ч. грамотных (село)		17521	12280	29801
			(22,3 %)	(13,8 %)	(17,8 %)

Нац. состав:	украинцы	181085	— 94,8 %
	русские	3723	— 1,9 %
	белорусы	138	— 0,07 %
	евреи	5786	— 3,0 %
	проч.	339	— 0,23 %
	итого	191071	— 100 %

[Идоши)] ¹⁾ сотнички Лисенковой с сынами	16 д.	18 х.	1 х.	бездв.
[Кладчатая подсушкаровъ . . . . .]			3 "	"
[617] Разночинскихъ подсушкаровъ	12 "	18 "	11 "	"

Лѣсомъ строевымъ обыватели по недостатку близъ сего села влиизствуютъ отъ села Наумовки, деревень Курвиовиъ и Габрилюовиъ, а для отопленія печей употребляютъ небольшіе [чагаринки и отъ тѣхъ же мѣстъ вѣвкнствують, а иногда и солому]²⁾.

Земля пахатной и сѣвилья покосовъ (имѣють посредственно; земля у нихъ больше пещаная. Упражняются обыватели въ казбопаннствѣ только для своего пропитанія, а въ недостатѣ кодятъ для заработковъ хлѣба въ полкахъ [Приауцкой и Нѣжинской. Прибывае же получаютъ вообще все обыватели отъ разлнчавгося заѣсь простаго табаку и отъ руководяія съ лѣса получаемого въ письменныхъ мѣстахъ, грѣбни и ложковъ; табаку продають]³⁾ прїѣзжающимъ изъ Могилевской губерніи изъ города Могилева и Гомли покупщикамъ и отвозятъ сами для продажи въ [городе Стародубъ и мѣстечка Мглинъ, [6176] Новгородокъ.]⁴⁾ Погаръ и Городище, а [протчевъ]⁵⁾ продають въ мѣстечку Менъ и прїѣзжающимъ изъ Нѣжинскаго полку съ ближайшихъ мѣстъ покупщикамъ. (отъ чего имѣють себѣ прибыль и пропитаніе).

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козака киселіовскаго Фодора Костючка, отъ Киселіовки въ 12 верстахъ, при дубровѣ и сѣнокосахъ. Въ немъ [хата одна, обыватель живетъ только на веснѣ и въ осени для скота]⁶⁾ 1 х.

(Сотня Киселіовской). Хуторъ козака киселіовскаго Якова Караса, отъ Киселіовки въ 5 верстахъ, при дубровѣ и сѣнокосахъ. Въ немъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на веснѣ и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козака киселіовскаго Фомы Кухтыка, отъ Киселіовки въ 5 перстахъ, при дубровѣ и сѣнокосахъ. Въ немъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на веснѣ и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козака киселіовскаго Лаврѣна Середы, отъ Киселіовки въ 6 перстахъ, [618] въ урочищѣ Монастыря въ бору. Въ немъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на веснѣ и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козака киселіовскаго Андреа Наумовка, отъ Киселіовки въ 6 перстахъ, въ урочищѣ пѣщаномъ при дубровѣ и сѣнокосахъ. Въ немъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на веснѣ и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козака киселіовскаго Ефима Тимошенко, отъ Киселіовки въ 10 верстахъ, надъ рѣчкою Будыщамъ, при лѣсѣ и сѣнокосѣ. Въ немъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на веснѣ и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козака киселіовскаго Семана Высоцкаго, отъ Киселіовскаго въ 8 верстахъ, въ урочищѣ Городища, при лѣсѣ и сѣнокосѣ. Въ ономъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на веснѣ и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ (за Александровкою) козака Александровскаго Ивана Корва, отъ Александровки въ 2 верстахъ, въ урочищѣ [6186] Жеребца, при лѣсѣ. Въ ономъ (хата одна обыватель живетъ тамъ на веснѣ и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ осудла сотеннаго Киселіовскаго Сидавестра Торощенка съ братьями его, отъ Александровки въ полтреть версты, въ

¹⁾ подвѣвннхъ словъ ²⁾ свои чегаринки ³⁾ посредственно, но пашенная земля вѣвкнствал, обыватели вѣвкнствал при казбопаннствѣ упражняютея въ работѣ деревенной посуды, имѣють табачную плантацію и продають табакъ ⁴⁾ городе Стародубъ, Мглинъ, Новгородокъ Саврской ⁵⁾ посуду ⁶⁾ 1 хата.

урочища за манникомъ, (при сѣнокосѣ), надъ рѣчкою Меною. Въ ономъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на весни и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козака Александровскаго Вакула Мосола, отъ Александровки въ полтрети версты, въ урочища за манникомъ (при сѣнокосѣ и лѣсу). Въ ономъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на весни и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ пушкаръ артиллеріи полковой Черниговской Семена Терещонка, отъ Александровки въ полтрети версты, надъ рѣчкою Меною, при лѣсѣ и сѣнокосѣ. Въ ономъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на весни и въ осени для скота) 1 х.

[619] (Сотни Киселіовской). Хуторъ козакъ Александровскихъ Григорія и Степана Зарѣцкихъ, отъ Александровки въ 5 верстахъ, надъ рѣчкою Меною, при лѣсу. Въ ономъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на весни и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козака Александровскаго Николая Невшупы съ братьями его, отъ Александровки въ 5 верстахъ, въ урочища Туровой при лѣсѣ. Въ ономъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на весни и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козака Александровскаго Григорія Василенка, отъ Александровки въ 5 верстахъ, въ урочища Луиковомъ при дубровѣ и сѣнокосахъ. Въ ономъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на весни и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ бобровника Александровскаго Михайла Чемериси, отъ Александровки въ 6 верстахъ, въ урочища Луиковомъ, при лѣсѣ. Въ ономъ (хата, обыватель живетъ тамъ на весни и въ осени для скота) 1 х.

[6196] (Сотни Киселіовской). Хуторъ козакъ Александровскихъ Михайла и Прокопа Мосоловъ, отъ Александровки въ 6 верстахъ въ урочища Луиковомъ, при лѣсѣ и сѣнокосѣ. Въ ономъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на весни и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козакъ Александровскихъ Сидора, Григорія и Степана Зарѣцкихъ, отъ Александровки въ 6 верстахъ, въ урочища Луиковомъ, при лѣсѣ и сѣнокосахъ. Въ ономъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на весни и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козака Александровскаго Владимира Синьки, отъ Александровки въ 7 верстахъ, въ урочища Шиджи, при лѣсѣ и сѣнокосахъ. Въ ономъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на весни и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ коружаго сотеннаго Онисима Зайца съ братьями отъ Александровки въ 9 верстахъ, въ урочища (подъ Селезюжи, при дубровѣ и сѣнокосахъ). Въ ономъ (хата [620] одна, обыватель живетъ тамъ на весни и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козака Верховскаго Матвѣя Лавринова, отъ Верховска въ 1 версту, въ урочища за мостомъ, при дубровѣ. Въ ономъ (хата одна, обыватель живетъ тамъ на весни и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Хуторъ козака Верховскаго Герасима Хмары, отъ Верховска въ 4 версты, въ урочища Туровѣ, при лѣсѣ. Въ ономъ (хата одна, живетъ тамъ обыватель на весни и въ осени для скота) 1 х.

(Сотни Киселіовской). Слобода Бѣлошицкая, (принадлежащаго монастырю Троицкому Ільинскому Черниговскому. Отъ села Перелюба въ 2, отъ Топоіовки въ 7, отъ села Радунки Стародубовскаго полку въ 12 верстахъ. Мѣстоположеніе оной деревни надъ небольшимъ яромъ, узлохистое, пещаное и болотистое, при полавляхъ и окруженное пущею. Лежатъ оно на проселочной [6206] дорогѣ. Протоки, именуемый Галбѣчка раздѣляетъ селенія съ

кою Брочью въ 2, отъ села Плузынки въ 7 перстахъ¹⁾). По обимъ сторонамъ рѣчки Бречи, на которой плотина о 2 мельничныхъ амбарахъ о 3 колахъ, [принадлежащя монастырю Троїцкому Андрониковскому, Мѣстоположеніе сей дороши ровное, нѣсколько бугроватое, пѣщаное, а не болотистое; въ округъ оной черныя лѣсы. Дорога тутъ проселочная. Публичнаго жъ въ ней строенія никакого нѣтъ, домъ значковаго товарища Войцеховича о 3 покояхъ жидлая²⁾. (6025) Въ [сей деревни]³⁾ обыватели: значковій товарища (Войцеховичъ) 1⁴⁾

Судьи полковаго Товстолаца	5 д.	8 х.
Значковаго товарища Войцеховича	8	10 "
Монастыря Андрониковскаго	1	1 "
(Итого . . . . .)	14 д.	19 х.

Жители одной деревни получаютъ прибыль отъ лѣса, коего тутъ великое пространство; дѣлаютъ повозки, колюсы и разную деревянную посуду. Продають привозящихъ изъ степныхъ мѣстъ полковы Лубенскаго и Миргородскаго, Нѣжинскаго, Прилуцкаго и изъ слободскихъ и отвозятъ сами для продажи въ мѣстечко Синяку, Борезну, Мему и Сосницу, отъ чего имѣютъ себѣ прибыль, и покупаютъ тамъ лѣсъ, тѣмъ пропитываются).

(Сотни Киселіевской). Хуторъ кавказовъ выборнаго Матѣя, дя подпомощника Радіона и Петра Лаврѣнченковъ, отъ [той деревни]⁵⁾ въ верстахъ въ 2 (въ лѣсъ), при рѣчкѣ Бречи, [603] (на правой сторонѣ), въ которой плотина о двухъ мельничныхъ амбарахъ о двухъ колахъ, [изъ коихъ одно валушное. Въ немъ подсушдческихъ]⁶⁾ 2 х.

(Сотни Киселіевской). Хуторъ шалора Александра Лисенка, отъ [того хутора] въ 2 верстахъ, въ лѣсъ, на лѣвой сторонѣ рѣчки Бречи, отъ деревни Каруковки въ 3 верстахъ. Въ немъ 1 дворъ, подсушдческая 1 х.

Въ другой живутъ временно для винокурни, въ которой котловъ 2, а въ зимнее время 6 и небольшая, для пріѣзда владельца изба; гнило имѣющаеся пролетаетъ въ шинковые въ селѣ Александровкѣ его домахъ⁷⁾.

(Сотни Киселіевской). Деревня Каруковка, владѣнія удовствующей бунчуковзго товарища жены Анастаси [Стефановой Полуботкиной. Разстояніемъ она]⁸⁾ отъ деревни Жуковъ въ 7, отъ Наумовки въ 7, [отъ деревни Габрилювки въ 3, отъ слободы Тютичкиной въ 6 верстахъ. Мѣстоположеніе [6036] оной деревни ровное, плодотворное⁹⁾, въ лѣсахъ довольнонаго пространства, при рѣчкѣ Бречи, на правой сторонѣ, (а въ среднѣй деревни маленькой проточокъ Заборовка, впадающій тутъ же въ рѣчку Бречь. Дорога тутъ проселочная. Публичнаго и партинулярнаго въ немъ строенія никакого нѣтъ).

Въ [сей деревни: подданныческихъ]¹⁰⁾

оной Полуботковой . . . . . 43 д. 59 в. 3 х. бездв.

(Итого обывателей 62)

(Сотни Киселіевской). Хуторъ [вдовстающей бунчуковзго товарища жены Анастаси]¹¹⁾ Полуботковой, отъ деревни Каруковки въ 1 версту, въ лѣсъ, надъ рѣчку Тесновкою; въ ней пріѣзжей домъ о 7 покояхъ деревяной, а лѣтъ, въ конхъ живутъ дворовыя люди, 4 х.

Винокуренныхъ заводовъ два, въ конхъ въ лѣтнее время на 6, а въ зимнее на 20 двойныхъ котловъ рѣдятся вино. (Вода [604] идетъ изъ той рѣчки

¹⁾ верстахъ. Положеніе имѣетъ во высгорамъ а ²⁾ монастыря Троїцкаго Андрониковскаго ³⁾ сей ⁴⁾ Подданныкъ. ⁵⁾ деревни Жуковъ ⁶⁾ Въ немъ подсушдатель ⁷⁾ хутора Лаврѣнченковъ въ 2, отъ деревни Каруковки 3 верстахъ, въ лѣсъ при рѣчкѣ Бречи. Въ немъ подсушдческая 1 х. а тутъ же винокурной заводъ о 6 котлахъ ⁸⁾ Полуботковой ⁹⁾ отъ Габрилювки въ 3 верстахъ. Имѣетъ положеніе на ровномъ мѣстѣ, у дороги проселочной ¹⁰⁾ сей подданныкъ ¹¹⁾ швей-ле

на трубы. Амбаровъ для склади вина и хлѣба 4), хатъ лѣдскихъ (исподѣ-
ланныхъ) 4 жъ. Выцѣживаемое вино [постычаютъ]¹⁾ по подряду въ Кіевъ
по 6 тысячъ вѣдеръ, а вино и больше, [а въ]²⁾ Кривинчугъ и Горолице
отвозять для продажи кувачи немалымъ количествомъ, и въ собственныхъ
винковыхъ домахъ сего владѣнія продается.

(Сотни Киселіевской). Деревни Габрыліевка, владѣнія [подвѣствующей
госпожи бунчуковаго товарища жены Настасіи Полуботковой. Разстояніемъ
оная]³⁾ отъ деревни Коруковки въ 3, отъ деревни Бречи въ 2, [отъ села
Свиниковъ въ 9, отъ Тютюниковои слободы въ 5 верстахъ, отъ мѣстечка
Александровки въ 12 верстахъ. Мѣстоположеніе оной на мѣстѣ ровномъ не
болотистомъ, но пещаномъ]⁴⁾, въ лѣсахъ при рѣчкѣ Бречи на правой сто-
ронѣ, на которой платина оной Полуботковой однихъ мельничныхъ амбаровъ,
[6016] о 3 колахъ, изъ коихъ одно вѣлушное. (Дорога тутъ проселочная.
Публичнаго въ ней строевія никакого нѣтъ).

Въ [сей деревни]⁵⁾ посполитыхъ оной Полуботковой 22 д., 34 х., 1 х. бездѣ.

Обыватели, въ сикѣ двухъ деревняхъ жительствующіе, [по неимѣнію земан
пахатной, упражняются въ рукодѣліи разной деревянной посуды, по-
возокъ и колѣсъ; отвозять то все для продажи въ мѣстечко Сосницю, Мону
и Синявку, отъ чего имѣютъ себѣ прибыль и, покувая тамъ хлѣбъ, тѣмъ
вѣтаются]⁶⁾.

(Сотни Киселіевской). Село Навумовка [принадлѣжитъ малору Якову
Михайловичу Скоропадскому. Разстояніемъ оное отъ деревни Коруковки въ 7,
отъ деревни Турца въ 4, отъ Михайловки въ 8, отъ села Тѣлаго въ 15, отъ
отъ Чернигова въ 70 верстахъ, на восточной отъ оного сторонѣ, по дорогѣ
проселочной. [603] Мѣстоположеніе оного села ровное, пологистое, на боло-
тистое, но пещаное, при полявинахъ, и вѣкругъ оного въ лѣсахъ весьма до-
вольнаго пространства. При протокѣ небольшомъ]⁷⁾ Турки, на лѣвомъ берегу
оного, на которой платина оного Скоропадского объ одномъ мельничномъ
амбарѣ и одномъ колѣ. [Публичнаго и партыкулларнаго въ немъ строевія ни-
какова нѣтъ]⁸⁾; церковь деревянная одна.

(Въ семъ селѣ всѣ избы рубленныя, черныя, покрыты по большей части
дѣромъ и оплотъ около оныхъ ставнями съ лѣсу строеваго. Въ семъ селѣ),
священникъ 1, [причетникъ]⁹⁾ 1, поповичъ 1.

Выборныхъ козаковъ	3 д.,	3 х.
Подпомощниковъ	16 "	26 "
[Посполитыхъ] ¹⁰⁾ оного Скоропадскаго	73 "	102 "
Разночинческихъ поддусѣлковъ	— "	— "
		3 "

[Лѣса строеваго и дровянаго обыватели имѣютъ довольно]¹¹⁾. [6036] Земли
пахатной (здѣсь) скудно, да и то пѣщаная; (жители оного села упражняются
въ хлѣбопашествѣ только для своего пропитанія, а въ недостатокъ покупаютъ
въ мѣстѣчку Синявкѣ и¹²⁾ Сосницѣ, а иные ходять для заработка хлѣба въ
полка Прилуцкой и Нѣжинской, а всѣ вообще прибыль получаютъ отъ руко-
дѣліи разной деревянной посуды, колѣсъ и повозокъ, которая распродуютъ
прѣвѣжающимъ изъ полковъ Миргородскаго и въ Голтаи, Миргорода, Гадяча

¹⁾ поставляется ²⁾ вѣреть того въ ³⁾ вѣше Полуботковой ⁴⁾ отъ слободы Тютюниковои
въ 5 верстахъ [Мѣстоположеніе при проселочной дорогѣ, на мѣстѣ ровномъ ⁵⁾ сей ⁶⁾ по причинѣ
недостатка земли маломъ вѣдѣютъ хлѣбопашество, а дѣлаютъ разную деревянную посуду, по-
возки и колѣсы, отвозять все то для продажи въ города Сосницю, Мону и Синявку ⁷⁾ малору
Якову Скоропадскому разстояніемъ отъ Коруковки въ 7, отъ деревни Турца въ 4, отъ
Михайловки въ 8 верстахъ. Лѣсигъ по дорогѣ проселочной, на ровномъ мѣстѣ, при протокѣ
⁸⁾ Въ семъ селѣ: ⁹⁾ священникъ ¹⁰⁾ Поддѣвиль ¹¹⁾ Къ сему селу лѣсу строеваго и дровянаго
довольно ¹²⁾ городѣ

МОСКАЛЕЦЬ

ГАННА ОЛЕКСИВНА

(1925 р.н.)

У нашій сім'ї було четверо дітей. Коли почався голод мені було вісім років, але я багато пам'ятаю. І тепер всі ці події стоять у мене перед очима. Не знаю як там у верхах спровокували цей голод, але багато чого залежало від місцевої влади. Десь у нашому районі, у Козилівці не було ж голоду, бригади не ходили і останнє не вилупували. Я навіть пам'ятаю хто ходив у цих бригадах. Це Андрій Тарасенко, Ево в Цидипченко, Архотський Петро, Раченко Григорій, Лепешко, Хотлох Григорій, Василенко Михайло. Бригади ходили і вибирали у людей продукти. Ця бригада називалась "Цтва" (тобто все під мітлу вигрібали). Вони ходили в класові не вшов. Було в нас коні, корова. Корова батько виховав у класові. Останні дні добре, щоб хоча не мучали. Я одного разу мяти побігла в хату і кричить: "Корову піши и збирать". А ми на печі сиділи, то так босі і повибігали на сніг. І до корови хто за що вхопив, хто за хвіст, хто за голову. А один із бригади крикнув: "Ану геть, руді миші". Ми риді всі були, і як стьогче мене пугон. Завго рані не захивала, шрак і досі лишився. Вибирала спочатку все підряд: і стинелі, і корів, і коней. Шляхше вишшо приказ, щоб брали тільки орін. Але ж людьми уже ніхто нічого не повернув.

Так от, як забрали корову, увійшли в хату і казуть: "авай хліб". У хліба нема, тільки чотири коробки гречки зважилось. Піччю і ту дістали. Просила кати, плакала, щоб не брали, а вони: "Как не брать-приказ Советской власти". Коня не забрали. Через деякий час збираються батько на Козилівку, грузить барзхло: "рушники, настільники, сорочки, навіть чоботи кожного разу невдівали, що пошили старшій дочці.

Кризіз батько сім'я з коняпзль, пресо, и мок картоплі. Сидимо ми цялі, чистимо пресо, коняпзлі, та хвилюємо у подушки, щоб знов не забрали. А оестра Валя (її було чотири роки) і каже: "Правда, тато, що ми не виремо".

Мати має картоплю, а ми кажемо: "На мий, більше буде". Кось дожили до весни. Весною вже почали рвати кіньський шавель, япуцьки. На горіщі була стара полова, а в ній завелись великі шавні. Товкли ми ту полову з шавлями та з опуцьками, пекли ладки. А одного разу наїлись липи, то всі рвало. Після того вже липи не їли. Ходили же на станцію Низківку, вимінювали барахло на харчі. Виміняють пуд пророа, товчем. Потім мати проно продає, тільки трохи собі залишить та ще шалуниння. І пекля з цього пампушки.

А одного разу розобули трохи муки. Напекла мати три буханці хліба. Всім роздала праниці, а решту залишила на обід. Пішли всі на город сапувати, а я з малюк Вадюк залишився. Побачила я куди мати хліб поклала. Думала шматочок відрізу, ніхто не побачить. Відрізала не рівно, то ще рівняла, рівняла, поки скраєць не залишився. Прийшов час обідяти. Пішла мати за буханцем, повернулася і каже: "Було кружало, да убежало". Хоч і не били мене, але на все життя залич"яталя.

А де ходила я по шавель. Наїмся сима, а потім уже в торбу реу. Нарву цілу торбу, а мати потім боря варить із одного шавля. А один раз напали хлопці, відбрали шавель. Прийшла я додому, плачу. А мати мені: "Били, то били, а що ж їсти будем". А у тітки наші було пестере дітей. Дядько помер з голоду, а син не ходив, а лезив по полу і їв як теля. Коли вже зовсім охтяв, то все на печі лежав. Просить матір: "Дай мені солі, траву посолить". А мати йому: "Доки ти будеш уже там каякати". А в самої попухли і полопались ноги, тежло з ніг. А з її дочкою бур такий випадок. Розірвала кета і сирого з"їла. Часто тітка приходила до нас. Прийде і каже: "Буду у вас помирати". Мати дасть їй полісти кулешику, вона відсидиться і їде додому. Тоді й дня, мабуть, такого не було, щоб хтось не помер. А тоді ж поминать. Та мо то за поминки. Божвину рвуть і реблять пампушки, боря з одним шавлем варять. А дядько наш як прийде, що батька дома не має, а мати саме пампушок напече, то повихвачує усі ті пампушки та все в рет, в рет. А ми тоді голодні сидимо. От недалеко батько завжди стояв у хаті, поки мати пекла пампушки. А як сядемо їсти і дядько в хаті, то тільки й дивимось, щоб не повихвачував зі столу.

Батько наш підробляв: нагодив чивуни, відра. Тось заробляв. Розжились і купили телячку, а щоб зисв не забрали активісти, то вліп' додому вночі, ще й постели на ноги надагнув. Емба наша й каже: "Не скоро ми ще з молоком будемо". А во:з через два тижні і телятко привела. Коли вже зовсім скрутно стало, пішов батьки в колгосп (там хоч галушки якось давали). Збрали коня. В колгоспі коні навесні всі були худі, то нашим конем возили в районі пал'не. Возили, п'єли він на дорозі не впав. Прийшов батько додому й каже нам: "Наш кінь там пасеться на вигоні". Побігли ми всі до нього, а він лежить, помирає.

ВАСИЛЕНКО

АНАСТАСІЯ ФЕДОРІВНА

(1910 рн)

У 1931 я вже була заміжня. Трудились усі у сім'ї як прокляті. У людей працювали. Справили молотарку. Було двоє коней, корова, сім овець, свиня із поросятами.

Коли записались у колгосп все забрали. Та в нашій сім'ї всі були роботящі, справили нове господарство. А місцева лядя, щоб знов розкуркулити, виключили всіх із колгоспу. Прийшли, знов все забрали, розібрали два хліви і хотіли вже клуню розбирати. А чоловік їм і каже: "Почекайте, піду ще раз заяву напишу, хоч клуня залишиться".

Хату викупили за 300 рублів. Не було ні стола, ні оселю, та і хата недобудована. А налог вимагали платити: і зерном, і м'ясом, і яйця брали.

По осені закопали в яку картоплю, щоб було чим садити навесні. А сусідка Борсдавичиха (її син був у бригаді) бачила як закопували. Прийшли на другий день відкопали і забрали всю. Хліба не було. Залишились тільки виювки із именю. Лекли пампушки.

Коли почався голод, їздив чоловік на південь заробляти, він сам чоботяр. То й вислав в посилці то верна, то крупы якої, а ми вже мамалигу варимо і їмо. По весні, коли вже зовсім нічого не лишилося, ходили рвати вереснячий цавель. Солили і їли. Коняшини млинців напекли одного разу, те майже не померло. У мене вже був маленький син - Півел, то по цавель ходила свекруха і чоловіків брат.

А після голодовки як розживелися. Піде чоловік до сусідів і просить у позику і коробку зерна з виплатою по врожаю 2 коробки. Хто позичав, а хто вигенив з хати.

Ось так тоді жили...

ПРИВАЛА
ДАР'Я МИКОЛАІВНА (1919)

ПРИВАЛА
ТАТЯНА МИКОЛАІВНА (1923)

Сім'я наша була бідною. Землі мали не багато, але корова була. В сім'ї було троє дітей. У 1932 році всі сім'ї обкладали великими налогами. То щоб заплатити налоги, мати несла на базар молоко продати, а дома все кисле залишала дітям. Менша сестра плаче: "Не добре". А мати у відповідь: "Іж так, бо налоги треба платити, не заплатимо - корову заберуть". Інші люди міняти їздили барохла в Козилівку на продукти, а у нас сім'я бідна - міняти нічого. Діти всі в полетняних сорочках, взувати нічого. Батько наш помер у 33 році. Бідували дуже. Взимку у колгоспі пропав бурт картоплі, замерз, те люди майже зі всього села видобували ту картоплю мерзлу, гнилу, смердичу. Несли додому, хибирали з неї крохмаль і пили пампшики.

А весною, коли зквітло все навкруг, ходили рвати цвіт коншини, якацї. Одного разу цілий мішок нарвали цвіту якацї, насушили і вже пампушок напекли. Аж заходить сусідка вхату та й каже, що від цвіту якацї осліпнете, а мати в відповідь: "Що ж робити, вже напекли, не помирити ж з голоду, хай буде що буде". І поїли ті пампушки, то може через це я осліпла це в 62 році.

Мати працювала в колгоспі, ще і мене забирала. Ватко було голодним працювати, але ж хоч кусенб хліба давали. Знав садили ку уруду. Мати попереду з бабами йдуть, а я, мала ще, позаду, не встигав за ними. Тоді Мати кричить на мене: "Гая там не лови, Адарко, скоріш". А коли баби посядуть відпочити, вона вже підскачить, допомагає мені і лавється. А я плачу: "Долому піду". "Я тебе, - каже - піду".

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

СВІДОЦТВО ПРО НАРОДЖЕННЯ

№ 20

ОМ-п(ка) Крекошени Сергій Яковлевич
(по батьку, ім'я по батькові)

місяця, що записано до книги народжень
р. "21" червня Верхньолеської ради за 1950 р. під № 20

Верхньолеська
Корюківська району Колодищенської округи

Б К И	П Р І З В И Щ Е	І М ' Я	П О Б А Т Ь К О В І
к о	<u>Крекошени</u>	<u>Яків</u>	<u>Контрадович</u>
і р	<u>— " —</u>	<u>Паламка</u>	<u>Яковна</u>

Свідоцтво видала 25 червня місяця 1950 р. Верхньолеська рада Корюківська району Колодищенської округи.

Голова ради А. М. П.
Зав. ЗАГС

Секретар А. М. П.
Реєстратор

НАРОДНИЙ КОМІСАРІАТ ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ СОЮЗУ РСР

Черкаська область Козинський Райземиділ

ЄДИНА РАЙОННА ПЛЕМІННА КНИГА ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОВИ

ПЛЕМІННЕ СВИДОЦТВО № 65

Видано ^{квиток} ^{завдання} Козинський А. Н. області Черкаська району Козинський сільради про те, що корова Мілка ^(літка) вестарина №   породи літаний зареєстрована в 11 частину РПК № 65 згідно з виміром у РПК корова Мілка генераци, народилася 26 року   місяця   тисяч Черкаська області Козинський району Савурівка сільради

ПРЕДКИ ТВАРИНИ

Матері		РПК № <u> </u>		ДПК № <u> </u>		Батько		РПК № <u> </u>		ДПК № <u> </u>	
ММ	БМ	РМ	БМ	ММ	БМ	РМ	БМ	ММ	БМ	РМ	БМ

Продуктивність породи і її предків			
Корів	Продукція		
1936	Ступень спорядженості		
8	Календарний рік		
500	Висота даху до черевця		
	Довжина даху (лінійний)		
	Удї в годично		
2000	Удї в 300 днів		
3,8	Середній % вуглецю в 300 днів		

Заст.   Райземиділу   Райземиділу
 5/6 1936 р.
 Корову продати можна лише з відомою Райземиділу, а вибрати з його дозволу.
 Про загальні повідомки РАЗСР
 „Совнархозет“ 64 71-6619 УПТ. 5 2030. в. 423 ст.

ПРОСТАРИ ВІСІХ БРАТІВ СНАВІСІЯ

Давно знаємо, що в нас в останню чергу, особливо після війни, багато братів і сестер, які були в армії, вступили в партію. Це дуже добре, але ми повинні бути впевнені, що всі вони добре знають, що це означає бути членом партії. Ми повинні бути впевнені, що всі вони добре знають, що це означає бути членом партії.

Особливо важливо, щоб всі вони добре знали, що це означає бути членом партії. Ми повинні бути впевнені, що всі вони добре знають, що це означає бути членом партії.

МАНДАТ

Представник цього тоді: *Борислав РВК*
Борислав РВК
 сільради в місті Богатирів району, що відбудується 21-1 - ЦМЦ
 в м. Корюківці

Голова РВК - БОГАТИР

Секретар РПН - МАТУСЯН

(Д7Т7.2, Д8Т7.2)

Спомини про німецьке рабство

1942 рік. 65 молодих хлопців і дівчат, силомінь вивезли в Германію на роботи. Ганна Олексіївна була направлена з багатьма своїми земляками працювати на військовий завод /Верке "Братін Штрассе", 59"

Директор цього заводу - професор Дян Ван Панхауз, добре говорив російською мовою, розумів українську. На заводі вони обрізали гільзи, щоб були одного розміру. Робота була тяжкою: спочатку працювали по 8 годин, потім по 12 годин. За цілий день треба було обрізати 1000 шт. Спочатку був один вихідний, а потім його не стало, годували дуже погано: 270 г. хліба, 20г. кави, 10г. цукру. А ще наварять котел брухви і кольрабі, одну ложечку конини. Така страва, що дивитись страшно, а треба було їсти, по часто, від недоїдання паморочилось в голові і молодь падала біля верстата. Пізніше, як став підходити фронт, хліба давали по 170 г. на добу.

У вихідні дні давали по 6 варених картоплин, хліб видавали на 2 дні, але його зразу ж їли, не можна було утриматись. Заробіток - 8-9 марок давали в конверті, правда своєчасно. Поруч, за станком з Ганною Олексіївною працював 65-річний німець, в нього під Сталінградом загинули два сини. "Навіщо ця війна, нам Ганно-говорив німець - згадус жінка"

Пригадус Ганна Олексіївна - "Як бомбили 18 вересня 1943 року м. Лейпциг, 4 години, ховались в підвалах /під заводом № 1 під бараками/, не стало ні світла, ні води, але через дві години все налагодили. Якщо сирена в три гудки, то не - тривога, а якщо 6 разів, то значить ввійдуть війська, - так пояснював німець Артур"

І ось на ранок були нивішені білі пралори, визволили їх американські солдати. Перед цим пронесли полонених солдат по мінному полю.

Потім всю молодь погрузили на машини "Студабекер", по 12 чоловік, приїздили на Эльбу, вода в річці була червоною від крові. Сюди звезли молодь - 45 тисяч, жили на місці буртовника картоплі. Їли дуже погано, тільки картопля, картопля, картопля, потім під Польщу/Львів/, тут на суходолу налку жили ще трохи. Потім повантажили нас в товарні вагони і ми приїхали в Клів, а звідти самі по собі, як хто і чим міг, на нутіллів і топарних вагонах добирались до рідних домінок.

Ганна Олексіївна згадус Марту Поліщук, з села Мокре Житомирської області. З усією радянською молоддю, зі своїми однокласниками вона була в Германії 3 роки і 1 місяць

1942 р.

4

МАЯК

ДОБРЕ СЛОВО

УСІМ БИ ТАКОГО ОПТИМІЗМУ!

Коли не зустрічаю Ульяну Костянтинівну Никифороенко, ніколи не бачу її навеселю. То заповнює мій розрадує. І в самій одній теплі-теплі...

Це новорічне свято для неї відзначає д'яте. Подумати тільки - аж відзначає п'ять ялинок бачити! Мабуть, це щастя - хоти дого.

Ульяна Костянтинівна зі мною погоджується. Ми сидимо з нею у її маленькому білосніжному домі і говоримо про свято і будні... Сильно їй було на її віку?

А пережить багато. Було їй у батька з матір'ю п'ятеро. Тато в першу світову війну загинув. У дев'ять років Улья вже нявчала чужих дітей, а семірічного брата відправили в Лукавець худобу до хазяїна овсти. Улья витримала «роботу», а братик - ні, засинав на посівниці - малемишій щей - мусили забрати.

З тих пір і трудиться Ульяна Костянтинівна. І зараз все по домі робить - худенька, сивенька, рухлива. Працює на заводі, курочка догляддає, гребітьогить - все ніколи було газ підвести, усусідів по вулиці Гарнієра він є, вона й так обходиться.

Де тільки вона не трудилася - і на цукровому заводі, і в магазинах. І на підприємствах громадського харчування. Ми любили гулявати волось в Ульяні Костянтинівні смачні цукерки і тістечка в буфеті старого районного будинку

культури. Вона була і там душею колективу, хоч не вчилася на культурпрацівника. Може всіх обіграти словом. Тоді і зараз до неї навідуються старі друзі, вечорами згадують пережите, люблять слухати розповіді Ульяні Костянтинівни про шкільні події. А вона змис багатьох вкорювачи, їх долі. Напружить пам'ять і все згадає...

Зі своїм чоловіком Іваном Сергієвичем Куликом вони росли перед війною трійку дітей - Жору, Людмилу і Тамару. І Іван був директором школи в Олександрівці, а потім працював у Західній Україні. Його направили знову туди на роботу після звільнення території від фашистів. Думав забрати і сім'ю, переїхав друзями: «Приїдь, подивися. Вільні гарній одяг, сходимо в тебе до театру...» Приїхав на не виставу - на похорон. Був ворожий обстріл, І Іван загинув... Звернула увагу біля дверей його кімнати... Думало, що пережили все ласаліття, аж ні. Що сказав в Корюківці дітми?

Вона ж і, як ластівка, крильми зашчала від волю і куль, коли лалили налади Корюківку у березні 1943-го. Лісами, полями, снігами виводила до Олександрівки, а потім на хутір Заріцької, до Семена Яковича Заріцького.

- Приймає нас?.. - стояла на порозі із замерзалими дітьми, а у Ватничках у них підозив

Присиділи - та бігли від...
«Пріймемсі - сказали сім'ї доуї. - Доки ми живі, доти й ми будемо...»

Ростила дітей Ульяна Костянтинівна після війни. Тісно було. Добре, що рідна матінка жила була і ніщій хату не спалили! Так оталася доля, що зустрілася їй хорощий чоловік Василь Іванович Никифороенко. Удівачь. Мав заміжню доньку і двох синів. Прожили з ним дого. Але Ульяна Костянтинівна пережила всю його на двадцять два роки...

На стіні в її бай хаті - фото двох чоловіків - Івана Кулма, батька її дітей, і Василя Никифороенка, другого батька, турботу якого вони відчували постійно...

Діти всі розлетілися. Георгій, Людмила і Тамара закінчили інститути, пішли далі, - в Києві, Дніпропетровську, Донецьку, але пишуть листи; приїдуть. На забувають своє сину в хату. А вона з ними розмовляє щодня, атішачи себе. Трапилася знову біда - трафіко загинув онук. Журиться з ним, але дітей своїх заповнює:

Бережіть себе! Жити треба за будь-яких обставин...

За віном сніг. Люди дорогою лова хату йдуть у своїх справах. Одній Ульяні Костянтинівні спіймати не треба. Але то тільки так здається. Похлине хто з рідні чи із старих друзів, забуде про роки, звернеться й піде. Нащо жати, якщо не допомогати їмшми?..

2. НАЗАРОВА

м. Корюківка

ВІТАЄМО!

Від усього серця вітаємо нашу дорогу маму, бабусю і прабабусю, житальку м. Корюківки Ульяну Костянтинівну Никифороенко з 85-рччям.

Спасибі, рідненька, за рупи робочі,
За людяність Вашу, за добрі діла,
За світлий Ваш розум, за мудрі очі,
За вірність, за те, що жили для дітей,
За те, що зростили і вивели в тоді,
Що нам віддали Ви немало тепла.
Схиляємось низько усі ми в поклоні,
І Душно ніжно ми рідні балоні.
У щасті й здоров'ї бажаємо жити,
Душно і серцем завжди молодіти.
Хай Бог береже Вас ще роки багаті
Не щастя усім нам і редість крипату.

З любов'ю і повагою діти Георгій,
Людмила, Тамара, навіюта Віра, внучки і правнучки.

* * *

Народились 28 грудня 1912 року

уже 91 рік

1997 р.

8. ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК (1958–1991 РР.)

Епоха Хрущова при всій її неоднозначності, внесла суттєву сторінку щодо поступу в розвитку наших сіл. Селянам стали видавати паспорти, що фактично звільнило їх від закріпачення. Розформування в 1958 році МТС і передача сільськогосподарської техніки у відання колгоспів, введення з 1959 р. грошової оплати трудовнів, дозвіл після Вересневого 1953 р. Пленуму ЦК КПРС на підключення енергостачання колгоспів до державних енергомереж, тверді і сталі на декілька років завдання колгоспам по заготівлі державних резервів хліба і інші державні заходи суттєво укріпили колгоспну економіку, став підвищуватися рівень життя селян. В системі торгівлі стало можливим придбати велосипед, канапу, сервант, а то й мотоцикл, радіоприймач, а згодом і телевізор.

Але хочеться про все по-порядку.

Організаційна структура. В Радянській період питанню управління регіонами, економікою, людьми надавалось великого значення. Не важливо як від цих реформ (а в їх "найвищих успіхів" досягнув Микита Хрущов зі своїми поділами партії, райкомів, виконкомів на сільські і промислові і ін.) було людям, жителям (трудящим, як тоді називали простих громадян, бо "нетрудящих" тоді не було, хто не робить, той не їсть!) важливо щоб було зручно керувати. Так Постановою ВУЦВК від 12.04 1923 були скасовані повіті і волості, замість 102 повітів – 102 округи, замість 1989 волостей – 706 районів, кількість сілрад по Україні була 9307. Далі, в 1925 році до складу Української РСР було прилучено Молдавську автономну республіку, а в 1932 році було створено Чернігівську область. В 1958 році було укрупнення районів, після якого Холминський район був об'єднаний з Корюківським, а ще до цього в 1954 році Верховіська сілрада об'єднана з Олександрівською. В 1959 році Верховіській колгосп "Жовтень" було об'єднано з Олександрівським колгоспом "Україна", в свою чергу вказані колгоспи до цього були об'єднані: в колгосп "Жовтень" ввійшли колгосп ім. Шевченко та пісківський – ім. Кірова, а в колгосп "Україна" – Олександрівські колгоспи ім. Тельмана та ім. Петровського. На початку 60-х років згідно хрущовської реформи були створені сільські та промислові райони з відповідними партійними та радянськими органами. Так в Корюківці залишились лише промислові органи (райком КПУ та райвиконком), а наші села були віднесені спочатку до Щорського, а згодом до Менського сільського району.

Випуск Верховіської НСШ. 1971 р.

Так часом відзначали свято в колгоспі "Україна" Травень 1975 р.

Ось так, моє рідне село Верховісся на протязі своєї історії зазнало впливу влад, під якими воно перебувало від Литви і Польщі до Москви, Батурина, Чигирина, Глухова, Чернігова, Конотопа (округа), Сосниці (повіт), Корюківки, Берліна, Щорса, Мени, Олександрівки (волость – а останнім часом – сільрада). Для перелічення очільників вказаних керівних центрів не вистачає паперу і всі вони вболівали, зваливши на свої могутні плечі опіку за благополуччя підопічних сіл (особливо віддалених) і життєвого рівня їх населення.

З огляду на цю чехарду в адміністративному підпорядкуванні, село з часів його заснування століттями продовжувало злиденне життя і лише за правління Брежнєва (1964–1982 рр.) зазнало відчутного покращення життєвого рівня. І це при тому, що Брежнєв (особливо в останній період свого правління) ні в що не вникав і нікому не заважав, підтримував, проголошував здравиці, приймав участь у прийомах і активно нагороджував передовиків, не забуваючи при цьому свою персону.

Недарма цей ковток свіжого повітря (адже ці 30 років на фоні століть традиційно злиденних років – це жалюгідних 1–2 %) так незабутній для сільських старожилів, що завдяки прожитим рокам здатні сприйняти і оцінити вказаний період в порівнянні з минулою ницістю і сьогоденним жалюгідним доживанням віку.

Внаслідок одержання колгоспами сільськогосподарської техніки (майно бувших Олександрівської бригади Корюківської МТС) докорінно змінились умови виконання польових робіт. В небуття відійшло використання волової сили, коні на оранці використовувались лише для оранки невеликих присадибних ділянок селян, робота зернозбиральних комбайнів зробила непотрібним в колгоспному виробництві використання жаток, косарок, лобогрійок, молотарок. Тракторні сінокосарки замінили вкрай нелегку фізичну роботу косарів. Сільські механізатори замінили женців, молотарників, косарів, орачів, сівачів. Автомашини і трактори з причепами стали на зміну кінно-воловому транспорту, а з приходом електрифікації набагато покращились умови роботи на тваринницьких фермах (кормоприготування, водопостачання, доїння корів, прибирання гною), молотильних токах (сушка і очистка зерна, прогруєння насіння, транспортування.) З'явились в колго-

спі нові галузі виробництва, якими раніше не займалися: завод по первинній переробці льону, птахівництво, силосоприготування, виготовлення органічних добрив, ремонт сільськогосподарської техніки. Значні кроки були здійснені в сфері капітального будівництва. За цей 30-літній період були побудовані більшість виробничих приміщень колгоспу, будинок сільради і правління колгоспу в центрі Олександрівки, приміщення соціального призначення (будинки культури, поштове відділення, розширені лікарня, школа, відкриті дитячі ясла, медпункт в с. Верховісся, лазня та ін.) Також були побудовані дороги з твердим покриттям (центральні вулиці в селах), були радіофіковані і електрифіковані села, здійснена меліорація заболочених земельних угідь.

Хотілось би розповісти про історію електрифікації наших сіл. В 1958 р. з прийняттям на баланс колгоспів сільськогосподарської техніки МТС в Олександрівці було організоване господарство механізації і майстерня для ремонту техніки, гаражі, протипожарне депо, майданчик для відкритої стоянки техніки. Для роботи ремонтної служби (металообробні верстати, електрозварювання, освітлення) конче потрібна була електроенергія. В 1958 р. в Олександрівському колгоспі "Україна" за допомогою спеціалістів з Чернігівоблсільефектро була змонтована рідкопаливна дизель-електростанція потужністю 30 кВт (ЖЕС-30, двигун від трактора ДТ-54) для обслуговування колгоспного двору та освітлення центру села. В той же рік з моєю допомогою, як земляка, для села Верховісся в Чернігівоблпроекті був виготовлений проєкт електрифікації села, в Тернополі була куплена пересувна електростанція ЖЕС-60 на базі двигуна КДМ-46 від трактора С-80. В Чернігові за допомогою моїх колег село Верховісся було включено до плану електрифікації і в 1959 р. село Верховісся разом з хутором Піски стало освітлюватись від зазначеної електростанції (дуже радів з цього приводу тодішній голова верхоліського колгоспу "Жовтень" Крутько Микола Якович). В наступному році, з об'єднанням колгоспу "Жовтень" з колгоспом "Україна", устаткування зазначеної електростанції було перевезено до Олександрівки, а електроенергією забезпечувались всі села колгоспу через збудовану електромережу напругою 10 кВ і абонентськими трансформаторними підстанціями 10/0,4 кВ.

Механізатори – гвардія колгоспу

ЗА ВИСОКІ ПОКАЗНИКИ, здобуті в 1970 р. в рільництві, колгоспу «Україна» постановою бюро райкому КП України і виконкому райради депутатів трудящих присуджено перехідний Червоний прапор.

На знімку: група передовиків сільського господарства колгоспу «Україна» біля перехідного Червоного прапора.

Фото Г. ДУБОВКИ.

Група колгоспних передовиків. Зверху праворуч — Штирхун Марія Олександрівна

З розвитком колгоспного господарства ця електромережа також розвивалась і забезпечувала електроенергією всі його галузі і колгоспні бригади, ферми, зернотки, водопостачання, птахівництво (пташник між селами Верхолісся і Низківкою). Надійність електропостачання (стали напруга і частота струму, цілодобова дія) зросла з підключенням до централізованих джерел електрозабезпечення. Кроки спорудження централізованих джерел наступні: 1961 р. – збудована і введена в дію Чернігівська теплоелектроцентральної потужністю 100 тисяч кіловат, 1963 р. – введені в дію електропідстанції 110/35/10 кВ в Березному, Холмах з відповідними повітряними електролініями 110 кВ "Чернігів–Березна", "Березна–Щорс–Корюківка–Холми", 1966 р. – введена в дію Корюківська електропідстанція 110/35/10 кВ, від якої по електролініям 10 кВ живляться наші села і понині.

Станом на 2000 рік жителів та господарства Олександрівської сільради обслуговували повітряні лінії електропередач напругою 10 кіловольт (кВ) -18,0 км, 0,4 кВ – 32,8 км та 17 абонентських електропідстанцій 10/0,4 кВ загальною потужністю 1747 кіповольтампер (кВА).

В цілому, в Корюківському районі дві потужні опорні електропідстанції напругою 110/35/10 кВ (Холмянська 1963 р. і Корюківська 1966 р.), електропідстанції 35/10 кВ в Сядрино Прибині і Сахутівці. На балансі Корюківського району електричних систем (РЕС) з чисельністю обслуговуючих спеціалістів майже 100 чоловік (директор РЕС Шлющенко Микола Дмитрович) 530 км повітряних ЛЕП – 10 кВ, 682, 4 км – ЛЕП 0,4 кВ, 322 абонентські ТП – 10/0,4 кВ загальною потужністю 40163 кВА. Електрифікація, без якої зараз важко пережити декілька годинне обезструмлення при аварійних ситуаціях, суттєво полегшила селянську роботу, докорінно змінила на краще побут селянина, наблизила його до цивілізації, культури.

Автору добре відомі проблеми сільського будівництва, школа організації робіт по електрифікації пройдена від 0 до сучасної електрифікації (див. додаток) Аналогічно не легко було з організацією інших будівельних робіт на селі (меморіал, дороги, тваринницькі приміщення, школи, клуби).

Тим прикріше зараз спостерігати як все пущено на самоплив, а засоби суспільного тваринництва особливо (розібрані до фундаменту тваринницькі приміщення, двори.)

В 70-х роках в селах стали видавати людям паспорти, молодь одержала змогу влаштовуватись на роботу за покликом серця, в колгоспі стала втілюватись грошова оплата праці зі сталими розцінками на всі види сільськогосподарських робіт. Боротьба із шкідниками та хворобами рослин стала проводитись за допомогою авіації, гаряче харчування в полі під час масових робіт, читка газетних новин. В колгоспі була організована профспілка, стали видавати передовикам безкоштовні путівки до санаторіїв, в моді стали зібрання передовиків по обміну досвідом в роботі (в районі, в області і навіть в Москві на Виставці Досягнень народного господарства) В Олександрівському будинку культури (зала на 400 місць) активно діяли бібліотека гуртки самодіяльності.

Суттєво вплинула на розвиток села комплектація його з боку держави кадрами спеціалістів (агрономи, зоотехніки, вчителі, медперсонал), стало за правило заочне навчання керівного персоналу колгоспу, бригад, служб.

Багато свого серця вклала в розвиток села Сотніченко (дівооче прізвище Свириденко) Віра Григорівна, що родом з с. Жукля Корюківського району. Вона в 1958 р. була направлена агрономом в колгосп "Україна" Селу вона віддала майже 20 своїх молодих, буремних літ, працювала агрономом, бригадиром, замісником голови колгоспу, секретарем партійного комітету, головою Олександрівської сільради, стала матір'ю двох доньок. Цю людину і сьогодні з повагою згадують в селах Олександрівці, Верхолісці, на хуторі Піски всі хто її знає, а олександрівський досвід в роботі з людьми дозволив висунути її на роботу в ранзі першого секретаря райкому партії та (після розвалу СРСР) головою колгоспу

в Носівському районі. Спогади цієї людини про Олександрівку та її людей приводяться в додатку до цього розділу Майже водночас з Сотніченко в село прибули спеціалісти: Кириченко Галина Василівна – зоотехнік, Колісниченко Ольга Гнатівна – бібліотекар, Кириченко Тетяна Єфремівна – вчителька і багато інших.

Але, разом з очевидним поліпшенням життєвого рівня наших селян, не все так добре складалось в їхньому житті. На основі цього ще раз переконаємось про діалектичність нашого світу або, як в селі говориться "Бог зі святом, а чорт з роботою".

*Майівка в колгоспі "Україна" на честь Дня Перемоги. Травень 1975 р.
На знімку, голова колгоспу Губенко Василь Опанасович бесідує з гостями
(Крекотьєв Олександр Василівна)*

Незважаючи на комуністичне гасло "Все для человека, все во имя человека", насправді в сільському житті було не так, як на гаслі, все робилось для блага соціалістичного виробництва, а про людей думали мало. Так централізація колгоспного виробництва на центральній садибі колгоспу "Україна" в Олександрівці (бувша садиба поміщика Арендаренка) призвела до занепаду села Верхолісся та хутора Піски. Жителі цих населених пунктів втратили робочі місця з переводом тваринницьких ферм в Олександрівку, багато молоді з'їхало з села в пошуках кращої долі (керівництво пояснювало, що централізація виробництва – це один з найважливіших важелів підвищення ефективності економіки, підвищення продуктивності праці).

На думку автора централізація і спеціалізація колгоспного виробництва розорили село. Замість клопоту щодо організації робочих місць поруч з місцем проживання працівника втілюється технологія робіт, яка вимагає вахтового методу роботи, призводить до життєвих незручностей, хоч і дає підвищені показники виробництва. Отже: все для виробництва, а не для людей. Як відомо, вахтовий метод роботи, що останні півстоліття застосовується для добування нафти, газу та вирубки лісу в безкрайніх сибірських просторах Росії призвели до понівечення природи, великої безгосподарності в справі використання природних ресурсів. Авторів особисто відомі вкрай негативні наслідки вахтової роботи в аварійній зоні

Чорнобильської атомної електростанції. Загальновідомі проблеми жителів так званих робочих поселень при шахтах, що закриваються та на промислах з сезонною технологією робіт. Всі ці житейські катаклізми мають одне коріння: більшовистський лозунг "Даєшь проценты роста производства!" без огляду на долю людей та природні ресурси, з яких вичавили оті проценти.

Думається, що сучасна політика нашої держави централізації населення в містах – мегаполісах, зкуповування під панські садиби-замки олігархами ласих земельних площ навкруг цих столиць, хижацьке висмоктання соків з орендованої землі без відновлення її родючості, обезселяння та обезгосподарення периферійних земель (плакали наші хвалені на весь світ українські чорноземи), відіб'ється темною тінню на життєвому рівні простого люду прийдешніх поколінь і недоброю, гнівною пам'яттю на адресу сьогоднішніх можновладців.

Паралельно з піднесенням економіки колгоспного виробництва в житті наших селян панувало безправ'я простої людини, нехтування законом, моральними нормами, а часом – безсовісність і наруга. Партиїно-державний тоталітарний режим не допускав жодного заперечення, жодного "інакомисля", все підкорялось центральній лінії партії, директивам Політбюро ЦК КПРС. Ленінське гасло "Вся власть Советам!", був затоптаний в багнюку, сільрада з її безгрошів'ям жебракувала у голови колгоспу гроші навіть для виписки районної газети. Колгосп з його матеріальними багатствами видав всіма можливостями соціального життя селян, депутатами сільської Ради були продиктовані парторганами члени правління колгоспу та його керівництво, колгоспні збори проводились лише з представником райкому партії і всі рішення як в колгоспі, так і в сільраді до їх прийняття погоджувались в РК КПУ, голосування було лише одногосним. Доля голови колгоспу цілком залежала від його (голови) взаємовідносин з першим секретарем РК, тому процвітало підлабузництво і підкуп. Суд, прокуратура і міліція робили все те, що їм дозволить керівництво райкому партії. Скарги на беззаконня та несправедливість вищестоячими органами на розгляд надсилались в ті ж таки райкоми, так що правдошукачам "проти вітру" було боротись марно.

Завдяки спогадам Сотниченко В.Г. (див. додаток Д1Т8), яка детально на власноручному досвіді зналася з виробничим життям в колгоспі та Сільській Раді, читач довідається про основи цих суспільно-господарських відносин в колгоспі "Україна" та в наших селах. Було і добре і зле. Але лихі часи менше зберігаються в пам'яті ніж добрі.

Особливо з душевним щемом на фоні сьогодення споминається той відрізок порівняно благополучного життя, того добробуту 1970–1990 рр. на фоні безладу, розрухи, нищесті і занепаду наших сіл, що сталися з приходом перебудовного періоду або так званого переходу соціалістичного тоталітаризму до ринкової економіки. Аналогічно, як Ленін в 1917 р. організував зміну влади через руйнування "старого мира до основи...", так і Горбачов з Кравчуком руйнуючи основи державної економіки (а недержавної при соціалізмі не було!) поступили аналогічно з грою в хокей, де лозунгом є "шайбу в зону противника, а там разберемся". З розрухою, руйнацією старого у них вийшло на 5. Західний (і не тільки) капітал тільки руки потирив від зупинки наших фабрик і заводів, від мільйонної армії дешевої робочої сили для чорних робіт, для слуг всякої масті, покоївок, двірників, офіціантів, повій, охоронців, найманих кілерів і т. ін. В жирного капіталу нарешті з'явилась можливість витрусити для нас залежаний непотріб та інше сміття капіталістичного перевиробництва, розміщати на нашій землі шкідливі виробництва, розповсюджувати в наше суспільство елементи культури (телебачення, кіно, музика, книги, картини і т. ін.), які розтліваючи, спустошливо впливають на нашу молодь, які проповідують культ сили, нахабства, безсовісності, багатства.

*Сопішечко В.Г. – колишня голова
Олександрівської Сільради*

*Завуч Олександрівської школи
Давиденко Ганна Павлівна*

*Засідуюча Олександрівської бібліотеки
Ткачунюк Марія Кузьмівна*

*Радоченко Маша Андріївна,
Найстаріша багаторітня вчителька
Верголівської школи*

Святок на Плясці пам, де з'єднуються села Олександрівка з Верхолісьям

Центральний в'їзд в господарство колишнього колгоспу "Україна"

Кімната-музей. Речі домашнього вжитку, жіноче вбрання

Південні, родючі землі колишнього колгоспу "Україна", як в селі казали "Святок, що за чужою"

**Руїни господарства колишнього найбагатшого
в Кориюківському районі олександрівського колгоспу "Україна"**

Матю для шканды

ИЗВЕЩЕНИЕ

Ваш Сын Игорь Ми Сергеевич
(сын, сын, брат, волею звали)
Лобода Алексей Артемьевич
(фамилия, имя и отчество)
 уроженец Городищенской с/п. Школы № 1
(село, район, деревня, село)
с. село Ровно с. Ахтырское
 и брат социалистическую родину, верный воинской присяге, проявил героизм и мужество, был Убит 2 июля 1944г.
(убит, ранен и умер от ран)

Похоронен с. Крайнее в братской могиле с. село Шканды
с. село Шканды с. село Ровно с. Ахтырское
Место захоронения в настоящее время неизвестно. Запись в Книге Памяти Украины (Книга Памяти Украины) № 201.

Похоронен в с. Крайнее
 с. село, район (с. Крайнее, с. № 201). Дядя, брат / Мать

Походная про захиль войни в БВВ. Так жана "Похоронок"

Олександрівський цвинтар Лисця

Картина виставки намагаючись згадати олександрівцем Похоронок М.А.

В ювілейний день 06.05.2008 р. на Верховіському цвинтарі Дубина

Авторові, як бувшому електрифікатору, добре відомі обладнання, коли за згодою (не виключено купленою) можновладців великі обсяги ефективних і господарче важливих основних фондів за часи горезвісної перебудови опинились в руках закордонних шустряків (системи "Чернігівобленерго", "Київобленерго" і їже з ними). В цих системах робиться все можливе і надможливе для підвищення тарифів на електричну і теплову енергію, скорочення експлуатаційного персоналу і щонайменше, в декілька разів проти радянського періоду господарювання меншого вкладення коштів в ремонт, реконструкцію енергогосподарства, уже не говорячи про його модернізацію або розширення. Як наслідок, енергоустаткування, електромережне господарство з кожним роком старіє, виходить з ладу (по місту Києву багато теплотрас та кабельних мереж споруджено ще в довоєнні часи). Тому не дивно, що при першому серйозному випробуванні навантаженням, морозом, вітром чи голольодом жителі на значний час лишаються цих звичних енергоблаг. Марно чекати якогось державного контролю в цих питаннях. Наші державці або самі причетні до цього "роздерибанювання" створених тяжким народним трудом основних засобів виробництва, або підкуплені тими олігархами, в чий кишені потрапили іноземні куші за сприяння цьому, з дозволу сказати, розпродажу.

Аналогічного роздерибанення зазнали ще раніше Чорноморський флот, засоби озброєння, Дніпровське пароплавство. Тисячі великих заводів, комбінатів викинули на вулицю мільйони безробітних, а в їх цехах відкриті торгівельні зали для продажу іноземного непотребу. Така сама доля уготована й тому майну нашого народу, яке ще не встигли розторгувати (Укртелеком, деякі Обленерго, Одеський припортовий завод, дороги, залізниці і основне наше багатство – земля).

Народ добре відчув "владу золота", про яку ми колись з недовірою читали в книжках про капіталізм. Ми пережили епохи з девізами: "техніка вирішує все!", "кадри вирішують все!" і зараз "гроші вирішують все!".

Можновладці добре перейняли практику капіталізму одурманювати простих людей. Прибравши до рук засоби масової інформації та судові установи робляться найтяжчі злочини і "кінці в воду". Навіть очевидний розбій (вбивство неугодного журналіста Гонгадзе, норовистих міністрів Кирпи, Кравченка) роками не розкривається, як і тисячі інших злочинів.

Наші ЗМІ щодня старанно віщають народу інформацію про те скільки сіл відключено від електроенергії, скільки житлових будинків залишилися без тепла, які масиви затоплено, як наші співвітчизники в пошуках заробітку поневеряються в піратському поліні, чи в капіталістичному безправному стані найманця, як збільшуються біди від аварій на шахтах, від туберкульозу, від СНІДу, як росте бездоглядність дітей, бомжизм, проституція, бездуховність молоді і в решті решт – вмирання нації. За роки так званої "перебудови" до небувалого рівня впав моральний рівень суспільства: підкуп, рекет, прямиї бандитизм, наркоманія. Селянину зі своєю продукцією нема чого й думати потрапити на міський ринок, ринкодільки у нього все віднімуть за безцінь, а якщо будеш пручатись – пограбують, спалять і на решті вб'ють. Разом з тим, можновладці (особливо деякі приманчені до телеекрана та мікрофону) майже щодня завіряють, що живеться нам набагато краще ніж раніше, а в недалекому майбутньому буде ще краще, якщо їх, виступанців, посадять в можновладне крісло).

Малозрозумілою для селянина, часом суперечливою мовою радіо та телебачення пояснюють жителям села, що дизпаливо для трактора і бензин для авто та газ для опалення дорогі, бо цього добра свого ми не маємо, а купуємо на міжнародному ринку, де ціни мусять бути однакові як для багатих європейців, так і для нас; закупочні ціни на зерно, м'ясо, молоко, соняшник низькі, бо ми не маємо регіональної перероб-

ної промисловості, а зерно нема де зберігати і морські порти не в змозі його перевантажити в пароплави для заморської торгівлі. Боротьбу з рекетирством, дармоїдством, бомжуванням держава не веде бо нема відповідного законодавства, а бандити (по передвиборному лозунгу президента вони повинні сидіти в тюрмі) ходять вільно і з успіхом займаються своїм чорним ремеслом, бо "нема механізму" для виконання закону. Доблесним нашим законотворцям, утримання яких для податкоплатника обходиться по 2,5 млн грн в рік за штуку, пристосовувати наше законодавство для боротьби з вказаними (і не тільки) бідами сьогodenного життя ніколи, вони з пристрасстю переймаються боротьбою за доступ до розподілу народного майна, яке ще не встигли розікрасти жирні коти нашого суспільства, міжфракційними чварами та захистом свого солодкого парламентського корита, оплати "каторжної" депутатської роботи та надання пільг для можливості щосезонного відпочинку в заморських теплих краях та достойного пенсійного забезпечення.

А ще доблесне парламентство (а там одні багаті люди, що мали за що купити свої теплі місця) переймаються в який союз нам вступати (нас, голодранців ще десяток років ніхто ні в яке там НАТО не запросить), в яку церкву ходити віруючим, якою мовою розмовляти чи достойні поваги воїни УПА, що боролись за українську самостійність, чи треба продавати землю, чи може достатньо без продажу експлуатувати її при 100-річному терміні оренди. Простому, ледь животіючому селянину ці парламентські тортури дивні, незрозумілі і обурливі своєю мізерністю і безглуздістю на фоні сьогodenішнього вимирання і загибелі села.

2. Сторона Софійченко В.Г., що працювала на посаді голови Олександрівської сільської Ради у 1968-1972 рр.

Домає старіше з сільського життя Бутия це роки дав Софійченко (діво-че прізвище Смирнова) Віра Григорівна, що у 1958 році за направленням приїздила агрономом у місцевий колгосп "Україна" і пропрацювала до 1976 року на різних посадах (агроном, бригадир сільськогосподарської бригади, помічник бригадира колгоспної бригади, заступник голови колгоспу, голова сільради).

На той час до складу сільської Ради входили три населені пункти (с. Ігорів) - Орлівка, Кирівка, Верболова і Півня на території останніх двох сіл розміщувався колгосп "Жовтиська", який об'єднався з колгоспом "Україна" у 1959 році і з такою назвою "Колгосп "Україна" це господарство злилося до сьогоднішнього дня. Головами колгоспу на той час працювали в колгоспі "Жовтиська" - Ірута Микола Якович, фронтовик, який намагаючись, адо працювати, голорубити, домогати, який не тільки міг, добро обрався до господар, воякча і, причому вродженя у нього злилася у пам'яті і на все життя. Хоч господарств, що він отримав, брало во виробничих показників значно слабше за колгосп "Україна", але, маючи, господарство розташовані його тому було п'ять років там, землі - ніби сильні, а частка добрива зменшилася, що було в уроччі Стрелі, за Олександрівкою, досі за 7-8 км від колгоспу "Жовтиська", тодішню освіченість яка була дуже слаба (перші показники на роботу який там це й вказали на той час), на його суттєво покращити економічну частку колгоспу.

При об'єднанні господарств колгоспна команда було обрано Губинко Валентина Павловичем, що був головою колгоспу України, і 1921 року народився. Господарство він відав на той час успішно. Були досить високі урожаї зернових, картоплі і льону, який давав великі прибутки колгоспу. В господарстві виконали тогочасні розробки тваринництва - велика робота курбач, свиней, птиці і наві в овочі. Хоча, спародивно було сказати, що урожаї і річки ніде, в біблію і в творчестві о значній мірі обумовленістю велику економічною, бо землі у селі Олександрівці дуже родючі і, що прилягають до Московського району (а саме Мелі - за 17 км від Олександрівки, Королівка ж - за 25 км), у уроччі "Стрелі" - чорноземні полілля, без солончак. У той час і о наступні роки в Олександрівці велика будівництво виробничих приміщень - ферми, майстероні, сараї, соціально побутові приміщення.

У колгоспі "Україна" був вільний сільськогосподарський пароплав, а також велика кількість сільськогосподарської техніки. А льону господарство сімнадцять років на Східній частині Львівщини. А льону господарство сімнадцять років на Східній частині Львівщини.

Через недовготу держави у війну політику згодом що виробили, як збитково, а значить і в тому приміщенні (обладнання виробки та продажі) сільськогосподарської для ремонту тракторів та сільськогосподарської господарств, досі у 1960-1961 роках.

Хорошо треба сказати за голову колгоспу "Україна" Губинко В.П. - це людина неординарна. В якості він писав, що має освіту сім класів, але неординарний, що він змінював три класи, і це було більше схоже на правду. Але, незважаючи на це, він був розумним господарем, прогресивним організатором, працював вільно, дуже працював; він мав багато до себе і до людей. І в так досить значно, що мав колгосп у ті роки, треба, на мою думку, без перебільшення сказати, що зводив йому, його який в колгоспувати за дією з економічними організаціями, він був "виробничий", і від цього мав користь у цілому соціальному.

В.П. Губинко був учасником Великої Вітчизняної війни, нагороджений ІІІ групою медаль ордена Вітчизняної війни. Алертой його, як голову колгоспу, був дуже популярний на ті часи в Королівському районі, а й у Чернівецькій області. Він в один час був на тім же депутатом області Рад, а і членом виконавчого управління, в перші роки і членом виконавчого управління був Борисенко М.М., Василь Назарович був і членом виконавчого управління, і ним дуже гордився. Головою колгоспу "Україна" беззмінно він працював 23 роки. За ці роки в колгоспі виробили багато продукції, сільськогосподарської продукції, вдало з них нагороджені економічними урядовими нагородами, зокрема сам Губинко, який брився, мав багато урядових нагород, серед інших - ордени "Червоного Трудового Прапора" і "Октябрьської революції".

Колгосп був неодноразово урядом ВДНГ в Москві, в також званням на Державні нагороди області, району, зокрема, і Василь Назарович як один з кращих виробників колгоспу був на Державних нагородах Королівського району і Чернівецької області.

Але треба сказати, що називаючи на те, що до об'єднання колгоспів "Жовтиська" і "Україна" опісля праці в останньому була значна економія, і як у "Жовтиська", виробничі показники підвищилися на урівноваженні колгоспів зерну було.

У 1968 році в колгоспі "Україна" на 1 гектарів видавали по 0,4 туб. врожаю та по 1 туб. доброто зерна базиліно, а спеціалісти (агроном, зоотехнік, інженер та механік) за цього року були на державній оплаті

праці та одержували по 600 карбованців на місяць. А тієї рік у них виконавчим, щоб переконатися спеціалістами сільського господарства на оплаті праці, як мого селянина, і у мене цей рік отримували 350 карбованців на місяць в районній комісії сільського господарства, а ще в колгоспі оплачували 60 трудових, а надходилося на підприємстві воєн, що і колгоспів, а з 1959 року усе мало на економічність тільки колгосп, а рекомендації по опісля діяло виконання по сільському господарству, а діями управління сільського господарства, в звичності від розширення господарства по кількості землі, в який підійшло економічність показало, щоб здійснити спеціалісти правдиво працю. Оскільки працю всім, у т.ч. своїм інтегритом, задоволювалась загальними зборами колгоспників, які дивилися у свій край, голові та спеціалістам. А також розмовляючи про праці за льон і тваринництво програми, що продавалися державі і як, а в якості у цих галузях, це було на той час дуже економічно надбавкою до зарплати.

Там от, як згадувати на всі ці, при об'єднанні колгоспів підприємств на два хотіли підприємства до спеціаліста, хоч Губинко В.П. був родом з с. Півня вільничий Верболова сільради. І це об'єднання Бутия нашої, усе було вільно і на його, що в Олександрівці тільки водили господарство будівництво (і це було працю), відчувалося довгі роки, поки на підприємстві нові спеціалісти колгоспів.

З роками спеціалісти, тодішні спеціалісти об'єднали колгоспів (машини, трактори, комбайни, обладнання ферми), зросла побутова обстановка в селі, і різниця між населеними пунктами, що увійшли в об'єднання колгоспів, значно зменшилася.

Там от, Губинко В.П., голова колгоспу "Україна", безперечно, був підприємцем у колгоспному виробництві, ці подвиги і його заслуги в організації економічного розвитку колгоспу колгоспного господарства беззаперечно. Але разом з тим, як і всі інші люди, він мав і свої слабкості в характері, вірніше, нерівності, і, маючи, погубило його ці свої роки усе те, що він був дуже економічним, і сказав, до цієї нім зміни, приєднав його до того, що він і порадив багато в людях. Все, що робилося у господарстві, це - це тільки він (і це він вказав), його заслуги. Висвітлюючи до людей стало графічним з грубістю, ніколи не до них, на якімось, як дуже спеціалістів стала несподівано. Протягом того, інформували про розробку частини трудової діяльності колгоспу (у час уже був і який) спеціалістами, за здобуття велику кількість, майже розбілює згоду, як до Селянін.

На виробничій сталі нормою тільки на місяць, колгосп потужно працював виробничою командою господарством району, як і інші Губинко, це колгосп став громадські спеціаліст - агроном Курчорозюк Микола Олександрович, як, Чидова, в. Н. Зубова, який опісля вояків Бордолов Микола Григорович, який помічник. Воно повністю в родині, і в Олександрівці люди все на хотіли торгівлі самоутрачено В.П. Губинко, який опісля себе людьми, на зокрема чистоякопими, сам так спеціаліст свого господарства, який колгоспні собі і родині. Сільська рада, керівник організації для нього давно востаннє були авторитетом, які востаннє та допомогти - це були кращі виробничими, діями своїх, ветеранів, чорні і прогресивні люди. І завжди, що і 1972 році колгоспні партійною проголошували за виконання Губинко В.П. з партії і на розмовляючи його надалі головою, а колгоспівним колгоспу "Україна" поведи тем в таку пропозицію і обрала його головою.

У ті роки в колгоспі "Україна" і спеціалісти. І голови багато робили для підтримки виробничої, економічної господарства, у т.ч. проголошували науку і прогресивного досвіду, і це давало підстави, і досі до 83-85 років колгосп був на гідності. В Олександрівці побували високий гості. З України Україна - Катанко, перший секретар Чернівецького комітету Муха, перший секретар області партії Уманець, голова відносно рідні Борисенко та інші. Це виробничі спеціалісти в колгоспі "Україна" - виробничі в ті роки, який на повністю, до після вже нічого нічого не будували. Серед того, збудовано адміністративні, куди перейшла і сільська рада, і колгосп колгоспу, а в старому приміщенні Артедариш (до роки, виробничими так при В.П. Губинко) розмістили дитячий садок, куди дітей звозили в усіх тримати економічність тільки сільради. А до цього дитячий садок були відкриті і в приміщенні в старій виробничих колгоспів "Україна" і "Жовтиська" (Верболова). В Олександрівці був на той час державний зернохлівак у саду (як говорили, який (кол Рудковського). Це була державна сортова наслідка ділянки, що забезпечували влітку наслідком, наслідком виробничої колгоспів району, в колгоспі, в області, й області. Там була спеціалісти колгоспів державного агронома - механік, яку беззастережно вільно обіймав у колгоспі Назаренко Костянтин Васильович (до роки, фронтовик) - 1918 року народжений, сам родом з села Хороше Озеро Борзівського району. Коли відкрили державну сортову ділянку (Олександрівка - чому-то так називали), то він змінився колгоспівним агрономом і працював до самого нашої війни.

На мою не сказати про цю людину, бо цю спеціаліст - Губинко з великої літери. Він був завзятою своєю професією, в звільно, і в назавжди вказували, як він маві торгівлі "Не діючи, тільки вказували, як працювали, або як спеціаліст вене досягнутої спеціаліст, або як

КОРЮКІВСЬКИЙ РАЙОН — у півн. частині обл. Утворений 1923. Площа 1,4 тис. км². Нас. 37,5 тис. ж. (1988). У районі — 81 населений пункт, підпорядкованій міській, селищній і 20 сілськ. Радам нар. депутатів. Центр — м. Корюківка. Поверхня району рівнинна. Корисні копалини: глини, піски, торф. Річки — Снов (на півн. межі району), Слот, Турчанка, Бреч, Убідь, Ревна (бас. Дніпра). Ґрунти дерново-підзолисті, піщані й супіщані. Лежить у зоні мішаних лісів. Ліси (сосна, береза, дуб, осика, вільха) займають 57,6 тис. га.

Найбільші пром. підприємства: корюківські ф-ки тех. паперу, картонажно-поліграфічна та меблева, з-ди госп. виробів, прод. товарів та маслоробний, лісгоспзат, холмнянські спиртзавод та лісгоспзат, Сядринський льоноза-

в. ф-ка госпвиробів, Будинок госп. С. г. спеціалізується на вирощуванні зернових, картоплі, ячменю довгощя, опочив, виробл. масла і молока. Площа с.-г. угідь 1988 становила 71,7 тис. га, у т. ч. орні землі — 44,7 тис. га, луки і пасовища — 26,6 тис. га. У К. р. — 17 колгоспів, 3 радгоспи. Залізничні станції — Корюківка, НеЗіківка. Автомобільних шляхів 301,1 км, у т. ч. з твердим покриттям — 248,3 км. У районі — 25 заг.-осв., музична і спортивна школи; 40 лік. закладів, у т. ч. 7 лікарень, 7 лік. амбулаторій, 26 медпунктів, 17 будинків культури, 27 клубів, кінотеатр, 43 кіноустановки, 17 б-к, музей комсомольської сільн. у смт Холмах. У с. Сядринському народився учасник боротьби за владу Рад О. М. Гарнієр, у смт Холмах — укр. рад. художник В. М. Костецький. У с. Жуклів пам'ятка архітектури — Покровська церква (поч. 20 ст.). У К. р. вистається газ. «Маяк» (з 1931).

НАША ОЛЕКСАНДРІВКА

«Ласкаво просимо в Олександрівку!» Транспарант з такими словами на в'їзді в село зустрічає всіх, хто прямує до нас.

Ласкаво просимо! Олександрівці справді гостинні й працьовиті люди. Коли йдемо вулицями села, то минаємося озайшаними будиночками, що встеляють в зелені садів квітні, красючими громадськими будівлями в центрі села. Мабуть, це кожний з олександрівців знає, що на початку XVIII століття там, де стоїть наше село, був хуторіще, який налічував 14 дворів.

Та не візняти тепер Олександрівку. Це великий красивий населений пункт. Тут розташована сільська Рада та центральна садиба колгоспу «Україна». До складу якого входить сусіднє село Верхоясіє та Пісик. Сільгоспартіль — велике багатогалузеве господарство. З кожним роком міцніє його економіка, підвищується

за останні 10 років вобудували нові будинки чи капітально відремонтували старі. В хуторіках селян тепер можна побачити телевізори, радіоприймачі, побутові машини.

До революції до складу інтелігенції села входили: два поети, писар, чотири вчителі та один фальдшер. А тепер в середній школі працює 21 вчитель, на охороні здоров'я олександрівців — 30 чоловік медичного персоналу.

Не десь, в столичних магазинах, а в своїх місцевих спеціалізованих товариствах, люди купують телевізори, киями, холодильники, красючі одяг та сучасні меблі.

Та найбільша гордість села це — люди, охочі до праці, справжні господарі. Анастасія Сташко, Олександр Семоділов, Уляна Кулько, Яюм Губанко, Оксана Кириченко, Тетяна Прилад, сім'я Ганни Мосол, Володимир, Михайло та Марія Бичик, Марія, Іван та Настя Свеченко та багато ін-

шино-тракторному варку налічується 19 автомашин, 30 тракторів, 6 зерновок і два комбайни. Більше 30 електромоторів виводять в рух найрізноманітніші машини, які полегшують працю колгоспників. Минулий рік артіль замінила з прибутками.

За роки Радянської влади вирости нові люди, з'явилися нові професії. Ланкова В. Мосол в минулому році заочно закінчила Інститут і зараз працює головною агрономом колгоспу, О. Богатинко — завідувачка вчительською — вищу освіту теж здобула заочно, а начальницю поштового відділення І. Парченко закінчила технікум зв'язку. Великою повагою у моїх земляків користується головний лікар О. Кравченко — молодий здібний спеціаліст.

Є у нас свої токарі, слюсарі, електрики, зубний лікар, ярозіор, лаборанти. Вчорашня десятикласниця Оля Семоді-

здобувають освіту в середній та восьмирішій школах, де послуг жителів сіл — дві бібліотеки, в Олександрівці закінчується будівництво сучасного Вулицю культури. Невпинно збільшується шкільна колгоспників сіл.

70 процентів олександрівців

тя сумлінно працюють в колгоспі, примножуючи його багатства.

Особливо швидко почав розвиватись колгосп (2—13 років тому). За цей час на тваринницьких фермах виростили нові приміщення, механізовано трудомістні процеси. В ме-

Ось яка наша Олександрівка. І славно 50-річчя Радянської влади вона зустрічає у розквіті сил, упевнено крокуючи до комунізму.

О. ЗБИНЬСЬКИЙ,
економіст колгоспу, депутат сільської Ради.

СІНОКІС НА УКРАЇНІ

Колгоспи і радгоспи України розпочала експортно траву сіно, закладаючи раннього силосу.

Природні та січні трави скошено на теритрії 100 тисяч гектарів. А цього трудівникам сіл республіки треба буде зібрати їх на площі 2.650 тисяч гектарів — на 250 тисяч гектарів більше, ніж торік. У ями і траншеї закладено понад 120 тисяч тонн силосної маси.

«АТАКА» НА ГРЕЧКУ

Зацвіла гречка. Для когоспів на її посів в Чернівецькій області планують понад 100 тисяч гектарів. Білі поля дадуть багато вроду. Крім того, віджали своєю старанністю забезпечать значний приріст урожаю.

(РАТАУ).

Кращі комбайнери к-пу «Україна» І. Макода та А. Поломечко готують агрегат до роботи.

УСПІХ ОКРИПТІВ

Кілька днів тому зустріла в біля колгоспної контори Андрія Висоцького, що працює помічником бригадира. Приїхавшись. Зашукав, як справи?

— Все гаразд, — відповідає, — здає. Всі справи і лішки, поспішаючи.

У свій час А. Висоцькому не довелося закінчити школу. Тепер він заочник. Нелегко дається йому навчання, проте комуніст Висоцький не з тих,

що пасують перед труднощами. І не тільки він. Серед заочників можна зустріти й інших членів партії.

Пригадує, приймали на засіданні парткому в кандидати партії Федора Мешулу, секретаря комсомольської організації, атажка механізованої ланки. Розповідаючи про те, як ідує справа в ланці, Федір виклав свою політичну мрію.

Ось закінчу навчання, тоді візьму від техніки все, що можна. Федір навчається в технікумі. Разом з ним оволодіває знаннями і Анатолій Ананко, його перший помічник, теж кандидат в члени партії.

Я не випадково розповіла про це. Комуністи колгоспу „Україна“ знаходяться на вирішальних ділянках виробництва й наполегливо працюють над підвищенням свого політичного та загальноосвітнього рівня. А там, де праця й навчання крокують разом, там і успіхів більше.

Ще недавно ми готувались до весняної сівби, детально обговорювали план масово-політичної роботи, ще і ще раз перевіряли готовність техніки, людей. І ось сівба позаду. Другий схід зерноплітх кризи поля, річковими рілочками розміжонані картопляні ділянки. Видно, бути щедрому урожаю в ювілейного року. Серед тих, хто вирішував долю майбутнього урожаю, закладав його фундамент, першими йшли комуністи первинної парторганізації тракторної бригади, яку очолює Віктор Кузьмич Тарасенко. Школярі перепілювали норми виробітку В. Онопрієнко, М. Корзунець, О. Крутько, Г. Сотниченко, Д. Компанець, О. Ананко та інші товариші. Саме тоді, в роз-

пазі робіт, Павло Єрко, бригадир тракторної в короткі хвилини перепочинку сказав Федорові Мешулі, що працює на садківні картоплі.

— Молодець, Феда, даю рекомендацію.

Так колись на фронті, идучи в бій, члени партії давали рекомендації найсильнішим, тим, хто бажав знаходитися попереду атакуючих.

ПРОВІДНА СИЛА

Настаючий приклад комуністів, в гарній формі — В. Хрипченко, М. Абакумеш, Д. Скрипченко, В. Коротенко та багато інших.

Головний напрям в роботі комуністів села — якнайбільше виробити сільськогосподарської продукції і в першу чергу зерна.

Адже його виробництво займається освоюючи дальшого розвитку всіх галузей сільського господарства. В цьому році наші механізатори змагаються за те, щоб зібрати з кожного гектара по 22 центнери пшениці та по 17 жита.

Кожного разу, перед тим, як рівни відповідальну справу, комуністи радяться, як краще її виконати. Ось і знову недавно була ділою розробка в тракторній механізатори закінчують догляд за посівами, а на черзі — підготовка до жнив. Від імені колективу комуніст П. Єрко завіриє, що комбайни та інша збиральна техніка буде готова до 25 червня. У комуністів тракторної сдова це розходиться з ділом. Більше половини „степових кораблів“ вже стоять на лінійній готовності.

Рано прокидається Олександрівка. Ще тільки на сході починає жепрїти зоря, а до півночного табору поспішають механізатори, в автомашинат відправляються на луки, де знаходяться в цей час молочні ферми, наші дїярки, над будиночком артільної кухні планше ледве помітний сизуватив димчик.

Розпочинається новий трудовий день швілейної пахти.

В. СОТНИЧЕНКО,
секретар парткому.

за безцінь фабрик, заводів, інфраструктури. Поділивши все народне добро, треба братись за діло, щоб це майно працювало і приносило користь. Люди стомились від перемін (а вони все в гіршу сторону), від управлінської плутанини, від фінансово-економічної нестабільності, від топтання ногами сильним капіталізмом слабої України як в торгово-економічному, так і в ідеологічному плані. Знайдуться люди з новим мисленням, які будуть опікуватись не лише своїми кишнями, а думати про перспективу, про порядок, про простих людей.

Думається, що ці новомислящі, чесні і віддані Україні люди не будуть ховати по офшорних зонах свої збереження, не будуть будувати собі "хатинку в Альпах", яким для сімейного відпочинку не треба буде "берег Турецкий", або Багами, вистачить Криму і Карпат. Ці люди поклопочуться навкруг приросту населення України, розвитку дійового фермерства на наших землях, про відновлення родючості ґрунтів, про зрощення багатих степів Півдня, засадження лісами лісостепової зони, про гідроелектростанції на малих річках, вітрові та сонячні електростанції з дармовою електроенергією, про повний цикл виготовлення в Україні ядерного палива для атомних електростанцій, про реальний приріст власного видобутку нафти та газу, про максимальне використання географії України як транспортного мосту між Сходом і Заходом (залізничний, водний, повітряний, автомобільний, трубопровідний транспорт). Мабуть, від конячої та волячої сили ще рано відмовлятися подекуди. Ці керівники повинні орієнтуватись не тільки на багатий надрами агресивний Схід, чи технологічний та культурний Захід, а більше посередині їх, тобто на свої землі, надра, історико-культурні надбання, на свій роботящий, поміркований та багатотерпеливий народ.

Є і інший, легший альтернативний спосіб покращання сільського життя – створити в містах таку нестерпну атмосферу життя, щоб міська молодь "попросилась на травку", тобто переїздила жити в село на свіжій повітря, сало, свіжоспечений хліб, березовий сік і духмяний запах сіножаті чи хлібного поля, а споживаючий клас пенсіонерів якнайскоріше вимирати, бо це сьогоднішні дармоїди.

Не виключена і допомога в обробці наших багатих земельних просторів, порівняно дешевої робочої сили у вигляді заробітчан зі Сходу. Адже жирний Захід сьогодні користується багатомільйонною армією східних наймитів, які допомагають західній економіці виробляти дешеві, конкурентноздатні товари для того ж таки Сходу, завдячуючи цьому жебракванню. Адже гектарооснащеність землями нас, українців, дозволяє розкошувати:

№ з/п	Назви країн, континентів	Геогр. терит. тис. кв. км	Населення млн. чол.	Площа в га/чол.	Те ж в % до України
1	Азія	44363,000	2300,000	1,929	150,8
2	Великобританія	244,111	59,114	0,413	32,3
3	Європа (вся до Уралу)	10507,000	689,700	1,504	117,6
4	Італія	301,230	58,262	0,517	40,4
5	Китай(50% – гори)	9560,000	1246,800	0,767	60,0
6	Корея півн	121,200	23,487	0,516	40,3
7	Німеччина	354,954	81,338	0,436	34,1
8	Польща	312,683	38,620	0,810	63,3
9	Росія	17075,200	149,909	11,390	890,5
10	США	9560,0	262,800	3,638	284,4
11	Україна	603,700	47,200	1,279	100,00
12	Турція	779,452	63,406	1,229	96,10
13	Франція	551,000	57,109	0,965	75,40
14	Японія	377,765	125,600	0,301	23,50
	Всього на Землі (енциклопедичні дані за 1977 р.)	149000,000	4124,000	3,613	282,50

Ця таблиця не враховує гористість географічних територій, наявність гір, озер, пустель та інших неорних територій, але для порівняння України з близькими сусідами з приблизно однаковим рельєфом (Польща, Німеччина, Франція, Італія, Великобританія, Росія) вказані дані допустимі застосовні. А якщо ще врахувати, що в нас 60 % найкращих європейських чорноземів і наше вигідне географічне розташування між Сходом і Заходом, то нас як кажуть, бог не обидив і треба не плакаться, а краще хазяйнувати.

На розсуд автора, країна в такому колапсі, що треба оголошувати надзвичайний стан і вживати негайні неординарні заходи для виходу з нього. В числі таких заходів годилось би:

1. Об'явити переоблік коштів у багатих людей (олігархів). Якщо документально не доказуєш походження своїх мільярдів, значить вони нагробовані. Ділись ними з державою. Можна доручити таким ділкам відбудову вимираючих сіл.

2. Замість пошуків винуватців у голодоморі об'явити пошуки вкрадених та переправлених у банки офшорних зон мільярдів

3. Всім міським жителям з річним прибутком понад 1 млн. доларів закріпити по відстаючому селу як підшефне господарство і зобов'язати вкладати свій капітал в освоєнні земель, в сільськогосподарську інфраструктуру

4. Дозволити частковий продаж земель, який би забезпечив можливість одержання обігових коштів для розвитку фермерства. Створити для цих і інших заходів сільгосбанк з його інфраструктурою на селі.

5. Тимчасово (до виходу з кризового становища) змінити практику законотворення, запозичену в розвинутих країнах Європи, США. Нам ця практика поки що не підходить, ми – далеко не Європа. Ці прийняті по-європейськи закони все одно в своїй більшості не працюють, хоча парламентарії паряться навкруг їх народження. Нам потрібно підібрати низку найважливіших ефективно працюючих законів з країни близької до нас як по географічно кліматичним умовам, так і по менталітету населення (Польщі, наприклад, чи Білорусії, Росії), причесати ці закони для нашої специфіки і втілювати їх в практику, надаючи більше пару на контролі за виконанням прийнятих рішень, ніж над паперотворчістю.

Реально посилити боротьбу з пияцтвом, рекетирством, здирицтвом, шахрайством, наркоманією, проституцією, бездоглядністю, бродяжництвом. Треба, щоб всі верстви населення почули, що в нашій країні, в нашій хаті пожежа, треба негайно рятуватись!

6. Парламент скоротити до 50 чоловік, суттєво зменшити оплату праці, обслуговування пенсійне забезпечення парламентаря, президентської компанії (її також скоротити до мінімуму) Обслуговуючий автотранспорт у державного апарату повинен бути класу "Ланос", всі мерседеси у держслужбовців продати. Аналогічну перетруску здійснити у всіх областях. Всі вищевказані урізання вводяться до того часу, коли рівень життя українського народу досягне європейського. По мірі зближення цих рівнів можна відновлювати і блага чиновників. Кошти, збережені на вищезазначених тимчасових утисках, направити на розвиток села (в першу чергу на оснащення сільських шкіл комп'ютерною технікою та підключення до Інтернету).

7. Втілення передового закордонного досвіду ведення господарства (як сільського, так і загальнодержавної економіки) повинно стати в голові кута всієї організаторської роботи Уряду. Повинен бути замісник Прем'єра по запозиченню, втіленню передового досвіду (фермерство в сільському господарстві, оптимальна реструктуризація та новітні технології в промисловості, страхування, будівництво доріг, робота правових органів). Окремо слід відвести роль науці. Треба створити умови, щоб працівники науки не втікали на закордонні заробітки, а мали в своїй країні належний авторитет і пристойний рівень

життя. Петро I не соромився їздити за досвідом в Європу, при всій своїй небездоганності Хрущов також був поборником втілення передового досвіду, японці завдяки належному, розумному відношенню до науки і до чужого досвіду при бідних географічних даних ввійшла у семірку найбільш розвинутих країн світу. А ми – українці все винаходимо самокат.

Не зайвим було б найняти закордонних вчителів-консультантів для наших міністрів, для керівників великих підприємств. Треба більше робочих візитів наших керівників до сусідів з цільовими програмами вивчення досвіду по проблемним життєвим питанням. Хіба це нормально, коли президент країни роками не їздить ні до Білорусії, ні до Росії, де, крім прийнятого досвіду, треба вирішувати енергетичні корінні питання. Адже ще великий наш Шевченко навчав українців: "думайте, читайте... чужому навчайтесь, свого не цурайтесь".

8. Реформа дозвільної системи. Забезпечити реальні відкритість, прозорість і оперативність в цій справі, викоренити волокиту, бюрократизм і хабарництво.

9. Активний розвиток енергозберігаючих технологій. Суттєве прискорення розвитку добувних галузей (газ, нафта, вугілля). Першочергове кредитування, максимальні пільги з оподаткування цих робіт. Прискорити роботи по розвитку гідроенергетики на малих і середніх ріках, про будівництво вітро- та сонячних електростанцій.

10. Реорганізація по європейському досвіду роботи житлово-комунальних служб в містах, райцентрах. Подбати про втілення роботи житлово-комунальних служб у сільській місцевості.

11. Змінити виборче законодавство. Люди згідно з законодавством про вибори сьогодні голосують не за депутатів, а за партії, які в сумі свого членства складають не більше 5 % населення. Отже, сьогоднішні депутати не народні, а партійні (партія сьогодні – це невелика група багатих людей, яка відірвана від народу, не знає його життя і не цікавиться ним). Треба, щоб серед депутатів були не одні багатії (відомо, що сьогоднішнє багатство нетрудове, це або крадіжка, або шахрайство), а представники народу – труженика, робітники, селяни.

12. Думається, що 17-річна практика "крушення старого мира" своє діло зробила: уже ніхто в народі немає і гадки, щоб повертатись до старого тоталітарного способу хазяйнування, орієнтир твердо взятий на ринок. Але ж не всі 100 % із засобів ведення господарства при радянській владі були погані, було багато і хорошого. Слушно було б після такого багаторічного осуду, не боячись реваншу, проаналізувати оте старе озброєння і вибрати з нього краще, що підходить до ринкової системи, та зайнятись втіленням його в практику в оновленому варіанті. Варто було б організувати ведення тваринництва у великих комплексах та розвиток великих птахофабрик, створення кооперативних організацій та відповідне кредитування по будівництву об'єктів міжгосподарського користування: гідроелектростанцій на річках, рибних господарств, садівництва, квітництва, парниково-тепличних комплексів, лісонасадження і т. ін.

Бездумно забути державні програми, що дозволили радянській владі за короткий історичний період вивести країну з відсталого "лапотной Росии" до передової індустріальної космічної держави. Ніхто не піклується про виховання молоді, піонерсько-комсомольський метод відкинуто і втопано в багнюку, а взамін запропоновані безробіття, вулиці, закордонні розтліваючі кінобойовики по телевізору, пияцтво, наркоманія, проституція і грабіжництво. Нічого не створено взамін добре налагодженої працюючої системи профтехосвіти, що забезпечувала народне господарство необхідними спеціалістами.

13. Кабміну організувати державну позику коштів на прискорений розвиток газо- та нафтодобувної галузей промисловості. Кожний мільйонер та мільярдер (а їх розвелось в Україні багато) повинен відстібнути по мільйону або мільярду доларів (відповідно) в

позику на розвиток цієї архиважливої державної програми. Аналогічно "приписати" цим багатим людям по вимираючому селу, нехай цей поміщик опікується відновленням сільського виробництва, занятістю людей і створює на селі такі умови життя і праці, щоб в цей квітучий край з пахучим чистим повітрям поїхали жити люди із загазованих місць, де далі жити нестерпно, неможливо (так часто показують наші ЗМІ).

14. А ще нам потрібен розумний, дійовий, енергійний, вольовий керівник на зразок царя-реформатора Петра I.

Згадується такий розхожий в кінці ХХ сторіччя вислів, який авторові вперше довелося почути за столом одного із заступників Московського Міненерго: "Не согласен – возражай! Возражаешь – предлагай". В наших умовах виконання принципу цього гасла було б дуже слушне, бо критиканства в нашому суспільстві наддостатньо (одне із основних благ демократії – кричи, що хочеш і на кого заманеться), а життєвих, реальних до втілення пропозицій чортама.

Так ось, запобігаючи докору читача, що автор критикує, нічого не пропонуючи, викладаю свою позицію ("щоб я зробив, коли б був царем"), свої поради моїм славним землякам, шкода що їх в селі залишилась жменька.

1. Дідусь Маркс колись вчив, що "Труд – отец всякого богатства. Земля – его мать". Так ось, землі по 5–10 га у вигляді папірця, що зветься "пай" (по енциклопедії – це частина коштів, що вноситься учасником будь-якого підприємства, яке належить декільком власникам) поки що приносять нашим селянам в кінці року по декілька мішків зерна, але багатства, як такого, нема. Більш того – не тільки не плодиться багатство селян, а й капітал їх "ржавіє": землі без гною засолюються, їх родючість падає, без тваринництва і переробних цехів в селі безробіття, розтління молоді і виїзд її з села, пенсіонери, крім вказаного пайового зерна, не мають жодного зиску зі свого величезного капіталу – Землі.

Треба вимагати від орендатора, якому тимчасово передана в хазяйнування земля (селянські паї), не тільки орати, сіяти та збирати збіжжя, а й вести весь цикл земельного господарства первинної переробки сільгосппродуктів. Треба пам'ятати, що ця земля віками оброблялась селянами наших сіл, що господарювати на ній треба так, щоб все сільське населення мало 100 % зайнятість, достатні європейські (адже ми за крок до вступу в Європейське Співтовариство) заробітки, щоб забезпечувались соціальні витрати для старих і немічних, щоб був транспорт для виїзду в район, до лікарні, на ринок, нарешті, на весілля і похорони, щоб був комп'ютерний клас в школі і в клубі. Орендатор земель повинен знати, що земля невіддільна від селянина і, взявши землю, він взяв під свою опіку і селян-пайовиків. Думається, що недовві ця парадигма буде втілена законодавством у типовий договір оренди земель. А поки що сільська громада повинна вимагати виконання орендатором цих людських правил у громадському порядку – через збори орендодавців, сільраду, депутатський персонал, а на ділі, як на сьогодні, біля лавки поговорили про безлад та несправедливість і розійшлися по своїм "хатам з краю". Слід було б внести пропозицію від селянської общини про встановлення в законодавчому порядку пільг орендаторам за створення додаткових робочих місць в сільській місцевості за рахунок розвитку підгалузей у сільськогосподарському виробництві.

2. Неактивна, мовчазна, погоджувальна поведінка селян щодо недоліків сільського обиденного життя, споглядацьке відношення до випадків крадіжки, пияцтва, сімейного дебошу, неробства, дармоїдства. Така безактивність, такий "нейтралітет" ні до чого хорошого не приводить. Ніхто не хоче потривожитися і приструнити дебошира, чи назвати привселюдно крадія, п'яницю, задаваку чи іншого порушника громадського порядку та автора аморальних вчинків. Кредо при цьому: "А чого це я? Нехай інші! Хіба мені більше всіх треба?" і т. ін."

3. Мало пишеться до районних, обласних та центральних органів влади та засобів масової інформації про недоліки, безлад, а іноді і пряме порушення законодавства, яким селяни являються безпосередніми свідками та очевидцями. Мало заяв про іноді кричущі факти беззаконня. Дуже рідко селяни вдаються з позовами до органів міліції, прокуратури, суду про такі негаразди. Це багатомільйонне мовчання дорого коштує отим мовчунам і не закладає сприятливих умов для майбутнього європейського добробуту на селі.

4. Треба скласти, погодити з юридичною службою (найняти громадського юриста), загальними зборами села, орендатором, сільрадою і від імені виконкому Сільської Ради народних депутатів надіслати депутатам всіх рівнів (за яких голосували селяни) депутатський наказ, як програму діяльності депутата. Цей наказ повинен включати перелік проблем для покращення життя селян. На перший погляд цей перелік повинен включати:

- законодавчу можливість продажу частини свого паю на землю для отримання коштів для започаткування фермерського господарства;

- законодавче зобов'язання орендатора селянських земель про забезпечення загальноселянських потреб (газифікація, електрифікація, радіофікація, водопостачання, дороги, транспорт, молотіння збіжжя, розмелення зерна, сінокіс для приватної худоби, паливо, утримання водоймищ, гребель, мостів тощо);

- надавати необхідну допомогу немічним, самотнім і хворим пенсіонерам;

- відкривати допоміжні, супутні сільськогосподарські виробництва з метою забезпечення 100 % зайнятості працездатного сільського населення;

- утримання дошкільних закладів та шефство над сільською школою, лікарнею з аптекою, поштою;

- забезпечення пристойної оплати праці працюючих, їх оздоровлення та відпочинку;

- забезпечення можливості належного проведення дозвілля молоді: робота клубу, гуртків, самодіяльності, спортивні споруди, комп'ютерний клас, дискотека тощо.

5. Селянам необхідно більше дбати про духовну сферу життя, не замикатись на вузькопобутових питаннях: наїстись, подивитись телевізор, під свято випити чарку горілки, старшим – сходити раз на тиждень до церкви і виспатись. Більш ніяких інтересів. За останні роки село значно деградувало в моральному відношенні: захаращені неприбрані двори, запущені, бездоглядні садки, не побілені хати, похилені огорожі. На сільському цвинтарі "вовки виють", розібрана Верхоліська школа, розібрані (включаючи й фундаменти) колгоспні будівлі, бездоглядний сільський сад біля цвинтаря, а Вондюків і Панський сади зовсім знищені, на вулицях ями в коліна, в сільських садах нема отих клумб з квітами, що колись протягом всього літа радували око та додавали настрою людям, люди облінились держати домашню худобу та птицю, мало хто цікавиться рукоділлям, а молодь не знає як зробіть ціпа чи сплести постолі.

Сільська вчителька Маша Андріївна Радченко все своє життя пропрацювала у Верхоліській школі, з її навчання півсела знайшли собі достойну дорогу в житті. За її благородний труд їй треба цілувати руки і кланятися в ноги, а її сільські п'янички грабують, відбираючи їй нещасну пенсію та крадуть з двору її домашню живність. І в селі сьогодні нема кому за неї заступитись. Ця байдужість до минулого, до могил наших предків, до пам'ятника загиблим воїнам (квіти там бувають лише один раз на рік, на 9 Травня), свідчить про духовний занепад села і з цим миритись не можна. Адже наші пращури жили набагато злиденніше нашого, але це були самодостатні люди, лицарі землеробства. Професія хлібороба почесна і вічна. Нафта, газ, вугілля колись закінчаться, а хліб завжди людям буде потрібний і ні бублика, ні вареника, ні котлети з нафти людство не зробіть.

Наші прадіди на цій же таки землі нашого села (десь 3500 га) з льону і конопель збіжжя та з вирощеної на цій землі худоби мали все потрібне для життя: хліб, олію,

крупки, городину, кожуха, шапку, сорочку, упряж. Ліс забезпечував виготовлення воза, ціпа, грабель, прядки. До наших днів у багатьох селян лежать у скринях домоткані рушники, скатертини, вишиванки, мережки. Ці всі красоти, всі художні витвори робились руками наших дідусів та бабусь. Так хіба ж годиться нам, нащадкам отого сільського лицарства так швидко все те забути і втопати в багнюку повсякденності оту святу пам'ять наших предків? Чому зараз в селі спостерігається як рідкість вишивання, лозоплетіння? Молоді жінки не вміють пришити латку на робочій одежині, а хлопці – підбити підметку до чобота. Де заняття бджільництвом, кушнірством, садівництвом, квітникарством, збиранням корисних трав, лікуванням народними методами, збирання і сушіння лісових ягід і грибів, де традиційні народні обряди, де вуличні пісні, де зимова карусель на льоду, де з'їздження на санках з пригорків. Нема належної уваги до клубу, бібліотеки, школи (в місті батьки школяра щорічно за свої кошти ремонтують приміщення класів). Спостерігається і занепад у дотриманні святкових звичаїв, зв'язків з родичами, листуванні і ін.

Схаменіться, земляки, це все наша історія і ніякий європесць, або, не при хаті сказано, німець не прийде до нас це все відновлювати. А українцями ми зобов'язані бути, це зов наших предків!

6. Як не прикро признаватись, але від правди не втечеш, багато життєвих негараздів ми, українці, і селяни в особливості, маємо через наш менталітет. Думається, що історія значно вплинула на генетичні якості українця, зробивши його вічно ображеним, недовірливим, часом, хитрим, зрадливим, з жагою до влади, до верховенства. Недарма про українців росіяни (та і не тільки) говорять: "Там где два хохла – три гетьмана". Ці міжусобиці, чвари, роз'єднаність негативно впливали на Україну, починаючи з історичного періоду Київської Русі (після Ярослава Мудрого), в часи Гетьманщини. Богданові Хмельницькому, цьому поборнику української державності, мабуть, легше було домовлятися з поляками чи з турками, ніж зі своїми українськими отаманами. Через відсутність єдності Україна не стала державою в 1918 р. Сучасні чвари між нашими вищими можновладцями також з цієї ж опери, ніщо: ні зубожіння мільйонних мас свого народу, ні міжнародна ганьба України, що являється наслідком цих міжусобиць і пихатих чвар, не можуть образу мити цих людей, побороти їх чванливіх амбіцій свого "я". Невміння жити в мирі і злагоді з оточуючими, сварка з сусідами, хитрування, злодійкуватість, "я-чество" (в нашому селі таких людей звали "задавака"), плаксивість щодо своєї долі, підозрлість (всі навкруг тільки і думають, як би тебе зобідити), нездатність хоч в чому визнати себе неправим (винувати всі вони ТАМ). Кредо: "Чого це я? Хай вони ТАМ! Я не знаю, не хочу, моя хата з краю". Якщо до цього додати ще лівнівість, жадність, індивідуалізм, зазнайство, то ми споглядаємо "букет" аморальних якостей людей, які в першу чергу заважають здатності покинути рабство і стати ЛЮДИНОЮ.

Дехто може дорікнути мені щодо згущення фарб, що це все покидьки людської моралі нас не стосуються, адже скільки серед наших людей чесних, достойних, трудяг, нарешті в лихі воєнні часи понад 300 чоловік віддали своє життя за щасливе майбутнє, за нас.

Треба з великою повагою відноситись до звершень наших селян, але не слід забувати, що кожний герой нема-нема та і здатен зробити якийсь недостойний вчинок. Так природа, генетика розпорядилась, що в кожному з нас живуть рудименти дикунства, рабства і оцінка людини мусить бути в інтегральній сумі хорошого і поганого, середня ордината, чого більше в людині. Отже, не треба себе заспокоювати, що "я білий і пушистий", а самокритичність, здатність на визнання правоти твого опонента, самовдосконалювання, повсякденне вичавлювання з себе раба мусять стати в заголовок життєвого кредо кожного з нас. Особливо цю якість треба втілювати в свідомість наших дітей, молоді. Адже в Європі нас з нашою сьогоднішньою рабською ментальністю не чекають.

В літописних анналах село Верховісся вперше згадується 319 літ тому в 1690 році, коли воно (село) царською грамотою підписаною Петром I та його старшим братом Іваном було подароване Чигиринському козаку Андрію Дорошенку, брату гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка. Тоді це село згідно з грамотою мало 25 дворів жителів. Село Олександрівка документально вперше прописано в перепису 1729 р., тоді в Олександрівці було 14 козацьких дворів. За понад 300-літню історію свого документованого існування наші села пережили дуже багато лиха, розору як від іноземних поневолювачів, так і від своїх вітчизняних гнобителів (розкуркулення, голодомор, податки в повоєнний період). Вистоявши в роки тяжких лихоліть, наші села обов'язково піднімуться з колін в недалекому майбутньому. До цього кличе пам'ять наших предків, що сторіччями мріяли про Самостійну, Вільну Україну, віддали багато сил і енергії її майбутньому процвітання, цього прагнули понад 300 наших кращих захисників, біля пам'ятника з прізвищами яких ми щоденно проходимо, подумки вклоняючись цьому символу пам'яті селян своєму буремному минулому.

Цьому обов'язково бути!

м. Київ

04.01.2009

ПЕРЕЛІК ДОДАТКІВ ДО РОЗДІЛІВ 3–8

№№ з/п	Назва витягів з історичних документів, фотографій	Шифр додатку	До якого підрозділу відноситься	Кількість сторінок	Інше
1	2	3	4	5	6
1	Генеральное следствие о маетностях	Д1Т3.1	3.1	3	
2	Список населенных мест Черниг. губ.	Д2Т3.1	3.1	2	
3	Коломацькі чолобитні	Д3Т3.1	3.1	1	
4	Топографическое описание малья России	Д4Т3.2	3.2	3	в т. ч. 2 карты области
5	Лтописні дані про села Верховісся і Олександрівку	Д5Т3.2	3.2	2	
6	Опись Новг. Сиверск. наместничества	Д6Т3.2	3.2	2	
7	Городския поселения Рос. империи	Д7Т3.5	3.5	2	
8	А.М. Лазаревський. Образование и состав губернии	Д8Т3.3	3.3	2	
Разом по 3-му розділу: додатків 8, сторінок 17					
9	Лист Катерини II малоросійському народу	Д1Т4	4	1	
10	Приріст населення по перепису 1897 р.	Д2Т4.1	4.1	1	
11	Описание Черниговской губернии по Русову А.А.	Д3Т4.2	4.2	1	
12	Прибавление к Черниг. епархиальн. ведомостям	Д4Т4.2	4.2	2	
13	Местечко Александровка в описании священника Георгия Базилевича	Д5Т4.3	4.3	1	
1ф	Фото сімейства потомків поміщ. Лисенків	10x15 см	4.1		
2ф	Олександрівський кобзар Андрій Шут	10x15 см	4.3		
3ф	Вітряки між селами Верховісся та Олександрівка	10x15 см	4.1		
Разом по 4-му розділу: додатків 5, сторінок 6. Фотографій в тексті 3					
14	Дума, співана кобзарем А. Шутом	Д1Т5	5	4	
15	Полное географическое описание нашего отечества по Семенову В.П.	Д2Т5	5	1	
16	Памятная книга Киевского учебного округа	Д3Т5	5	1	
17	Свидетельство козацкого происхождения Штырхуна В.А.	Д4Т5.1	5.1	1	
18	Родовід Штырхуна Івана 1763 р.	Д5Т5.1	5.1	1	
19	Родовід Штырхуна Федора	Д6Т5.1	5.1	1	
20	Родовід Крעותня Микити 1805 р.	Д7Т5.2	5.2	1	
21	Свідцтво Крעותня Я.К.	Д8Т5.2	5.2	1	
22	Свідцтво шкільне Москаленко П.І.	Д9Т5.2	5.2	1	
4ф	Фотокартки до тексту 5.1 – 9 шт., 5.2 – 13 шт.				
Разом по 5-му розділу: додатків 9, сторінок 12, фотографій в тексті 22 шт.					
5ф	Фотокартка ткацтва до стор. 100. Розділ 6				
23	Статистика України 1920 р.	Д1Т7	7	3	
24	Опись Новгород. Сивер. Намісництва 1779 р.	Д2Т7.1	7.1	3	
25	Слогади про голодомор Москалець Ганни Олексіївни	Д3Т7.2	7.2	2	

1	2	3	4	5	6
26	Спогади про голодомор Василенко Анастасії Федорівни	Д4Т7.2	7.2	1	
27	Спогади про голодомор Привала Дар'ї Миколаївни та Тетяни Михайлівни	Д5Т7.2	7.2	1	
28	Свідцтво про народження Кречотня С.Я.	Д6Т7.2	7.2	1	
29	Делегат V з'їзду колгоспників	Д7Т7.2	7.2	0.5	
30	Племінне свідцтво	Д8Т7.2	7.2	0.5	
31	Спомини про німецьке рабство	Д9Т7.3	7.3	1	
32	Корюківська трагедія у спогадах Кулик Уляни	Д10Т7.3	7.3	1	
33	Свідок лихих лт	Д11Т7.4	7.4	1	
6ф	Фотокартки до 7-го розділу 12 шт.				
Разом по 7-му розділу: додатків 11, сторінок 16 та 11 фото в тексті					
34	Спогади Сотниченко В.Г.	Д1Т8	8	3	
35	Дані про електрифікацію	Д2Т8	8	1	
36	Карта Корюківського району	Д3Т8	8	1	
37	Дані про тимчасову німецьку окупацію	Д4Т8	8	1	
38	Спомин Олександра Корнієвського	Д5Т8	8	1	
39	Наша Олександрівка – передовиця районної газети	Д6Т8	8	1	
40	Провідна сила. Стаття про механізаторів	Д7Т8	8	1	
41	Пам'ятний день. Передовики колгоспного виробництва	Д8Т8	8	1	
7ф	Фотокартки до 8-го розділу 5 шт.				
Разом по 8-му розділу: додатків 8 на 10 стор. та 5 фот. на 2-х стор.					
Всього додатків 41, сторінок 61, фот. (чорно-білих) 45.					

ЗМІСТ

1. Передмова	3
2. Чернігівська земля	6
3. Докріпацький період. Козаччина	18
3.1. Перше літописне джерело про наші села	21
3.2. Верховісся і Олександрівка в Рум'янцівському переписі 1765 р.	27
3.3. Польський період (XV–XVI ст.)	41
3.4. Формально в Росії, а практично під Польщею	47
3.5. Сосницька земля	49
4. Кріпосництво	70
4.1. Новопоселена Олександрівка випередила Верховісся	72
4.2. Духівська церква	77
4.3. Містечко Олександрівка по Базилевичу	83
4.4. Кінець кріпосного права	85
5. Капіталізм після феодалізму (1861–1917 рр.)	95
5.1. Рід Штирхунів	98
5.2. Потомство кріпака Микити Крєкотня	114
6. Етнос місцевого населення	140
7. Лихоліття двадцятого століття	152
7.1. Війни: Японська (1904–1905 рр.), Австро-Німецька (1914–1918 рр.), Громадянська (1917–1920 рр.)	153
7.2. Встановлення радянської влади. Колективізація. Голодомор	159
7.3. Велика Вітчизняна Війна	171
7.4. Післявоєнний період	176
8. Подальший розвиток (1958–1991 рр.)	196
9. Майбутнє наших сіл	219
10. Перелік додатків до розділів 3-8	227

КРЕКОТЕНЬ Сергій Якович

З ІСТОРІЇ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

В авторській редакції
Комп'ютерна верстка – С.М. Бахметов
Коректор – Д.О. Мохно

Підписано до друку 16.02.2009 р.
Формат 60x84 / 16 Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 26,97. Обл.-вид. арк. 24,26.
Тираж 400 прим. Зам. № 3667.

Видання та друк у ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф"
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 1115, від 12.11.2002 р.

16600, Чернівецька обл., м. Ніжин, вул. Шевченка, 109 а,
факс: (04631) 3-11-08, тел. (04631) 3-18-03,
e-mail: aspekt@uacity.com

